

श्री हरिभद्रसूरि

विरचित

श्री षोडशक प्रकरणम्

श्री छतडीर बुद्धि तिलक शान्ति रत्नशेखर सद्गुरुभ्यो नमः

सूरि पुरंदर हरिभद्र सूरिसंदृब्धं त्रिपाध्याय यशोविजय
कृत्योग दीपीका व्याख्यालंकृतं

श्री षोडशक प्रकरणम्

• दिव्याशिष्य दाता •

स्व. आचार्य विजय रत्नशेखर सूरेश्वरभद्र मज्जा

• गुर्जर भावानुवाचना प्रेरणादाता •

स्व. आ. वि. श्री रत्नशेखर सूरिभद्र म.सा. ना शिष्य
पन्थास प्रवर श्री रत्नेन्द्रविजयभद्र गण्डि

• गुर्जर अनुवादकर्ता •

मुनि श्री रत्नज्योत विजयभद्र

• प्रकाशक •

श्री रंजनविजयभद्र जैन पुस्तकालय
मु. पो. मालवाडा. जि. जलोरा (राज.) 383036

શ્રુત ભક્તિ :..... શ્રી તપાગચ્છ મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ
સાંચોર (સત્યપુર) સંઘે સંપૂર્ણ લાભ
જ્ઞાનખાતાની નિધિમાંથી લીધેલ છે.

વિક્રમ સંવત :..... ૨૦૫૨

નકલ.....૫૦૦

કિંમત-..... ૬૫-૦૦

મુદ્રક :..... હસમુખ સી. શાહ

તેજસ પ્રિન્ટર્સ

અમદાવાદ-૧ ફોન P.P. ૫૩૫૬૪૭૬

પ્રાપ્તિસ્થાન.....(૧) શ્રી રંજન વિજયજી જૈન પુસ્તકાલય

મુ.- માલવાડા

જી. જલોર ૩૪૩૦૩૯ (રાજ.)

(૨) મણીલાલ યુ. શાહ

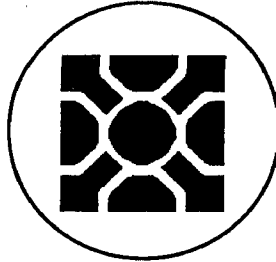
૪૦૩, એ, નંદધામ,

એલ.ટી.રોડ, બોરીવલી, વેસ્ટ

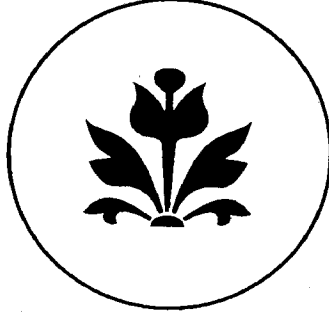
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૯૨.

ફોન : (ઘર) ૮૦૧૧૪૬૯

(ઓ.) ૮૦૧૫૦૧૧

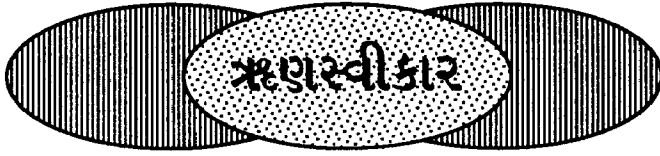
સમર્પણ

સદાય સ્મિત વેરતું વદન કમલ અને વાત્સલ્યનો ઘોઘ વહાવતા નયનો ઉખાંથી ભરેલું અંતર. સહનશીલતાના પ્રતિક સમા પૂજ્યપાદ સૂરિદેવ !

જેમના જીવનમાં સ્વાધ્યાય-વાચના લેખન આદિ મુખ્ય અંગો હતા. સતત - જ્ઞાનધ્યાન પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન બનીને અન્યને જ્ઞાન ધ્યાન માટે પ્રેરણા આપનાર એવા પૂજ્યપાદ સ્વ. આચાર્ય દેવશ્રી રત્નશેખરસૂરીજી મ. સા.ની ૧૪મી પુણ્ય તિથિએ આ ગ્રન્થરત્ન સમર્પણ કરતાં અનુભવાતો આનંદ અવર્ણનીય બન્યો.

• મુનિ રત્નજયોત.

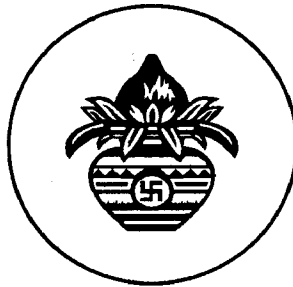

પ. પૂજ્ય કલિકુંડ તીર્થોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી રાજેન્દ્રસૂરીજી મ.સા.નું આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં માર્ગદર્શન, પ્રેરણા પ્રાપ્ત થયેલ છે.

પન્યાસ પ્રવર શ્રી જયસુંદર વિજયજી ગણિવર્ય તથા સરળ સ્વભાવી પ. શ્રી મુનિચન્દ્ર વિજયજી ગણિવર્યનું આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં માર્ગદર્શન; સમયે સમયે પ્રેરણા આપતા ગયા તેના કારણે સરળતા અને શીઘ્રતાથી આ ગ્રંથ પરિપૂર્ણ થયેલ.

શ્રી તપાગચ્છ મૂર્તિપૂજક સાંચોર સંઘે ગ્રંથ પ્રકાશનમાં જ્ઞાન ખાતામાંથી સુંદર રકમ અર્પણ કરીને શ્રુત ભક્તિ કરેલ તે અનુમોદનીય. સદેવ શ્રુત ભક્તિમાં અગ્રેસર રહે તેવી શુભેચ્છા.

શ્રી રંજનવિજયજી જૈન પુસ્તકાલય
માળવાડા.

પ્રસ્તાવના

યાકિની મહત્તરસુનુ શ્રીમાન્ આચાર્ય પ્રવરશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ની રચના “ષોડશકપ્રકરણ” અને ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહો-પાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવરની યોગદીપિકા ટીકા અને બન્નેના મુનિશ્રીરત્ન-જ્યોત વિજય લિખિત ગુજરાતી ભાવાનુવાદ સાથે પ્રસ્તુત ગ્રંથ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે તે ઘણા આનંદની વાત છે.

ષોડશક પ્રકરણના છેલ્લા પોણોસો વર્ષમાં ઘણા^૧ સંસ્કરણો થયા છે. અને તાજેતરમાં થઈ રહ્યા છે.

ગ્રંથકારશ્રીના અને ટીકાકારશ્રીના જીવન અને કવન અંગે સ્વતંત્ર પુસ્તકો અને સંખ્યાબંધ લેખો લખાયા છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે તે^૨ સ્થળેથી વાંચી લેવું.

આ. હરિભદ્રસૂરિજીના શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયથી સંસારદાવા૦ સુધીના અત્યારે ૬૫ જેટલા ગ્રંથો મળે છે. આ ગ્રંથોમાં આગમ-દર્શન-યોગ-અધ્યાધ્મ-ચરણ કરણ-જ્યોતિષ કથા એમ એટલું બધું વિષય વૈવિધ્ય મળે છે કે આપણને એમ થાય કે તેઓશ્રીએ રચેલા ૧૪૪૪ ગ્રંથોમાં તો કોણ જાણે કેટકેટલા વિષયો-પદાર્થોનું નિરુપણ હશે ! માનો જ્ઞાનનો સાગર જ લહેરાતો હશે !

પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમાન્ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી

૧. ષોડશકપ્રકરણ આ. યશોભદ્રસૂરિટીકા અને ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી ટીકા સાથે દેવચંદ લાલભાઈ જૈનપુસ્તક ફંડ તરફથી ઈ.સ.૧૯૧૧માં, આ.યશોભદ્રસૂરિટીકા અને ઉપા. યશોવિજયજી ટીકાનો કેટલોક અંશ ઋષભદેવ કેશરીમલ સંસ્થા તરફથી વિ.સં.૧૯૮૨ માં પંચસૂત્ર ષોડશકમ્ દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ તરફથી વિ.સં.૨૦૩૭ માં, ષોડશક પ્ર.ઉપા. યશોવિ. ટીકા સાથે સંપાદક માનવિજય.

આક ષોડશકો વિવેચન સાથે કેશવલાલ જૈન તરફથી ઈ.સ.૧૯૩૬ માં અને “ધર્મનું સર્જન કર્મનું મંજન યાને ષોડશક ભાવાનુવાદ”જૈન શ્રે.મૂ.પૂ. ટ્રસ્ટ ગાંધીનગર બેંગ્લોર તરફથી એક વર્ષ પહેલાં પ્રગટ થયેલ છે.

મુનિશ્રી યશોવિજયજી રચિત નૂતન ટીકા અને ભાવાનુવાદ સાથે ઉપા. યશોવિજયજી ટીકા યુક્ત ષોડશક મુદ્રણાધીન છે.

પં.શ્રી મિત્રાણંદસાગરજીએ ગુજરાતીમાં અને પં.ધીરેન્દ્રભાઈ બનારસવાળાએ હિન્દીમાં અનુવાદ કર્યાના સમાચાર પણ મળ્યા છે.

૨. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ લે. હીરાલાલ ૨. કાપડિયા, સમદર્શી આચાર્ય હરિભદ્ર લે. પં. સુખલાલ હરિભદ્રસૂરિ ચરિત્ર પં. હરગોવનદાસ. હરિભદ્રસૂરિકા સમયનિર્ણય લે. જિનવિજય. અમર ઉપાધ્યાય લે. આ. પૂર્ણચંદ્રસૂરિ યશોદોહન લે. હીરાલાલ કાપડિયા.

(સાગરજી) મહારાજના કહેવા પ્રમાણે તો પૂજ્યશ્રી પૂર્વવિચ્છેદ થયો એ કાળમાં થયા હોવાથી પૂર્વગત કેટલાક પદાર્થો પણ તેઓશ્રીના ગ્રંથમાં જોવા મળે છે.

તેઓશ્રીના શબ્દોમાં “તેઓ શાસ્ત્રના ચળકતા પદાર્થોને દેખવામાં નિપુણદ્રષ્ટિવાળા હોવાથી તેમજ પૂર્વશ્રુતના વ્યવચ્છેદની નજીકમાં થયેલ હોવાથી તેઓએ પૂર્વશ્રુતમાંથી કેટલોક ભાગ પ્રકરણરૂપે ભવ્યજીવોને સમજાવ્યો છે.” (સિંધ્વચક પાશ્વિક તા. ૯-૧૦-૩૮)

વિધ્વધ્વર્ય પંન્યાસશ્રી અભયશેખર વિજય ગણિવર લખે છે કે - “૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા યાકિની મહત્તરા સુનુ સૂરિપુરંદર આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ઉપલબ્ધ આગમાદિ શાસ્ત્રોમાં ન મળતી અથવા નિર્દેશ માત્ર રૂપે મળતી ઘણી બાબતો પર સ્વકીય માર્ગાનુસારી પ્રજ્ઞાના પ્રભાવે સુંદર પ્રકાશ પાડ્યો. શંકા-સમાધાન દ્વારા ઘણી બાબતોનું યથાર્થ નિર્ણયાત્મક પ્રરૂપણ કર્યું. કેટલીય આગમિક બાબતોને હેતુવાદની કસોટી પર ચડાવી તર્કપૂર્ણ સિંધ્ધ કરી, કેટલાય મૌલિક નિરૂપણો અને નિષ્કર્ષોથી જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસાઓને તૃપ્ત કરી છે. એજ રીતે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે શાસ્ત્રીય બાબતો અંગે ઢગલાબંધ નિષ્કર્ષો, મૌલિક સુસંવાદી પ્રરૂપણાઓ, આગમિક બાબતોનું સતર્ક પ્રરૂપણ-નિર્દોષ લક્ષણો-શાસ્ત્રવચનોના તાત્પર્ય વગેરે પ્રરૂપવા દ્વારા જિજ્ઞાસુઓને સાનંદ આશ્ચર્યના અફાટ સમુદ્રમાં ગરકાવ કરી દીધા છે. (તાંજેતરમાં પ્રકાશિત થનાર દ્વાત્રિંશક દ્વાત્રિંશિકાની પ્રસ્તાવનામાંથી)

પ્રસ્તુત ષોડશક પ્રકરણ ગ્રંથ આર્યાઈંદમાં સોળ સોળ ^૧ગાથાઓ વાળા સોળ પ્રકરણોનો બનેલો હોઈ યથાર્થ નામ ધરાવે છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં આર્યાઈંદમાં પ્રશમરતિ અને ષોડશક પ્ર. જેવા બહુ થોડા જ ગ્રંથો રચાયા છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજીનો આર્યાઈંદમાં સળંગ ગ્રંથ આ એક જ છે.

ગ્રંથમાં આવતા અધિકારોની વાત કરીએ તો તે તે ષોડશકપ્રકરણના નામ વાંચવાથી એમાં આવતાં અધિકારોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જાય છે. એટલે આ માટે વિષયાનુક્રમ જોઈ લેવો.

આ અધિકારોની આ પ્રમાણે સંકલના બાબત શ્રીમાન્ સાગરાનંદસૂરિજી મ. લખે છે કે- “સોળ અધિકારો કેવી રીતે ગોઠવ્યા છે એ વિચારવાથી પોતાની

૧. છેલ્લા ષોડશક પ્ર.માં ૧૭ ગાથા છે. આ ૧૭ મી ગાથા કર્તાના શિષ્યે રચ્યાનું કેટલાક કહે છે. પણ ઉપાધ્યાયજી મ.ની ટીકામાં આવો કોઈ નિર્દેશ નથી. (જુઓ હીરલાલ કાપડિયાનું પુસ્તક “હરિભદ્રસૂરિ”)

પ્રવૃત્તિ ઉપર જરૂર અંકુશ રાખી શકાશે. અને તે પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી ખરેખર સુધારો પણ કરી શકાશે.

અને સાથે એમ પણ જણાય છે કે આ ગ્રંથ આચરણને પ્રાધાન્યતા આપી ગૂંથેલો છે. અને તેથી જ આ પ્રકરણમાં દેશવિરતિને પ્રતિપાદન કરેલ નથી.” (સિદ્ધચક્ર તા. ૯-૧૦-૩૮)

ષોડશક પ્રકરણ ઉપર પ્રાયઃ વિક્રમના બારમાં સૈકામાં થયેલા આચાર્ય શ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજીએ પંદરસો શ્લોક પ્રમાણની અને સત્તરમાં સૈકામાં થયેલા ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણીની ટીકા વિવિધ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરજીની અને એક અજ્ઞાતકર્તૃકટીકા રચાઈ હોવાના નિર્દેશ મળે છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ ઉપા. યશોવિજયજી મ.ની યોગ દીપિકા ટીકા સાથે પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. ઉપાધ્યાયજીએ ષોડશક પ્ર. ઉપરાંત આ. હરિભદ્રસૂરિજીના શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય અને યોગવીંશીકા ઉપર પણ ટીકાઓ રચી છે.

આ. હરિભદ્રસૂરિજીના ગ્રંથોને સૌથી વધુમાં વધુ આત્મસાત્ કરવાવાળા, એમના પદાર્થોને વધુ સ્પષ્ટ કરનારા અને પોતાના ગ્રંથોમાં એ પદાર્થોને વિશદ રીતે કે સંક્ષિપ્ત રીતે ગોઠવનારા ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી જ છે. અને એટલે એમને **વધુહરિભદ્ર** તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

વિધવધ્વર્થ પં. અભયશેખર વિજયજી ના શબ્દોમાં-

“યાકિની મહત્તરાસુનુ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ઉપલબ્ધ આગમાદિમાં જોવા ન મળતાં જે પદાર્થોનું અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાંથી જૈનશાસ્ત્રોમાં સમવતાર રૂપે પ્રરૂપણ કર્યું છે. તે પદાર્થોનો (જેમકે શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન, પદાર્થ, વાક્યાર્થ, મહાવાક્યાર્થ, એઈપયર્થ વગેરે...) તેઓના તે તે ગ્રંથના વૃત્તિકારોએ તેઓના જ ગ્રંથોની વૃત્તિમાં ઉપયોગ કર્યો દેખાય છે. પણ તેઓએ કે અન્ય કોઈ ગ્રંથકારે એ પદાર્થોનું સ્વકીયગ્રંથોમાં પ્રરૂપણ કરેલું હોય કે સાક્ષી વગેરે તરીકે ઉલ્લેખ કરેલો હોય એવું પ્રાયઃ જોવા મળ્યું નથી. સિવાય કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથો. એટલે એમ કહી શકાય કે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મ.ના એ પદાર્થોનું વધુ સમર્થન અને વધુ પ્રચાર પ્રસાર કર્યા છે. (દ્વાત્રિંશક દ્વાત્રિંશિકાની પ્રસ્તાવનામાંથી.)

૧. આ. હરિભદ્રસૂરિ લે. હીરાલાલ કાપડિયા તેમજ “ષોડશક પ્રવચન વ્યાખ્યાન સંગ્રહ” ભાગ-૧ પ્રવચનકાર આ.શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજીના વ્યાખ્યાન સંગ્રહની હીરાલાલ કાપડિયાની પ્રસ્તાવના.

ષોડશક પ્રકરણના પદાર્થો ઉપાધ્યાયજી મ.ની દ્વાત્રિંશક દ્વાત્રિંશિકા વ.માં પ્રચૂર પણે મળી આવે છે. કેટલીક તુલના આ પ્રમાણે છે.

ષોડશક	દ્વાત્રિંશક દ્વાત્રિંશિકા
૧	૨
૨	૨
૭	૫
૧૦	૨/૨૮ ૨૧મું અષ્ટક
૧૨	૨૮
૧૩	૧૮
૧૪	૧૮

પ્રણિધિ-પ્રવૃત્તિ વગેરે પાંચ પ્રણિધાનનું નિરૂપણ, ષો. ૨/૬-૧૧ વગેરે ઘણી ષોડશક પ્ર.માં આવતી બાબતો આગળના ગ્રંથમાં જોવા મળતી નથી.

આવા અગત્યના ગ્રંથ ષોડશક પ્રકરણનું સંપાદન અને ભાવાનુવાદનું કઠીન કાર્ય પ.શ્રી **રત્નોન્દુવિજયજી** ગણિના શિષ્યરત્ન સ્વાધ્યાયપ્રેમી મુનિરાજશ્રી **રત્નચોટ વિજયજી** ઘણી મહેનત લઈને કર્યું છે. એક તો આવા ગ્રંથોનો અનુવાદ કરવાનું કામ કઠીન હોય જ છે અને અનુવાદક મુનિશ્રી બિનગુજરાતી છે. આમ છતાં તેઓએ સાહસ કર્યું છે. તેઓને લાખ લાખ ધન્યવાદ !

આગળ પણ તેઓ એમની સાહિત્યયાત્રા ચાલુ રાખે અને ઉપયોગી ગ્રંથો તૈયાર કરે એવી ખાસ ભલામણ કરું છું.

એમનું આ સંપાદન અભ્યાસીઓને ઘણું મદદરૂપ થઈ પડશે. સહુ આનો વધુને વધુ સ્વાધ્યાય કરી આત્મકલ્યાણને વરે એજ અભિલાષા.

અષાઠ વદ-૬ તા.૧૮-૭-૯૫
ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન
સુભાષચોક, ગોપીપુરા,
સૂરત

લી.
પૂ.આ.ભ.શ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન
પૂ.મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મ.ના શિષ્યાણુ
પં.મુનિચન્દ્રવિજય ગણી

વિષય પથ પ્રકાશિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ નંબર
૧	ધર્મ પરીક્ષા ષોડશક - (૧)	૧૩
૨	બાલ મધ્યમ અને બુધનું સ્વરૂપ	૧૩
૩	મિથ્યાચારીનું લક્ષણ	૧૬
૪	શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સદનુષ્ઠાન	૧૮
૫	આગમ તત્ત્વનું સ્વરૂપ	૧૯
૬	પરિણામનું સ્વરૂપ	૧૯
૭	વિપરીત દેશના અનર્થ હેતુ	૨૧
૮	દેશના ષોડશક- (૨)	૨૫
૯	બાલ યોગ્ય દેશના	૨૫
૧૦	મધ્યમ યોગ્ય દેશના	૨૭
૧૧	પ્રવચન માતાનું મહત્ત્વ	૨૯
૧૨	બુધ યોગ્ય દેશના	૩૦
૧૩	જિન વચનની પ્રધાનતા	૩૧
૧૪	પ્રભુથી સમરસાપત્તિ	૩૨
૧૫	ધર્મલક્ષણ ષોડશક-(૩)	૩૬
૧૬	ધર્મનું લક્ષણ	૩૬
૧૭	પુષ્ટિ શુદ્ધિની માહિતી	૩૭
૧૮	પ્રણિધાનનું લક્ષણ	૩૯
૧૯	પ્રવૃત્તિનું લક્ષણ	૪૦
૨૦	વિઘ્નજયનું લક્ષણ	૪૧
૨૧	સિદ્ધિનું લક્ષણ	૪૩
૨૨	વિનિયોગનું લક્ષણ	૪૪
૨૩	સમકિતીનું સ્વરૂપ	૪૮
૨૪	ધર્મચ્છુલિંગ ષોડશક-(૪)	૫૧
૨૫	ધર્મના લિંગ	૫૧
૨૬	ઔદાર્યની ઓળખાણ	૫૧
૨૭	દાક્ષિણ્યનું લક્ષણ	૫૧

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠા નંબર
૨૮	પાપ જુગુપ્સા નિર્મલબોધ લોકપ્રિયતાનું લક્ષણ	૫૩
૨૯	વિષય તૃષ્ણાનું લક્ષણ	૫૫
૩૦	દૃષ્ટિ સંમોહનું લક્ષણ	૫૬
૩૧	ધર્મમાં અરૂચિનું લક્ષણ	૫૮
૩૨	ક્રોધનું લક્ષણ	૫૯
૩૩	મૈત્ર્યાદિનું લક્ષણ	૬૦
૩૪	લોકોત્તર તત્ત્વ પ્રાપ્તિ ષોડશક- (૫)	૬૩
૩૫	લોકોત્તર તત્ત્વ પ્રાપ્તનું સ્વરૂપ	૬૩
૩૬	ચરમાવર્તનો હેતુ	૬૪
૩૭	અધિક સંસારીની વિપરિત પરિણતિ	૬૫
૩૮	આગમ પરિણતિ નું મહત્ત્વ	૬૮
૩૯	દાન મહાદાનનો ભેદ	૭૦
૪૦	દેવપૂજનનું સ્વરૂપ	૭૧
૪૧	એકક્રિયાથી અન્ય ક્રિયાનો અભાવ	૭૨
૪૨	જિનમંદિર ષોડશક- (૬)	૭૫
૪૩	જિનમંદિરનો અધિકારી	૭૫
૪૪	જિનાલય નિર્માણની વિધિ	૭૫
૪૫	જિનાલય ઉપયોગી કાષ્ઠ વિ. આણવાની વિધિ	૭૮
૪૬	સ્વાશય વૃદ્ધિનાં ઉપાય	૮૧
૪૭	જિનાલય સંબંધી ભલામણ	૮૩
૪૮	જિનાલય નિર્માણમાં અદુષ્ટનું કથન	૮૫
૪૯	જિનબિંબ ષોડશક- (૭)	૯૯
૫૦	જિનબિંબ ભરાવવાનું કારણ	૯૯
૫૧	અદુષ્ટ મનનો ફાયદો	૯૯
૫૨	શિલ્પીનાં મનોરથ પૂરવાની રીત	૯૩
૫૩	પ્રધાનને આનુષંગિક ફળ પ્રાપ્તિ	૯૭
૫૪	પ્રતિષ્ઠાવિધિ ષોડશક (૮)	૯૯
૫૫	ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા	૯૯
૫૬	પ્રતિષ્ઠાની સમજ	૧૦૦
૫૭	પૂજા સંપાદન સંબંધી શંકા સમાધાન	૧૦૧

ક્રમ	વિષય	પૈઠજ નંબર
૫૮	નિજભાવજ શ્રેષ્ઠ પ્રતિષ્ઠા છે તત્સંબંધી વિચારણા	૧૦૭
૫૯	પ્રતિષ્ઠા કરવાની રીત બીજન્યાસ તેમજ અવંચક યોગનું સ્વરૂપ	૧૦૮
૬૦	પ્રતિષ્ઠા સંબંધી ભાવના વિશેષણ	૧૧૧
૬૧	પૂજા સ્વરૂપ ષોડશક- (૯)	૧૧૪
૬૨	પૂજાનું સ્વરૂપ	૧૧૪
૬૩	ત્રણ પ્રકારની પૂજા	૧૧૪
૬૪	પૂજા કરવાની વિધિ	૧૧૫
૬૫	સ્તોત્ર પૂજાનું સ્વરૂપ	૧૧૬
૬૬	વિધ્નોપશમની વિ. પૂજાનાં સાન્વર્થ નામો તેમજ તેમનું સ્વરૂપ	૧૧૯
૬૭	પૂજામાં હિંસા વિ. ની શંકા અને સમાધાન	૧૨૧
૬૮	પૂજા ફળ ષોડશક - (૧૦)	૧૨૭
૬૯	સદન્તુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ	૧૨૭
૭૦	પ્રીતિ વિ. ચાર સ્થાનનું સ્વરૂપ	૧૨૭
૭૧	પાંચ પ્રકારની ક્ષમાનું સ્વરૂપ	૧૩૨
૭૨	ત્રણ જ્ઞાનનો સ્વાદ	૧૩૫
૭૩	જ્ઞાન માટે યોગ્ય અને અયોગ્યનું કથન	૧૩૭
૭૪	શ્રુતજ્ઞાન લિંગ ષોડશક (૧૧)	૧૩૯
૭૫	શુશ્રૂષાનું લિંગ	૧૩૯
૭૬	અપરમ શુશ્રૂષાનું સ્વરૂપ	૧૪૦
૭૭	શ્રુતજ્ઞાનનું લિંગ	૧૪૧
૭૮	ચિંતામય જ્ઞાનનું લક્ષણ	૧૪૩
૭૯	ભાવનામય જ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૧૪૪
૮૦	ચારિયરકનું દૃષ્ટાન્ત	૧૪૮
૮૧	વિપરીત જ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૧૪૯
૮૨	દીક્ષાધિકાર ષોડશક- (૧૨)	૧૫૩
૮૩	દીક્ષાપદની નિરૂક્તિ	૧૫૩
૮૪	અજ્ઞાની છતા જ્ઞાની	૧૫૩
૮૫	દીક્ષા એટલે શું ?	૧૫૬

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ નંબર
૮૬	નામ ન્યાસની મહત્તા	૧૫૭
૮૭	સંપન્ન દીક્ષાનું લિંગ	૧૫૮
૮૮	સ્પર્શ (જ્ઞાન) નું લક્ષણ	૧૬૨
૮૯	ગુરુવિનય ષોડશક - (૧૩)	૧૬૫
૯૦	ગુરુ વિનયનું સ્વરૂપ	૧૬૫
૯૧	સ્વાધ્યાય યોગાભ્યાસનું સ્વરૂપ	૧૬૬
૯૨	પરાર્થકરણનું સ્વરૂપ	૧૬૭
૯૩	ઈતિ કર્તવ્યતાનું સ્વરૂપ	૧૬૮
૯૪	મૈત્રી વિ. ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ	૧૭૦
૯૫	નિષ્પન્ન યોગીનું સ્વરૂપ	૧૭૪
૯૬	કુલયોગી વિગેરેનું સ્વરૂપ	૧૭૬
૯૭	ગુરુ વિનયનું મૂળ	૧૭૭
૯૮	યોગભેદ ષોડશક - (૧૪)	૧૮૦
૯૯	ત્યાજ્ય આઠ ચિત્તનું સ્વરૂપ	૧૮૦
૧૦૦	શુદ્ધ ચિત્તનો અધિકારી	૧૯૦
૧૦૧	દ્યેય સ્વરૂપ ષોડશક - (૧૫)	૧૯૩
૧૦૨	દ્યેયનું સ્વરૂપ	૧૯૩
૧૦૩	સાલમ્બન ધ્યાનનું ફળ	૧૯૩
૧૦૪	પરતત્વની મહત્તા	૧૯૪
૧૦૫	કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	૧૯૬
૧૦૬	પરતત્વનું સ્વરૂપ	૧૯૯
૧૦૭	સમરસ ષોડશક - (૧૬)	૨૦૭
૧૦૮	પરતત્વની અન્યદર્શનમાં માન્યતા	૨૦૭
૧૦૯	આત્માદિ પદાર્થનું સત્ય સ્વરૂપ	૨૧૦
૧૧૦	પુરુષાદ્વૈત/ જ્ઞાનાદ્વૈતની અનુપપત્તિ	૨૧૭
૧૧૧	તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં મૂળ કારણ	૨૨૦
૧૧૨	ષોડશક પદાર્થનું ઉદ્ભવ સ્થાન	૨૨૨

॥ જિનમાર્ગથી ક્યાંય વિપરીત માર્ગે મારી કલમ ગઈ હોય તો,
તે બદલ કામા યાચું છું ॥

श्रीषोडशक प्रकरणम्

गुर्जर भाषानुवाद

श्री अर्हं नमः
श्री रत्नशेखर सूरिभ्यो नमः
ऐं नमः

॥ प्रथमं धर्म परीक्षा षोडशकम् ॥

ऐंद्रश्रेणिनतं वीरं नत्वास्माभिर्विधीयते ।

व्याख्या षोडशकग्रन्थे संक्षिप्तार्थावगाहिनी ॥ १ ॥

तत्रादाविदमार्यासूत्रं

प्रणिपत्य जिनं वीरं सद्धर्मपरीक्षकादिभावानाम् ॥

लिङ्गादि भेदतः खलु वक्ष्ये किञ्चित्समासेन ॥ १ ॥

प्रणिपत्य नमस्कृत्य जिनं जितरागादिदोषं वीरं वर्द्धमानस्वामिनं
सद्धर्मपरीक्षको बालादिभेदेन त्रिविधस्तदादयो ये भावास्तेषां लिङ्गादिभेदतः
लिङ्गादिभेदमाश्रित्य किञ्चिदल्पं स्वरूपमितिशेषः । समासेन मितशब्देन
वक्ष्येऽभिधास्यामि ॥ १ ॥

श्री टीकाकार कृत भंगल :

ईन्द्रनी डारमाणाथी नमस्कार करायेला वीर प्रभुने नमस्कार करी
षोडशकग्रंथना विषय उपर टूकी अर्थ अतावनारी व्याख्या हुं करी रह्यो
छुं.

गाथार्थः- राग द्वेष रुपी शत्रुओने जितनार वीर प्रभुने प्रणाम करी
सद्-साया सयोट धर्मनी परीक्षा करनार-आणाटि लेदथी त्रण प्रकारना

ભાવો ઈત્યાદિ ભાવોના યત્કિંચિત્ સ્વરૂપને લિંગાદિ ભેદથી હું ટૂંકમાં કહીશ. ॥ ૧ ॥

સદ્ધર્મપરીક્ષકસ્ય બાલાદિભેદત્રયં વ્યાપારદ્વારા (સ્વરૂપં) નિરૂપયન્નાહ ।

બાલઃ પશ્યતિ લિંગં મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ॥

આગમતત્ત્વં તુ બુધઃ પરીક્ષતે સર્વયત્નેન ॥ ૨ ॥

બાલો વિવેકવિકલો ધર્મેચ્છુરપિ લિંગં બાહ્યં વેષં પશ્યતિ પ્રાધાન્યેન । મધ્યમબુદ્ધિર્મધ્યમવિવેકસમ્પન્નો વૃત્તમાચારં વિચારયતિ, યદ્યમાચારવાન્ સ્યાત્તદા વન્ધઃ સ્યાદિતિ વિતર્કારૂઢં કરોતિ । બુધો વિશિષ્ટવિવેકસમ્પન્નસ્તુ સર્વયત્નેન સર્વાદરેણાગમતત્ત્વં સિદ્ધાન્તપરમાર્થં પરીક્ષતે પુરસ્કૃત્યાદ્રિયતે । બાલાદીનાં બાહ્યદૃષ્ટ્યાદૌ ચ સ્વરુચિભેદ એવ હેતુઃ ॥ ૨ ॥

ત્રણ પ્રકારના સદ્ધર્મ પરીક્ષકના વ્યાપારને બતાવવા દ્વારા તેઓનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- બાળ બાહ્ય લિંગને જુએ છે. મધ્યમની આચાર ઉપર નજર હોય છે. પંડિત પુરુષ સર્વ યત્નથી આગમતત્ત્વને પેખનારો હોય છે...

વિશેષાર્થ :- બાળ એટલે વિવેક વગરનો છતાં ધર્મની ઈચ્છાવાળો હોય તે મુખ્યરૂપે બાહ્યવેષને જોતો હોય છે. મધ્યમબુદ્ધિ - સામાન્ય વિવેકવાળો હોય તે આચારને જુએ એટલે ભલે બહારનો ભપકો સારો હોય પણ એની દૃષ્ટિ તેના આચાર ઉપર હોય; સુંદર આચારવાળો હોય તો તેને વાંદવાયોગ્ય માને; નહિતર નહિ. પંડિત પુરુષો - વિશિષ્ટ વિવેકવાળો તે સર્વ આદરથી સિદ્ધાંતના પરમાર્થને આગળ કરી સાધુ વિ.ની પરીક્ષા કરે. એટલે યત્નપૂર્વક આગમના ઉત્સર્ગ અપવાદને જાણી દેશાદિને વિચારી સાધુ વિ. ધર્મિજનનો અને ધર્મનો નિર્ણય કરે કે આ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય. બાળાદિની બાહ્ય દૃષ્ટિ વિગેરે થવામાં પોતાની રૂચિ જ કારણ છે. ॥ ૨ ॥

આચારદ્વારૈઃ તન્નિરૂપણમાહ

બાલો હ્યસદારમ્ભો મધ્યમબુદ્ધિસ્તુ મધ્યમાચારઃ ॥

જ્ઞેય ઇહ તત્ત્વમાર્ગે બુધસ્તુ માર્ગાનુસારી યઃ ॥ ૩ ॥

बालो हि निश्चितं असदारंभो निषिद्धकार्यकारी । मध्यमबुद्धिस्तु
गुरुलाघवज्ञानसाध्यकार्यानाचरणसूत्रदृष्टमात्रकार्याचरणाभ्यां मध्यमाचारः ।
ज्ञेय इह - प्रक्रमे तत्त्वमार्गे मोक्षाध्वनि बुधस्तु स एव यो मार्गानुसारी
ज्ञानादित्रयानुसारी ॥ ३ ॥

હવે પૂર્વે કહેલા બાળાદિનું લક્ષણ જણાવે છે...

ગાથાર્થ :- બાળ બુદ્ધિવાળો ખરેખર શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરાયેલા કાર્યને કરનારો હોય છે. મધ્યમ બુદ્ધિવાળો ગુરુલાઘવ (લાભહાનિ)નો વિચાર કર્યા વગર માત્ર ઉપરછલાં સૂત્રના વિધાનને દેખી પ્રવૃત્તિ કરનારો હોય છે. આ મોક્ષ માર્ગમાં બુદ્ધિશાળી તો તેજ છે, જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આ ત્રણેને અનુસરનારો હોય છે. (તેજ શાસનપ્રભાવનાનો નિમિત્ત બને છે)

વિશેષાર્થ :- મધ્યમ - અવિરતિનું પોષણ સાધુએ ન કરવું “તે સાંભળી ગાયને કોઈ મારતું હોય તો પણ ન બચાવે, નાશ પામેલનું ફરી આચરણ કરનાર બાળ કહેવાય. જેમ અગ્યાર અંગની પૂર્વે સાધ્વીને અનુજ્ઞા હતી પણ આર્યસુહસ્તિસૂરિએ તેનો નિષેધ કર્યો, છતાં હવે તે અગ્યાર અંગના પઠન-પાઠનની સાધ્વીને અનુજ્ઞા આપવી તે. ॥ ૩ ॥

बाह्यलिङ्गप्राधान्यदर्शिनो बालत्वे हेतुमाह...

बाह्यमां लिङ्गमसार तत्रतिबद्धा न धर्म निष्पत्तिः ।

धारयति कार्यवशतो यस्माच्च विडम्बकोऽप्येतत् ॥ ४ ॥

बाह्यां बहिर्दृश्यं लिङ्गं वेषादिचिह्नमसारमफलं यतस्तत् प्रतिबद्धा
तदविनाभाविनी धर्मनिष्पत्तिर्नास्ति । यस्माच्च कार्यवशतः
स्वप्रयोजनाभिलाषाद्विडम्बकोप्येतलिङ्गं धारयति, ततो न तद्धारयितुः
प्रणन्तुश्च (प्रणेतु वी) फलदमित्युभयथाप्यसारमित्यर्थः ॥ ४ ॥

મુખ્યરૂપે બાહ્યલિંગને જોનારો બાળ કેમ કહેવાય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- બાહ્યવેશ વિ. અસાર છે. કારણકે ધર્મસિદ્ધિ તેનાથી પ્રતિબદ્ધ નથી; તેમજ ધાર્યા મુજબની સિદ્ધિ માટે વિડંબક (વેશ વગોવનાર/બહુરૂપી) પણ આવા વેશને ધારણ કરે છે.

વિશેષાર્થ :- બાહ્યવેશાદિચિહ્ન તે અસાર અર્થાત્ નિષ્ફળ છે કારણ

કે તેઓનો ધર્મ પ્રાપ્તિ સાથે અવિનાભાવ નથી. અને માયાવી બહુરૂપી પુરુષ પણ પોતાના પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી આ લિંગને ધારણ કરે છે. માટે તેને ધારણ કરનાર અથવા વેષધારીને નમન કરનારને (ના પ્રણેતાને) કશુંય ફળ મળતું નથી. એમ બંને રીતે અસાર જ છે. ॥ ૪ ॥

ત્યાગલક્ષણત્વાદિદં શોભનં ભવિષ્યતીત્યાશઙ્કયાહ ।

બાહ્યગ્રન્થત્યાગાન્ન ચારુ નન્વત્ર તદિતરસ્યાપિ ।

કચ્છુકમાત્રત્યાગાન્ન હિ ભુજગો નિર્વિષો ભવતિ ॥ ૫ ॥

બાહ્યગ્રન્થસ્ય ધનધાન્યાદેસ્ત્યાગાન્ન ચારુ ન શોભનં બાહ્યલિઙ્ગં ગુણશૂન્યં નનુ નિશ્ચિતમત્ર લોકે । તદ્વાહ્યગ્રન્થાભાવલક્ષણમિતરસ્ય તિર્યગાદેરપિ સમ્ભવતિ । એતદેવ પ્રતિવસ્તૂપમયા દ્રઢયતિ । કચ્છુકમાત્રસ્યોપરિવર્તિત્વિદ્માત્રસ્ય ત્યાગાન્નહિ - નૈવ ભુજગઃ સર્પો નિર્વિષો ભવતિ ॥ ૫ ॥

અરે આપ આને અપ્રધાન કેમ કહો છો ? આ બાહ્ય પરિવ્રહનાં ત્યાગ રૂપ હોવાથી વેષને પણ સારું કહેવો જ જોઈએ... તે શંકાનું સમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે.

ગાથાર્થ :- બાહ્યગ્રંથરૂપ ધન ધાન્ય વિ. ના ત્યાગથી ગુણ વગરનું બાહ્યલિંગ આ લોકમાં પણ સારું કહેવાતું નથી, કારણ કે આવી બાહ્ય ત્યાગ તો ઈતર એટલે પણ વિ. ને પણ હોય છે. જેમ કે કાંચળી છોડી દેવા માત્રથી સાપ કાંઈ ઝેર વગરનો થઈ જતો નથી ॥

વિશેષાર્થ :- સ્વર્ગના સુખ માટે સંસારના વાઘા દૂર કરવા રૂપ કાંચળી છોડી પણ સંસારરાગ રૂપ ઝેર ન ગયું તેથી તે ત્યાગ અનંત સંસાર ભ્રમણનું કારણ બનતો હોવાથી પ્રશંસાપાત્ર નથી. ॥ ૫ ॥

ઉક્તાર્થે તન્નાન્તરસંવાદમપ્યાહ ।

મિથ્યાચારફલમિદં હ્યપરૈરપિ ગીતમશુભભાવસ્ય ।

સૂત્રેઽપ્યવિકલમેતત્પ્રોક્તમમેધ્યોત્કરસ્યાપિ ॥ ૬ ॥

હિર્યસ્માદપરૈરપિ તન્નાન્તરીયૈરપ્યશુભભાવસ્ય પુન્સં હિદં કેવલં બાહ્યલિઙ્ગં

મિથ્યાચારસ્ય ફલં ગીતં । મિથ્યાચારસ્વરૂપં ચેદં - “બાહ્યેન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય ય આસ્તે મનસા સ્મરન્ । ઇન્દ્રિયાર્થાન્ વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચારઃ સ ઉચ્યત”ઈતિ । સૂત્રેઽપિ સ્વકીયાગમેપ્યેતદ્વાહ્યલિઙ્ગમવિકલં પરિપૂર્ણમમેધ્યોત્કરસ્યાપ્યુચ્ચાર-નિકરકલ્પસ્યાપ્યુક્તમનન્તશો દ્રવ્યલિઙ્ગગ્રહણશ્રવણાત્ ॥ ૬ ॥

આ બાબતમાં અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ એ પ્રમાણે કહેલું છે. તે જણાવે છે.

ગાથાર્થ :- બીજા ધર્મવાળાઓએ પણ શુભભાવ વગરના પુરુષના બાહ્યલિંગને કપટીનું કાર્ય કહ્યું છે. આગમમાં પણ આને વિષ્ટાના ઢગલા-ઉકરડા જેવું જણાવ્યું છે.

વિશેષાર્થ :- અન્યદર્શનવાળાઓએ પણ અશુભભાવવાળા પુરુષના ત્યાગને મિથ્યાચાર કપટીનું કાર્ય કહ્યું છે. ‘બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને - આંખ વિ.ને માયાવૃત્તિથી કાબુમાં રાખી મનથી તે તે ઈન્દ્રિયના વિષયોને મેળવવા ઝંખતો હોય છે,’ તે મુગ્ધ માણસ મિથ્યાચાર-કપટી કહેવાય. આપણાં આગમમાં પણ આંતરિકત્યાગ વગરના પુરુષના પરિપૂર્ણ બાહ્યલિંગને વિષ્ટાના ઢગલા સરખો કીધો છે. ઉકરડા કરતા વધારે દુગુણની દુર્ગંધ ફેલાવતો હોવાથી. અને તેથી જ તો અનંતીવાર બાહ્યલિંગ આ જીવે ગ્રહણ કર્યું એવું શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. કારણ કે દુગુણો વધી જવાથી આત્મા ઉંચો આવી શકતો નથી. એટલે અનાદિકાલમાં અનંતીવાર આવા બાહ્યલિંગ ગ્રહણ કરવા છતાં આત્મા મોક્ષ નજીક પહોંચી શકતો નથી, છેડો ન આવવાથી અનંતીવાર બાહ્યલિંગની પ્રાપ્તિ સંભવે. જ્યારે શુદ્ધ ચારિત્ર દ્વારા તો છેડો આવી જવાથી માત્ર આઠવાર તેની પ્રાપ્તિ સંભવે છે. ॥ ૬ ॥

વૃત્તમાશ્રિત્યાહ ।

વૃત્તં ચારિત્રં ચલ્વસદારમ્ભવિનિવૃત્તિમત્તદ્વ ।

સદનુદ્ધાનં પ્રોક્તં કાર્યે હેતૂપચારેણ ॥ ૭ ॥

વૃત્ત-વિધિપ્રતિષેધરૂપં વર્તનં ચારિત્રમેવ, ચલ્વરવધારણાર્થઃ,
તદ્દેહાસદારમ્ભાદાશ્રવરૂપાદિનિવૃત્તિમદર્હિંસાઘાત્મકં સદનુદ્ધાનં પ્રોક્તં, કાર્યે

સદનુષ્ઠાનરૂપે હેતોરાન્તરચારિત્રપરિણામરૂપસ્યોપચારેણાધ્યારોપેણ ॥ ૭ ॥

મધ્યમબુદ્ધિવૃત્તને વિચારે છે તે વૃત્ત (આચાર) એટલે શું ? તે કહે છે.

ગાથાર્થ :- વૃત્ત - વિધિપ્રતિષેધરૂપવર્તન તે જ ચારિત્ર છે. અહીં અસદ્ આરંભ રૂપ હિંસાદિ આશ્રવથી નિવૃત્તિવાળા અહિંસાદિરૂપ સદ્અનુષ્ઠાનને ચારિત્ર કહ્યું છે. આંતરચારિત્ર પરિણામરૂપ કારણનો સદ્અનુષ્ઠાનરૂપ કાર્યમાં ઉપચાર કરી સદ્અનુષ્ઠાનને ચારિત્ર કહેલ છે. ॥૭॥

एतच्च सदनुष्ठानं शुद्धाशुद्धतया द्विभेदमित्याह -

પરિશુદ્ધમિદં નિયમાદાન્તરપરિણામતઃ સુપરિશુદ્ધાત્ ।

अन्यदतोऽन्यस्मादपि बुधविज्ञेयं त्वचारुतया ॥ ८ ॥

પરિશુદ્ધં-સર્વથા શુદ્ધમિદં સદનુષ્ઠાનં નિયમાદાન્તરપરિણામતશ્ચારિત્રમોહ-
ક્ષયોપશમજન્યા (નિતા) ત્સુષ્ટુ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનમૂલત્વેન પરિશુદ્ધાત્ ।
અન્યદિત્યપરિશુદ્ધમતોઽસ્માદાન્તરપરિણામાત્ યોઽન્યઃ કશ્ચિદ્દેતુર્લાભ-
પૂજાખ્યાત્યાદિ (સ્તસ્માદપિ) તતઃ એતદપીતરતુલ્યત્વેનૈવ પ્રતીયતે તત્રાહ -
બુધવિજ્ઞેયં તુ-તત્ત્વવિન્દિરેવ વિજ્ઞેયમચારુતયા અસુન્દરત્વેન । ત એવ હિ
ક્ષીરનીરવિવેચકા નાન્યે ઇતિ ॥ ૮ ॥

આ સદ્ અનુષ્ઠાન શુદ્ધ અશુદ્ધ ભેદથી બે પ્રકારે છે.

ગાથાર્થ :- શુદ્ધ આત્મપરિણામથી થયેલ પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ કહેવાય. અને મેલાપરિણામથી આચરેલ અનુષ્ઠાન અશુદ્ધ છે. પણ આ અશુદ્ધિને પંડિત પુરુષો જ જાણી શકે છે.

વિશેષાર્થ :- સમ્યગ્જ્ઞાનના કારણે અતિનિર્મળ એવા ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમજન્ય આત્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થનાર હોવાથી આ સદ્અનુષ્ઠાન સર્વથા શુદ્ધ હોય છે. શુદ્ધ આત્મપરિણામથી અન્ય જે કાંઈ પૂજા પ્રસિદ્ધિની અભિલાષા વિ. થી ઉત્પન્ન થનાર સદ્અનુષ્ઠાન અન્યદ્ અશુદ્ધ કહેવાય છે.

શંકા - આ ઈતર અનુષ્ઠાન પણ શુદ્ધ જેવું જ દેખાય છે. તો પછી શુદ્ધ અશુદ્ધ ભેદ શા માટે પાડ્યાં.

સમાધાન - તત્ત્વજ્ઞાની જ આને અશુદ્ધ રૂપે ઓળખી શકે છે. તેઓ જ દૂધપાણીનો વિવેક કરી શકે છે બીજા નહિં. માટે તમારે પણ શુદ્ધ અશુદ્ધની ઓળખાણ કરવી હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનીનો આશ્રય લેવો ॥ ૮ ॥

यथा बुधैरिदमशुद्धं ज्ञायते तथाह ।

गुरुदोषारम्भितया लूध्वकरणयत्नतो निपुणधीभिः ॥

सन्निन्दादेश्च तथा ज्ञायते एतन्नियोगेन ॥ ९ ॥

ગુરૂદોષાનુ પ્રવચનોપઘાતાદીનારબ્ધુંશીલં यस્ય સ તથા તત્તયા યો લઘુષુ-
સૂક્ષ્મેષુ દોષેષ્વકરણયત્ન:-પરિહારાદરસ્તસ્માન્નિપુણધીભિઃ કુશલબુદ્ધિભિસ્તથા
સતાં-સત્પુરુષાણાં સાધુશ્રાદ્ધાદીનાં નિન્દાદેર્ગહાપ્રદેષાદેશ્ચ જ્ઞાયતે યદેતદપરિ-
શુદ્ધાનુષ્ઠાનં નિયોગેનાવશ્યંતયા ગુરૂદોષારમ્ભાદેરપરિશુદ્ધિકાર્યત્વાત્ ॥ ૯ ॥

આવું શું વિશેષ છે ? જેના આધારે આ બેમાંથી આ શુદ્ધ છે એવું નક્કી કરી શકાય છે. તે વિશેષ બતાવે છે. (જે રીતે બુધ પુરુષો આને અશુદ્ધ જાણે છે તેમ બતાવે છે.)

ગાથાર્થ:- પ્રવચનનો ઉપઘાત કરનારા એવા મોટા દોષના સેવનથી અને નાના દોષોમાંથી બચવાનો પ્રયત્ન કરવાથી અને સદ્પુરુષોની નિંદા ગર્હા દ્વેષ વિ. થી આ અનુષ્ઠાન અશુદ્ધ છે, એવું કુશલ બુદ્ધિવાળા જાણી જાય છે. કારણકે ગુરુદોષનું સેવન વિગેરે અશુદ્ધિનું કાર્ય છે. ॥ ૯ ॥

आगमतत्त्वमाश्रित्याह ।

आगमतत्त्वं ज्ञेयं तद्दृष्टेष्टाविरुद्धवाक्यतया ॥

उत्सर्गादिसमन्वितमलमैदंपर्यशुद्धं च ॥ ૧૦ ॥

આગમતત્ત્વં તત્ પ્રસિદ્ધં જ્ઞેયં ભવતિ, દૃષ્ટં-પ્રત્યક્ષાનુમાને, ઇષ્ટં-સ્વાભ્યુપગત આગમસ્તાભ્યામવિરુદ્ધમબાધિતાર્થ વાક્યં यस્ય તત્તયા; તથોત્સર્ગાદિનોત્સર્ગાપવાદાભ્યાં સમન્વિતં, નતુ તદેકાન્તવાદદુષ્ટં, અલમત્યર્થમૈદંપર્યેણ ભાવાર્થેન શુદ્ધં ચ, શ્રુતમાત્રેણાવિચ્છિન્નાકાઙ્ક્ષમ્ ॥ ૧૦ ॥

ગાથાર્થ :- દૃષ્ટ-પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી તેમજ ઈષ્ટ - પોતે

માન્ય રાખેલ આગમથી અવિરોધી વાક્યવાળું હોય. ઉત્સર્ગ અપવાદથી યુક્ત હોય એટલે કે એકાંતવાદથી અશુદ્ધ ન હોય અને ઐદંપર્ય ગ્રંથના નિચોડ (ભાવાર્થ) થી સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ હોય તે આગમતત્ત્વ જાણવું.

વિશેષાર્થ :- આરંભ કરવો નહિં, પછી કહે કે દેરાસર વિ. બનાવવા જોઈએ આવા વાક્ય સાંભળવા માત્રથી આરંભ શા માટે ન કરવો ? ક્યારે કરવો ? ક્યારે ન કરવો ? ઈત્યાદિ આકાંક્ષાવિલય પામતી નથી. માટે નિચોટ રૂપે કહેવું પડે, કે જેમ “રાગ દ્વેષ વિલય પામે તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી.” જિન પ્રતિમાના દર્શનથી રાગ દ્વેષ હળવા થવાથી વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે દ્વારા સર્વને અભય મળે છે, માટે જિનાલય વિ. ગૃહસ્થોએ બનાવવામાં બાધ નથી. આમ આકાંક્ષાનો વિલય થઈ જાય છે. એટલે ભાવાર્થ શૂન્ય જે શાસ્ત્રમાં માત્ર વાક્યનો સમૂહ રચાયો હોય તેનું માત્ર શ્રવણ થઈ શકે પણ હાર્દનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી. તે શાસ્ત્રના શ્રવણથી આકાંક્ષા ઉભી જ રહે છે. તે અન્ય શાસ્ત્રો છે જેમ, (૧) નહિંચાત્ સર્વભૂતાનિ (૨) સ્વર્ગકામો યજતે.... ૧. વાક્ય દ્વારા પોતાના ઉપભોગ માટે હિંસા ન કરાય એમ કહ્યું...૨. વાક્ય દ્વારા પણ સ્વર્ગનો ઉપભોગ પોતાને માટે જ કરવાનો છે છતા હિંસા કરવાનું કહ્યું. તો મારે શું કરવું ? એવી આકાંક્ષા ઉભી જ રહેતી હોવાથી તે શાસ્ત્ર આગમતત્ત્વરૂપ નથી. ॥ ૧૦ ॥

તદેવાગમતત્ત્વમુપન્યસ્યતિ ।

આત્માસ્તિ સ પરિણામી બદ્ધઃ સત્કર્મણા વિચિત્રેણ ।

મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગદ્વિંસાહિંસાદિ તદ્દેતુઃ ॥ ૧૧ ॥

આત્મા જીવઃ સોઽસ્ત્યેતેન ચાર્વાકમતનિરાસઃ । સ પરિણામી પરિણામસહિતો નતુ કૂટસ્થનિત્ય, એતેન સાઙ્ગ્યાદિમતનિરાસઃ, તથા બદ્ધઃ સત્તા વસ્તુસતા નતુ કલ્પિતાવિદ્યાદિસ્વભાવેન; કર્મણા વિચિત્રેણ નાનારૂપેણેતેન વેદાંત્યાદિમતનિરાસઃ । મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગાત્કર્મક્ષયાદ્વિંસાહિંસાદિ તયોર્બન્ધ-મોક્ષયોર્હેતુઃ, એવં યત્ર પ્રતિપાદ્યતે તદાગમતત્ત્વમિતિ યોજના ॥૧૧॥ તે જ આગમતત્ત્વને ગ્રંથકાર દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આત્મા છે, તે પરિણામી છે. વિચિત્રવિદ્યમાનકર્મથી

બંધાયેલો છે. કર્મના વિયોગથી મુક્ત બને છે. તે બંધ અને મોક્ષના અનુક્રમે હિંસાદિ અને અહિંસાદિ હેતું છે.

વિશેષાર્થ :- 'આત્માસ્તિ' પદ વડે ચાર્વાકી પંચભૂતથી ચૈતન્ય ઉભું થાય છે, પણ આત્મા નામની કોઈ ચીજ નથી એવું જે માને છે, તેનો નિરાસ થાય છે. પરિણામી પદથી સાંખ્યાદિમતવાળા આત્મા સદા એક રૂપે જ રહે છે, એવું માને છે તેનો નિરાસ થયો. કારણ કે અન્ય પર્યાયરૂપ થવું તેનું નામ પરિણામ. એટલે સર્વથા એક રૂપે રહેવું તેમ નહિ અને સર્વથા નાશ પામી જવું એવું પણ નહિ, ॥ તેને વિદ્વાનો પરિણામ કહે છે.

(ચ. - પરિણામો હ્યર્થાન્તરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનં/ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ।

અને આવા પરિણામવાળો આત્મા હોવાથી કૂટસ્થ નિત્ય ન કહેવાય; આ આત્મા વાસ્તવિકવિધયમાન કાર્મણવર્ગણા રૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યથી બંધાયેલો છે. આનાથી વેદાંતી વિ. કાલ્પનિક અવિદ્યાવિ. થી બંધાયેલો માને છે, તે ખોટું કેમ કે કાલ્પનિક વસ્તુ કાર્ય કરવા અસમર્થ હોય છે. કર્મનો આત્યંતિક ક્ષય થવાથી મોક્ષ થાય છે. આનાથી દરેક ભવ્ય આત્મામાં મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા બતાવી. બંધ અને મોક્ષ આ બન્ને કાર્ય હોવાથી તેનું કોઈ કારણ હોવું જોઈએ, માટે કહ્યું કે હિંસાદિ એ કર્મ બંધના કારણ છે. અને અહિંસાદિ મોક્ષના કારણ છે. જેના આસેવનથી જીવ મુક્ત બની શકે છે." એવું આશ્વાસન પ્રાપ્ત થાય છે. આવું જેમાં પ્રતિપાદન કરાય, તે આગમતત્ત્વ છે, અથવા આવું પ્રતિપાદન કરવું તે જ આગમતત્ત્વ છે ॥ ૧૧ ॥

આત્માનઃ પરિણામિત્વાદિકં દૃષ્ટેષાબાધિતમિત્યાગમતત્ત્વસ્ય દૃષ્ટેષાવિરુદ્ધ-
વાક્યત્વમુપદર્શિતમુત્સર્ગાપિવાદયુક્તત્વં ચ સ્ફુટમેવ, તત્સૂત્રાણાં બહૂનામુપલ-
મ્બાદયૈદંપર્યશુદ્ધિમુપદર્શયતિ -

પરલોકવિદ્ધૌ માન વચનં તદતીંદ્રિયાર્થદૃગ્વ્યક્તં ।

સર્વમિદમનાદિ સ્યાદૈદંપર્યસ્ય શુદ્ધિરિતિ ॥ ૧૨ ॥

પરલોકવિદ્યાવામુષ્મિકલોપદેશે માનં સ્વતન્ત્રપ્રમાણં વચનમાગમસ્તદ્-

વચનમતીન્દ્રિયાર્થદૃશા સર્વજ્ઞેન વ્યક્તં પ્રતિપાદિતાર્થમન્યસ્યાદૃષ્ટાર્થાભિધાન-
શક્ત્યભાવાત્સર્વમિદં વચનમનાદિ સ્યાત્ સર્વક્ષેત્રાપેક્ષપ્રવાહતસ્તત
આપાતવિરુદ્ધેઽપ્યર્થે એતદાજ્ઞેવપ્રમાણમિત્યેવંપ્રકારૈરૈદંપર્યસ્ય શુદ્ધિરવસેયા ॥૧૨ ॥

આત્માનું પરિણામીપણું વિ. પ્રમાણ અને અભિમત આગમથી અબાધિત હોવાથી આગમતત્ત્વ દૃષ્ટ ઈષ્ટથી અવિરુદ્ધ વાક્યવાણું છે એવું જણાવ્યું અને ઉત્સર્ગ અપવાદને જણાવનારા ઘણાં સૂત્રો દેખાતા હોવાથી આગમતત્ત્વ ઉત્સર્ગ અપવાદવાણું છે. એતો જણાઈ આવે છે. હવે રહી વાત ઐદંપર્યની શુદ્ધિની, તે ગ્રંથકાર ગાથા વડે દર્શાવે છે.

ગાથાર્થ :- પરલોક વિધિમાં આગમ પ્રમાણ છે, તે અતીન્દ્રિય દ્રષ્ટા સર્વજ્ઞ પ્રભુથી પ્રદિપાદન કરાયેલ છે. આ આગમ અનાદિકાળનો છે, આવો સ્વીકાર તે ઐદંપર્યની શુદ્ધિ કહેવાય.

વિશેષાર્થ :- પરલોક સંબધિક્ષ્ણના ઉપદેશમાં આગમ સ્વતંત્ર પ્રમાણ છે. તે સર્વજ્ઞ પ્રભુથી વ્યક્ત કરાયેલ છે, કારણ અન્ય પુરુષની નહિં દેખેલા પદાર્થની બાબતમાં કહેવાની શક્તિ નથી. સર્વક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રવાહથી આ આગમ અનાદિકાળનું છે. તેથી જ તો શરૂઆતમાં ઉપરઉપરથી પ્રથમ દૃષ્ટિએ વિરોધિ દેખાતા અર્થમાં પણ “સર્વજ્ઞની આજ્ઞાજ મારે પ્રમાણ છે,” આવી દૃઢ શ્રદ્ધા તે ઐદંપર્યની શુદ્ધિ જાણવી. ॥ ૧૨ ॥

एवं सद्धर्मपरीक्षकाणां बालादिभेदत्रयमुक्त्वा तद्गतदेशनाविधिमाह ।

बालादीभावमेवं सम्यग्विज्ञाय देहिनां गुरुणा ॥

सद्धर्मदेशनापि हि कर्त्तव्या तदनुसारेण ॥ १३ ॥

બાલાદીનાં ભાવં-રુચિવિશેષમેવમુક્તરીત્યા સમ્યગવૈપરીત્યેન વિજ્ઞાયાવબુદ્ધ્ય દેહિનાં ગુરુણા સદ્ધર્મદેશનાપિ હિ તદનુસારેણ બાલાદિપરિણામાનુરૂપેણ કર્તવ્યા, તથૈવ તદુપકારસમ્પત્તેઃ ॥ ૧૩ ॥

એમ સદ્ધર્મના પરીક્ષકોના બાલાદિ ત્રણ ભેદ કહીને તેઓને કેવી રીતે કેવી દેશના આપવી તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- બાળાદિની રૂચિ વિશેષને ઉપરોક્ત રીતીથી સારી રીતે

જાણીને તે પ્રાણીઓને ગુરૂએ બાળાદિભાવને અનુરૂપ જ સદ્ધર્મ દેશના આપવી જોઈએ. કારણકે તે રીતે જ તેઓનો ઉપકાર સંભવી શકે છે. ॥ ૧૩ ॥

उक्तमेवार्थं व्यतिरेकेण द्रढयति ।

यद्भाषितं मुनीन्द्रैः पापं खलु देशना परस्थाने ॥

उन्मार्गनयनमेतद्भवगहने दारुणविपाकम् ॥ ૧૪ ॥

यद् यस्माद्भाषितं मुनीन्द्रैः परमज्ञानिभिः पापं खलु वर्तते देशनां परस्थाने बालादियोग्या मध्यमादिस्थाने, एतद्विपरीतदेशनाकरणमपरिणाम-स्यातिपरिणामस्य वा जननात् श्रोतुरुन्मार्गनयनं, भवगहने - संसारकानને दारुणविपाकं वा, कुशीलताया महानर्थहेतुत्वप्रतिपादनात् ॥ ૧૪ ॥

આજ વાતને વ્યતિરેક હેતુથી દૃઢ કરે છે...

ગાથાર્થ :- જેથી જ પરમજ્ઞાનીઓએ અન્યસ્થાનમાં દેશના કરવી તેને પાપ કહ્યું છે. આ વિપરીત દેશના શ્રોતાને ઉન્માર્ગે લઈ જાય છે, તે સંસારરૂપી અટવીમાં દારૂણ ફળ આપે છે.

વિશેષાર્થ :- બાળાદિને યોગ્ય દેશનાને મધ્યમાદિની સભામાં કરતા શ્રોતાને અપરિણામ એટલે કે બાળને મધ્યમ યોગ્ય દેશના આપતા કહીએ કે “વેશ કાંઈ સદ્ધર્મ નથી,” એમ સાંભળી થોડા ઘણાં ધર્મ પરિણામ હતાં, એ પણ વેશ ઉપર અનાદર થવાથી જતા રહે છે. અને બાળ સામે બુધ યોગ્ય અપવાદની વાતો કરતાં આધાકર્મી વિ. માં ધર્મ માનવા લાગે. એમ અતિપરિણામ જગાડનાર હોવાથી તે સાધક ધર્મ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. અને આવી કુશીલતા તો અનર્થના હેતુભૂત હોવાથી જીવ સંસારવનમાં ભયંકર દુઃખોને વેઠે છે. ॥ ૧૪ ॥

समयोक्तत्वेन स्वरूपतः शोभनाया अपि देशनायाः परस्थानेऽहितत्वे दृष्टान्तमाह ।

हितमपि वायोरौषधमहितं तत् श्लेष्मणो यथात्यन्तम् ॥

सद्धर्मदेशनौषधमेवं बालाद्यपेक्षमिति ॥ ૧૫ ॥

તત્ પ્રસિદ્ધમૌષધં સ્નેહપાનાદિ વાયોઃ શારીરવાતસ્ય સાત્પ્યાપાદકત્વેન
 હિતમપિ યથા શ્લેષ્મણોઽત્યન્તમહિતં ભવતિ તત્પ્રકોપહેતુત્વાદેવં
 સદ્ધર્મદેશનૌષધં મધ્યમાદિયોગ્યં બાલાઘપેક્ષં તદવજ્ઞાનહેતુતયા સ્વરૂપતઃ
 સુન્દરમપ્યહિતં ભવતિ, તસ્માત્તદપાયભીરુણા તદ્ભાવં વિજ્ઞાય દેશના
 વિધેયેત્યુપદેશઃ ॥ ૧૫ ॥

આગમમાં ભાખેલી હોવાથી સ્વરૂપથી તો દેશના સારી હોવા છતાં
 પરસ્થાનમાં અહિતકારી બને છે. તેના વિષે દાખલો બતાવે છે.

ગાથાર્થ :- શરીરના વાયુ માટે હિતકારી ઔષધ પણ કફ માટે અત્યંત
 અહિતકર બને છે. તેમ સદ્ધર્મ દેશના રૂપી ઔષધ બાળાદિની અપેક્ષાએ
 હિતકર અને અહિતકર બને છે. ॥

વિશેષાર્થ :- વાયુ માટે ઘી દૂધ વિ. હિતકારી બને છે, કારણ કે તેનાથી
 વાયુ શાંત પડે છે, તે જ કફ માટે અહિતકારી થાય છે, કારણકે તેનાથી કફ
 વધે છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપથી સુંદર છતાં મધ્યમાદિ યોગ્ય સદ્ધર્મ દેશના
 રૂપી દવા બાળાદિની અપેક્ષાએ મધ્યમની અવજ્ઞાનું કારણ બનવાથી
 અહિતકારી થાય છે. “તે કારણથી તેને-શ્રોતાને દુઃખ થશે.” એવા
 અપાયથી ડરનારાએ તે સાધકના ભાવ જાણીને દેશના આપવી જોઈએ.
 એવો ઉપદેશ ગ્રંથકાર ઉપદેશકને આપે છે. ॥ ૧૫ ॥

ઉક્તમર્થ નિગમયન્નાહ ।

एतद्विज्ञायैवं यथार्हं (थोचितं) शुद्धभावसम्पन्नः ॥

विधिवदिह यः प्रयुङ्क्ते करोत्यसौ नियमतो बोधिं ॥ १६ ॥

एतद्દેશનાસ્વરૂપમેવમુક્તપ્રકારેણ વિજ્ઞાય યથોચિતંયથાર્હં શુદ્ધભાવસમ્પન્નો
 વિધિવદિવધિના ય ઇહ બાલાદિલોકે પ્રયુક્તે-પ્રવર્તયતિ સદ્ધર્મદેશનૌષધં,
 અસૌ નિયમતો બોધિં જનયતિ ॥ ૧૬ ॥

કહેલા અર્થનો નિચોડ લાવતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્ત રીતે દેશના સ્વરૂપને જાણી યથાયોગ્ય વિધિપૂર્વક
 શુભભાવવાળા ગુરુ બાળાદિના વિષે દેશનારૂપી દવાનો પ્રયોગ કરે છે. તે
 આ (ગુરુ) ચોક્કસ તે શ્રોતાને બોધિલાભ પમાડે છે... ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ પ્રથમ ષોડશકમ્ ॥

द्वितीयं देशना षोडशकम्

गुरुर्बालादीनां विधिना देशनां दद्यादित्युक्तं तद्विधिमिवाह ॥

बालादीनामेषां यथोचितं तद्विदो विधिर्गीतः ॥

सद्धर्मदेशनायामयमिह सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥ १ ॥

बालादीनां प्रागुक्तानां तद्विदस्तत्स्वरूपविदः सद्धर्मदेशनायामयमिह
वक्ष्यमाणः सिद्धान्ततत्त्वज्ञैर्विधिर्गीतः ॥ १ ॥

गुरुं अभाषादिने विधिपूर्वकं देशना आपवी जेई अं अंम कहुं. ते विधिने
दशावे छे....

गार्थ :- पूर्वे कडेला स्वरूपवाणा अभाषादिने तेमना स्वरूपने
जज्ञानारा गुरुं अं यथोचित रीते देशना करवी. ते सद्धर्म देशनाना विषये
आ प्रकरणां कडेवातो आ विधि आगमपरमार्थमां निपुण मडर्षिओअं
कडेल छे. ॥ १ ॥

तत्र बालोचितदेशनामाह ।

बाह्यचरणप्रधाना कर्त्तव्या देशनेह बालस्य ॥

स्वयमपि च तदाचारस्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥ २ ॥

इह प्रक्रमे बालस्याद्यस्य धर्मार्थिनो बाह्यचरणप्रधाना बाह्यचारमुख्योद्देश्यका
देशना कर्त्तव्या, स्वयमपि चात्मनापि च तदाचारो बाह्याचारस्तदग्रतो
बालस्याग्रतो नियमतः सेव्यो भवति । स्वयमुपदिश्यमानाचाराकरणे
वितथाशङ्कया श्रोतुर्मिथ्यात्ववृद्धिप्रसङ्गात् ॥ २ ॥

त्यां पडेला अभाषादित देशना दशावे छे....

गार्थ :- अडीं प्रस्तुतमां पडेला नंबरना धर्मार्थी अभाषने
अभाषाचारनी मुख्य उद्देश्य डोय अवी देशना आपवी. अने जते पण तेनी

१ - पदेश्यं

સામે નિયમથી બાહ્ય આચારને સેવે. પોતે ઉપદેશ આપે એ પ્રમાણે ન કરે તો ખોટી આશંકાના લીધે શ્રોતાનાં મિથ્યાત્વનો વધારો થવાનો પ્રસંગ આવે. ॥ ૨ ॥

તસ્યા એવ બાલદેશનાયા અભિલાપમાહ ।

સમ્યગ્લોચવિધાનં હ્યનુપાનત્કત્વમથ ધરા શય્યા ॥

પ્રહરદ્વયં રજન્યાઃ સ્વાપઃ શીતોષ્ણસહનં ચ ॥ ૩ ॥

સમ્યગ્યથોપદેશં લોચવિધાનં યતીનામાવશ્યકં, હિશબ્દશ્ચાર્થે સર્વત્ર સમ્બન્ધનીયોऽનુપાનત્કત્વં ચ પાદત્રાણરહિતભાવશ્ચ; અથ ધૈરવ શય્યા નાન્યત્પર્યંકાદિ, રજન્યાઃ પ્રહરદ્વયં-દ્વિતીયતૃતીયૌ પ્રહરાવેવ સ્વાપઃ શયનં, પ્રથમચતુર્થયોઃ સ્વાધ્યાય એવ પ્રવૃત્તેઃ, શીતોષ્ણસહનં તથાનુકૂલપ્રતિકૂલપરીષહતિતિક્ષા ॥ ૩ ॥

તેજ બાળદેશનાને પ્રગટ કહે છે...

ગાથાર્થ :- આગમમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે લોચ કરવો. પગરખાં ન પહેરવા; ભૂમિ ઉપર સંથારો કરવો; રાત્રિના બે પહોર સુવું; શીત ઉષ્ણ વિ. પરિષહો સહેવા. ॥ ૩ ॥

વિશેષાર્થ :- શાસ્ત્રમાં કહ્યાં પ્રમાણે સાધુઓને લોચ કરવો આવશ્યક છે. અને સાધુઓને પગરખાં (બુટ-ચપ્પલ વિ.) ન પહેરાય. હિ. શબ્દ 'ચ' અર્થમાં છે તેનો સર્વપદ સાથે સંબંધ કરવાનો છે, તેથી જ અહીં અને સાધુઓને... એમ કહ્યું અને પૃથ્વીને શય્યા બનાવવી એટલે પલંગ વિ. ઉપર સંથારો ન કરતાં પૃથ્વી ઉપર એક સંથારો ને ઉત્તરપટો પાથરવો જોઈએ. અને ત્રીજા અને ચોથા પહોરમાં ઊંઘ લેવાની, કારણ કે પહેલા અને છેલ્લાં પહોરમાં સ્વાધ્યાય જ કરવાનો હોય છે. તથા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિષહોને સમભાવે સહન કરવા. ॥ ૩ ॥

ષષ્ઠાષ્ટમાદિરૂપં ચિત્રં બાહ્યં તપો મહાકષ્ટં ॥

અલ્પોપકરણસન્ધારણં ચ તચ્ચુદ્ધતા ચૈવ ॥ ૪ ॥

ષષ્ઠાષ્ટમાદિરૂપં સમયપ્રસિદ્ધં ચિત્રં નાનાપ્રકારં મહાકષ્ટમલ્પસત્ત્વૈર્દુર્બલસંહનનૈશ્ચ દુરનુચરમિતિકૃત્વા અલ્પસ્યૈવોપકરણસ્યોપધિકાદેઃ, સન્ધારણં ચ તચ્ચુદ્ધતા ચૈવોદ્ગમાદિદોષશુદ્ધ્યા ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ :- છઠ્ઠ અઠમ વિ. શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ વિવિધ પ્રકારના મહાકષ્ટવાળા તપો આચરવા, થોડા ઉપકરણો રાખવા અને ઉદ્દગમાદિ દોષથી શુદ્ધ ઉપકરણ આહાર વિ. લેવા ॥

વિશેષાર્થ :- મહાકષ્ટ એટલે તપ ભારે દુઃખ આપનાર છે એવો અર્થ નથી, પણ અલ્પસત્ત્વવાળા અને નબળા માણસોને તે તપ આચરવો મહામુશ્કેલ હોવાથી મહાકષ્ટ તપનું વિશેષણ મૂક્યું છે. ॥ ૪ ॥

ગુર્વી પિંડવિશુદ્ધિચિત્રા દ્રવ્યાઘભિગ્રહાશ્ચૈવ ॥

વિકૃતીનાં સંત્યાગસ્તથૈકસિક્થાદિપારણકમ્ ॥ ૫ ॥

ગુર્વી પિંડવિશુદ્ધિરાધાકર્મિકાદિત્યાગેન, દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાભિગ્રહાશ્ચૈવ ચિત્રા નાનાપ્રકારાઃ સમયપ્રસિદ્ધા, વિકૃતીનાં ક્ષીરાદીનાં સંત્યાગઃ; તથૈકસિક્થં યત્ર તદાદિપારણકમુપવાસાદિતપોદિનાનન્તરદિનમ્બોજનમાદિનૈકકવલાદિગ્રહઃ ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ :- આધાકર્મા વિ. દોષનો ત્યાગ દ્વારા આહારાદિની મહાવિશુદ્ધિ કરવી. ભગવતી શતક-૭ ઉદેશો-૧ માં શુદ્ધ ગોચરીનું વિધાન છે. દ્રવ્યાદિને આશ્રયી શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ વિવિધ જાતનાં અભિગ્રહ ધારણ કરવા. દૂધ દહિં વિ. વિગઈનો ત્યાગ કરવો. ઉપવાસાદિના પારણે એક સિક્થ બેસિક્થ-એક બે દાણા લેવા. આદિ પદથી એક બે કોળિયા લેવા ઈત્યાદિનું ગ્રહણ થાય છે. ॥ ૫ ॥

અનિયતવિહારકલ્પઃ કાયોત્સર્ગાદિકરણમનિશં ચ ॥

ઇત્યાદિ બાહ્યમુઘ્નૈઃ કથનીયં ભવતિ બાલસ્ય ॥ ૬ ॥

અનિયતસ્યાપ્રતિબદ્ધસ્ય વિહારસ્ય કલ્પઃ સમાચારો નવકલ્પાદિનીત્યા ચ પુનરનિશં કાયોત્સર્ગાદિકરણમાદિનાતાપનાદિગ્રહઃ, ઇત્યાદિ બાહ્યમનુષ્ઠાન-મુઘ્નૈરતિશયેન બાલસ્ય કથનીયં ભવતિ ; આદિના પ્રતિશ્રયપ્રત્યુપેક્ષણ-પ્રમાર્જનકાલગ્રહણાદિગ્રહણમ્ ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ :- નવકલ્પાદિ નીતિથી અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરવો, હંમેશ માટે કાઉસગ્ગ કરવો, આતાપના લેવી. ઈત્યાદિ બાહ્ય અનુષ્ઠાન અતિશયથી

(ઘણું કરીને) બાળને કહેવાના હોય છે. ॥

વિશેષાર્થ :- અતિશયેન - તેને - બાળને અનુષ્ઠાનની મહત્તા દુષ્કરતા વિ. નું એવી રીતે વર્ણન કરે કે સાંભળનારને આના ઉપર બહુમાન થયા વિના રહેજ નહિ. આદિપદથી ઉપાશ્રય પાત્ર વિ. નું બરાબર દ્રષ્ટિપરિલેહણ કરવું અને રજોહરણ વિ. થી પ્રમાર્જના કરવી તેમજ પ્રાભાતિક વિ. કાલગ્રહણ લેવા ઈત્યાદિ ગ્રહણ થાય છે. ॥ ૬ ॥

મધ્યમબુદ્ધેર્દેશનાવિધિમાહ ।

મધ્યમબુદ્ધેસ્ત્વીર્યાસમિતિપ્રભૃતિ ત્રિકોટિપરિશુદ્ધમ્ ॥

આઘન્તમધ્યયોગૈર્હિતદં ચલુ સાધુસદ્વૃત્તમ્ ॥ ૭ ॥

મધ્યમબુદ્ધિસ્ત્વીર્યાસમિતિપ્રભૃતિપ્રવચનમાતૃરૂપં તિસૃષ્ઠિઃ કોટિભી
રાગદ્વેષમોહલક્ષણાભિર્યદ્વા વૃત્તકારિતાનુમતભેદભિન્નહનનપચનરક્ષણરૂપાભિઃ
પ્રતિષેધવ્યાપારેણ પરિશુદ્ધં । યદ્વા તિસૃષ્ઠિઃ કોટિભિઃ
શાસ્ત્રસ્વર્ણશોધનકારિણીભિઃ કષચ્છેદતાપલક્ષણાભિઃ પરિશુદ્ધં, સર્વસ્ય
શાસ્ત્રસ્ય પ્રવચનમાત્રન્તર્ભૂતત્વાત્, સાધુસદ્વૃત્તં ચલ્વિતિનિશ્ચયે
આઘન્તમધ્યયોગૈર્વયોવસ્થાત્રયગતૈરધ્યયનાર્થશ્રવણધર્મધ્યાનાદિધર્મવ્યાપારૈઃ
'આવીલણ પવીલણ નિપ્પીલણ' (ભગવતી શતક - ૬ ઉદ્દેશો - ૩)
ઈત્યાગમાત્તદવિરોધ્યત્પમધ્યમવિકૃષ્ટતપોવિશેષરૂપૈર્વા હિતદં ભવતિ ॥ ૭ ॥

મધ્યમબુદ્ધિસંબંધી દેશના વિધિ કહે છે.

ગાથાર્થ :- મધ્યમ બુદ્ધિવાળાને ત્રણ કોટિથી શુદ્ધ, આદિઅંત મધ્ય અવસ્થામાં નિશ્ચયથી હિતકારી હોય; એવું ઈર્યાસમિતિ વિ. સાધુ સંબંધી સદ્આચરણ કહેવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- ઈર્યાસમિતિ વિગેરે પ્રવચન માતા રૂપ છે. અને તે ત્રણ કોટિ એટલે રાગ દ્વેષ મોહ અથવા કરવું કરાવવું અને અનુમોદવું રૂપ ત્રણ ત્રણ ભેદવાળા હણવું રાંધવું વેચવું રૂપ ત્રણકોટિથી શુદ્ધ; એટલે તે દોષોનું સેવન ન કરવું અથવા શાસ્ત્ર રૂપી સોનાની કસોટી કરનાર કષ છેદ તાપ રૂપ ત્રણ કોટિથી શુદ્ધ; તથા સર્વશાસ્ત્ર પ્રવચનમાતામાં સમાઈ જતું

હોવાથી સાધુસદ્વૃત્ત નિશ્ચયથી પહેલી અવસ્થામાં શાસ્ત્ર ભણવા વિ. દ્વારા બીજી ઉંમરમાં શાસ્ત્રના અર્થ સાંભળવા વિ. દ્વારા છેલ્લી અવસ્થામાં ધર્મધ્યાન વિ. દ્વારા હિતકારી બને છે.

આવીલએ આયંબિલાદિ સામાન્ય તપ સાથે સૂત્ર કંઠસ્થ કરવા.- પવીલએ બીજાને ભણાવવું. નિપ્પીલએ જર્જરિત દેહ જાણી સંલેખના કરવી (ભગવતી શતક - ૬ ઉદ્દેશો - ૩) મેળું કપડું સામાન્ય ઘસવાથી થોડું સાફ થાય વધારે ઘસવાથી વધારે સાફ થાય ઈત્યાદિ આગમતત્ત્વથી આગમને અવિરોધી એવા અલ્પ મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ તપ વિશેષથી આત્માને સદાચાર હિતકારી થાય છે. ॥ ૭ ॥

તતશ્ચ ।

અથૈ સાધુભિરનિશં માતર ઇવ માતરઃ પ્રવચનસ્ય ।

નિયમેન ન મોક્તવ્યાઃ પરમં કલ્યાણમિચ્છદ્ભિઃ ॥ ૮ ॥

સાધુભિરનિશં નિરન્તરમથૈ પ્રવચનસ્ય માતર ઈર્યાસમિત્યાઘાશ્ચારિત્રાત્મનઃ પ્રસૂતિહેતુત્વેન હિતકારિત્વેન ચ માતર ઇવ-જનન્ય ઇવ નિયમેનાવશ્યમ્ભાવેન ન મોક્તવ્યાઃ । કીદૃશૈઃ સાધુભિઃ ? પરમં-નિરુપમં કલ્યાણં મદ્ગલમિચ્છદ્ભિઃ ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ :- પરમ કલ્યાણને ઈચ્છનાર સાધુઓએ માતા સમાન પ્રવચનની માતાને સતત સંભાળવી જોઈએ. તે માતાને નિશ્ચયથી ક્યારે પણ ન મૂકવી.

વિશેષાર્થ :- ઈર્યાસમિતિ વિ. થી ચારિત્રરૂપ આત્માનો જન્મ થાય છે. અને તેનું પાલન થાય છે. માટે ઈર્યાસમિતિ વિ. ને પ્રવચનની માતા કહેવાય છે. ॥ ૮ ॥

एतत्सचिवस्य सदा साधोर्नियमान्न भवभयं भवति ॥

भवति च हितमत्यन्तं फलदं विधिनाऽऽगमग्रहणम् ॥ ९ ॥

एतत्सचिवस्य प्रवचनमातृसहितस्य सदा सर्वकालं साधोर्नियमान्निश्चयेन न भवभयं भवति । तद्विरोध्युत्कटनिःश्रेयसास्थानिष्पत्तेः । भवति च सम्पद्यते च प्रवचनमातृविधानसम्पन्नस्य हितं भाव्यपायपरिहारसारत्वेनात्यन्तं प्रकर्ष-वृत्या फलदं फलहेतुर्विधिना मण्डलिनिषद्यादिरूपेण सूत्रोक्तेनागमग्रहणं वाचनादिव्यापारेणाधिकारिकर्तृकत्वात्; प्रवचनमातृरहितस्य त्वतथात्वदागम-ग्रहणमत्यन्तफलदं न भवति ॥ ९ ॥

ગાથાર્થ :- પ્રવચન માતાની સાથે રહેનાર સાધુને સંસાર ભય હોતો જ નથી. અને તેનું હિત થાય છે તેમજ આ માતા વિધિપૂર્વક આગમગ્રહણ કરવા રૂપ પ્રકર્ષવૃત્તિથી ફળ આપનાર બને છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રવચન માતાની સાથે રહેનાર સાધુને હંમેશ માટે સંસારનો ભય ટળી જાય છે; કારણકે સંસાર (ભય)ની વિરોધિ ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ સ્વરૂપ મોક્ષની દ્રઢ શ્રદ્ધા તેને જાગી ગઈ છે.

જેમ ડૉ. કહે તમે થોડા દિવસમાં સ્વસ્થ થઈ જશો., તે વચન ઉપર દ્રઢ શ્રદ્ધા જાગી જાય તો વિદ્યમાન રોગની ફિક્કર રહેતી નથી. પ્રવચન માતાના આચરણવાળાને આગામી આપત્તિ ટળી જતી હોવાથી તાદૃશ આચરણવાળા સાધુને હિત થાય છે.

પ્રવચનમાતાના આચરણવાળો સાધુ માંડલીમાં બેસવાનો અધિકારી બનતો હોવાથી સૂત્રોક્ત વિધિથી ગુરુ ઉપદેશેલ વાચના વિ. દ્વારા આગમ ગ્રહણ કરી શકે. આવું પ્રકર્ષ ફળ પ્રવચન માતા આપે છે. પ્રવચન માતા વગરનો સાધુ માંડલીમાં બેસવાનો અધિકારી બનતો નથી, તેથી વિધિ પૂર્વક આગમ ગ્રહણ કરી શકે નહિ. અને અવિધિથી ગ્રહણ કરેલ આગમ પ્રકર્ષફળ આપવાં સમર્થ નથી. એટલે તે ઉત્કૃષ્ટ નિર્જરાનું સાધન બની શકતું નથી. ॥ ૮ ॥

ગુરુપારતન્ત્રમેવ ચ તદ્બહુમાનાત્સદાશયાનુગતમ્ ॥

પરમગુરુપ્રાતેરિહ બીજં તસ્માદ્ધ મોક્ષ ઇતિ ॥ ૧૦ ॥

ગુરુપારતન્ત્ર્યમેવ ચ - ગુર્વાજ્ઞાવશવર્તિત્વમેવ ચ તદ્બહુમાનાદ્ગુરુવિષયાન્તર-પ્રીતિવિશેષાન્ન તુ વિષ્ટિમાત્રજ્ઞાનાત્ । સદાશયેન-ભવક્ષયહેતુરયં મે ગુરુરિત્યે-વંભૂતશોભનપરિણામેન નતુ જાત્યાદિસમ્બન્ધજ્ઞાનેનાનુગતં સહિતં, પરમગુરુ-પ્રાપ્તેઃ સર્વજ્ઞદર્શનસ્યેહ જગતિ બીજં, ગુરુબહુમાનાત્તથાવિધપુણ્ય- સમ્પત્યા સર્વજ્ઞદર્શનસમ્ભવાત્ તસ્માદ્ધ હેતોર્મોક્ષ, ઇતિ હેતોર્ગુરુપારતન્ત્ર્યં સાધુનાવશ્યં વિધેયમિતિ સોપસ્કારં વ્યાખ્યેયં ૧૦ ॥

આગમ ગ્રહણ ગુરુ ને અધીન હોવાથી ગુરુ સંબંધી પણ ઉપદેશ આપવો જોઈએ. એથી કહે છે..

ગાથાર્થ :- ગુરુ ઉપરના બહુમાનથી ગુરુઆજ્ઞાને વશ રહેવું અને સારા આશય યુક્ત હોવું તે આ જગતમાં સર્વજ્ઞ પ્રાપ્તિનું બીજ છે. તેનાથી મોક્ષ થાય છે. માટે ગુરુનું પારતંત્ર્ય અવશ્ય સ્વીકારવું ॥ ૧૦ ॥

વિશેષાર્થ :- ગુરુ ઉપર આંતરિક પ્રીતિથી ગુરુ આજ્ઞા સ્વીકારવી; નહી કે વેઠ ઉતારવા પુરતી તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું. “આ ગુરુ મારા સંસારનો નાશ કરવામાં કારણ છે.” આવા સુંદર શુદ્ધ આશય યુક્ત થવું. પણ આ મારા કાકા છે. આ મારા મામા છે. માટે મને બરાબર સાચવશે ઈત્યાદિ સંસારી સંબંધીજ્ઞાનવાળા ન થવું. આ સર્વજ્ઞ શાસનનું (દર્શનનું) બીજ છે. કારણકે ગુરુ બહુમાનથી તેવાં પ્રકારનું પુણ્ય ઉભું થાય છે, જેનાથી સર્વજ્ઞ દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનાથી મોક્ષ મળે છે. માટે ગુરુની અધીનતા સાધુએ અવશ્ય સ્વીકારવી જોઈએ. આટલું અધ્યાહારથી લેવું ॥ ૧૦ ॥

इत्यादि साधुवृत्तं मध्यमबुद्धेः सदा समाख्येयम् ॥

आगमतत्त्वं तु परं बुधस्य भावप्रधानं तु ॥ ११ ॥

इत्याद्युक्तं साधुवृत्तं मध्यमबुद्धेः सदा निरन्तरं सामाख्येयं प्रकाशनीयम् ।
आगमतत्त्वं तु प्रागुक्तं परं केवलं बुधस्य ‘भावप्रधानं तु’ परमार्थसारमेव
समाख्येयम् ॥ ११ ॥

ગાથાર્થ :- ઈત્યાદિ ઉપર કહેલો સાધુનો આચાર મધ્યમ બુદ્ધિવાળાને હંમેશ ને માટે કહેવો જોઈએ. પરમાર્થ સારવાળું આગમતત્ત્વ તો માત્ર બુધની આગળ જ પ્રકાશવું. ॥ ૧૧ ॥

प्राप्तसङ्गतिकं बुधस्योपदेश्यमेव स्पष्टमाह ॥

वचनाराधनया खलु धर्मस्तद्बाधया त्वधर्म इति ॥

इदमत्र धर्मगुह्यं सर्वस्वं चैतदेवास्य ॥ १२ ॥

વચનારાધનયા ખલ્વાગમારાધનયૈવ, ખલુશબ્દ એવકારાર્થઃ । ધર્મઃ
શ્રુતચારિત્રરૂપઃ સમ્પદ્યતે, તદ્બાધયા તુ મહાકષ્ટકારિણોપ્યધર્મ ઇતિ-
હેતોરિદં-વિધિનિષેધરૂપં વચનં ધર્મગુહ્યં ધર્મરહસ્યં સર્વસ્વં સર્વસારશ્ચૈતદેવ
વચનમેવાસ્ય ધર્મસ્ય ॥ ૧૨ ॥

સંગતિપ્રાપ્ત બુધને ઉપદેશવા યોગ્ય સ્પષ્ટ રીતે કહે છે....

ગાથાર્થ :- આગમ આરાધનાથીજ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ થાય છે. તેની - આગમની બાધાથી અધર્મ થાય. અહીં આ વિધિ નિષેધ રૂપ વચન ધર્મનું રહસ્ય છે. અને આજ વચન ધર્મનું સર્વસ્વ છે. ॥ ૧૨ ॥

વિશેષાર્થ :- તદ્બાધયા : જેમાં જિનાજ્ઞાને બાધા આવતી હોય તેવી મહાકષ્ટકારી ક્રિયા કરવાથી પણ અધર્મજ થાય છે. પંચાગ્નિ તપ ઈત્યાદિ બાલ તપ કરનાર સંસારમાં જ સપડાય છે... ॥ ૧૨ ॥

અથ કિમિતિ સકલાનુષ્ઠાનોપસર્જનીભાવાપાદનેન વચનસ્યૈવ પ્રાધાન્યં ધ્યાપ્યતં ઇત્યાશઙ્કાયમાહ

યસ્માત્પ્રવર્તકં ભુવિ નિવર્તકં ચાન્તરાત્માનો વચનમ્ ॥

ધર્મશ્ચૈતત્સંસ્થો મૌનીન્દ્રં ચૈતદિહ પરમમ્ ॥ ૧૩ ॥

યસ્માત્ પ્રવર્તકં ભુવિ ભવ્યલોકે સ્વાધ્યાયાદૌ વિધેયે । નિવર્તકં ચ હિંસાદેરન્તરાત્મનો મનસો વચનમ્ । ધર્મશ્ચ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ-ફલજનનવ્યાપારીભૂત એતસ્મિન્ વચને જ્ઞાપકતાસન્બન્ધેન સન્દિષ્ટ^૧ ઇત્યેતત્સંસ્થઃ 'મૌનીન્દ્રં' મૌનીન્દ્રોક્તેનાબાધિતપ્રામાણ્યં ચૈતદ્વચનમિહ પ્રક્રમે પરમં અનુષ્ઠાનાનુપજીવિપ્રામાણ્યં, તત ઇદમેવ પ્રધાનમુદ્ઘુષ્યતેઽનુષ્ઠાનાદિકં ચૈતદુપજીવકલ્પેનોપસર્જનીક્રિમ્યત ઇતિ ભાવઃ ॥ ૧૩ ॥

હવે સઘલાએ અનુષ્ઠાનને ગૌણ બનાવી વચનાનુષ્ઠાનને મુખ્યરૂપે કેમ કહેવાય છે, એવી આશંકા થયે છે તે ગ્રંથકાર સમાધાન આપે છે.

ગાથાર્થ :- આગમવચન તે ભવ્યલોકને વિષે સ્વાધ્યાયાદિ વિધેયમાં મનને પ્રવર્તાવે છે અને હિંસાદિથી મનને પાછું વાળે છે. અને આ વચનમાં ધર્મ રહેલો છે. તેમજ મુનિનેતા - તીર્થંકરપરમાત્માએ આ વચન ભાષેલા હોવાથી આ વચન જ શ્રેષ્ઠ છે.

વિશેષાર્થ :- ભવ્યલોકે - એટલે ભવ્યલોકોને જ આ આગમવચન સ્વાધ્યાદિ વિધેયમાં પ્રવૃત્તિ અને પ્રતિષિદ્ધ નિવૃત્તિ કરાવે કારણકે તેમને આગમ વચનનું બહુમાન હોય છે. પણ અભવ્યને નહિં માટે અહીં 'ભુવિપદ'થી ટીકાકારે 'ભવ્યલોકે' એવો અર્થ લીધો છે. પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ના ફળને ઉત્પન્ન કરવામાં વ્યાપારભૂત ધર્મ છે. શ્રુતચારિત્રાત્મકધર્મ વચનથી જન્ય છે અને વચન જન્ય પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ નો જનક હોવાથી વ્યાપારરૂપ

૧. સન્તિષ્ઠતં

કહેવાય છે. (કારણ કે સંયમથી શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ સંભવી શકે છે.)

તે ધર્મ આગમ - વચનમાં જ્ઞાપકતા સંબંધથી રહે છે, કારણકે વચન ધર્મને જણાવનાર હોવાથી જ્ઞાપક થયો તેમાં જ્ઞાપકતા ધર્મ રહ્યો તેજ સંબંધ બન્યો. મુનીશ્વરે ભાખેલા હોવાથી કોઈપણ પ્રમાણથી તે વચનનો બાધ થતો નથી. આ વચન અનુપજીવી-અન્ય અનુષ્ઠાનની અપેક્ષા રાખતું ન હોવાથી પ્રધાન કહેવાય છે. ત્યારે અન્ય અનુષ્ઠાનને વચનની અપેક્ષા હોવાથી તેઓ ગૌણ કહેવાય છે. ॥ ૧૩ ॥

વચનસ્યૈવ માહાત્મ્યમભિષ્ઠૈતિ ચ ।

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ હૃદયસ્થસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્ર ઇતિ ॥

હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્નિયમાત્સર્વાર્થસંસિદ્ધિઃ ॥ ૧૪ ॥

અસ્મિન્ વચને હૃદયસ્થે સતિ હૃદયસ્થઃ સ્મૃતિદ્વારા તત્ત્વતો મુનીન્દ્રઃ સ્વતન્ત્રવક્તૃત્વરૂપતત્સમ્બન્ધશાલિત્વાત્ । ઇતિઃ પાદસમાસૌ । હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્ મુનીન્દ્રે નિયમાન્નિશ્ચયેન સર્વાર્થસમ્પત્તિર્ભવતિ ॥ ૧૪ ॥

વચનના મહાત્મ્યને વખાણે છે....

ગાથાર્થ :- વચનને હૃદયમાં ધારણ કર્યે છતે પરમાર્થથી સ્મૃતિ દ્વારા મુનીન્દ્ર હૃદયમાં આવી જાય છે. અને પ્રભુ હૃદયમાં પધાર્યે છતે નિયમથી સર્વ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રભુ સ્વતંત્ર વક્તા હોવાથી તેમને વચન સાથે સંબંધ રહેલો છે. અને 'એક સંબંધિ જ્ઞાનં અપર સંબંધિનઃ સ્મારકં' આ ન્યાયથી વચન હૃદયમાં આવતા સ્મરણ દ્વારા પ્રભુ પણ હૃદયમાં બિરાજમાન થઈ જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

યતઃ ।

ચિન્તામણિઃ પરોઽસૌ તેનૈવં (તેનેયં) ભવતિ સમરસાપત્તિઃ ॥

સૈવેહ યોગિમાતા નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા ॥ ૧૬ ॥

અસૌ ભગવાન્ પરઃ પ્રકૃષ્ટઃ ચિન્તામણિર્વર્તતિ તેનેયં સર્વત્ર પુરસ્ક્રિય-
માણાગમસમ્બન્ધોદ્બોધિતસંસ્કારજનિતભગવદહૃદયસ્થતા સમર- સાપત્તિઃ
સમતાપત્તિર્ભવતિ । રસશબ્દોત્ર ભાવાર્થઃ । ભગવત્સ્વરૂપોપયુક્તસ્ય તદુપ-

योगાનન્યવૃત્તે: પરમાર્થતસ્તદ્વૂપત્વાદ્બાહ્યાલમ્બનાકારોપરક્તત્વેન ધ્યાન-
વિશેષરૂપા તત્કલભૂતા વા માનસ: સમાપત્તિરભિધીયતે, તથોક્તં યોગશાસ્ત્રે-
“ક્ષીણવૃત્તેરભિજાત્યસ્યેવ મણેર્ગ્રાહ્યગ્રહીતૃગ્રહણેષુ તત્થતદજ્જનતા સમાપત્તિ:”।
સા ચ ‘મયિ તદ્વૂપં’ સ ઇવાહમિત્યાદિધ્યાનોલ્લિખ્યમાનવૈજ્ઞાનિકસમ્બન્ધ-
વિશેષરૂપા । સૈવ સમાપત્તિર્યોગિન: - સમ્યક્ત્વાદિગુણપુરુષસ્ય માતા -
જનની નિર્વાણફલપ્રદા ચ પ્રોક્તા તદ્વેદિભિરાચાર્યૈ: ॥ ૧૫ ॥

આ પ્રમાણે પરમાત્મા સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ કરનારા છે, આ વિશેષણ દ્વારા પ્રભુની સ્તુતિ શા માટે કરો છો. એનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે.....

ગાથાર્થ :- પ્રભુ ઉત્કૃષ્ટ કોટિના ચિંતામણી રત્ન છે. તેમના વડે ઉપશમ (સમ) ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે (પરમાત્મા સાથે એકી ભાવ થાય છે.) જે યોગી (સાધુ) ની માતા છે. અને મોક્ષ ફળ આપનારી છે. એમ તેના જ્ઞાતાઓએ કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ :- આ પરમાત્મા ચિંતામણી કરતાં વધારે પ્રભાવશાલી છે. તેન-પરમાત્માના આધારે આ સમરસાપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. - એટલે કે સર્વ બાબતમાં આગળ કરાતાં આગમના સંબંધથી જાગેલા સંસ્કાર દ્વારા પ્રભુને હૃદયમાં ધારવા રૂપ સમરસાપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અહીં રસ શબ્દ ભાવ અર્થમાં છે. આગમ પ્રભુ પ્રણીત હોવાથી પ્રતિપાદ પ્રતિપાદક ભાવ રૂપ સંબંધથી “આ પ્રભુએ ભાખેલું છે.” એવી સ્મૃતિનાં જનક સંસ્કાર જાગે છે, જે સ્મૃતિથી પ્રભુ ઉપર બહુમાન જાગવા દ્વારા પ્રભુ હૃદયમાં સ્થિર થાય છે. આમ ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનનું એક ઠેકાણું મિલન થયુ તે જ સમભાવની પ્રાપ્તિ છે.

ભગવાનના સ્વરૂપમાં ઉપયુક્ત બનેલાની પ્રભુના ઉપયોગમાં અનન્ય વૃત્તિ પરમાર્થથી (પરમાત્મા) રૂપ હોવાથી તેમજ બાહ્ય આલંબન આકારથી રંગાયેલ હોવાથી ધ્યાન વિશેષ રૂપ છે, અથવા તેજ ધ્યાનના ફળભૂત મનની સમાપત્તિ કહેવાય છે. વળી યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ઉચ્ચ કોટિના સ્ફટિકમણિ પાસે જે વસ્ત્ર લઈ જવામાં આવે ત્યારે વસ્ત્રમાં જે રંગ રહેલો હોય તેવી છાયા મણિમાં ભાસે છે. એટલે ગ્રાહ્ય - વસ્ત્રમાં રહેલો રંગ ગ્રહિતા - વર્ણને પકડનાર મણિ ગ્રહણ - વર્ણને સ્વીકારી તન્મય બની

જવાનો મણિનો સ્વભાવ, એમ મણિ વસ્ત્ર રંગ ત્રણે એકમેક બની જાય છે. તેમ પ્રભુ ધ્યાનમાં લીન બનેલાને તે સિવાયની સર્વ વૃત્તિ નાશ પામી જાય છે. તેવા ધ્યાતા ને ધ્યેય - પરમાત્મા ધ્યાતા - વિચાર કરનારા વ્યક્તિ ધ્યાન પ્રભુના સ્વરૂપનો વિચાર આ ત્રણેનો જે સમાગમ થાય છે, તે જ સમાપત્તિ છે.

“મારા માં ભગવાન નું રૂપ છે. અને હું ભગવાન રૂપ જ છું.” આવા ધ્યાનથી ઉલ્લેખ કરાતું સંવેદન વિશેષ જ સમાપત્તિ છે ।

તે જ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણવાળા પુરુષની માતા છે, તે સમાપત્તિ ને તેના જાણકાર આચાર્યોએ નિર્વાણ ફળ આપનાર કહી છે. ॥ ૧૫ ॥

उपसंहरन्नाह ।

इति यः कथयति धर्मं विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः ।

जनयति स एनमतुलं श्रोतृषु निर्वाणफलदमलम् ॥ १६ ॥

इत्युक्तप्रकारेण यो गुरुधर्मं कथयति विज्ञायौचित्येन योगं परिणामं बालादिपरिणामौचित्यमितियावदनघमतिर्निर्दोषबुद्धिर्जनयति स गुरुरेनं धर्ममतुलमनन्यसदृशं श्रोतृषुं शुश्रूषाप्रवृत्तेषु निर्वाणफलदमलमत्यर्धम-
वन्ध्यबीजवपनसामर्थ्यादिति ज्ञेयम् ॥ १६ ॥

ઉપસંહાર કરતા કહે છે....

ગાથાર્થ :- નિર્દોષ બુદ્ધિવાળા જે ગુરુ બાળાદિ પરિણામનું ઔચિત્ય જાણી ધર્મ ઉપદેશે છે, તે ગુરુ શ્રોતાના વિશે જેની તોલે કોઈ ન આવે આવા નિર્વાણ ફળને આપનાર ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે. ॥

વિશેષાર્થ :- યોગ્યતા - બાળાદિના જેવા પરિણામ હોય તે પ્રમાણેની યોગ્યતા જાણીને નિર્દોષમતિવાળા ગુરુ (મારો ભક્ત થશે કે ચેલો થશે ઈત્યાદિ મેલા ભાવ હોય તો શ્રોતાને ઉપદેશ બરાબર ફળતો નથી.) શ્રોતાને અસાધારણ અને મોક્ષ ફળ આપનાર એવો ધર્મ પમાડે છે.

અર્થ - એટલે ધર્મમાં અવંધ્યબીજ વાવવાનું સામથ્ય હોવાથી અર્થ - અત્યર્થ એ ધર્મનું વિશેષણ આપ્યું છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ દ્વિતીય ધોડશકમ્ ॥

તૃતીયં ધર્મલક્ષણ ષોડશકમ્

સદ્ધર્મદેશનાવિધિરુક્તોઽથ ધર્મસ્યૈવ સ્વલક્ષણમભિધિત્સુરાહ ।

અસ્ય સ્વલક્ષણમિદં ધર્મસ્ય બુદ્ધૈઃ સદૈવ વિજ્ઞેયમ્ ।

સર્વાગમપરિશુદ્ધં યદાદિમધ્યાન્તકલ્યાણમ્ ॥ ૧ ॥

અસ્ય ધર્મસ્ય લક્ષ્યતે તદિતરવ્યાવૃત્તં વસ્ત્વનેનેતિ લક્ષણં, સ્વં ચ તલ્લક્ષણં ચ સ્વલક્ષણમિદં વક્ષ્યમાણં બુદ્ધૈઃ સદૈવ વિજ્ઞેયં, લક્ષણસ્ય કદાપ્યપરાવૃત્તેઃ, સ્વલક્ષણં કીદૃશં ? સર્વૈરાગમૈઃ પરિશુદ્ધં, સામાન્યતસ્તસ્ય સાર્વતન્નિકત્વાત્, તથા યત્ સ્વલક્ષણમાદિમધ્યાન્તેષુ કલ્યાણમન્તરાલાપ્રાપ્તેઃ સદા સુન્દર-મિત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

સદ્ધર્મ દેશનાનો વિધિ કહ્યો. હવે ધર્મનું પોતાનું લક્ષણ કહેવાની ઈચ્છાવાળા શંકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- “સર્વ આગમો વડે પરિશુદ્ધ, = સંગત જે આદિ મધ્ય અને અંતમાં સદા કલ્યાણકારી હોય” આ ધર્મનું સ્વલક્ષણ પંડિત પુરુષોએ જાણવું ॥ ૧ ॥

વિશેષાર્થ :- જેના વડે વસ્તુ બીજાથી અલગ પડાય તે લક્ષણ કહેવાય; કહેવાતું આ સ્વલક્ષણ બુદ્ધજ બુદ્ધજનોએ સદા ધ્યાનમાં રાખવું. કારણકે લક્ષણનો ક્યારે પણ ફેરફાર થતો નથી. આ ધર્મલક્ષણ તમામ આસ્તિક દર્શનોનાં આગમોનાં ધર્મલક્ષણો સાથે સંગત છે. એટલે ‘કોઈ જીવની હિંસા નહિ કરવી’ અથવા ‘આત્મનિપ્રતિકૂલં યત્’ ઇત્યાદિથી “આત્માને પ્રતિ જે પ્રતિકૂળ હોય તેવું આચરણ બીજાને પ્રતિ ન કરવું.” તે ધર્મ છે આ રીતે અન્ય આસ્તિક દર્શનોનાં ધર્મ લક્ષણો છે; તેની સાથે ભાવતઃ (સામાન્યતઃ) ઐક્યતા જળવાઈ રહે છે. । સદૈવ - વચ્ચે ક્યાંય તકલીફ ઉપજાવનાર નથી પણ સદા કલ્યાણકારી છે. ॥ ૧ ॥

કિં ધર્મસ્ય સ્વલક્ષણમિત્યાહ ।

ધર્મશ્ચિત્તપ્રભવો યતઃ ક્રિયાધિકરણાશ્રયં કાર્યમ્ ॥

મલવિગમેનૈતત્કલુ પુષ્ટ્યાદિમદેષ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૨ ॥

ધર્મશિત્તપ્રભવો માનસાકૂતજો નતુ સમ્મૂર્ચ્ઠનજતુલ્યક્રિયામાત્રં, યતો ધર્માત્ ક્રિયાયા વિહિતનિષિદ્ધાચરણત્યાગરૂપાયા અધિકરણમધિકારસ્તદાશ્રયં કાર્યં ભવનિર્વેદાદિ ભવતિ ઇષ માર્ગાનુસારી ધર્મો લક્ષ્યો નત્વભવ્યાદિગતોપિ, સ ચ મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમત્-પુષ્ટિશુદ્ધિમદેતદ્વિત્તં વિજ્ઞેયો લક્ષણ-નિર્દેશોયં ॥૨ ॥

ધર્મનું સ્વલક્ષણ શુ છે ? તે કહે છે.....

ગાથાર્થ :- ધર્મ મનથી પ્રભવેલો છે. જેનાથી ક્રિયારૂપ અધિકાર પેદા થાય છે, તેના આશ્રયે ભવનિર્વેદાદિ કાર્ય થાય છે. આ ધર્મ મેલ દૂર થવાથી પુષ્ટિશુદ્ધિવાળા ચિત્તરૂપે જાણવો.

વિશેષાર્થ :- ધર્મ માનસિક સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. એટલે વિચાર્યા વગર બીજાની દેખાદેખીએ તેવી પ્રવૃત્તિ રૂપ સંમૂર્ચ્ઠનની જેવી ક્રિયા માત્ર કરવી તે ધર્મ નથી. આ ધર્મથી વિહિતનું આચરણ અને નિષિદ્ધના ત્યાગરૂપ ક્રિયાનો અધિકાર પેદા થાય છે, તેના આશ્રયથી ભવનિર્વેદાદિ કાર્ય થાય છે. આ માર્ગાનુસારી ધર્મ લક્ષ્ય રૂપ જાણવો પણ અભવ્ય કે દૂરભવ્યથી આચરિત ધર્મ લક્ષ્યરૂપ નથી. અને તે ધર્મ મળ (દોષ) દૂર થવા દ્વારા પુષ્ટિશુદ્ધિવાળું બનેલ જે મન તે રૂપ જ છે. આ લક્ષ્યનો નિર્દેશ થયો. ॥ ૨ ॥

(૫.) ચિત્તજ ધર્મ છે; તે ચિત્તથી વિધિ પ્રતિષેધના વિષયવાળી ક્રિયા તદ્ રૂપકાર્ય ચિત્તનું અધિકરણ જે શરીર તેના આશ્રયથી થાય છે.

મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમત્ત્વં ચિત્તેઽસ્ય કથં સ્યાદિત્યેતદ્વિવક્ષુરાહ ।

રાગાદયો મલાઃ ખલ્વાગમસઘોગતો વિગમ ઇષામ્ ॥

તદયં ક્રિયાત એવ હિ પુષ્ટિઃ શુદ્ધિશ્ચ ચિત્તસ્ય ॥ ૩ ॥

इह मलाश्चित्तस्य रागादयः खलु रागद्वेषमोहा एव, खलुरेवार्थे एषां रागादीनां मलानां आगमनं आगमः सम्यक्परिच्छेदः तेन सद्योगः सद्द्व्यापारः सक्रियात्मा ततः सत् क्रियात्मनः सकाशाद्विगमस्ततस्तस्मादयं मलविगमः, क्रियायाः कारणे कार्योपचारादत एव सत्क्रियारूपमलविगमात् पुष्टिशुद्धिश्च वक्ष्यमाणा चित्तस्य सम्भवति ॥ ३ ॥

“મળ દૂર થવા દ્વારા પુષ્ટ્યાદિપણું આના (સાધકના) ચિત્તમાં કેવી રીતે થાય” આની વિવક્ષા કરવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- રાગાદિ મળો છે, એઓનો આગમ (સમ્યગ્જ્ઞાન)થી ઉત્પન્ન થયેલ સદ્યોગથી નાશ થાય છે. એટલે મળનો નાશ કરનારી ક્રિયાથીજ ચિત્તની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ સંભવે છે.

વિશેષાર્થ :- ચિત્તના રાગ દ્વેષ મોહ જ મળ છે. પણ બાહ્ય પદાર્થ નહિં. આગમોક્તમાર્ગનું સાચુ સચોટ જ્ઞાન થવાથી જે સુંદર આચરણ વિધિનિષેધપાલન થાય છે, તેનાથી એઓનો નાશ થાય છે. માટે આ મળનો નાશ કરવામાં કારણભૂત જે ક્રિયા છે તેમાં મળ વિગમ રૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી - કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર થવાથી સત્ક્રિયા રૂપ મળ વિગમથી કહેવાતી ચિત્તની પુષ્ટિ શુદ્ધિ થાય છે.

પુષ્ટિ શુદ્ધિ સાક્ષત્ તો મળના નાશથી થાય છે પણ ગ્રંથકારે ક્રિયાત એવ' એમ જે કહ્યું છે તે ઉપચારથી જાણવું ॥ ૩ ॥

પુષ્ટિશુદ્ધચોર્લક્ષણં ફલં ચાહ ।

પુષ્ટિ: પુણ્યોપચય:, શુદ્ધિ: પાપક્ષયેણ નિર્મલતા ॥

અનુબન્ધિનિ દ્વયેઽસ્મિન્ ક્રમેણ મુક્તિ: પરા જ્ઞેયા ॥ ૪ ॥

પુષ્ટિ: પુણ્યોપચય: પ્રવર્દ્ધમાનપુણ્યયોગ:, શુદ્ધિ: પાપક્ષયેણ
સમ્યગ્જ્ઞાનાદિગુણવિઘાતકઘાતિકર્મવ્યપગમેન નિર્મલતા, યાવતી
કાચિદ્દેશતોઽપિ નિરુપાધિકતાઽસ્મિન્ પુષ્ટિ શુદ્ધિ લક્ષણે
દ્વયેઽનુબંધિન્યવિચ્છિન્નપ્રવાહે સતિ ક્રમેણ તત્પ્રકર્ષપ્રાપ્તિપરિપાટ્યા તસ્મિન્
જન્મનિ ભવાન્તરેષુ વા પ્રકૃષ્ટમાણવીર્યસ્ય જીવસ્ય મુક્તિ: પરા તાત્ત્વિકી
સર્વકર્મક્ષયલક્ષણા જ્ઞેયા ॥ ૪ ॥

પુષ્ટિ શુદ્ધિના લક્ષણ અને ફળને કહે છે...

ગાથાર્થ :- પુણ્યનો વધારો તે પુષ્ટિ અને પાપના નાશથી સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત થવી તે શુદ્ધિ છે. આ બંનેની અવિચ્છિન્ન પરંપરા ચાલ્યે છતે અનુક્રમે મોક્ષ મંજીલના રહેવાસી થવાય છે.

વિશેષાર્થ :- પુષ્ટિ એટલે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના યોગમાં વધારો થયા કરે. શુદ્ધિ એટલે આત્માના સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિગુણનો ઘાત કરનારાં એવા ઘાતી કર્મો દૂર થવાથી આત્માની જેટલા અંશે સ્વચ્છતા-નિર્મળતા થાય તે શુદ્ધિ એટલે જેટલા અંશે નિરૂપાધિપણું પ્રાપ્ત થાય તે શુદ્ધિ કહેવાય. આ બંનેનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ ચાલ્યે છતે અનુક્રમે તેમનો પ્રકર્ષ થવાથી તેજ ભવે કે અન્યભવમાં વધતા જતાં વીર્યોલ્લાસવાળા જીવને સર્વકર્મના ક્ષય રૂપ વાસ્તવિક મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

एतद्द्वयानुबन्धसामग्री कस्य न भवतीत्याह ।

न प्रणिधानाद्याशयसंविद्वयतिरेकतोऽनुबन्धि तत् ।

भिन्नग्रन्थेर्निर्मलबोधवतः स्यादियं च परा ॥ ५ ॥

પ્રણિધાનાદયો વક્ષ્યમાણા આશયા અધ્યવસાયસ્થાનવિશેષાસ્તેષાં સંવિદનુભૂતિસ્તસ્યા વ્યતિરેકતોઽભાવાદેત્પુષ્ટિશુદ્ધિદ્વયમનુબન્ધિ ન ભવતિ તસ્માદિયમેતદનુબન્ધસામગ્રી, ઇયં ચ ભિન્નગ્રન્થેરપૂર્વકરણેન કૃત્તગ્રન્થિભેદસ્ય તન્મહિમૈવ નિર્મલબોધવતઃ પરા-પ્રાધાના સ્યાત્ ॥ ૫ ॥

આ બંનેનો પ્રવાહ ચાલે એવી સામગ્રી કોને નથી મળતી તે દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- પ્રણિધાનાદિ પાંચ આશયના જ્ઞાનના અભાવથી તે બંનેનો પ્રવાહ અટકી જાય છે. ગ્રંથી ભેદવાથી ઉત્પન્ન થયેલ નિર્મળ બોધવાળાને પુષ્ટિશુદ્ધિના અનુબંધની ઉત્કૃષ્ટસામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રણિધાનાદિ કહેવાતા પાંચ અધ્યવસાય વિશેષ છે. તેઓની અનુભૂતિના અભાવથી પુષ્ટિ શુદ્ધિનો પ્રવાહ ચાલતો નથી. માટે આ બંનેનો અનુબંધ પાડવાની ઈચ્છાવાળાએ પ્રણિધાનાદિમાં યત્ન કરવો જોઈએ. તેથી આજ (પ્રણિધાનાદિ) અનુબંધની સામગ્રી છે. ઈયં - આ સામગ્રી અપૂર્વકરણ દ્વારા ગ્રંથિભેદનાર તેમજ ગ્રંથિ ભેદના પ્રભાવથી પેદા થયેલ નિર્મળ બોધવાળાને ઉત્તમ પ્રકારની પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫ ॥

प्रणिधानादिभेदानेवाह ।

प्रणिधिप्रवृत्तिविघ्नजयसिद्धिविनियोगभेदतः प्रायः ।

धर्मज्ञैराख्यातः शुभाशयः पञ्चधाऽत्र विधौ ॥ ६ ॥

પ્રણિધિશ્ચ પ્રવૃત્તિશ્ચ વિઘ્નજયશ્ચ સિદ્ધિશ્ચ વિનિયોગશ્ચ ત એવ
 ભેદાસ્તાનાશ્રિત્ય પ્રાયઃ પ્રાચુર્યેણ શાસ્ત્રેષુ ધર્મજ્ઞૈઃ શુભાશય પન્નધાખ્યાતોઽત્ર
 પુષ્ટિશુદ્ધચનુબન્ધપ્રક્રમે વિદ્યૌ વિહિતાચારે ॥ ૬ ॥

પ્રણિધાનાદિ ભેદોને કહે છે...

ગાથાર્થ :- પુષ્ટિ શુદ્ધિના અનુબંધની વિધિમાં ધર્મ જાણનારાઓએ
 શાસ્ત્રમાં મોટે ભાગે આ પ્રણિધિ; પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને
 વિનિયોગ આ પાંચ આશયો કહ્યાં છે. ॥ ૬ ॥

તત્ર પ્રણિધાનલક્ષણમાહ ।

પ્રણિધાનં તત્સમયે સ્થિતિમત્તદધઃ કૃપ્રાનુગં ચૈવ ।

નિરવઘવસ્તુવિષયં પાર્થનિષ્પત્તિસારં ॥ ૭ ॥

પ્રણિધાનં તદ્ યત્તસમયે ઽ ધિકૃત્તધર્મસ્થાનપ્રતિજ્ઞાસમયે સ્થિતિમત્તસ્તિદ્ધિ
 યાવન્નિયમિતપ્રતિષ્ઠં સંસ્કારાત્મનાઽવિચલિતસ્વભાવં ચ, તદધઃ સ્વપ્રતિપન્ન
 ધર્મસ્થાનાદધસ્તનગુણસ્થાનવર્તિજીવેષુ કૃપ્રાનુગં - કરુણાનુયાયિ ચૈવ, ન તુ
 હીનગુણત્વાત્તેષુદ્વેષાન્વિતં; ચ-પુનઃ પાર્થનિષ્પત્તિસારં - પરોપકારસિદ્ધિપ્રધાનં
 સર્વસ્યા અપિ સતાં પ્રવૃત્તેરુપસર્જનીકૃત્તસ્વાર્થપ્રધાનીકૃત્તપાર્થત્વાત્, નિરવઘં
 યદ્વસ્તુ અધિકૃત્તધર્મસ્થાનસિદ્ધચનુકૂલપ્રતિદિનકર્ત્તવ્યં તદ્વિષયં -
 તદ્વિષયધ્યાનમ્ ॥ ૭ ॥

તેમાં પ્રણિધાનના લક્ષણને કહે છે...

ગાથાર્થ :- અધિકૃત્ત ધર્મસ્થાન સંબંધી સ્વીકારેલ. પ્રતિજ્ઞાના કાળ
 દરમ્યાન દ્રઢ મન હોવું, પોતાનાથી નીચેની કક્ષાવાળા ઉપર કડુણા હોવી
 તેમજ પાપરહિત વ્યાપારથી સંબદ્ધ અને મુખ્યપણે જેનાથી પરોપકાર થાય
 તેવું પ્રણિધાન છે.

વિશેષાર્થ :- અધિકૃત્ત ધર્મસ્થાનની પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ રહે એટલે કે જે
 બાબતની પ્રતિજ્ઞા કરી તે વિષયની જ્યાં સુધી સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી તે
 પ્રતિજ્ઞાના નિમિત્તથી નિયમિત રીતે નક્કર જામેલાં સંસ્કારના કારણે કોઈ

પણ હિસાબે ડગે નહિં. જેમકે પૂજનો નિયમ લીધો. ‘પૂજા કર્યા વિના જમવું નહિં.’ તે પ્રતિજ્ઞાનું બરાબર પાલન કરે. ક્યારેક મુસાફરી કરતાં પૂજાનાં સંજોગ ન મળે તેથી ભૂખ્યા રહેવાનો પ્રસંગ સાંપડે તો ભૂખ્યા રહેવાનું કબૂલ કરે, પણ પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન જ કરે. આવી મક્કમતા પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ સુધી રાખવી.

અને પોતે સ્વીકારેલ ધર્મસ્થાનની નીચેની કક્ષામાં વર્તનારા જીવો ઉપર કરુણા દૃષ્ટિ રાખે એટલે કે એમને કેવા કર્મનો ઉદય કે જેથી પૂજા કરી શકતા નથી, પણ અરે ! આ તો જૈન છે કે કોણ ? પૂજા પણ કરતો નથી. આ રીતે દ્વેષથી ધિક્કારે; નહિં “પરાર્થનિષ્પત્તિસારં” મુખ્યતાએ બીજા નો ઉપકાર કરવો કારણ કે સજ્જનોની સર્વ પ્રવૃત્તિ પોતાના સ્વાર્થને ગૌણ બનાવી બીજાના ઉપકાર કરવાની પ્રધાનતાવાળી હોય છે.

નિરવધં :- અધિકૃત ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિને અનુકૂળ હોય તેવા વિષયનું દરરોજ ધ્યાન ધરવું. જેમકે પ્રભુપૂજા કરવાથી સંસારનો મોહ ઓછો થાય, સંસારીઓ માટે ઘણીજ ઉપયોગી છે ઈત્યાદિ ચિંતન કરતાં પૂજાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમતા આવે. ચૂર્ણપૂરમાં શ્રેષ્ઠી પુત્રે તીર્થકર પાસે સાધુ દ્વેષથી થયેલી જાત વિડંબના જાણી ૫૦૦ સાધુઓને વાંદીને જમવાનો અભિગ્રહ લીધો (પૂર્ણ ન થવાથી) છમહિને કાલ કરી દેવલોક ગયો પણ જમ્યો નહિ; (જે દિવસે અભિગ્રહ પૂરાય નહિં તે દિવસે જમવાનું બંધ) આ રીતે પ્રતિજ્ઞા પાળતા છેલ્લે અનશન કર્યું. આ છે પ્રશિધાન ॥ ૭ ॥

પ્રવૃત્તિં લક્ષયતિ ।

તત્રૈવ તુ પ્રવૃત્તિઃ શુભસારોપાયસજ્જતાત્યન્તમ્ ।

અધિકૃતયલાતિશયાદૌત્સુક્યવિવર્જિતા ચૈવ ॥ ૮ ॥

તત્રૈવાધિકૃતધર્મસ્થાન એવોદ્દેશ્યત્વાખ્યવિષયતયા યા પ્રવૃત્તિઃ શુભઃ સુન્દરઃ સારો નૈપુણ્યાન્વિતો યઃ ઉપાયઃ પ્રેક્ષોબ્રેક્ષાદિસ્તેન સજ્જતા સાધ્યત્વા-ખ્યવિષયતયા તત્સંબદ્ધા; ડધિકૃત્તે ધર્મસ્થાને યો યલાતિશયોડપ્રમાદ-ભાવનાજનિતો વિજાતીયઃ પ્રયત્નઃ તસ્માદૌત્સુક્યમકાલે ફલવાચ્છા તેન વિવર્જિતા ચૈવાકાલૌત્સુક્યસ્ય તત્ત્વત આર્તધ્યાનરૂપત્વાદ્, સ હેતુસ્વરૂપાનુ-

बन्धशुद्धः प्रवृत्त्याशयो ज्ञेयः; कथञ्चिच्चिन्मिरूपत्वेप्यस्य कथञ्चिदाशय-
रूपत्वात् ॥ ८ ॥

પ્રવૃત્તિની ઓળખાણ આપે છે...

ગાથાર્થ :- તેમાં વળી અત્યંત સુંદર અને હોંશીયારી પૂર્વકના ઉપાય યુક્ત હોય તેમજ અધિકૃત ધર્મસ્થાનમાં અપ્રમત્તભાવજન્ય યત્નવિશેષ હોવાથી ફળ મેળવવાની અધીરતા ન હોય તે જ પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મસ્થાન (આશય) છે.

વિશેષાર્થ :- અધિકૃત ધર્મસ્થાનમાં પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશીને શુભસાર ઉપાયનું વિધાન કરાય છે. “પ્રવૃત્તિ સુંદર ઉપાયવાળી હોય છે.” આ રીતે પ્રવૃત્તિમાં ઉદ્દેશ્યતા આવી, માટે પ્રવૃત્તિ નિષ્ઠ વિષયતા ઉદ્દેશ્યતા નામની બની અને શુભસારોપાયની અપેક્ષાએ પ્રવૃત્તિમાં સાધ્યતા આવી માટે તન્નિષ્ઠ વિષયતા સાધ્યતા નામની બની. તે પ્રવૃત્તિ સુંદર હોંશીયારી પૂર્વક ના જે પ્રેક્ષા - ઉત્પ્રેક્ષાદિ રૂપ ઉપાયથી સાધ્યતાપ્યવિષયતા દ્વારા સંબંધ થયેલી છે. પ્રેક્ષાસંયમ - અહિંસા માટે ગમનાગમનાદિમાં સમિતિ સાચવવી ઉત્પ્રેક્ષા = ઉત્કટ વિચારણા અહો કેટલી સુંદર ક્રિયા છે એવી કલ્પના (પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ) ઉપેક્ષા સંયમ=બિન જરૂરી ઉપકરણોના ત્યાગરૂપ છે; તાદૃશ (A) ઉપાયથી (B) પ્રવૃત્તિ સાધ્ય છે. અને 'A' થી 'B' ને વિશિષ્ટ કરવા 'A' ની અપેક્ષાએ 'B' માં આવેલ [સાધ્યત્વ] ધર્મ સંબંધની ગરજ સારે છે. એટલે સાધ્યત્વાપ્યવિષયતા સંબંધ દ્વારા પ્રવૃત્તિ પ્રેક્ષાદિથી યુક્ત બને છે. માટે અહીં “પ્રવૃત્તિ શુભસારોપાયવાળી” એમ કહેવાય છે. એવી પ્રવૃત્તિ જ ધર્મ સ્થાનમાં પ્રસ્તુત છે. (ઉપયોગી છે.)

અધિકૃત - ધર્મ સ્થાનમાં જે યત્નાતિશય એટલે અપ્રમત્તભાવજનિત જે વિશિષ્ટ કોટિનો યત્ન, તેવો પ્રયત્ન હોવાથી અકાળે ફળની ઝંખના ન થવી. કારણકે અકાળે ઝંખના થવી તે આર્તધ્યાન રૂપ છે. પ્રવૃત્તિનું રોકડું ફળ મેળવવાની આસક્તિ હોય તોજ અકાળે તે ફળ મળી જાય તો સારું, અથવા અરે ! હવે તો મારી આશા પૂરી થઈ જશે એવી ઈચ્છાને લીધે જલ્દી કામ પતાવી ફળ મેળવી લઉં એવી ઉતાવળ જાગે છે માટે આવી ઉત્સુકતાને ઉપાધ્યાયજીએ આર્તધ્યાનમાં ખતવી છે. જ્યારે, હકીકતમાં

પ્રવૃત્તિ શાંતિથી કોઈપણ જાતની અભિલાષા રાખ્યા વગર કરવી જોઈએ. હેતુ, સ્વરૂપ અનુબંધથી શુદ્ધ એવો પ્રવૃત્તિ રૂપ આશય જાણવો.

કારણ કે કથંચિત્ ક્રિયારૂપ હોવા છતાં કથંચિત્ આ આશય રૂપ પણ છે. પ્રવૃત્તિનું લક્ષ શુદ્ધ હોવું તે હેતુશુદ્ધ વિધિ ઉચ્ચાર આદિથી જે શુદ્ધ હોય તે સ્વરૂપશુદ્ધ; ક્રિયામાં મન પરોવવું તે અનુબંધશુદ્ધ. ॥ ૮ ॥

વિઘ્નજયસ્ત્રિવિધઃ ખલુ વિજ્ઞેયો હીનમધ્યમોત્કૃષ્ટઃ ।

માર્ગે ઇહ કણ્ટકજ્વરમોહજયસમઃ પ્રવૃત્તિફલઃ ॥ ૯ ॥

વિઘ્નજયં લક્ષયતિ ।

વિઘ્નસ્ય ધર્માન્તરાયસ્ય જયઃ ખલુ ત્રિવિધો વિજ્ઞેયઃ પ્રતિયોગિભેદાદ્હીનમધ્યમાભ્યાં સહિત ઉત્કૃષ્ટઃ । એકો હીનો વિઘ્નજયોઽપરો મધ્યમોઽન્યસ્તૂત્કૃષ્ટ ઇતિ; ત્રૈવિધ્યમેવ નિદર્શનગર્ભવિશેષેણ સમર્થયતિ - 'માર્ગે પ્રવૃત્તસ્ય પુંસ ઇહ જગતિ યે કણ્ટકજ્વરમોહાઃ- કણ્ટકપાદ- વેધજ્વરોત્પત્તિદિગ્મોહોત્પાદા વિઘ્ના અસ્ખલિતાવિહ્વલનિયતદિક્પ્રવૃત્તિપ્રતિ- બન્ધકાસ્તઙ્ગયાશ્ચ વિશિષ્ટપ્રવૃત્તિહેત- વસ્તત્સમોઽયં ધર્મસ્થાનેપિ કણ્ટકકલ્પાનાં શીતોષ્ણાદીનાં જ્વરકલ્પનાં શારીરોગાણાં દિગ્મોહકલ્પસ્ય ચ મિથ્યાત્વસ્ય જયઃ - પરિષહતિતિક્ષયારોગ્ય- હેતુવિહિતાહારાદિપ્રવૃત્તિ(ત્યા)મનોવિભ્રમાપનાયકસમ્યક્ત્વભાવનયા ચ જનિ- તો યથોત્તરમધિકસ્ત્રિવિધોઽપિ સમુદિતઃ, પ્રવૃત્તિરધિકૃતધર્મસ્થાનવિષયા ફલં યસ્ય સ તથાઽત્પસ્યાપિ વિઘ્નસ્ય સત્ત્વે કાર્યાસિદ્ધેરિત્યવસેયમ્ ॥૯ ॥

વિઘ્નજયની ઓળખાણ આપે છે...

ગાથાર્થ :- પ્રવૃત્તિરૂપ ફળવાળો માર્ગમાં કંટક, જ્વર, દિગ્મોહના જય સમાન જઘન્ય મધ્યમ એ ઉત્કૃષ્ટ એમ નિશ્ચયથી ત્રણ પ્રકારનો વિઘ્નજય જાણવો.

વિશેષાર્થ :- ધર્મમાં અંતરાય કરે તે વિઘ્ન, તેનો જય - વિઘ્નજય, જય અહિં ધ્વંસનો વાયક હોવાથી ધ્વંસના પ્રતિયોગી ભૂત જઘન્ય - મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના વિઘ્ન છે; માટે પ્રતિયોગિના ભેદથી વિઘ્નજય ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. વિઘ્નજયના ત્રૈવિધ્યનું દાખલા પૂર્વક

સમર્થન કરે છે. આ લોકમાં માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષ કાંટાવડે પગ વીંધાવાથી અસ્ખલિત પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. તાવ વિ. રોગથી અભિભૂત થયેલો પુરુષ વિહ્વલ બની જાય છે, માટે તે પણ પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી, પુરુષને દિગ્બ્રમ થવાથી વિવક્ષિત દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. એટલે કંટક, જ્વર મોહ રૂપ વિઘ્નો અનુક્રમે અસ્ખલિત, અવિહ્વલ, નિયત દિગ્પ્રવૃત્તિના પ્રતિબંધક છે.

આ ત્રણેનો જય વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. તેની જેમ ધર્મસ્થાનમાં પણ કાંટા સરખા શીતોષ્ણાદિ પરિષહ, જ્વર સમાન શારીરિક રોગો, દિગ્મોહ સમાન મિથ્યાત્વ છે. તેમનો જય પરિષહોને શમભાવે સહેવાથી, આરોગ્યના હેતુભૂત શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિપૂર્વક આહારાદિ લેવાથી, મનનાં વહેમ દૂર કરનાર સાધનામાં અનન્ય ઉપાદેય બુદ્ધિ, આજ સારભૂત છે, કાષાયાદિમાં સાર નથી, આવી સમ્યક્ત્વભાવનાથી થાય છે. યથોત્તર ઉચ્ચ કોટિનો જય ત્રણ પ્રકારનો હોવા છતાં ત્રણે ભેગા મળી પ્રવૃત્તિ રૂપ કાર્યને પેદા કરે છે, માટે ત્રિવિધ વિઘ્નજય પ્રવૃત્તિફળવાળો છે, એમ ગ્રંથકારે કહ્યું છે. એટલે થોડા પણ વિઘ્નની હયાતી હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય. ॥ ૮ ॥

સિદ્ધિં લક્ષયતિ ।

સિદ્ધિસ્તત્તદ્ધર્મસ્થાનાવાસિરિહ તાત્ત્વિકી જ્ઞેયા ।

અધિકે વિનયાદિયુતા હીને ચ દયાદિગુણસારા ॥ ૧૦ ॥

સિદ્ધિશ્ચતુર્થાશયરૂપેહાશયવિચારે

તસ્ય તસ્યાભિપ્રેતધર્મસ્થાનસ્યાહિંસાદેરવાસિસ્તાત્ત્વિકી સ્વાનુષઙ્ગેન(ણ) નિત્ય-વૈરાણામપિ વૈરાદિવિનાશકત્વેન પારમાર્થિકી જ્ઞેયા । સા ચ સિદ્ધિરધિકે પુરુષવિશેષ સૂત્રાર્થોભયનિષ્ણાતે તીર્થકલ્પે ગુરૌ વિનયાદિના યુતાઽઽદિના વૈયાવૃત્ત્યબહુમાનાદિગ્રહઃ; હીને ચ સ્વાપેક્ષયા હીનગુણે નિર્ગુણે વા દયાદિગુણે-નદયાદાનદુઃખોદ્ધારાઘભિલાષેણ સારા પ્રધાના । ઉપલક્ષણાન્મધ્યમોપકાર-ફલવતીત્યપ્યવસેયમ્ ॥ ૧૦ ॥

સિદ્ધિને ઓળખાવે છે...

ગાથાર્થ :- આશય વિચારમાં તે તે ધર્મની પ્રાપ્તિ તે તાત્ત્વિકી સિદ્ધિ રૂપ આશય જાણવો. તેમાં બે શરત છે. એકતો અધિક ગુણવાળા ઉપર વિનય બહુમાનાદિ યુક્ત હોવું અને હીન ગુણવાળા ઉપર દયાદાનાદિભાવ પ્રધાનપણે હોય.

વિશેષાર્થ :- પોતાના જીવનમાં અહિંસા ધર્મ એવો વણાઈ ગયો હોય કે અહિંસા એ પોતાનો સહજ ભાવ બની ગયો હોય, નહિ કે હિંસા કરવાથી મારે પરલોકમાં દુઃખ વેઠવું પડશે આના ઉરથી, અને જેથી પોતાની આજુબાજુના ક્ષેત્રમાં વસતા અરસ પરસ વેરવાળા નોળીયા સાપ વિ. પણ પોતાનું વેર છોડી દે, જેમ. બળદેવ મુનિ પાસે નોળીયા સાપ વિ. શાંત ચિત્તેજ બેસતાં. **વિણયમૂલોધર્મો** - માટે અધિક ગુણ યુક્ત પ્રત્યે વિનય, વૈયાવચ્ચ, બહુમાન, પ્રશંસા યુક્ત હોય તે જ વ્યક્તિ સિદ્ધ અહિંસા વાળી/ગુણવાળી કહી શકાય.

વળી ૨ “દુઃખિતેષુ દયામત્યન્તં.” આવું સહજમળણસનું લક્ષણ હોવાથી નિર્ગુણ પ્રત્યે દયા, દાન, સંકટ નિવારણ કરવા વાળો હોય છે. અને મધ્યમજીવો પ્રત્યે સહાય કરનાર હોય. ॥ ૧૦ ॥

વિનયોગં લક્ષયતિ ।

સિદ્ધેશ્ચોત્તરકાર્ય વિનયોગોઽવચ્ચમેતદેતસ્મિન્ ।

સત્યન્વયસમ્પત્યા સુન્દરમિતિ તત્પરં યાવત્ ॥ ૧૧ ॥

સિદ્ધેશ્ચોત્તરકાલભાવિ કાર્ય વિનયોગો નામાશયભેદો વિજ્ઞેયઃ ।
 એતદ્વિનયોગાચ્ચં સિદ્ધ્યુત્તરકાર્યમવચ્ચં, ન કદાચિન્નિષ્ફલમેતસ્મિન્સતિ
 સજ્ઞાતેઽન્વયસમ્પત્યા મજ્ઞેપિ સુવર્ણઘટન્યાયેન સર્વથા ફલાનપગમા-
 દ્વિનયોજિતધર્માપગમેપિ મૂયો જ્ઞાતિતિ તત્સંસ્કારોદ્બોધસમ્ભવાદનેક-
 જન્માન્તરસન્તાનક્રમેણાવિચ્છેદસમ્પત્યા હેતુભૂતયા, ઇતિહેતોસ્તત્સિદ્ધ્યુત્તર-
 કાર્ય પરં શૈલેશીલક્ષણં સર્વોત્કૃષ્ટધર્મસ્થાનં યાવત્સુન્દરં પરોપકારગર્ભ-
 ક્રિયાશક્ત્યા તીર્થકરવિભૂતિપર્યન્તસુન્દરવિપાકાર્થકં, અયં વિનયોગફલોપ-
 દેશઃ; લક્ષણં તુ સ્વાત્મતુલ્યપરફલકર્તૃત્વમિત્યવસેયમ્ ॥ ૧૧ ॥

વિનિયોગને જણાવે છે....

ગાથાર્થ :- સિદ્ધિ પદ્ધતિનું કાર્ય વિનિયોગ છે. આ ધર્મસ્થાન આવ્યે છે તે પરંપરાએ સુંદર તેમજ છેક પરં - ઉત્કૃષ્ટ ધર્મસ્થાન પ્રાપ્ત થતું હોવાથી આ વિનિયોગ અવન્ય ઈળવાળો કહેવાય.

વિશેષાર્થ :- સિદ્ધિના ઉત્તરમાં થનારું કાર્ય વિનિયોગ છે. આ ક્યારેય નિષ્ફળ નીવડતું નથી. કારણકે આવી પ્રાપ્તિ થાય છે તે 'સોનાના ઘડો ભંગાવા છતાં તેનાથી સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે', આ ન્યાયના અનુસારે વિનિયોગ કરાયેલ અહિંસાદી ધર્મનો ક્ષયોપશમ સાનુબંધ બને છે માટે સ્વર્ગ વિ.માં તે છૂટી જવા છતાં પણ ફરીથી જલ્દી તેના સંસ્કારનો ઉદ્બોધ થવાથી અનેક આગામી જન્માંતરમાં પરંપરાએ અહિંસાદિ ધર્મ સ્થાનની અવિચ્છિન્ન પણે પ્રાપ્તિ થાય છે.

માટે જ તો તે ધર્મ સિદ્ધિનું જે ઉત્તર કાર્ય છે, એવું જે શ્રેષ્ઠ શૈલે-શીકરણ રૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મસ્થાન તેમજ સુંદર એટલે પરોપકારવાળી શક્તિથી તીર્થંકર વૈભવ સુધીનો સુંદર વિપાક પ્રાપ્ત થાય છે. પોતાના સમાન બીજાને પણ તેવા ઈળનો કર્તા બનાવવો એટલે તે તે ધર્મસ્થાનમાં જોડવા તેનું નામ વિનિયોગ. જેમ પ્રભુ જાતે ત્યાં અને બીજાને ત્યાં એટલે 'તિન્નાણંતારયાણં' પદથી સિદ્ધિ અને વિનિયોગ દર્શાવેલ છે. ॥ ૧૧ ॥

एवमेतान् प्रणिधानादीनुक्त्वा एषां भावत्वसमर्थनायाह ।

आशयभेदा एते सर्वेऽपि हि तत्त्वतोऽवगन्तव्याः ।

भावोयमनेन विना चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि कथञ्चित् क्रियारूपत्वेऽपि तत्त्वतः परमार्थतस्तदुपलक्ष्या आशयभेदाः अवगन्तव्याः; अयं पञ्चप्रकारोप्याशयो भाव उच्यते; उपयोगस्य भावनालक्षणत्वादनेन भावेन विना चेष्टा कायवाङ्मनोव्यापाररूपा तुच्छा द्रव्यक्रियात्वेन फलाजननीत्यर्थः ॥ १२ ॥

એ પ્રમાણે પ્રાણિધાનાદિ કલ્યા, તેઓ બધા ભાવરૂપ છે; તેના

સમર્થન માટે ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- આ પૂર્વે કહેલાં સર્વે કથંચિત્ ક્રિયારૂપ હોવા છતાં પરમાર્થથી આશય - અંતકરણના પરિણામ છે. આ પાંચ પ્રકારનો આશય ભાવ કહેવાય છે. ભાવ વિનાની ક્રિયા તે દ્રવ્ય ક્રિયા હોવાથી તુચ્છ એટલે ફળ આપનારી બનતી નથી. ॥ ૧૨ ॥

भावाच्च यत् स्यात्तदाह ॥

अस्माच्च सानुबन्धाच्छुद्धयन्तोऽवाप्यते द्रुतं क्रमशः ।

एतदिह धर्मतत्त्वं परमो योगो विमुक्तिरसः ॥ १३ ॥

અસ્માઘ્ચાશયપદ્મકરૂપાદ્ભાવાત્સાનુબન્ધાદવ્યવચ્છિન્નસન્તાનાત્ ક્રમશઃ ક્રમેણ તસ્મિન્ જન્મન્યપરસ્મિન્ વા દ્રુતમવિલમ્બિતં શુદ્ધેઃ કર્મક્ષયસ્યાન્તઃ પ્રકર્ષોઽવાપ્યતે, એતદિહ પ્રસ્તુતં ભાવસ્વરૂપં ધર્મસ્ય નાન્યત્, એતદિત્યત્ર વિધેયપદ-લિઙ્ગવિવક્ષયા નપુંસકત્વં તેન ન ભાવસ્ય પ્રસ્તુતત્વાદેષ इति निर्देशप्राप्तिः । અયં ભાવઃ પરમો યોગો વર્ત્તેત્ઽધ્યાત્મગર્ભત્વાત્, કીદૃશો ? વિશિષ્ટો મુક્તૌ રસોઽભિલાષો યત્ર સ તથા, અયં ભાવ એવ વિશિષ્ટમુક્તે રસ આસ્વાદ इति वा व्याख्येयम् ॥ ૧૩ ॥

ભાવથી જે થાય તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્ત આશયના સાનુબંધથી અનુક્રમે જલ્દી કર્મક્ષય રૂપ શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય છે. આ ભાવ ધર્મનું તત્ત્વ છે, પરમ યોગ છે. અને વિશિષ્ટ મુક્તિનો આસ્વાદ છે. ॥

વિશેષાર્થ :- પાંચ આશયરૂપ ભાવની અવિચ્છિન્ન પરંપરાથી ક્રમથી તે ભવમાં કે અન્ય ભવમાં જલ્દીથી કર્મક્ષય રૂપ શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય છે. અહીં ભાવ પ્રસ્તુત હોવાથી એતદ્ ના બદલે 'અયં' આવવું જોઈએ, છતાં વિધેયપદના લિંગની વિવક્ષાથી નપુંસક (એતદ્)નો નિર્દેશ કર્યો છે. (ભાવ ઉદ્દેશ્ય છે તેને ઉદ્દેશીને ધર્મતત્ત્વનું વિધાન હોવાથી ધર્મતત્ત્વ વિધેય છે.) તે નપુંસક લિંગમાં છે એતદ્ ભાવ એ ધર્મનું મૂળ કે (સ્વરૂપ) છે. ભાવ

અધ્યાત્મમય હોવાથી પરમયોગ છે. ભાવનું મહત્ત્વ એટલા માટે કે ભાવ વિનાની દ્રવ્યક્રિયા તુચ્છ અસાર છે. [સ્વફળ સાધક નહિં હોવાથી] કારણ અંતરમાં ભાવ હોય તો તે (ભાવ) તો સાનુબંધ બની શકે. એકલી દ્રવ્યક્રિયામાં સાનુબંધ કોણ બને ? કોના સંસ્કાર વર્દ્ધમાન થાય ? અને વધતાં વધતાં કોનાં અંતિમ કાર્યરૂપ થાય. ક્રિયાના નહિં કેમકે (૧) એમાં અમુક મર્યાદાની આગળ સ્વતંત્ર વધવાનું છે નહિ તેમજ (૨) અંતે સાધ્ય મોક્ષ એ ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા સ્વરૂપ નહિં કિન્તુ પરમશુદ્ધિનાં ભાવરૂપ છે. અનંત શુદ્ધ જ્ઞાન - દર્શન - ચારિત્રાદિમય ભાવ એ મોક્ષ છે. માટે ધર્મતત્ત્વ ભાવસ્વરૂપ છે. ભાવ એ પરમયોગ છે. વાસ્તવિક વિમુક્તિ રસ છે. [વિમુક્તિ = સર્વકર્મક્ષયે અંતિમ શુદ્ધિ રસ = પ્રીતિ વિશેષ] મુક્તિનો પ્રેમ એટલે શુદ્ધિનો પ્રેમ એ ભાવના આશ્રયે જ બને, માત્ર બાહ્ય ક્રિયાનાં આશ્રયે નહિં. મુક્તિમાં વિશિષ્ટ પ્રીતિ કે અભિલાષા જેમાં રહેલ છે તે ભાવ છે., અથવા ભાવ એ વિશિષ્ટ મુક્તિના આસ્વાદ રૂપ છે. એટલે ભાવ વડે મોક્ષનો સ્વાદ ચાખવા મળે છે. ॥ ૧૩ ॥

નનુ ભાવાચ્છુદ્ધ્યન્તોઽવાપ્યત ઇત્યુક્તમ્ । તત્રૈવ ચાભિલાષઃ કથં સ્યાદ્ભૂયો
ભવાભ્યસ્તે પાપ એવ વિરોધિનિ બહુમાનસમ્ભવાદિત્યત આહ ।

અમૃતરસાસ્વાદઙ્ઙઃ કુભક્તરસલાલિતોઽપિ બહુકાલમ્ ।

ત્યક્ત્વા તત્ક્ષણમેનં વાઙ્છત્યુદ્ધૈરમૃતમેવ ॥ ૧૪ ॥

અમૃતરસસ્યાસ્વાદઙ્ઙઃ પુરુષઃ કુભક્તાનાં કદશનાનાં રસેન લાલિતોઽપ્ય-
ભિરમિતોપિ બહુકાલં નૈરન્તર્યવૃત્ત્યા પ્રભૂતકાલં ત્યક્ત્વા તત્ક્ષણમમૃતલાભો-
પાયશ્રવણક્ષણ એવૈનં કુભક્તરસં, વાઙ્છત્યુદ્ધૈરતિશયેનામૃતમેવ તસ્ય નિરુ-
પાધિસ્પૃહણીયત્વાત્ ॥ ૧૪ ॥

ભાવથી શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ પમાય છે. એમ કહ્યું ભવાભ્યાસના કારણે વિરોધિ પાપમાં વારંવાર બહુમાન સંભવતું હોવાથી ભાવમાં અભિલાષ કેવી રીતે જાગે ? તેનો જવાબ આપવા ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- ઘણો કાળ કુભક્તના રસથી લાલન પામેલો (ટિવાયેલો)
પણ અમૃતરસના સ્વાદને અનુભવનારો પુરૂષ તે જ ક્ષણે કુભક્તના રસને

છોડી અમૃતરસ ને જ ઈચ્છે છે.

વિશેષાર્થ :- ઘણો કાળ સતત હલકા ભોજનના રસથી લાલન (પુષ્ટ થયેલો) પામેલો પણ અમૃતના આસ્વાદને જાણનારો માણસ અમૃતના લાભનો ઉપાય સાંભળતા જ તુચ્છ ભોજનના રસને છોડી અમૃતને ઝંખે છે. કારણ કે તે કોઈપણ જાતની અડચણવિના ઝંખવાને યોગ્ય છે. જેમ કોઈએ અડદની વાનગીની સ્પૃહા કરી પણ તેતો ગેસ ટૂબલ વધારે છે. એમતેની ઝંખના થવા છતા થોડીવાર પોતે અટકી જાય છે. જ્યારે અમૃતથી આવી કોઈ આડ અસર થતી નથી, તેથી તેનું નામ સાંભળતા માણસ તેને લેવા ઉત્સુક બની જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

एवं त्वपूर्वकरणात्सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकालासेवितमपि न जातु बहुमन्यते पापम् ॥ १५ ॥

एवं त्वेवमेवापूर्वकरणादपूर्वपरिणामात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जगति जीवः
चिरकालं प्रभूतभवान् यावदासेवितमभ्यस्तमपि न जातु-कदाचिद्बहुमन्यते-
उत्कटेच्छाविषयीकरोति पापं-मिथ्यात्वमोहनीयं तत्कार्यवा प्रवचनोपघातादि ।
इह कुभक्तरसकल्पं पापं मिथ्यात्वादि । अमृतरसास्वादकल्पो भावः
सम्यक्त्वादिरवसेयः ॥ १५ ॥

ગાથાર્થ :- અપૂર્વકરણથી સમકિત રૂપ અમૃતરસને અનુભવનારો જીવ આ સંસારમાં ઘણા ભવો સુધી સેવેલા પાપની પણ ક્યારેય ઉત્કટ ઈચ્છા કરતો નથી. ॥

વિશેષાર્થ :- અપૂર્વકરણ - અપૂર્વભાવથી સમકિતરૂપ અમૃતરસને જાણનારો (અપૂર્વકરણથી જ સમકિત પ્રાપ્ત થતુ હોવાથી) જીવ જે પાપો લાંબાકાળ સુધી આસેવન કરેલા છે છતા પણ તેવા મિથ્યાત્વ મોહનીય અથવા તેનું કાર્ય શાસનની હીલના વિ. ની જોરદાર ઈચ્છા કરતો નથી. અહીં કુભક્ત રસ સમાન પાપ મિથ્યાત્વાદિ, અમૃતરસાસ્વાદ સમાન ભાવ-સમ્યક્ત્વાદિ જાણવા. ॥ ૧૫ ॥

अविरतसम्यग्दृष्टेरपि पापक्रिया दृश्यत एवेति कथं न तद्बहुमान इत्यत आह ।

यद्यपिकर्मनियोगात् करोति तत्तदपि भावशून्यमलम् ।

अत एव धर्मयोगात् क्षिप्रं तत्सिद्धिमाप्नोति ॥ १६ ॥

यद्यपि कर्मणो निकाचितचारित्रमोहस्य नियोगाद्व्यापारात्करोति तत् पापं तदपि-तथाप्यलमत्यर्थं भावेन क्लिष्टाध्यवसायेन शून्यं करोति, ततः सम्यग्दृष्टेस्तप्तलोहपदन्यासतुल्या पापे प्रवृत्तिरस्वारसिकीति न तद्बहुमान इत्यर्थः । अत एवेदं न साध्विति पापाबहुमानादेव धर्मयोगात्तीव्रधर्मोत्साहात् शीघ्रं तस्य धर्मस्य सिद्धिमाप्नोति सम्यग्दृष्टिः ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥

अविरत सम्यग्दृष्टिनी પણ पाप ક્રિયાતો દેખાય જ છે. તો પછી તેને તેનું બહુમાન કેવી રીતે ન હોય ? એથી ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- જો કે સમકિતી કર્મસંયોગે તે તે પાપને કરે છે. પણ ભાવ વિના કરે તેનાં લીધે પાપના અનાદરથી ધર્મનો યોગ પ્રાપ્ત થવાથી જલ્દીથી તે ધર્મની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશેષાર્થ :- સમકિતી નિકાચિત ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી સંકલ્પે ભાવવિના પાપ કરે છે. પણ તપેલા લોઢા ઉપર કોઈ સ્વરૂચિથી પગ મૂકતું નથી. તેમ તેણે પાપપ્રવૃત્તિમાં રસ હોતો નથી. એટલે કે 'આ સારૂ નથી આવો' પાપ ઉપર ભારે અણગમો હોવાથી તેમજ ધર્મમાં તીવ્ર ઉત્સાહ હોવાથી તેને જલ્દીથી ધર્મ સિદ્ધિ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ તૃતીયં ધોડશકમ્ ॥

चतुर्थं धर्मेच्छुलिङ्ग षोडशकम्

धर्मस्य स्वलक्षणमुक्तमथास्य विस्तरेण लिङ्गान्याह ।

सिद्धस्य चास्य सम्यग्लिङ्गान्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्भिः सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥ १ ॥

सिद्धस्य-निष्पन्नस्य चास्य धर्मतत्त्वस्य धर्मस्वरूपस्य सम्यगवैपरीत्येन लिङ्गानि-लक्षणानि तत्त्वविद्भिः परमार्थज्ञैर्विहितानि शास्त्रेऽभिहितानि भव्यानां-योग्यानां सुखावबोधाय-सुखप्रतिपत्तये ॥ १ ॥

धर्मनुं स्वलक्षणं कल्पुं उवे धर्मना विस्तारथी दिंगो कडे छे...

गाथार्थ :- परमार्थने ज्ञानारात्रे भव्योने सुप्रथी बोध पमाउवा माटे सिद्ध थयेवा धर्मस्वरूपना यथार्थ प्रशस्त दिंगो कडेवा छे. ॥ १ ॥

तान्येव लिङ्गानि सङ्ख्याविशिष्टान्याह ।

औदार्यं दाक्षिण्यं पापजुगुप्साथ निर्मलो बोधः ।

लिङ्गानि धर्मसिद्धेः प्रायेण जनप्रियत्वं च ॥ २ ॥

औदार्यं लक्षयति । स्पष्टम् ॥ २ ॥

ते दिंगो कडे छे...

गाथार्थ :- औदार्य - दाक्षिण्य पापजुगुप्सा निर्मलबोध अने धर्मुं करीने लोको ने प्रिय लोकप्रियता आ धर्म सिद्धिना दिंगो छे. ॥ २ ॥

औदार्यं कार्पण्यत्यागाद्विज्ञेयमाशयमहत्त्वम् ।

गुरुदीनादिष्वौचित्यवृत्ति कार्ये तदत्यन्तम् ॥ ३ ॥

औदार्य- कार्पण्यस्य दानादिपरिणामसङ्कोचलक्षणस्य त्यागादाशयस्य चित्तस्य महत्त्वं असङ्कुचितदानादिपरिणामशालित्वं विज्ञेयं तदौदार्यमत्यन्तमतिशयेन गुर्वादयो मातृपितृकलाचार्यतज्जातिवृद्धधर्मोपदेशारो दीनादयश्च दीनान्धकृपणप्रभृतयस्तेषु यत् कार्यं दानादि तस्मिन् विषये औचित्येन वृत्तिर्यस्य तत्तथा ॥ ३ ॥

ઔદાર્યની ઓળખાણ આપે છે...

ગાથાર્થ :- કાર્પણ્ય - દાનાદિ ભાવના સંકોચનો ત્યાગ થવાથી મનની અસંકુચિત વૃત્તિ થવી, ગુરુ વિ. પૂજ્યો અને દીન અનાથ વિ. તેઓને વિષે જે કરવા યોગ્ય હોય તે બાબતમાં અત્યંત ઔચિત્યપૂર્વક વર્તવું તે ઉદારતા છે.

વિશેષાર્થ :- ઔદાર્ય : કૃપણભાવ (કંજૂસાઈ)-દાનાદિ કરતા મન ખચવાય તેવા તુચ્છ ભાવનો ત્યાગ કરવાથી હૃદયની વિશાલતા પ્રગટે તેમજ ગુરુ આદિ એટલે માતાપિતા કલાચાર્ય પોતાની જ્ઞાતિમાંનો જે વડેરો, ધર્મ ઉપદેશ આપનાર, દીનાદય-દીન, અંધ અનાથ તેઓને વિષે જે કરવા યોગ્ય હોય તે બાબતમાં ઔચિત્યથી વર્તવું, તે ઉદારતા જાણવી ॥ ૩ ॥

દાક્ષિણ્યં લક્ષયતિ ।

દાક્ષિણ્યં પરકૃત્યેષ્વપિ યોગપરઃ શુભાશયો જ્ઞેયઃ ।

ગામ્ભીર્યઘૈર્યસચિવો માત્સર્યવિઘાતકૃત્પરમઃ ॥ ૪ ॥

દાક્ષિણ્યં પરેષાં કૃત્યેષુ કાર્યેષ્વપિ યોગપર ઉત્સાહપ્રગુણઃ શુભાશયો જ્ઞેયઃ; ગામ્ભીર્યં પરૈરલબ્ધમધ્યત્વં, ઘૈર્યં ભયહેતૂપનિપાતેઽપિ નિર્ભયત્વઃ, તે સચિવૌ સહાયૌ યસ્ય સ; તથા માત્સર્યં પરપ્રશંસાઽસહિષ્ણુત્વં તસ્ય વિઘાતકૃત્પરમઃ પ્રધાનઃ ॥ ૪ ॥

દાક્ષિણ્યનું લક્ષણ બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- પરકાર્ય કરવામાં ઉત્સાહવાળા થવું. ગાંભીર્ય અને ઘૈર્ય સાથે વર્તવું તેમજ મત્સરનો નાશ કરનાર જે પ્રધાન શુભાશય તે દાક્ષિણ્ય ગુણ જાણવો.

વિશેષાર્થ :- પરકૃત્યેષુ યોગપર - એટલે બીજાનું કાર્ય કરવા ઉત્સાહ પૂર્વક તૈયાર થાય.

ગાંભીર્ય :- અંદર રહેલ હર્ષશોક વિ.ની લાગણીને બીજો જાણી ન શકે તે એટલે બીજાના ગુણદોષ પચાવી લેવા, નહિં તો ગુણની કદર ન

કરતા, દોષથી ઉકળીજતા દાક્ષિણ્ય જળવાઈ શકતું નથી. અને ચહેરા ઉપર શોકાદિથી ભાવ બદલાઈ જાય તો સામેવાળો આપણી પાસે કામ કરાવતા સંકોચ પામે, કે માંડીવાળે. ધીરતાના અભાવે ક્યારેક ભયભીત થવાથી પરકાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી માટે બન્ને ગુણ ખાસ જરૂરી છે.

ઘેર્ય :- ભયના નિમિત્ત આવી પડતા પણ નિર્ભય બની રહેવું. પ્રતિકૂળતામાં આકુલ વ્યાકુલ ન થવું. દાક્ષિણ્ય માટે આ બે ગુણ સાથે હોવા જોઈએ.

માત્સર્ય :- બીજાની પ્રશંસાને સહન ન કરવી. તે દોષનો નાશ કરનારો એટલે કે દાક્ષિણ્ય ન હોય તો આ તો મને જ ભાળી ગયા છે, સારો દિવસ મને જ હુકમ (ઓર્ડર) ફરમાવે છે. પેલાને તો કશું જ કહેતા નથી એટલે તેનું આરામી જીવન પોતાને ખટકે આવો મત્સરભાવ જાગે. જ્યારે દાક્ષિણ્યના લીધે પોતાને ક્યારે પણ કામ કરવામાં કંટાળો ન આવતો હોવાથી મત્સરભાવ જાગવાનો પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી. અથવા ઉભા થતા માત્સર્ય ને દાક્ષિણ્ય દબાવી દે છે આવો પ્રધાન જે શુભાશય છે તેનું નામ દાક્ષિણ્ય ॥ ૪ ॥

પાપજુગુપ્સાલક્ષણમાહ ।

પાપજુગુપ્સા તુ તથા સમ્યક્પરિશુદ્ધચેતસા સતતમ્ ।

પાપોદ્વેગોઽકરણં તદચિન્તા ચેત્યનુક્રમતઃ ॥ ૫ ॥

પાપજુગુપ્સા તુ તથા તેન પ્રકારેણ પાપનિષેધકમુખકરાઘભિનયવિશેષેણા-ભિવ્યજ્યમાના સમ્યગવિપરીતં પરિશુદ્ધં યદ્દેતો મનસ્તેન સતતમનવરતં પાપસ્યાતીતકૃતસ્યોદ્વેગો નિન્દા, અકરણં પાપસ્ય વર્તમાનકાલે, તસ્મિન્ ભાવિનિ પાપેઽચિન્તાઽચિન્તનમિત્યનુક્રમત આનુપૂર્વ્યા કાલત્રયરૂપયા; યદ્દા પાપોદ્વેગઃ પાપપરિહારઃ કાયપ્રવૃત્ત્યાઽકરણં વાચા, તદચિન્તા પાપાચિન્તનં મનસા, સર્વાપીયં પાપજુગુપ્સા ધર્મતત્ત્વસ્ય લિઙ્ગમ્ ॥ ૫ ॥

પાપ જુગુપ્સાનું લક્ષણ કહે છે...

ગાથાર્થ :- યથાર્થશુદ્ધચિત્ત વડે એટલે કે બીજાની શાબાશી લેવા

વગેરે આશયથી નહિ, પરંતુ પાપ ખરેખર આત્માને બગાડનાર છે. એવા ઈરાદથી સતત કરેલા પાપની નિંદા કરવી. વર્તમાનમાં પાપો ન કરવા તેમજ ભાવી પાપોનો વિચાર માત્ર પણ ન કરવો આ રીતે આનુપૂર્વીથી ત્રણે કાળની પાપ જુગુપ્સા થાય છે. અથવા તો પાપોદ્વેગ એટલે કાયાથી પાપોનો ત્યાગ, અકરણ - વાણીથી પાપ ન કરવું, તદચિંતા - મનથી પાપનો ત્યાગ. એમ ત્રિકરણથી પાપ જુગુપ્સા થાય છે. ॥ ૫ ॥

નિર્મલબોધં નિરૂપયતિ ।

નિર્મલબોધોઽપ્યેવં શુશ્રૂષાભાવસમ્ભવો જ્ઞેયઃ ।

શમગર્ભશાસ્ત્રયોગાચ્છ્રુતચિન્તાભાવનાસારઃ ॥ ૬ ॥

નિર્મલબોધોઽપ્યેવમનેન પ્રકારેણ શુશ્રૂષૈવ યો ભાવસ્તત્સમ્ભવો જ્ઞેયો, ધર્મતત્ત્વસ્ય લિઙ્ગં શમગર્ભં યચ્છાસ્ત્રં તદ્વોગાત્તત્પરિચયાત્ શ્રુતસારશિચિન્તાસારો ભાવનાસારશ્ચેતિ ત્રિવિધઃ । શ્રુતચિન્તાભાવનાનાં પ્રતિવિશેષં પુરસ્તાદ્વક્ષ્યતિ ॥ ૬ ॥

નિર્મળબોધનું નિરૂપણ કરે છે...

ગાથાર્થ :- આ નિર્મળ બોધ શાન્તસુધારસવાળા શાસ્ત્રના યોગથી અને શુશ્રૂષા ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે શ્રુતસાર, ચિંતાસાર, ભાવનાસાર એમ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. આ ત્રણેની વિશેષવાતો આગળ કહીશું. ॥ ૬ ॥

જનપ્રિયત્વં પ્રતિપાદયતિ ।

યુક્તં જનપ્રિયત્વં શુદ્ધં તદ્ધર્મસિદ્ધિફલદમલમ્ ।

ધર્મપ્રશંસાનાદેર્બીજાધાનાદિભાવેન ॥ ૭ ॥

યુક્તમુચિતં જનપ્રિયત્વં ધર્મતત્ત્વલિઙ્ગમ્ નત્વયુક્તં, યતસ્તજનપ્રિયત્વં શુદ્ધં નિરૂપાધિકં સ્વાશ્રયગુણનિમિત્તેન જનાનાં ધર્મપ્રશંસાનાદેઃ સકાશાદાદિના કરણેચ્છાનુબન્ધતદુપાયાન્વેષણા તદ્વવૃત્તિગુરુસંયોગસમ્યક્ત્વલાભગ્રહણં બીજા-ધાનં ધર્મતરોર્બીજસ્ય પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસ્ય ન્યાસ આદિનાઽકુરપત્રપુષ્પ-ફલવિશેષપરિગ્રહઃ તેષાં ભાવેનોત્પાદેનાલમત્યર્થ ધર્મસિદ્ધિફલદં વર્તતે ।

जनप्रियस्य हि धर्मः प्रशंसास्पदं भवति, ततश्च लोकानां बीजा-
धानादिधर्मसिद्धिरिति तत्रयोजकतया जनप्रियत्वं युक्तमित्युक्तानार्थः ॥७॥

जनप्रियत्वं प्रतिपादन કરે છે...

ગાથાર્થ :- લોકલાડીલા માણસે આચરેલ ધર્મની પ્રશંસા વિ. થી અન્ય જીવોને બીજાધાનાદિ થવાથી શુદ્ધ જનપ્રિયત્વ ધર્મસિદ્ધિ રૂપી ફળ આપનારા બને છે. માટે લોકપ્રિયતા એ ધર્મતત્ત્વના લિંગ તરીકે યુક્ત જ છે.

વિશેષાર્થ :- લોકપ્રિયતા એ ધર્મતત્ત્વના લિંગ તરીકે યુક્ત જ છે. કારણ કે રાગાદિની ઉપાધિ વગરની જે શુદ્ધ લોકપ્રિયતા તે પોતાના આશ્રયભૂત જે લોકપ્રિય પુરૂષ છે તેના ગુણના નિમિત્તે અન્ય માણસોને ધર્મની પ્રશંસા વિ. થી (આદિથી કરવાની ઈચ્છા. અનુબંધ તેનો ઉપાયની ખોજ, તે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ, સદ્ગુરુનો સંયોગ સમ્યક્ત્વનો લાભ ઈત્યાદિનું પ્રલક્ષ કરવું) બીજાધાન - ધર્મવૃક્ષનું બીજ (- પુણ્યાનુંબંધી પુણ્ય)નું વાવેતર થાય છે. આદિથી અંકુર પત્ર પુષ્પ ફળનો પરિગ્રહ, તેઓનો ઉત્પાદ થવાથી અતિશયે ધર્મસિદ્ધિરૂપ ફળ આપનાર બને છે. જનપ્રિય પુરૂષનો ધર્મ ખરેખર પ્રશંસા પાત્ર બને છે. તેનાથી લોકોને બીજાધાનાદિ ધર્મસિદ્ધિ થાય છે. એમ જનપ્રિયત્વ ધર્મસિદ્ધિનું પ્રયોજક હોવાથી ધર્મતત્ત્વના લિંગ તરીકે યુક્ત જ છે. ॥ ૭ ॥

एवं प्राथमिकगुणरूपाणि धर्मतत्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय दोषाभावरूपाणि तानि वक्तुमुपक्रमते ।

आरोग्ये सति यद्द्व व्याधिविकारा भवन्ति नो पुंसां ।

तद्द्वद्धर्मरोग्ये पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥ ८ ॥

आरोग्ये-रोगाभावे सति यद्ददिति यथा व्याधिविकाराः पुंसां नो भवन्ति, तद्ददिति तथा धर्मलक्षणे आरोग्ये सति पापविकारा अपि विज्ञेया अभवन्शीला इति शेषः ॥ ८ ॥

એ પ્રમાણે પ્રાથમિક ગુણરૂપ ધર્મતત્ત્વના લિંગો કહીને દોષાભાવરૂપ લિંગોને

કહેવાનો આરંભ કરે છે...

ગાથાર્થ :- આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયે છતે પુરુષોને જેમ વ્યાધિ સંબંધી વિકારો ઉદ્ભવતા નથી; તેમ ધર્મરૂપ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયે છતે પાપવિકારો પણ ઉદ્ભવતા નથી. ॥ ૮ ॥

કે તે પાપવિકારા યે ધર્મારોગ્યે સતિ ન ભવન્તીતિવ્યક્ત્યા નિર્દિશતિ ।

તન્નાસ્ય વિષયતૃષ્ણા પ્રભવત્યુચ્ચૈર્ન દૃષ્ટિસમ્મોહઃ ।

અરુચિર્ન ધર્મપથ્યે ન ચ પાપા ક્રોધકણ્ડૂતિઃ ॥ ૯ ॥

તદેવં સ્થિતેઽસ્ય ધર્મતત્ત્વયુક્તસ્ય વિષયતૃષ્ણા ન પ્રભવત્યુચ્ચૈરત્યર્થ દૃષ્ટિસમ્મોહો ન પ્રભવતિ અરુચિરભિલાષાભાવો ન ધર્મપથ્યે નચ પાપા સ્વરૂપેણ પાપહેતુર્વા ક્રોધ એવ કણ્ડૂતિઃ શમઘર્ષણકૃતહર્ષા ॥ ૯ ॥

તે પાપ વિકારો ક્યાં છે ? જે ધર્મ આરોગ્ય મેળવ્યે છતે થતા નથી, આના સમાધાન માટે તેઓનો વ્યક્તિ દીઠ નિર્દેશ કરે છે...

ગાથાર્થ :- આવી પરિસ્થિતિ હોતે છતે ધર્મતત્ત્વયુક્ત પુરુષને અત્યધિક વિષય - તૃષ્ણા જાગતી નથી, દૃષ્ટિસંમોહથી પરાભવ થતો નથી, ધર્મના પથ્યમાં અરુચિ ઉભી થતી નથી તેમજ પાપિષ્ઠ એવી ક્રોધ ખંજવાળ સળવળતી નથી.

વિશેષાર્થ :- પાપા - સ્વરૂપથી પાપ રૂપે હોય અથવા પાપનો હેતુ એવો જે ક્રોધ, ક્રોધરૂપ ખંજવાળ - ઉપશમ સુખના ઘર્ષણથી પેદા કરાયેલો હર્ષ તે એટલે ઉપશમ સુખનો ભોગ આપી પ્રાપ્ત કરાતો આનંદ તે ક્રોધ છે. ॥ ૯ ॥

તત્ર વિષયતૃષ્ણાં લક્ષયતિ ।

ગમ્યાગમ્યવિભાગં ત્યક્ત્વા સર્વત્ર વર્તતે જન્તુઃ ।

વિષયેષ્વવિતૃષ્ણાત્મા યતો ભૃશં વિષયતૃષ્ણોયમ્ ॥ ૧૦ ॥

ગમ્યાગમ્યે લોકપ્રતીતે તયોર્વિભાગ આસેવનપરિહારરૂપસ્તં ત્યક્ત્વા યતો યસ્યાઃ સકાશાદ્વિષયેષુ શબ્દસ્પર્શરસરૂપગન્ધેષુ ભૃશમત્યર્થમવિતૃષ્ણાત્માઽ-

प्रशान्ताभिलाष एव सर्वत्र जन्तुः वर्तते-प्रवर्तते इयं विषय-
तृष्णोच्यते ॥ १० ॥

त्यां विषयतृष्णानी ओजभाषा आपे छे...

गाथार्थ :- गम्यागम्य ना विभागेने त्यज्ज, शब्दादि विषयमां
अतृप्त बनीने रडेवुं ते विषयतृष्णा, अवितृप्त-शब्दादि विषयनी
ओजववा छतां ईच्छा शांत न थवी ॥ १० ॥

दृष्टिसम्मोहं लक्षयति ।

गुणस्तुल्ये तत्त्वे सज्जाभेदागमान्यथादृष्टिः ।

भवति यतोऽसावधमो दोषः खलु दृष्टिसम्मोहः ॥ ११ ॥

गुण उपकारफलं तदाश्रित्य तुल्ये-समाने तत्त्वे द्वयोर्वस्तुनोः स्वरूपे
सज्जाभेदस्य नामभेदस्यागमोऽवतारो यस्यां सा तथाऽन्यथा विपरीता
दृष्टिर्मतिर्यतो दोषादसौ दोषाऽधमः खल्वधम एव दृष्टिसम्मोह, दृष्टेर्मतिः सं
सामस्येन मोह इति कृत्वा । 'तथा द्वयोरारम्भयोर्भोगोपभोगलक्षणं तुल्य-
फलमाश्रित्य प्रवृत्त एकस्तत्कलोपभोगी तमारम्भं सावधं मन्यतेऽपरस्तु
प्रवृत्ति^१नाम्ना निरवधं, तत्रापरस्य दृष्टिसम्मोहः । यद्वा, गुणो भावाख्यस्त-
माश्रित्य तुल्ये तत्त्वे आरम्भद्वयादिगते आगमे - शास्त्रेऽन्यथादृष्टिर्यस्येति
बहुव्रीहिस्ततः सज्जाभेदेनागमान्यथादृष्टिरिति तत्पुरुष, एतादृशः पुरुषो यतो
दोषाद्भवति स दृष्टिसम्मोहः । यथा यादृच्छिक्व्यां यागीयायां च हिंसायां
स्वोपभोगमात्रफलभूतिकामना- लक्षणक्लिष्टाभावाविशेषेपि तद्विशेषाश्रयणं
वैदिकानां दृष्टिसम्मोहः ।

दृष्टि संभोडने जातावे छे...

गाथार्थ :- उपकार इणने आश्रयीने दो वस्तुनुं तत्त्व अर्थात् स्वरूप
अेक सरभु डोय त्यारे (मिन्न मिन्न) आगमने विशे नामभेद पकडीने
विपरीत बुद्धि करावनार दोष ते दृष्टिसंभोड.

१. यथा

२. प्रवृत्ति

વિશેષાર્થ :- જે દોષથી ઉપકાર ફળને આશ્રયી સમાન સ્વરૂપ વાળી બે વસ્તુમાં સંજ્ઞાભેદનો અવતાર જેમાં હોય તેમજ વિપરીત મતિ થાય. તે આ અધમ દોષ જ દૃષ્ટિસંમોહ છે.

દૃષ્ટિ એટલે મતિ તેનું સામસ્ત્યથી - સંપૂર્ણ રીતે મુગ્ધ બની જવું. (તથા દ્વયોરારંભયો...) ભોગોપભોગરૂપ સરખા ફળવાળા બે પ્રકારના આરંભને વિશે બેમાંથી એક વ્યક્તિ આરંભ ફળોપભોગ કરવા છતાં તેમાં પાપ માને છે... જ્યારે બીજો આતો જીવોની સહજ પ્રવૃત્તિ છે. 'પ્રવૃત્તિ રેષાભૂતાનાં'- આ રીતે પ્રવૃત્તિના નામે (ચરી ખાઈને) તે આરંભને નિર્દોષ માને છે. આ બીજી વ્યક્તિમાં દૃષ્ટિસંમોહ દોષ સ્પષ્ટ છે.

યત્ર તુ ગુણતો ભાવાખ્યાન્ન તુલ્યં તત્ત્વં દ્વયોરારમ્ભાત્મનોર્વ્યક્તિભેદેન-વસ્તુનોસ્ત્ર ચૈત્યાયતનાદિવિષય (યે) ક્ષેત્રહિરણ્યગ્રામાદૌ શાસ્ત્રીયાધ્યવસાય-ભેદેનપ્રવૃત્તત્વાત્ સ્વયં ચ તત્કલસ્યાનુપભોગાત્કેવલમાગમાનુસારિતયા તત્રો-પેક્ષાપરિત્યાગેન ગ્રામક્ષેત્રાઘારમ્ભપરિહરતોઽપિ સ્વપરયોર્ભાવાપદ્વિનિવારણાધ્ય-વસાયપ્રવૃદ્ધ્યા ન દૃષ્ટિસંમોહાખ્યો દોષો, દર્શનમાગમઃ તત્ર સમ્મોહઃ સમ્મૂઢ-તેત્યર્થાભાવાત્તત્ત્વતઃ તસ્યારમ્ભપરિવર્જકત્વેનાઽસમ્મૂઢત્વાત્ । યદ્વા, ગુણતઃ - શબ્દાર્થતસ્તુલ્યે તત્ત્વે હિંસાદીનાં સજ્ઞાભેદેનાક રણનિયમમહાવ્રતાદિસ્વ-પરિભાષા-ભેદેનાગમેષુ-પાતંજલજૈના-દિશાસ્ત્રેષ્વન્યથાદૃષ્ટિઃ પુરુષો યતો ભવતિ સ દૃષ્ટિસમ્મોહઃ । 'મહાવ્રતાદિપ્રતિપાદકો મદીયાગમઃ સમીચીનોઽકરણનિય-માદિપ્રતિપાદકોઽન્યાગમો ન સમીચીન' इत्यस्य दुराग्रहत्वात्सर्वस्यापि सद्धच-नस्य परसमयेऽपि स्वसमयानन्यत्वादुक्तं चोपदेशपदे "सव्वप्पवायमूलं दुवा-लसंगं जउ (ओ) जिणक्खायं । रयणागरतुल्लं खलु तो सव्वं सुंदरं तम्पीत्यन्यत्र विस्तरः ॥ ११ ॥

અથવા તો ગુણ એટલે ભાવને આશ્રયી તુલ્ય સ્વરૂપવાળા જે બે આરંભ વિ. તેના વિષયવાળા આગમ શાસ્ત્રમાં વિપરીત દૃષ્ટિ તેવી દૃષ્ટિ પુરૂષને જે દોષથી થાય તે દૃષ્ટિસંમોહ, જેમ પોતાની ઈચ્છા મુજબથી કરાતી હિંસા અને વેદ વિહિત હિંસામાં પોતાનો ઉપભોગ માત્ર ફળ તથા ભૂતિ કામના રૂપ ક્ષિપ્ત ભાવ સમાન હોવા છતા પણ તે બન્ને આરંભને ભિન્ન માનનારા વૈદિકોનો દૃષ્ટિસંમોહ જાણવો.

જેમાં ભાવથી તુલ્યતા નથી એવા વ્યક્તિ ભેદથી થતા બે આરંભાત્મક વસ્તુમાં દેરાસર વિ. ના નિમિત્તે ખેતર સોનું ચાંદિ ગામ વિ. માં શાસ્ત્ર અધ્યવસાયના ભેદથી પ્રવૃત્ત થયેલો હોવાથી અને પોતે તે ફળનો ભોગ કરતો ન હોવાથી માત્ર આગમાનુસારે તેમાં ઉપેક્ષાનો ત્યાગ કરી ગામ ખેતરાદિના આરંભનો ત્યાગ ન કરવા છતાં પણ સ્વપરની ભાવ આપત્તિને દૂર કરવાના ભાવથી પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી દૃષ્ટિસંમોહ દોષ થતો નથી. દર્શન - આગમ તેમાં સંમૂઢતા તેનો અભાવ હોવાથી હકીકતમાં તે આરંભનો છોડનાર હોવાથી અસંમોહ છે. અથવા તો ગુણતઃ એટલે શબ્દાર્થથી તુલ્ય સ્વરૂપ હોતે છતે અહિંસાદિનો સંજ્ઞાભેદથી અકરણ નિયમ - મહાવ્રતાદિ રૂપ સ્વપરિભાષાના ભેદે આગમોમાં પતંગજલજૈનાદિશાસ્ત્રોમાં વિપરીત મતિ જે દોષથી થાય તે દૃષ્ટિસંમોહ. એટલે મહાવ્રતનું પ્રતિપાદક મારું આગમ મારું છે. અકરણ નિયમાદિ પ્રતિપાદક અન્ય આગમો મારાં નથી. પરઆગમોમાં પણ દેખાતા સઘળાય સદ્વચનો સ્વશાસ્ત્રથી જુદા નથી. ઉપદેશપદમાં કહ્યું છે બાર અંગ સર્વ પ્રવાદનું મૂળ છે. કારણ કે જિનેશ્વરે ભાખેલા બાર અંગ રત્નાકર સમાન છે. તેથી તેમાં રહેલું બધું સુંદર જ છે. ॥ ૧૧ ॥

ધર્મપથ્યારુચિં લિઙ્ગદ્વારા લક્ષયતિ ।

ધર્મશ્રવણેડવજ્ઞા તત્ત્વરસાસ્વાદવિમુખતા ચૈવ ।

ધાર્મિકસત્ત્વાસક્તિશ્ચ ધર્મપથ્યેડરુચેર્લિઙ્ગમ્ ॥ ૧૨ ॥

ધર્મસ્ય શ્રવણમવિપરીતાર્થમાકર્ણનં તત્રાવજ્ઞાનાદરસ્તત્ત્વે પરમાર્થે વા રસસ્તસ્યાસ્વાદોડનુભવસ્તસ્મિન્ વિમુખતા ચૈવ, ધાર્મિકા યે સત્ત્વાઃ પ્રાણિનસ્તૈઃ સહાસક્તિરસંયોગશ્ચ ધર્મ એવ પથ્યં પાપવ્યાધ્યપનાયકત્વાત્તત્રારુચેર્લિઙ્ગં ભવેદિતિ પ્રત્યેકમભિસમ્બન્ધનીયમ્ ॥ ૧૨ ॥

ધર્મપથ્યની અરૂચિને લિંગ દ્વારા ઓળખાવે છે...

ગાથાર્થ :- ધર્મ સાંભળવામાં અનાદર, તત્ત્વરસનો આસ્વાદ માણવાથી દૂર રહેવું અને ધાર્મિક આત્માઓ સાથે સંપર્ક ન કરવો આ ધર્મમાં અરૂચિનું લિંગ છે ॥ ૧૨ ॥

अथ क्रोधकण्डूतिं चिह्नद्वारा लक्षयति ।

सत्येतरदोषश्रुतिभावादन्तर्बहिश्च यत्स्फुरणम् ।

अविचार्य कार्यतत्त्वं तच्चिह्नं क्रोधकण्डूतेः ॥ १३ ॥

सत्येतरदोषाणां - यथास्थितासद्भूतापराधानां श्रुतिभावादन्तःप्रज्वलनद्वारा बहिश्चाप्रसन्नताव्यञ्जकाकारद्वारा यत्स्फुरणं वृद्धिश्चलनं वाऽविचार्यानालोच्य 'कार्यतत्त्वं' स्वात्मनोऽत्यन्ताहितं दुर्गतिविपाकलक्षणं क्रोधकार्यपरिणामं तच्चिह्नं लक्षणं क्रोधकण्डूतेः क्रोधकण्डूवाः ॥ १३ ॥

क्रोध भंजवाणने चिह्न द्वारा दर्शावे છે.

ગાથાર્થ :- સાચા કે ખોટા દોષો સાંભળી કાર્ય પરમાર્થને વિચાર્યા વિના અંદરથી બળવું અને બહારથી ભવાં વિ. ચડાવી વિકરાળ આકાર દ્વારા થરથરવું તે ક્રોધ રૂપી ખંજવાળની નિશાની છે.

વિશેષાર્થ :- કાર્યતત્ત્વ "આ ક્રોધ આત્માનું અત્યંત અહિત કરનાર છે. દુર્ગતિના મહેમાન બનાવનાર છે." એવું ક્રોધ કાર્યનું પરિણામ વિચાર્યા વગર ઝઝણી પેદા થવી (ઉકળી જવું) તે ક્રોધ ખંજવાળનું ચિહ્ન છે. : ॥ ૧૩ ॥

નિગમયતિ ।

एते पापविकारा न प्रभवन्त्यस्य धीमतः सततं ।

धर्मामृतप्रभावाद्भवन्तिमैत्र्यादयश्च गुणाः ॥ १४ ॥

एते विषयतृष्णादयः पूर्वोक्ताः पापविकारा न प्रभवन्ति न जायन्तेऽस्य पुरुषस्य धीमतो बुद्धिमतः सततमनवरतं धर्ममेव यदमृतं पापविषना-शकत्वात्तस्य प्रभावात्तथा चैतानि दोषाभावरूपाणि धर्मतत्त्वलिङ्गान्युक्तानि । अथाभ्यासिकगुणरूपाणि तल्लिङ्गान्याह । मैत्र्यादयश्चगुणा वक्ष्यमाणस्वरूपा धर्मामृतप्रभावादेव सम्पद्यन्ते ॥ १४ ॥

હવે નીચોડ નીકાળતા કહે છે.....

ગાથાર્થ :- સતત ધર્મરૂપી અમૃતના પ્રભાવથી આ બુદ્ધિશાળી પુરુષને

જ આ જે વિષયતૃષ્ણાદિ પાપવિકારો છે, તે ઉદ્ભવતા નથી અને મૈત્રાદિ ગુણો પ્રગટે છે.

વિશેષાર્થ :- આ દોષના અભાવરૂપ ધર્મતત્ત્વના લિંગો કહ્યાં. હવે અભ્યાસ કરવા યોગ્ય ગુણરૂપ મૈત્ર્યાદિ લિંગો કહે છે. તે મૈત્ર્યાદિ કહેવાતા સ્વરૂપવાળા છે. તેઓ પણ ધર્મ અમૃતના પ્રભાવથી જ પ્રગટે છે. ॥ ૧૪ ॥

મૈત્ર્યાદિલક્ષણમાહ

પરહિતચિન્તા મૈત્રી પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ॥ ૧૫ ॥

પરેષાં પ્રાણિનાં હિતચિન્તા મૈત્રી જ્ઞેયા । પરેષાં યદ્દુઃખં તદ્વિનાશિની પરિણતિઃ કરુણા । પરેષાં યત્સુખં તેન તસ્મિન્ વા તુષ્ટિરપ્રીતિપરિહારો મુદિતા । પરેષાં દોષા અવિનયાદયોઽપ્રતીકાર્યાસ્તેષામુપેક્ષણમવધીરણમુપેક્ષા, સમ્ભવત્પ્રતીકારેષુ તુ દોષેષુ સાપેક્ષયતિના નોપેક્ષા વિધેયા ॥ ૧૫ ॥

મૈત્ર્યાદિનું લક્ષણ કહે છે...

ગાથાર્થ :- બીજા જીવોની હિત ચિંતા તે મૈત્રી છે. બીજાના દુઃખને નાશ કરાવાની ભાવના તે કરુણા, અન્યના સુખમાં ઈર્ષ્યા, અપ્રીતિનો અભાવ એટલે હર્ષ થાય તે મુદિતા; પ્રતિકાર ન કરી શકાય તેવા બીજાના અવિનયાદિ દોષોની કે તે દોષવાળા જીવોની પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખવી તે ઉપેક્ષા ॥

વિશેષાર્થ :- પરંતુ પ્રતિકાર સંભવી શકે તેવા દોષોને વિષે સાપેક્ષ યતિએ ઉપેક્ષા ન કરવી. ॥ ૧૫ ॥

ઉપસંહરત્રાહ -

एतज्जिनप्रणीतं लिङ्गं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः ।

पुण्यादिसिद्धिसिद्धेः सिद्धं सद्धेतुभावेन ॥ १६ ॥ ४ ॥

एतत् पूर्वोक्तमौदार्यादि सर्वमेव जिनप्रणीतं - जिनोक्तं लिङ्गं-लक्षणं खलु-शब्दो वाक्यालङ्कारे जन्तोः - प्राणिनो धर्मसिद्धिमद्व्यञ्जकतासम्बन्धेन

ધર્મનિષ્પત્તિમત્પુણ્યસ્યાદય ઉપાયાઃ “દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્યં વિધિદાનં
 યથોચિતમ્ । વિશુદ્ધા શીલવૃત્તિશ્ચ પુણ્યોપાયાઃ પ્રકીર્તિતા” ઇતિ શ્લોકોક્તા-
 શ્ચત્વારઃ; ત એવ સિદ્ધયઃ પરમૈશ્વર્યરૂપત્વાત્તાસાં સિદ્ધેર્નિષ્પત્તેઃ સદ્ધેતુ-
 ભાવેનાઽવન્ધ્યહેતુત્વેન સિદ્ધં પુણ્યાદીત્યાદિના જ્ઞાનયોગ- ગ્રહોઽગ્રિમસિદ્ધિ-
 શબ્દશ્ચોપાયાર્થ ઇત્યન્યે ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

ઉપસંહાર કરતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- ધર્મસિદ્ધિવાળા આત્માનું ઔદાર્યાદિ જિનેશ્વરે ભાખેલું
 લિંગ છે, જે પુણ્યના ઉપાય રૂપ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિનાં સદ્ધેતુ = અવંધ્ય
 હેતુ તરીકે સિદ્ધ થયેલ છે.

વિશેષાર્થ :- ઉદારતા વિ. થી અમુક પુરુષમાં ધર્મ સિદ્ધ થયો છે.
 પરિણમ્યો છે, એવી જાણ થતી હોવાથી ઉદારતા વિ. માં વ્યંજકતા ધર્મ
 આવ્યો તે ધર્મ જ સંબંધ બને છે, તે વ્યંજકતા સંબંધથી ઉદારતા વિ.
 ધર્મસિદ્ધિવાળા કહેવાય છે. જેમ જનકતા સંબંધથી કુંભાર ઘટવાળો
 કહેવાય છે. પુણ્યના આદિ ઉપાયો = પ્રાણિઓને વિષે દયા, વૈરાગ્ય
 વિધિપૂર્વક યથાયોગ્ય દાન કરવું શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન આ બધા પુણ્યના
 ઉપાયો કહ્યા છે. આ ઉપાયો જેવા તેવાને પ્રાપ્ત થતા ન હોવાથી પરમ
 ઐશ્વર્ય રૂપ છે, માટે તેઓને ગ્રંથકારે સિદ્ધિરૂપે બિરદાવ્યાં છે. તેઓની
 પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિના ઔદાર્યાદિ અવંધ્ય હેતુ છે. બીજાઓ - પુણ્યાદિ અહીં
 આદિ પદથી જ્ઞાનયોગનું ગ્રહણ કરે છે અને પહેલાં સિદ્ધ શબ્દનો ઉપાય
 અર્થ કરે છે, એટલે પુણ્યજ્ઞાનયોગના ઉપાયની નિષ્પત્તિના ઉદારતા વિ.
 સફળ હેતું છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ ચતુર્થ ધોડશકમ્ ॥

પન્નમં લોકોત્તર તત્ત્વપ્રાપ્તિ ષોડશકમ્

એવં સામાન્યેન સલિઙ્ગધર્મસિદ્ધિમુક્ત્વા તતો યત્સ્યાત્તદાહ ।

એવં સિદ્ધે ધર્મે સામાન્યેનેહ લિઙ્ગસંયુક્તે ।

નિયમેન ભવતિ પુંસાં લોકોત્તરતત્ત્વસમ્પ્રાપ્તિઃ ॥ ૧ ॥

એવં પ્રાગુક્તનીત્યા સામાન્યેન લોકલોકોત્તરાપ્રવિભાગેનેહપ્રકમે લિઙ્ગસંયુક્તે ધર્મે સિદ્ધે નિયમેન નિશ્ચયેન ભવતિ । પુંસાં તત્તત્તન્ત્રોક્તમુમુક્ષુજન-યોગ્યા-ચારપ્રણેતૃનાનાવસ્થાપુનર્બન્ધકાપેક્ષયા શુદ્ધાનાં સ્વતન્ત્રવ્યવહારસ્થાપુન-ર્બન્ધ-કાનાં સમ્યગ્દૃશાં ચ સર્વેષામેવ લોકોત્તરસ્ય લોકાનવગતેતિ- કર્તવ્યતાકસ્ય તત્ત્વસ્ય-પરમાર્થસ્ય સમ્પ્રાપ્તિઃ ॥ ૧ ॥

એ પ્રમાણે સામાન્યથી લિંગ સાથે ધર્મસિદ્ધિ કહીને તેના પછી શું થાય તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- એમ ઔદાર્યાદિ લિંગયુક્ત ધર્મ સામાન્યથી (લૌકિક લોકોત્તરના વિભાગ વિના) સિદ્ધ થયે છે તે પુરુષોને નિશ્ચયથી લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥

વિશેષાર્થ :- એ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલ નીતિ દ્વારા સામાન્યથી લિંગ યુક્ત ધર્મ સિદ્ધ થયે છે તે ચોક્કસ પુંસા-તે તે ગ્રંથમાં કહેલ મુમુક્ષુજન યોગ્ય આચાર પ્રણેતા અને વિવિધઅવસ્થાવાળા પુનર્બન્ધકની અપેક્ષાએ જે શુદ્ધ હોય, તેમજ પોતાના દર્શનમાં કહેલ આચારમાં આ “આ મોક્ષે જવાનો યોગ્ય માર્ગ છે, એમ સમજી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરનારો, પણ પ્રણેતાની જેમ આ જ સાચું છે, આવી પક્કડવાળો ન હોય, એટલે યુક્તિયુક્ત વચન કોઈ પણ દર્શનના હોય તેને સ્વીકારવા તત્પર હોય એવા અપુનર્બન્ધક અને સમકિતી સર્વપુરુષોને લોકોત્તર - લોકો - જિન ધર્મથી બાહ્ય; લોકો સમજી ન શકે એવાં કર્તવ્યનું નિરૂપણ કરનાર લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧ ॥

ઇયં ચ યદ્રૂપા યસ્મિંશ્ચ કાલે સ્યાત્તદેતદભિધાતુમાહ ।

આઘં ભાવારોગ્યં બીજં ચૈષા પરસ્ય તસ્યૈવ ।

અધિકારિણો નિયોગાચ્ચરમ ઇયં પુદ્ગલાવર્તે ॥ ૨ ॥

આદૌ ભવમાદ્યં ભાવરૂપમારોગ્યમેષા સમ્યક્ત્વસ્પર્શાદ્વીજં ચ પરસ્ય પ્રધાનસ્યતત્સૈવ
 ભાવારોગ્યસ્ય મોક્ષરૂપસ્ય તસ્ય રાગાદિભાવરોગાભાવતઃ । પાપાપ્રસિદ્ધેઃ ઇયમધિ-
 કારિણઃ ક્ષીણપ્રાયસંસારસ્ય નિયોગાન્નિયમાદ્યરમે પુદ્ગલપરાવર્તે ઔદારિકવૈક્રિમ-
 તૈજસકાર્મણપ્રાણાપાનભાષામનોભિરેતત્પરિણામપરિણતસર્વપુદ્ગલગ્રહણરૂપે
 ભવતિ; અભ્યુદ્ધયપક્ષોઽયં યાવતા સાર્વતન્નિક્યપ્યપુનર્બન્ધક- ક્રિમ્યાઽન્યપુદ્ગલ-
 પરાવર્તે ન ભવતિ “ મોક્ષાસઓ વિ ન’ તચ્છ હો” ઇત્યાદિના મોક્ષાશયસ્યાપિ
 તત્ર પ્રતિષેધાદિત્યન્યત્ર વિસ્તરો દ્રષ્ટવ્યઃ ॥ ૨ ॥

આ લોકોત્તરતત્ત્વ સંપ્રાપ્તિ જે જે સ્વરૂપવાળી હોય છે અને જે કાળે થાય છે તે દર્શાવે છે.

ગાથાર્થ :- પહેલામાં પહેલી ભાવારોગ્ય - સમકિતરૂપધર્મતત્ત્વ સંપ્રાપ્તિ થાય છે અને આ પ્રધાન ભાવારોગ્ય - મોક્ષનું બીજ છે. ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમાં ક્ષીણ પ્રાયઃ સંસારવાળાને નિશ્ચયથી આ લોકોત્તરતત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશેષાર્થ :- અનાદિકાલમાં પહેલીજ વાર સમકિતની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી આ ભાવારોગ્ય આદ્યં કહ્યું છે; સમકિતનો સ્પર્શ થતો હોવાથી આ ભાવારોગ્ય કહેવાય છે. અને પ્રધાન ભાવારોગ્યનું આ બીજ છે. એટલે મોક્ષનું મૂળ કારણ છે. અહીં મોક્ષને પ્રધાન ભાવારોગ્ય રૂપે કહ્યું છે, કારણ કે તેમાં રાગાદિ ભાવ રોગનો અભાવ હોવાથી પાપનું નામ નિશાન નથી. ઔદારિકાદિ રૂપે સર્વ પુદ્ગલોને પરિણમાવવા તે પુદ્ગલપરાવર્તન, તેવા છેલ્લાં પુદ્ગલપરાવર્તનમાં ક્ષીણ પ્રાયઃ સંસારવાળાને આ લોકોત્તરતત્ત્વની સંપ્રાપ્તિ થાય છે. છેલ્લું તે વિવિક્ષિત જીવને આશ્રયી જાણવું. તે તે જીવ જ્યારે મોક્ષ જવાનો હોય તેની અપેક્ષાએ એક પુદ્ગલપરાવર્તકાળ બાકી હોય તે વિવિક્ષિત જીવનું ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત કહેવાય. આ સ્વીકૃત પક્ષની વાત કહી. યાવતા સર્વતંત્ર (દર્શન) સંબંધી પણ અર્પુનર્બન્ધક યોગ્ય ક્રિયા એટલે શાન્ત, દાન્ત, જ્ઞાસુ, મુમુક્ષુ વગેરે ભાવો પામ્યા પછી આત્મા અર્પુનર્બન્ધકપણાને પામે તે ક્રિયાઓ અચરમાવર્તમાં થતી નથી. કારણકે તે કાળમાં મોક્ષ આશયનો પણ નિષેધ કરેલ છે. ॥ ૨ ॥

કુત: પુનર્હેતોશ્ચરમપુદ્ગલપરાવર્તો ભવતીત્યાહ ।

સ ભવતિ કાલાદેવ પ્રાધાન્યેન સુકૃતાદિભાવેઽપિ ।

જ્વરશમનૌષધસમયવદિતિ સમયવિદો વિદુર્નિપુણમ્ ॥ ૩ ॥

સ ચરમપુદ્ગલપરાવર્ત: કાલાદેવ પ્રાધાન્યેનેતરહેત્વપેક્ષાવિલમ્બાભાવરૂપેણ ભવતિ સુકૃતાદીનાં ભાવેપિ - સામગ્ર્યાં પ્રવેશેપિ સુકૃતપદં પ્રકૃતા (પુણ્ય-પ્રવૃત્ત્ય) ભિપ્રાયેણાન્યથા કર્મ સામાન્યમાત્રં ગ્રાહ્યં, આદિના પુરુષકાર-નિયત્યાદિગ્રહ: । નિદર્શનમાહ જ્વરસ્ય શમનં યદૌષધં તત્સમયવત્ । યથાહિ જ્વરશમનૌષધમપિ પ્રથમાપાતે દત્તં ન ગુણકૃત્ પ્રત્યુત્ત દોષોદીરક, જ્વર-જીર્ણતાસમયે ચ દત્તં તદ્ગુણકૃત્સ ચ પરિપાકાખ્યપર્યાયશાલિકાલેનૈવ જન્યતે, તથા સદ્ધર્મૌષધમપ્યચરમાવર્તે દત્તં ન ગુણકૃત્પ્રત્યુત્ત દોષોદીરકમેવ, ચરમે તુ દત્તં ગુણકૃત્સ ચ ભાવપરિપાકાખ્યપર્યાયયુક્તકાલાદેવ ભવતીતિ સમયવિદ: - સિદ્ધાન્તજ્ઞા યથા સ્યાત્તથા વિદુ: ॥ ૩ ॥

કયા હેતુથી ચરમપુદ્ગલપરાવર્ત કાળ થાય છે, તે ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- જ્વરશમન ઔષધ જેમ તાવ નીકળવાના સમયે ગુણકારી થાય છે, તેમ સુકૃતાદિનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ મુખ્યતાએ કાળનો પરિપાક થવાથી જ ચરમાવર્ત થાય છે, એમ શાસ્ત્રજ્ઞપુરુષો નિપુણરીતે જાણે છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રાધાન્યને એટલે અન્ય હેતુની અપેક્ષાએ કાળ પાકતા વિલંબ વિના જ ચરમપુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે. સુકૃત એટલે પુણ્ય પ્રકૃતિ આદિ પદથી પુરુષાર્થ નિયતિ વિ. નું ગ્રહણ થાય છે. આ બધા સામગ્રીમાં આવે છે, પણ આ સામગ્રીનો અન્ય કાળમાં પ્રયોગ કરતા ઉલ્ટો દોષનો વધારો થાય છે. જેમ તાવની શરૂઆતમાં તાવને શાન્ત કરનારી દવા પણ ગુણ કરવાને બદલે તકલીફ વધારે છે. જ્યારે ચરમ કાળમાં આપેલું ઔષધ તેમજ આચરેલ સુકૃતાદિ ગુણકારી બને છે, એટલે ભાવપરિપાકપર્યાય યુક્ત કાળથી જ સુકૃતાદિ ગુણકારી થાય છે. એમ સિદ્ધાંતના જ્ઞાતાઓ નિપુણ રીતે જાણે છે. ॥ ૩ ॥

ઉક્તમેવ નિદર્શનાર્થ સ્પષ્ટમાહ -

નાગમવચનં તદધ: સમ્યક્પરિણમતિ નિયમ ણ્ણોઽત્ર ।

શમનીયમિવાભિનવે જ્વરોદયેઽકાલ ઇતિ કૃત્વા ॥ ૪ ॥

આગમવચનં તદધશ્ચરમપરાવર્તાધિકસંસારે ન સમ્યગ્ વિષયવિષયિવિભાગેન પરિણમતિ; નિયમ ઇષ પ્રસ્તુતોઽત્ર પ્રક્રમે શમનીયમિવૌષધમિ- વાભિનવજ્વરો- દયેઽકાલોઽપ્રસ્તાવ ઇતિકૃત્વા ॥ ૪ ॥

પૂર્વે કહેલાનું નિદર્શન કરવા માટે સ્પષ્ટ રીતે કહે છે....

ગાથાર્થ :- “ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક સંસાર હોય તો આગમ વચન સારી રીતે પરિણમતાં નથી” આ નિયમ છે, જેમ નવા આવેલા તાવમાં તાવને શાન્ત કરનાર ઔષધ તરતજ આપવું નહિં કારણ કે તે ઔષધ આપવા માટે નો અકાળ છે એટલે કે અવસર નથી. ॥ ૪ ॥

ન કેવલં તદધસ્તાદાગમવચનં ન પરિણમતિ કિન્તુ વિપરીતં પરિણમતીત્યાહ ।

આગમદીપેઽધ્યારોપમણ્ડલં તત્ત્વતોઽસદેવ તથા ।

પશ્યન્ત્યપવાદાત્મકમવિષય ઇહ મન્દધીનયનાઃ ॥ ૫ ॥

આગમદીપે સિદ્ધાન્તસદ્વાદપ્રદીપેઽધ્યારોપ આરોપિતરૂપમેવ મણ્ડલં “મયૂર- ચન્દ્રકાકારં નીલલોહિતભાસુરમ્ । પ્રપશ્યન્તિ પ્રદીપાદર્મણ્ડલં મન્દચક્ષુષ” ઇત્યુક્તરૂપમવિષયેઽપવાદાસ્થાનેઽપકૃષ્ટવાદાત્મકમિહ લોકે ‘મન્દધીનયના’ મન્દબુદ્ધિચક્ષુષસ્તત્ત્વતો વસ્તુવૃત્ત્યાઽસદેવાવિઘ્નમાનમેવ તથા તૈમિરિકદૃશ્યેન તેન પ્રકારેણ પશ્યન્તિ દૃષ્ટિદોષાત્ ॥ ૫ ॥

અધિક સંસારવાળાને આગમવચન પરિણમતું નથી એટલું જ નહિ પણ વિપરીત પરિણમે છે તે કહે છે....

ગાથાર્થ :- જેમ કોઈ તૈમિર રોગના નેત્રવાળો-આંખે મોતિયાવાળો પુરુષ દીપમાં અવિઘ્નમાન મંડલને જુએ છે. તેમ મંદબુદ્ધિવાળો આગમરૂપ પ્રદીપમાં પરમાર્થથી અવિઘ્નમાન અપવાદરૂપ આરોપિત મંડલને અપવાદના અવિષયમાં (અપવાદનું જે સ્થલ નથી ત્યાં) પણ જુએ છે.

વિશેષાર્થ :- જેમ તૈમિર રોગવાળો પ્રદીપના ચારે બાજુ નીલ રક્ત ભાસ્વર વર્ણમય મોરના પીછામાં રહેલ આંખના ચિહ્ન સરખા આકારવાળા મંડલને દેખે છે. તેમ મંદબુદ્ધિરૂપ નયનવાળા જે અપવાદનું સ્થલ નથી ત્યાં પણ અવિઘ્નમાન અપવાદ રૂપ મંડલને દેખે છે. ॥ ૫ ॥

उक्तमेवार्थं कार्यलिङ्गेन समर्थयति ।

तत एवाविधिसेवा दानादौ तत्रसिद्धफल एव ।

तत्तत्त्वदृशामेषा पापा कथमन्यथा भवति ॥ ६ ॥

तत एवागमदीपेऽध्यारोपमण्डलदर्शनादेवाऽविधेर्विधिविपर्ययस्य सेवादानादौ विषये तत्रसिद्धफल एवागमाभ्युपगतफल एव भवत्यन्यथाग- मार्थाध्या- रोपाभावे तत्तत्त्वदृशामागमप्रामाण्याभ्युपगन्तृणामेषा दानाद्यविधिसेवा पापा - पापहेतुः कथं स्यात्फलार्थिनः फलानुपाये प्रवृत्तेरर्थभ्रमं विनाऽसम्भ- वादिति भावः ॥ ६ ॥

उक्तार्थनुं कार्यलिङ्ग द्वारा समर्थन करे छे...

गाथार्थ :- आगम प्रदीपमां आन्तिरूप मंडलનો आरोप થવાથી જ આગમ પ્રસિદ્ધ ફળવાળા દાનાદિમાં અવિધિથી સેવા અર્થાત્ અવિધિનું આચરણ થાય છે. અન્યને -આગમતત્ત્વને પરમાર્થથી ચાહનારોને આ પાપિષ્ઠ અવિધિ સેવા ક્યાંથી સંભવે ?

વિશેષાર્થ :- આગમર્થના આરોપવિના આગમ પ્રમાણ્ય સ્વીકારનારને પાપહેતુવાળી અવિધિ સેવા ક્યાંથી સંભવે ? કારણકે ફલાર્થીને ફળના અનુપાયમાં - વિપરીત સાધનમાં પ્રવૃત્તિ અર્થભ્રમ વિના સંભવે નહિ. ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનફલાભાવલક્ષણાપરિણામસ્યાપ્યવિધિસેવાલિઙ્ગમિત્યાહ ।

યેષામેષા તેષામાગમવચનં ન પરિણતં સમ્યક્ ।

અમૃતરસાસ્વાદઙ્ગઃ કો નામ વિષે પ્રવર્તેત ॥ ૭ ॥

યેષાં જીવનામેષાવિધિસેવા તેષામાગમવચનં ન સમ્યક્ ફલોપધાનેન પરિણતં; કો નામામૃતરસાસ્વાદઙ્ગઃ પુમાન્ વિષે પ્રવર્તેત - ભક્ષણપ્રવૃત્તિં વિદધ્યાદ્વિષપ્રવૃત્તિકલ્પામવિધિસેવાં, તત્ત્વતો નાગમવચનં ફલતઃ પરિણત- મિતિભાવઃ ॥ ૭ ॥

અવિધિ સેવા જ્ઞાનફળ - પરિણતિના અભાવ સ્વરૂપ અપરિણતીનું લિંગ છે; તે બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- જે જીવો આ અવિધિસેવાને સેવે છે. તેઓને આગમ વચન સારી રીતે ફળ સાથે જોડવા વડે પરિણત થયેલું નથી. અમૃતરસના આસ્વાદને જાણનારો કયો પુરુષ ઝેરને ખાવા પ્રવૃત્તિ કરે ?

વિશેષાર્થ :- વિષપ્રવૃત્તિ સરખી અવિધિસેવાને કરનાર પુરુષને પરમાર્થથી આગમ વચન ફળથી પરિણત થયું નથી. ॥ ૭ ॥

નિષેધમુખેનોક્તં વિધિમુખેનાહ ।

તસ્માદ્દરમે નિયમાદાગમવચનમિહ પુદ્ગલાવર્તે ।

પરિણમતિ તત્ત્વતઃ ખલુ સ ચાધિકારી ભવત્યસ્યાઃ ॥ ૮ ॥

તસ્માદ્દરમે પુદ્ગલાવર્તે નિયમેનેહ જગતિ આગમવચનં તત્ત્વતઃ ખલુ પરમાર્થત એવ પરિણમત્યુત્તરોત્તરફલમુપદધાતિ, સ ચ પરિણતાગમવચનોડસ્યા લોકોત્તરતત્ત્વસમ્રાસેરધિકારી ભવતિ ન શેષઃ ॥ ૮ ॥

નિષેધ મુખથી કહ્યું હવે વિધિ મુખથી કહે છે...

ગાથાર્થ :- તેથી ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમાં વર્તમાન જીવને આગમવચન પરમાર્થથી પરિણત થાય છે, તે પરિણતઆગમવચનવાળો જ લોકોત્તર તત્ત્વસંપ્રાપ્તિનો અધિકારી બને છે. બાકીનાં નહિં. પરિણમતિ ઉત્તરોત્તર ફળને આપે છે. ॥ ૮ ॥

કિમિત્યેવમાગમવચનપરિણામોડધિક્રિયત इत्यत आह ।

આગમવચનપરિણતિર્ભવરોગસદૌષધ^૧ યદનપા^૨યમ્ ॥

તદિહ પરઃ સદ્બોધઃ સદનુષ્ઠાનસ્ય હેતુરિતિ ॥ ૯ ॥

આગમવચનસ્ય પરિણતિરજ્ઞાનાવરણહાસોત્થોપાદેયત્વાદિવિષયબાલાદિજ્ઞાન-
તુલ્ય વિષયપ્રતિભાસોત્તીર્ણજ્ઞાનાવરણહાસોત્થોપાદેયત્વાદિવિષયાત્મપરિણામ-
વજ્ઞાનરૂપા, ભવરોગસ્ય સદૌષધં તદુચ્છેદકત્વેન યદ્ યસ્માદનપાયં નિર્દોષં
પ્રતિબન્ધેડપિ શ્રદ્ધાવિભાવાત્ તત્તસ્માદિહાગમવચનપરિણત્યાં સત્યાં પરઃ-
પ્રકૃષ્ટઃ સજ્ઞાનાવરણહાસોત્થત્વાચ્છુદ્ધોપાદેયત્વાદિ વિષયત્વાચ્ચ સદ્બોધ-
સ્તત્ત્વસંવેદનનામા પ્રકાશઃ સદનુષ્ઠાનસ્ય-વિરતિરૂપસ્ય હેતુઃ ફલોપહિત-
કારણ- મિતિકૃત્વાગમવચનપરિણામોડધિક્રિયતે ॥ ૯ ॥

આગમ વચનનો પરિણામ શા માટે અધિકાર કરાય છે. ? તેનો જવાબ

૧. ભવતિ યસ્માત્ इति अधिकं ૨. નિરપાય इति पाठान्तरं

ગ્રંથકાર આપે છે...

ગાથાર્થ :- આગમ વચનની પરિણતિ ભવરોગનું નિર્દોષ સદ્બોધ છે, તેથી આગમવચન પરિણત થયે છતે પ્રકૃષ્ટ સદ્બોધ થાય છે. તે સુંદર અનુષ્ઠાન - વિરતિ રૂપ અનુષ્ઠાનનો હેતુ છે માટે આગમવચનના પરિણામનો અધિકાર કરાય છે.

વિશેષાર્થ :- આગમ વચનની પરિણતિ અજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી પેદા થયેલ શુદ્ધ ઉપાદેય વિ. નો વિષય ન હોય તેવા બ્રાહ્મદિજ્ઞાન સમાન વિષય પ્રતિભાસથી પારપામેલ જ્ઞાનાવરણની હાનિથી ઉત્પન્ન હેય ઉપાદેય વિ. વિષયવાળું આત્મપરિણામવાળું જે જ્ઞાન તદ્દુપ છે. ભવરોગનો ઉચ્છેદ કરનાર હોવાથી સદ્બોધરૂપ છે. અને પ્રતિરોધ થવા છતાં પણ શ્રદ્ધાદિ ટકી રહેવાથી નિર્દોષ કહેલ છે. આગમવચન પરિણત થયે છતે તજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી અને શુદ્ધ ઉપાદેય વિ.નો વિષય હોવાથી અને શુદ્ધ ઉપાદેય વિ. નો વિષય હોવાથી એટલે કે સમકિતિ આત્માને જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી “આ વિરતિ સ્વીકારવા યોગ્ય છે. પાપ વ્યાપાર ત્યાજ્ય છે.” ઈત્યાદિ પ્રશસ્ત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. જે જ્ઞાન વિરતિ મેળવવા માટેની તલપ જગાડે છે. એવો સદ્બોધ - (તત્ત્વસંવેદન) વિરતિરૂપ અનુષ્ઠાનનો હેતુ - ફળને નજીક લાવવાનું અવંધ્ય કારણ છે. માટે જ આગમવચન પરિણામની પરિણતિને લોકોત્તરતત્ત્વ પ્રાપ્તિના કારણ તરીકે અધિકાર કરાય છે, સ્વીકારાય છે. ॥ ૮ ॥

ક: પુન: સદ્બોધપૂર્વાનુષ્ઠાનસ્ય વિશેષ ઇત્યાહ ।

દશસજ્ઞાવિષ્કમ્બળયોગે સત્યવિકલં હ્યદો ભવતિ ।

પરહિતનિરતસ્ય ગમ્भीરોદારભાવસ્ય ॥ ૧૦ ॥

દશાનાં સજ્ઞાનાં વિષ્કમ્બળં યથાશક્તિનિરોધસ્તદ્યોગે તન્નિરોધોત્સાહે વા હિ યતોઽદઃ પ્રકૃતાનુષ્ઠાનં ભવત્યતોઽવિકલં સંપૂર્ણં ભવતિ તદ્વૈકલ્યાપાદકસજ્ઞાવિષ્કમ્બળાત્; પરહિતે નિરતસ્ય તથા સદા સર્વકાલં ગમ્भीર ઉદારશ્ચ ભાવો સ તથા તસ્યાત્ ઇદમવિકલત્વાદ્વિશિષ્યત્ ઇતિ ભાવઃ ॥૧૦॥ સદ્બોધ પૂર્વકનાં અનુષ્ઠાનની શું વિશેષતા હોય છે ? તે બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- દશ સંજ્ઞાઓનો યથાશક્તિ નિરોધના યોગમાં કે નિરોધનો ઉત્સાહ જાગ્યે છે તે પરહિતમાં તત્પર તેમજ હંમેશને માટે ગંભીર અને ઉદારભાવવાળાને પ્રકૃત અનુષ્ઠાન પરિપૂર્ણ બને છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રકૃત અનુષ્ઠાનને હાનિ પહોંચાડનાર આહાર, ભય (નિદ્રા) મૈથુન, પરિગ્રહ, ૪ કષાય, લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા એ ૧૦ સંજ્ઞાનો રોધ થયો હોવાથી પ્રકૃત અનુષ્ઠાન પરિપૂર્ણ બને છે. ॥૧૦ ॥

દશસજ્ઞાવિષ્કમ્ભળમપિ દુર્લભં કથં સ્યાદિત્યાહ ।

સર્વજ્ઞવચનમાગમવચનં યત્પરિણતે તતસ્તસ્મિન્ ।

નાસુલભમિદં સર્વં હ્યુભયમલપરિક્ષયાત્યુંસામ્ ॥ ૧૧ ॥

યદ્ યસ્માદાગમવચનં સર્વજ્ઞવચનં, તતસ્તસ્મિન્ પરિણતે વિધિરૂપાધ્યાત્મ-યોગેનોભયમલપરિક્ષયાત્ ક્રિયામલભાવમલોચ્છેદાત્યુંસાં-પુરુષાણામિદં સર્વં દશસજ્ઞાવિષ્કમ્ભળં હિ નિશ્ચિતં નાસુલભં-કિન્તુ સુલભમેવ ॥ ૧૧ ॥

દશ સંજ્ઞાનોરોધ કરવો દુર્લભ છે, તેનો રોધ કેવી રીતે થાય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આગમવચન સર્વજ્ઞવચનરૂપ છે, તેથી આગમવચન પરિણત થયે છે તે વિધિરૂપ અધ્યાત્મયોગ દ્વારા ક્રિયામળ અને ભાવમળ ક્ષય થવાથી પુરુષોને સંજ્ઞાનો નિરોધ વિ. કશુંય દુર્લભ બનતું નથી. ॥૧૧ ॥

અધ્યારોપાદવિધિસેવા દાનાદાવિત્યુક્તં તદભાવે યત્ સ્યાત્તદાહ ।

વિધિસેવા દાનાદૌ સૂત્રાનુગતા તુ સા નિયોગેન ।

ગુરુપારતન્વ્યયોગાદૌચિત્યાદૈવ સર્વત્ર ॥ ૧૨ ॥

વિધિસેવા સર્વાઙ્ગપરિશુદ્ધપ્રવૃત્તિર્દાનાદૌ સૂત્રાનુગતા ત્વન્નાન્તસૂત્રજ્ઞાનાનુ-સારિણ્યેવ સ્યાત્ સા-વિધિસેવા, નિયોગેન-નિયમેન, ગુરુપારતન્વ્યસ્ય યોગા-દ્ભવેદ્ધ તુ યાદૃષ્ટિક્ષણમાત્રાદૌચિત્યાદૈવાનૌચિત્યપરિહારેણ ચ સર્વત્ર-દીનાદૌ ॥ ૧૨ ॥

અધ્યારોપથી દાનાદિમાં અવિધિ સેવા થાય છે' એમ કહ્યું. હવે અધ્યારોપના અભાવમાં જે બને તે કહે છે.

ગાથાર્થ :- દાનાદિમાં સર્વાંગ પરિશુદ્ધિ પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ બ્રાન્તિ વગરના સૂત્ર જ્ઞાનને અનુસરનારી હોય છે. તે નિશ્ચયથી દીનાદિ ને વિષે ગુરુ પારતંત્ર્યના યોગથી અને ઔચિત્યથી થાય છે.

વિશેષાર્થ :- ગુરુપારતંત્ર્યયોગાદ્ એટલે ઈચ્છા મુજબના જ્ઞાનમાત્રથી પોતે પ્રવૃત્તિ ન કરે, તેમજ દીનાદિનું ઔચિત્ય સાચવી ને પ્રવૃત્તિ કરે ॥ ૧૨ ॥

દાનાદિવિધિસેવાયાં મહાદાનદાનયોર્વિશેષમાહ ।

મ્યાયાત્તં સ્વલ્પમપિ હિ ભૃત્યાનુપરોઘતો મહાદાનમ્ ।

દીનતપસ્વ્યાદૌ ગુર્વનુજ્ઞયા દાનમન્યત્તુ ॥ ૧૩ ॥

ન્યાયેન બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિદ્શૂદ્રાણં સ્વજાતિવિહિતવ્યાપારેણાત્તં સ્વીકૃતં સ્વલ્પ-મપિ હિ દીનતપસ્વ્યાદૌ વિષયે ગુરુણાં પુત્રાદિકુલવૃદ્ધાનામનુજ્ઞયા, ભૃત્યપદ-મિતરપોષ્યોપલક્ષણં, યદ્દાનં તન્મહાદાનમન્યત્તુ એતદ્વિશેષણરહિતં પુનર્દાન-મેવ ॥ ૧૩ ॥

દાનાદિની વિધિસેવામાં મહાદાન અને દાનમાં જે વિશેષ છે તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- પોતાની જાતિને યોગ્ય વ્યાપારથી પ્રાપ્ત થયેલું થોડું પણ ધન, તે ધનને દીન તપસ્વી વિ. ને વિષે વડિલોની અનુજ્ઞાથી પોષ્ય વર્ગનો વિધાત કર્યા વગર આપવું તે મહાદાન અને આવા વિશેષણ વગરનું જે અપાય તે દાન છે.

વિશેષાર્થ :- ભૃત્યપદ બીજાપણ પોષ્ય-પોષવા યોગ્યનું ઉપલક્ષણ છે. તેથી સગ્ગ-સ્નેહી વિ.ની પણ દાન આપનારાઓએ કાળજી રાખવી જોઈએ ॥ ૧૩ ॥

દેવાર્ચનિપ્યેનમતિદેશમાહ ।

દેવગુણપરિજ્ઞાનાત્તદ્ભાવાનુગતમુત્તમં વિધિના ।

સ્યાદાદરાદિયુક્તં યત્તદ્દેવાર્ચનં ચેષ્ટમ્ ॥ ૧૪ ॥

દેવગુણાનાં - વીતરાગત્વાદીનાં પરિજ્ઞાનાત્તેષુ ગુણેષુ યો ભાવો બહુમાનસ્તેનાનુ-

गतंयुक्तमुत्तमं प्रधानं, विधिना शास्त्रोपदेशेन, यदादरादिना युक्तं स्यादा-
दिना करणप्रीत्यविघ्नसम्पदागमादिसङ्ग्रहः । तद्देवार्चनं चेष्टं अन्यत्तु देवा-
र्चनमात्रम् ॥ १४ ॥

દેવપૂજા વિષે પણ આ અતિદેશને કહે છે...

ગુઠાર્થ :- ગુણોના યથાર્થ બોધથી તે ગુણોને વિષે બહુમાન પૂર્વક આદર વિ. થી યુક્ત શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી જે દેવની પૂજા કરીએ તે જ ઉત્તમ અને ઈષ્ટ પૂજા છે.

વિશેષાર્થ :- દેવના ગુણો વીતરાગત્વ, મોક્ષ માર્ગ નેતૃત્વ, તેનું યથાર્થ જ્ઞાન થવાથી જ તે ગુણોમાં બહુમાન સંભવે છે. અને બહુમાન જાગવાથી તે વ્યક્તિ ઉપર આદર ભાવ ઉભો થાય તેના કારણે વિધિપૂર્વક ઉત્તમ પ્રકારની પૂજા કરવાનું મન થાય છે. આવી પૂજા જ ઈષ્ટ છે. અને શેષ પૂજા તો નામ માત્રની છે. એટલે નામ માત્રથી બહારથી પૂજારૂપે દેખાય છે. પણ તે ફળ સાધક બનતી નથી. **આદરાર્થિ** - આદર એટલે વ્રતનું શ્રદ્ધા તપસ્યા અને વૈયાવૃત્ત્યાદિકનો સ્વીકાર, તથા કરવામાં પ્રીતિ એટલે વિહાર, આવશ્યક વિગેરે ક્રિયા કરવામાં પ્રીતિ, તથા અવિઘ્ન એટલે ધર્મને વિષે વ્યાઘાતનો અભાવ તથા જ્ઞાનાદિક લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ / કાર્યને યોગ્ય / ઉપયોગી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ આદિ પદથી આ સર્વનું શ્રદ્ધા થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

अन्यत्राप्येनमतिदेशमाह ।

एवं गुरुसेवादि च काले सद्योगविघ्नवर्जनया ।

इत्यादिकृत्यकरणं लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिः ॥ १५ ॥

एवं विधिनैव गुरुणां-धर्माचार्यादीनां सेवा तदादि, आदिना पूजानादिग्रहः । कालेऽवसरे सद्योगानां - शोभनधर्मव्यापाराणां स्वाध्यायध्यानादीनां, विघ्न-
वर्जनया-विघातत्यागेन, विधेयमिति वाक्यशेषः । इत्यादीनामेवम्मादीनां
कृत्यानामागमोक्तानां करणं-विधिना सम्पादनं लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिरुच्यते ।
विधियुक्तं हि दानादि यन्महत्पदेषुदसत्पदादिभिर्विशेष्यते तदेव लोकोत्तर-
पदाभिधेयमिति भावः ॥ १५ ॥

બીજા ઠેકાણે પણ આ અતિદેશ (અન્યત્ર લાગુ થનારી પ્રક્રિયા)ને દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- એ પ્રમાણે વિધિથી ગુરુની સેવા પૂજા વિ. અવસરે સદ્ગ્યોગોના વિઘ્નોને દૂર કરવા પૂર્વક કરવી જોઈએ. ઈત્યાદિ આગમમોક્ત કૃત્યોને વિધિથી કરવા; તે જ લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ :- ગુરુસેવાદિ - ધર્માચાર્ય વિ. ની સેવા પૂજા વિ સદ્ગ્યોગ શોભન ધર્મ વ્યાપારો એટલે સ્વધ્યાય, ધ્યાન વિ. તેમાં આવતા વિઘ્નોને ગણકાર્યા વિના ગુરુ સેવાદિમાં તત્પર બનવું. ॥ ૧૫ ॥

इयं पुनरेकार्यक्रियायां सकलार्थक्रिया सापेक्षा स्यादित्याह ।

इतरेतरसापेक्षा त्वेषा पुनराप्तवचनपरिणत्या ।

भवति यथોदितनीत्या पुंसां पुण्यानुभावेन ॥ ૧૬ ॥

एषा पुनर्लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिराप्तवचनस्य परिणत्यैकक्रिया सकलक्रिया-सापेक्षेतिसंस्काररूपया, 'यथोदितनीत्या' यथोक्तन्यायेन, 'पुंसां पुण्यानुभावेन' सद्बुद्धिहेतुपुण्यविपाकेनेतरेतरसापेक्षा 'परस्परकार्या-विरोधिन्वेव भवति, कायान्तरविरोधिनः सत्कार्यस्यापि लौकिकत्वादिति-भावः ॥ ૧૬ ॥

૫ ॥

આ લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ એકાર્થ ક્રિયામાં સકલાર્થ ક્રિયા હોય છે. એ પ્રમાણે અંથકાર દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- આ વળી લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ આપ્તવચનની પરિણતિથી (એક ક્રિયામાં સકલ ક્રિયાની અપેક્ષા રહેલી છે, એવી સંસ્કાર રૂપ પરિણતિથી) યથોક્ત રીત પ્રમાણે પુરુષોને પુણ્યાનુભાવથી પરસ્પર કાર્યને અવિરોધિ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- આ લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ એક ક્રિયા સકલ ક્રિયાને સાપેક્ષ હોય છે, એવા સંસ્કારરૂપ આપ્તવચનની પરિણતિવડે યથોક્ત ન્યાય દ્વારા પુરુષોને પુણ્યાનુભાવથી સદ્બુદ્ધિના હેતુભૂત પુણ્ય વિપાકથી પરસ્પર કાર્યને અવિરોધિ બને છે. કારણકે અન્ય કાર્યને વિરોધિ સત્કાર્ય પણ લૌકિક કહેવાય છે. એટલાં માટેજ તો દાન પૂજા સેવા વિ. નું શાસ્ત્રમાં

એ રીતે વિધાન કરેલું છે કે તે એક બીજાને નડતા નથી. એટલે કે આ સર્વ ક્રિયાઓ એક બીજાની અપેક્ષા રાખે છે. જેમકે દાનમાં ન્યાયથી વર્તવું, પોષ્યવર્ગનું ધ્યાન રાખવું, માબાપની આજ્ઞાપાલન, આશયની શુદ્ધિ ઇત્યાદિ ગુણોની અપેક્ષા હોય છે. તેજ ગુણો જિનપૂજા ગુરુસેવામાં પણ જરૂરી છે. આવી બધી અપેક્ષા ધ્યાનમાં લઈ વર્તવાનું હોવાથી જિનપૂજામાં બે કલાક કરે અને ગુરુપાસે પાંચ મિનિટ પણ ન બેસે, એવું બને નહિ પણ સમયસર પ્રવૃત્તિ થવાથી જિનાજ્ઞા પ્રમાણે સર્વક્રિયા સારી રીતે થઈ શકે છે. એટલે આગમવચનની પરિણતિથી દરેક ક્રિયામાં એવી કુશળતાથી પ્રવૃત્તિ કરે કે બીજી ક્રિયામાં બાધ આવતો નથી. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઇતિ પંચમ ધોડશકમ્ ॥

षष्ठं जिनमन्दिर षोडशकम्

लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिरुक्ता तदुत्तरं यल्लभ्यते तदाह ।

अस्यां सत्यां नियमाद्विधिवज्जिनभवनकारणविधानम् ।

सिद्ध्यति परमफलमलं ह्यधिकार्यारम्भकत्वेन ॥ १ ॥

अस्यां लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तौ सत्यां नियमाद् योग्यतानियमाद्विधिना, जिनभवनस्य कारणैः प्रयोज्यकर्तृभिः कृत्वा विधानं-सम्पादनं सिद्ध्यति, परमफलं प्रकृष्टफलं, ह्यलमत्यर्थमधिकारी आरम्भको यत्र तत्त्वेन तद्भावेन ॥ १ ॥

लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्ति કહી ત્યાર પછી જે પ્રાપ્ત થાય છે; તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- લોકોત્તરતત્ત્વની સંપ્રાપ્તિ થયે છેતે નિયમા વિધિપૂર્વક જિનાલયનું સંપાદન અધિકારીપુરુષ દ્વારા કરાતું હોવાથી પરમફળ આપનાર બને છે.

વિશેષાર્થ :- અધિકારી આરંભક છે જેમાં તે અધિકાર્યારંભક તેને ભાવઅર્થમાં ત્વ પ્રત્યય લાગેલ છે. ॥ ૧ ॥

કીદૃગુણ: પુનરયમધિકારીત્યાહ ।

ન્યાયાર્જિતવિત્તેશો મતિમાન્ સ્ફીતાશય: સદાચાર: ।

ગુર્વાદિમતો જિનભવનકારણસ્યાધિકારીતિ ॥ ૨ ॥

ન્યાયાર્જિતવિત્તસ્યેશ: સ્વામી, મતિમાનાયતિહિતજ્ઞ:, સ્ફીતાશય: સદાચારોઽનિન્દ્યાચાર: પ્રવૃદ્ધધર્માધ્યવસાય: ગુર્વાદીનાં પિતૃપિતામહાદિરાજા-માત્યાદીનામભિમતો બહુમત:; જિનભવનકારણસ્યાધિકારી શાસ્ત્રાજ્ઞાશુશ્લ્કતા-દિતિરધિકારિવિશેષણસમાપ્ત્યર્થ: ॥ ૨ ॥

આ અધિકારી કેવા ગુણ વાળો હોય છે તે બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલા પૈસાવાળો, મતિમાન, વધતા જતા ધર્મ અધ્યવસાયવાળો; સદાચારી વડિલોને માન્ય જિનભવન કરાવવાનો અધિકારી છે.

વિશેષાર્થ :- ન્યાયથી ઉપાર્જિત ધનનો સ્વામી, ભાવીહિતને જાણનારો, વધતા જતા ધર્મ અધ્યવસાયવાળો, અનિન્દ્ય આચારવાળો, ગુર્વાદિ-પિતા. પિતામહ વિ. રાજા મંત્રી વિ.ને માન્ય, તે શાસ્ત્રાજ્ઞાથી શુદ્ધ હોવાથી જિનમંદિર બનાવવાનો અધિકારી છે. ॥ ૨ ॥

કારણવિધિગતમાહ ।

કારણવિધાનમેતચ્ચુદ્ધા ભૂમિર્દલં ચ દાર્વાદિ ।

ભૂતકાનતિસન્ધાનં સ્વાશયવૃદ્ધિઃ સમાસેન ॥ ૩ ॥

કારણે - નિર્વર્તનપ્રયોજકવ્યાપારે વિધાનમેતદ્વિધિદ્વારરાશિરેષઃ શુદ્ધા ભૂમિર્વક્ષ્યમાણા, દલં ચ દાર્વાદિ- દારુપ્રભૃતિ, ભૂતકાનાં-કર્મકારાણામનતિસન્ધાન-મવચ્છનં, સ્વાશયસ્ય શુભપરિણામસ્ય વૃદ્ધિઃ સમાસેન-સડ્ક્ષેપેણ ॥ ૩ ॥

જિનાલય નિર્માણ અંગેની વિધિને દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- શુદ્ધભૂમિ, કાષ્ટ ઈંટ વિ. શુદ્ધ દળ, કારીગર અને મજૂરોને ન ઠગવા. પોતાના શુભ આશયની ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિ આ સંક્ષેપથી કારણે-જિનભવન બનાવવામાં કારણભૂત જે વ્યાપાર તેમાં વિધાન જાણવું ॥ ૩ ॥ તત્ર શુદ્ધભૂમિસ્વરૂપં તાવદાહ ।

શુદ્ધા તુ વાસ્તુવિદ્યાવિહિતા સત્ર્યાયતશ્ચ યોપાત્તા ।

ન પરોપતાપહેતુશ્ચ સાઃ મુનીન્દ્રૈઃ સમાખ્યાતા ॥ ૪ ॥

શુદ્ધા તુ - શુદ્ધા પુનર્ભૂમિર્વાસ્તુવિષયા યા વિદ્યા તયા વિહિતા સમર્થિતાઽ-નિરાકૃતેતિયાવત્ । સત્ર્યાયતશ્ચ સુશોભનન્યાયેન યોપાત્તા ગૃહીતા નતુ ધનિકપરાભવેન । ન - નૈવ પરસ્ય પ્રાતિવેશ્મિકાદેરુપતાપહેતુશ્ચ, સા મુનીન્દ્રૈઃ- પરમજ્ઞાનિભિઃ સમાખ્યાતા ॥ ૪ ॥

ત્યાં શુદ્ધભૂમિનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- વાસ્તુ વિદ્યાથી સમર્પણ પામેલી, શુભ ન્યાયથી મેળવેલી, બીજા આડોશી પાડોશીના તકલીફનું નિમિત્ત ન બને એવી ભૂમિ જિનેશ્વરોએ શુદ્ધ કહી છે.

વિશેષાર્થ :- વાસ્તુ વિદ્યા શાસ્ત્ર પ્રમાણે અસ્થિ વિ. ને દૂર કરીને જેની શુદ્ધિ કરાયેલી હોય, શુભ ન્યાયથી એટલે કાવાદાવાથી કે દમદાટીથી લીધેલી ન હોય. જમીન લેતા બીજા કોઈને તકલીફ ઉભી ન થાય તેવી જમીન શુદ્ધ કહેવાય. ॥ ૪ ॥

કિમિત્યેવમુપદિશ્યત इत्याह ।

शास्त्रबहुमानतः खलु सच्चेष्टातश्च धर्मनिष्पत्तिः ।

परपीडात्यागेन च विपर्ययात्पापसिद्धिरिव ॥ ५ ॥

શાસ્ત્રસ્ય પ્રકૃતવિધ્યુપદેશકસ્ય વાસ્તુશાસ્ત્રાદેઃ બહુમાનતઃ ખલુ બહુમાનાદેવ, સચ્ચેષ્ટાતશ્ચેત્યત્રપરાભિભવત્યાગપ્રધાનોઘમાદ્ય, પરપીડાયાઃ પરોપતાપસ્ય ત્યાગેન ભાવિનોઽનુત્પાદેન ચ ધર્મનિષ્પત્તિર્ભવતિ, વિપર્યયાદુક્તવિપરીતહેતુત્રયાચ્છાસ્ત્રાબહુમાનાસચ્ચેષ્ટા પરપીડાલક્ષણાત્પાપસ્ય સિદ્ધિરુત્પત્તિરિવ, યદ્વિપર્યયઃ પાપહેતુઃ સ ધર્મહેતુરિતિ ન્યાયગતિઃ ॥ ૫ ॥

આવો ઉપદેશ શા માટે ? તેનો જવાબ ગ્રંથકાર દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- વાસ્તુ શાસ્ત્રના બહુમાનથી, સુંદર પ્રવૃત્તિથી, બીજાને પીડા નહીં કરવાથી ધર્મ નિષ્પત્તિ થાય છે. અને તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન-ઉલ્ટું કરવાથી પાપની નિષ્પત્તિ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- શાસ્ત્રસ્ય = પ્રસ્તુત વિધિને દર્શાવનાર જે વાસ્તુશાસ્ત્ર વિ. તેનું ખરેખરું બહુમાન થવાથી. **સચ્ચેષ્ટાતઃ-** (ઉત્પન્ન થયેલા) અહીં બીજાના પરાભવના ત્યાગ પ્રધાન ઉઘમ તેનાથી અહીં- શુદ્ધ ભૂમિને ગ્રહણમાં કોઈનો પરાભવ-તિરસ્કાર ન થાય તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાથી પરપીડાયાઃ- બીજાની તકલીફને ત્યાગેન -દૂર કરવા વડે અને ભાવિમાં તકલીફ ઉત્પન્ન નહિ કરવાથી ધર્મની નિષ્પત્તિ થાય છે.

ઉલ્ટું કરવાથી એટલે શાસ્ત્રના અબહુમાનથી અસત્યેષ્ટાથી પરપીડાથી પાપની પેદાશ થાય છે. “જેનો વિરોધિભાવ પાપનો હેતુ હોય છે, તે ધર્મહેતુ હોય છે.” એ પ્રમાણેનો ન્યાય છે. સત્પ્રવૃત્તિનો

વિશેષિભાવ- અસત્પ્રવૃત્તિ પાપનું કારણ છે. માટે સત્પ્રવૃત્તિ ધર્મનો હેતુ બને છે. ॥ ૫ ॥

અન્યદપિ તદા ધર્મસિદ્ધચઙ્ગમાહ ।

તત્રાસન્નોઽપિ જનોઽસમ્બન્ધ્યપિ દાનમાનસત્કારૈઃ ।

કુશલાશયવાન્ કાર્યો નિયમાદ્બોધ્યઙ્ગમયમસ્ય ॥ ૬ ॥

તત્ર જિનભવનારમ્ભે આસન્નોઽપિ યસ્તદ્દેશવર્તી જનોઽસમ્બન્ધ્યપિ સ્વજના-
દિસમ્બન્ધરહિતોઽપિ, સોઽપિ દાનમન્નપાનવસ્ત્રાદિવિતરણં, માનોઽમ્યુત્થા-
નાદિક્રિયા, સત્કાર આસનપ્રદાનાદિવ્યાપારસ્તૈઃ કૃત્વા કુશલાશયવાન્
“ધન્યોઽયં જૈનો ધર્મો યત્રૈતા^૧દૃશમૌચિત્યમિતિ” પ્રશંસાભિવ્યઙ્ગ્ય- શુભ-
પરિણામયુક્તઃ કાર્યઃ, નિયમાન્નિશ્ચયેનાયં કુશલાશયોઽસ્ય જનસ્ય
બોધ્યઙ્ગં બોધિહેતુરતશ્ચ પરોપકારગુણાત્કારયિતુર્મહાલ્લાભઃ ॥ ૬ ॥

બીજા પણ ધર્મસિદ્ધિના કારણ છે તેને ગ્રંથકાર દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- જિનભવનની નજીક રહેલા અસંબંધિ માણસને પણ દાન-
માન-સત્કાર વડે કુશલાશયવાળો કરવો જોઈએ. નિયમથી આ કુશલાશય
એના બોધિનું કારણ બને છે.

વિશેષાર્થ :- તત્ર :- જિનાલય જ્યાં બની રહ્યું હોય તેની આજુબાજુમાં
રહેલા આપણા સંબંધીલોકો ન હોય તો પણ તેઓને દાન - અન્નપાન
વસ્ત્ર વિ. આપવા, માન - ઉભા થવું વિ. કરવું સત્કાર - આસન આપવું
વિ. આ બધાના કારણે તે માણસોના મનમાં એવા શુભ આશય જાગે છે
કે, “આ જૈન ધર્મને ધન્યવાદ છે, જ્યાં આવું ઔચિત્ય છે.” આવી
પ્રશંસાથી વ્યક્ત થતા શુભપરિણામવાળા બનાવવા. નિશ્ચયથી આ
કુશલાશય માણસોને બોધીનું કારણ બને છે. એમ પરોપકારગુણથી
જિનભવન કરનારાઓને મહાન લાભ થાય છે. ॥ ૬ ॥

દલં ચ દાર્વાદીત્યુક્તં તત્રાહ ।

દલમિષ્ટકાદિ તદપિ ચ શુદ્ધં તત્કારિવર્ગતઃ ક્રીતમ્ ।

ઉચિતક્રમેણ યત્સ્યાદાનીતં ચૈવ વિધિના તુ ॥ ૭ ॥

૧. યત્રેદૃશ

દલં- જિનભવનોપાદાનમિષ્ટકાદિ, આદિના પાષાણાદિ, તદપિ શુદ્ધં કીટૃક્ શુદ્ધં યત્તત્કારિણાં સ્વપ્રયોજનસિદ્ધચર્થમેવેષ્ટકાદિકરણશીલાનાં પુરુષાણાં વર્ગતઃ-સમૂહાદુચિત્ત્રમેણોચિતમૂલ્યેન ક્રીતં -સ્વીકૃતં, તુ પુનઃ વિધિના લોક-શાસ્ત્રદૃષ્ટેન ભારવાહકાપરિપીડનાદિલક્ષણેનાનીતં ચૈવ ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ :- દળ = જેમાંથી જિનાલયે બને તેવા ઉપાદન કારણભૂત ઈંટ વિ., તેને બનાવનારા પાસેથી ઉચિત મૂલ્ય આપીને ખરીદેલ હોય અને વિધિપૂર્વક લાવેલ હોય તે શુદ્ધ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ :- જેમાંથી જિનાલય બને તે ઉપાદાન કારણ કહેવાય એટલે ઈંટ પત્થર વિ. દળ થયા, તે ઈંટ વિ. ને જે પુરુષો પોતાની આજીવીકારૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે બનાવતા હોય તેમની પાસેથી યોગ્ય મોલ આપીને ખરીદવા. અને વિધિના - લોકશાસ્ત્રમાં જણાવેલ ભારવાહકોને તકલીફ ન પડે તે રીતે ઈંટ પત્થર વિ. આણે આવા પત્થર વિ. રૂપ દલ શુદ્ધ કહેવાય. ॥ ૭ ॥

દલવિશેષમાહ ।

દાર્વાપિ ચ શુદ્ધમિહ યત્નાનીતં દેવતાદ્યુપવનાદેઃ ।

પ્રગુણં સારવદભિનવમુચ્ચૈર્ગ્રન્થ્યાદિરહિતં ચ ॥ ૮ ॥

દાર્વાપિ ચેહ જિનભવનવિધાને શુદ્ધં તદ્ જ્ઞેયમિતિગમ્યમ્ । યત્નાનીતં દેવતાદીનાં દેવ્યાદીનામુપવનં-સમીપવર્તિ વનં તદાદેઃ, પ્રથમાદિપદાસુંદેવગ્રહઃ દ્વિતીયાદિપદાત્તિર્યઙ્મનુષ્યસમ્બન્ધિકાનનગ્રહઃ; તથા પ્રગુણમવક્રં સારવત્-સ્થિરં યદિરસારવત્, અભિનવં પ્રત્યગ્રં ન જીર્ણ, ઉચ્ચૈરતિશયેન ગ્રન્થ્યાદિભિર્દોષે રહિતમ્ ॥ ૮ ॥

દળવિશેષને કહે છે...

ગાથાર્થ :- અને લાકડું પણ જે દેવતા વિ. ના ઉપવનમાંથી યત્નપૂર્વક લાવેલ હોય, તેમજ તે સીધું સારવાળું નવું ગાંઠ વિ. દોષ વગરનું હોય તે અહિં જિનાલય બનાવવામાં શુદ્ધ કહેવાય છે. ॥ ૮ ॥

दलं विधिनानीतमित्युक्तं तत्र विधिगतमेवाह ।

सर्वत्र शकुनपूर्वं ग्रहणादावत्र वर्तितव्यमिति ।

पूर्णकलशादिरूपश्चित्तोत्साहानुगः शकुनः ॥ ९ ॥

अत्र जिनभवनलक्षणमहाकार्यारम्भे सर्वत्रेष्टकादौ ग्रहणादौ ग्रहणानयनादौ शकुनपूर्व-शकुनमूलं यथा स्यात्तथा प्रवृत्तित्वं नान्यथा । कः पुनः शकुन इत्याहः पूर्णकलशो जलपरिपूर्णघटस्तदादिरूपः, आदिना दधिदूर्वाक्षत-भारोद्धृतमृत्तिकादिग्रहणं, अयं च बाह्य इत्यान्तरपरिग्रहार्थं विशेषणमाह । चित्तोत्साहानुगो मनःप्रत्ययानुसारी शकुनः इदमुपलक्षणं गुरुवचनानुगतत्व-स्याप्यन्यत्रात्मप्रत्ययगुरुप्रत्ययशकुनप्रत्ययैस्त्रिधा शुद्धस्य कार्यस्य सिद्ध-चुन्मुखत्वप्रतिपादनादिति द्रष्टव्यम् ॥ ९ ॥

उवे ते विधि जज्ञावे छे....

गाथार्थ :- अर्धी जिनालयना मडान् कार्यमां लेवुं लाववुं वि. सर्वस्थणे शुकनपूर्वक (दिग्गिने) वर्तवुं पूर्णकलश वि. अघा शुकन छे. मनना उत्साहने अनुसरवु ते अभ्यंतर शुकन छे.

विशेषार्थ :- अत्र :- जिनालय ३प मोटा कार्यमां लेवु लाववुं वि. सर्व ठेकाछे शुकन जेठने वर्तवुं. त्यां पाणी भरेलो घडो. दछि, दूर्वा-झो. अक्षत माटी वि. शुभशुकन ज्ञाशवा; आ तो बाह्य शुकन छे. अभ्यंतर शुकनने अडण करवा माटे विशेषण कडे छे. मननी प्रसन्नताने अनुसरवुं ते आंतरिक शुकन; आ उपलक्षण छे अटले गुरु वचनने अनुसरवुं एत्यादिनुं पण अडण थाय छे. अन्य ठेकाछे पण आत्मप्रत्ययथी गुरुप्रत्ययथी शुकनप्रत्ययथी शुद्ध कार्य सिद्धिने पामे छे. (अटले जे कार्यमां मननो उत्साह डोय अने गुरुनी/वडीलनी आज्ञा डोय ते कार्यने प्रवृत्तिने सिद्धिनी प्राप्ति थाय छे.) अेवुं प्रतिपादन करेवुं डोवाथी गुरुवचनने अनुसरवुं ते पण अभ्यंतर शुकन ज्ञाशवुं ॥ ८ ॥

भृतकानतिसन्धानगतमाह ।

भृतका अपि कर्तव्या य इह विशिष्टाः स्वभावतः केचित् ।

यूयमपि गोष्ठिका इह वचनेन सुखं तु ते स्थाप्याः ॥ १० ॥

‘भृतकाः’ कर्मकरा अपि कर्त्तव्या इह ये विशिष्टा लोकव्यवहारेण स्वभावतः स्वभावेनैव केचिद्भवन्ति, यूयमपि भवन्तोऽपि गोष्ठिकाः सहाया इह जिनभवनविधानेऽनेन वचनेन सुखं तु सुखेनैव ते स्थाप्या विशिष्टत्वादित्थं स्थापितास्ते निर्वाहका भवन्ति ॥ १० ॥

મજૂરોને ઠગવા નહિં તે બાબતમાં ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- કારીગર અને સોમપુરા પણ જે લોક વ્યવહારથી વિશિષ્ટ હોય કેટલાંક સ્વભાવથી વિશિષ્ટ હોય; તેઓને “આપ પણ આ જિનાલય બનાવવામાં સહાયક છો.” એવા વચનોથી સુખપૂર્વક સંતોષીને રાખવા. આમ કરવાથી સારી રીતે કામ પુરું કરે. ॥ ૧૦ ॥

अतिसन्धानं चैषां कर्त्तव्यं न खलु धर्ममित्राणां ।

न व्याजादिह धर्मो भवति तु शुद्धाशयादेव ॥ ११ ॥

एषां-भृतकानामतिसन्धानं च न खलु-नैव कर्त्तव्यं धर्ममित्राणां - धर्मसुहृदां, किमिति ? इह शुभकर्मणि न व्याजाद्धर्मः किन्तु शुद्धाशयादेव निर्व्याजपरिणामादेव ॥ ११ ॥

ગાથાર્થ :- જિનભવન બાંધનારા આ ધર્મમિત્રોને ઠગવા ન જોઈએ, શુભકાર્યમાં (માયાપ્રપંચ) બહાનાથી ધર્મ ન થાય. પરંતુ શુભાશયથી જ ધર્મ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

अथ स्वाशयवृद्धिर्वाच्या तत्र कः स्वाशय इत्याह ।

देवोद्देशेनैतद्गृहिणां कर्त्तव्यमित्यलं शुद्धः ।

अनिदानः खलु भावः स्वाशय इति गीयते तज्ज्ञैः ॥ १२ ॥

देवोद्देशेन जिनभवनभक्त्यभिसन्धिमात्रेणैतज्जिनभवनं गृहिणां कर्त्तव्यं; नत्वैहिकादिफलाभिलाषेण इत्येषोऽलमत्यर्थं शुद्धो निर्दोषोऽनिदानः खलु-निदानरहित एव भावोऽध्यवसायः स्वाशयः शुभाशय इति गीयते तज्ज्ञैस्तद्वेदिभिः ॥ १२ ॥

હવે સ્વાશયની વૃદ્ધિ કહેવી જોઈએ. ત્યાં સ્વાશય શું છે. તે ગ્રંથકાર દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ-વિશેષાર્થ :- ગૃહસ્થે જિનભક્તિના ઉદ્દેશ્યથી જિનભવન કરાવવું જોઈએ. પણ આલોક સંબંધી કે પરલોક સંબંધી ફળની લાલસાથી નહિ; આવો એકદમ શુદ્ધ નિદાનવગરનો ભાવ જ સ્વાશય શુભાશય છે. એમ તેના જ્ઞાતા-મહર્ષિઓ કહે છે. ॥ ૧૨ ॥

एतद्बुद्धिमाह ।

प्रतिदिवसमस्यवृद्धिःकृताकृतप्रत्युपेक्षणविधानात् ।

एवमिदं क्रियमाणं शस्तमिह निदर्शितं समये ॥ १३ ॥

પ્રતિદિવસમસ્ય કુશલાશયસ્ય વૃદ્ધિઃ કાર્યા; કૃતાકૃતયોરેતત્પ્રતિબન્ધેન નિષ્પન્નનિષ્પાદયોઃ કાર્યયોઃ પ્રત્યુપેક્ષણસ્યાવલોકનસ્ય વિધાનાત્તથાહિ “एतद्दृष्ट्वाहृतं चैत्यमनेके सुगतिं गताः । यास्यन्ति बहवश्चान्ये ध्याननिर्धूतकल्मषाः ॥१॥ यात्रास्नात्रादिकर्मैह भूतमन्यच्च भावि यत् । तत्सर्वं श्रेयसां बीजं ममाहचैत्यनिर्मितौ ॥२॥ साधु जातो विधिरयं कार्योऽतः परमेष मे । अहंचैत्येष्विति ध्यानं श्राद्धस्य शुभवृद्धये ॥ ३ ॥ अहंपूर्विकया भक्तिं ये च कुर्वन्ति यात्रिकाः । तेऽपि प्रवर्द्धयन्त्येव भावं श्रद्धानशालिनाम् ॥ ४ ॥ एवमुक्तद्वारशुद्ध्या क्रियमाणं जिनभवनं प्रशस्तमिह समये जैनसिद्धान्ते प्रदर्शितम् ॥ १३ ॥

આની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય તે જણાવે છે.....

ગાથાર્થ :- દરરોજ થઈ ગયેલા અને શેષ રહેલા કાર્યને જોવાથી કુશલાશયની વૃદ્ધિ થાય છે. એ પ્રમાણે નિર્માણ કરાવું જિનાલય જૈનસિદ્ધાંતમાં પ્રશસ્ત કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ :- ‘પ્રતિ દિવસંઅસ્ય’ એટલે જિનભવન સંબંધી તૈયાર થયેલ અને તૈયાર થતા કાર્યોનું અવલોકન કરવાથી કુશલાશયની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે આ પ્રમાણે અરિહંત પ્રભુનું જિનાલય દેખીને ઘણાં લોકો સુગતિને પામ્યા. અને પાપને ધ્યાનથી ભસ્મસાત્ કરનારા બીજા ઘણાં જીવાત્માઓ સુગતિને પામશે (૧) યાત્રા સ્નાત્ર વિ. કર્મો અહિં થયા તેમજ ભવિષ્યમાં જે થશે તે સર્વ કલ્યાણનું મુખ્યબીજ મારું બનાવેલું જિનાલય છે. (૨) આહાહા ! મારા હાથે આ સુંદર કામ થયું. આ પ્રકારનું

જિનાલયવિષયનું ધ્યાન શ્રાવકને શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ માટે થાય છે. (૩) “હું પ્રભુની પહેલી પૂજા કરું” પ્રભુની આરતી કરું” આવા ઉત્સાહપૂર્વક પ્રભુના ચરણે પડતા. નાચ ગાન કરતાં યાત્રિકોના ટોળા આવી રીતે પ્રભુની ભક્તિ કરે છે. તેઓ પણ જિનાલય બંધાવનાર શ્રદ્ધાળુજનોના ભાવમાં વધારો કરે છે. (૪) આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત રીતથી બંધાવાતું જિનાલય જૈનશાસનમાં પ્રશંસાપાત્ર દર્શાવેલ છે. ॥ ૧૩ ॥

કિમિતિ શસ્તં નિદર્શિતમિત્યાહ ।

एतदिह भावयज्ञः सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परमं ।

अभ्युदयाव्युच्छित्या नियमादपवर्गबीजमिति ॥ १४ ॥

एतज्जिनभवनविधानमिह लोके भावयज्ञो - यजेर्देवपूजार्थत्वाद्भावपूजा
द्रव्यस्तवस्याप्यस्योक्तविधिशुद्धिद्वाराज्ञाराधनलक्षण भावपूजागर्भितत्वात्
सद्गृहिणः-सद्गृहस्थस्य जन्मनः फलमिदं परमं-प्रधानमाजन्मार्जित- धनस्यै-
तावन्मात्रसारत्वात्, अभ्युदयस्य-स्वर्गादिरव्यवच्छेदेन - सन्तत्या नियमान्निश्च-
येनापवर्गतरो मोक्षवृक्षस्य बीजमेतत् ॥ १४ ॥

નિર્માણ પામતા આવા જિનાલયને શુભ તરીકે શા માટે વખાણું તે ગ્રંથકાર દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- જિનાલયનું નિર્માણ આલોકમાં ભાવયજ્ઞ છે. સદ્ગૃહસ્થના જન્મનું આ શ્રેષ્ઠ ફળ છે. કારણકે તે કલ્યાણની અવિચ્છિન્ન પરંપરા દ્વારા નિશ્ચયથી મોક્ષ વૃક્ષનું બીજ છે... (બને)

વિશેષાર્થ :- જિનાલયનું નિર્માણ કરવું તે આલોકમાં ભાવયજ્ઞ ભાવપૂજા છે, (યજ્ઞ ધાતુ દેવપૂજા અર્થમાં હોવાથી) ભાવપૂજા અર્થ થાય છે. આ દ્રવ્યસ્તવ પણ ઉપરોક્ત વિધિ દ્વારા આજ્ઞાની આરાધના રૂપ ભાવપૂજામય હોવાથી ભાવપૂજા કહેવાય છે. જન્મથી માંડી ઉપાર્જન કરેલ ધનનો આ જિનાલય નિર્માણ કરવું એટલો માત્ર જ સાર છે. માટે સદ્ગૃહસ્થના જન્મનું આ શ્રેષ્ઠ ફળ છે. અને અભ્યુદયસ્ય - સ્વર્ગ વિ. ની અવિચ્છિન્ન પરંપરાથી નિશ્ચયથી મોક્ષ રૂપ વૃક્ષનું આ બીજ છે. (બને)

॥ ૧૪ ॥

एवं जिनभवनकारणमभिधाय तद्गतविशेषमाह ।

देयं तु न साधुभ्यस्तिष्ठन्ति यथा च तथा कार्यम् ।

अक्षयनीव्या ह्येवं ज्ञेयमिदं वंशतरकाण्डम् ॥ १५ ॥

तज्जिनभवनं कृत्वा साधुभ्यस्तु न देयं यथा युष्मदीयमेतत्तदत्र जीर्णोद्धारदि भवद्भिर्विधेयमिति । किन्तु स्वयमेव तत् प्रतिजागरणीयं, व्युत्पन्नश्रद्धाना-
मात्यन्तिककारणं विना साधूनां द्रव्यस्तवनियोजनायोगात्, यथा च ते सबालवृद्धास्तत्रायतने तिष्ठन्ति तथा कार्यमक्षयनीव्या हि-निश्चितमहीयमान-
चैत्यायतनसम्बन्धिमूलधनेन हेतुना कृत्वा, तद्धि मूलधनं श्राद्धैः सर्वप्रयत्नेन परिपालयद्भिः संवर्द्धयन्दिश्च तथाऽक्षयं कर्तव्यं यथाऽभिसन्धिविशेषशुद्धेन तेन बालकवृद्धगलानसाधुसाधर्मिकप्रभृतीना- मुपष्टम्भादाधाकर्मिकादि दोषरहिततत्रतिबद्धबहिर्मण्डपादौ साधुनामवस्थानं धर्मोपदेशाय कल्पते,

એ પ્રમાણે જિનાલય બાંધવાનું કહી તેના સંબંધી જે વિશેષ હોય તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- તે જિનાલય સાધુઓને ન સોંપવું પણ તેઓ ત્યાં રોકાઈ શકે તેવું બનાવું જોઈએ. મૂડી સાચવી રાખવાથી જીર્ણોદ્ધાર વિ. દ્વારા વંશ પરંપરામાં જે જિનાલયની પ્રાપ્તિ થવાથી તે જિનાલય ભાવિવંશને ભવસમુદ્રથી તારવા માટે નાવડી સમાન બને છે.

વિશેષાર્થ :- જિનાલય બંધાવી સાધુઓને ન સોંપવું (કે તમેજ હવે જીર્ણોદ્ધાર વિ. કરાવજો) પરંતુ જાતે જ સંભાળ રાખવી જોઈએ. હોંશીયાર શ્રાવકે અગાઢ કારણવિના સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવમાં જોડવા ન જોઈએ. બાલવૃદ્ધસાધુઓ સાથે મુનિભગવંતો ત્યાં રહી શકે તેમ કરવું જોઈએ. બાળ/ગલન સાધુ વગેરેના આલંબનથી (તેઓની અન્યત્ર યોગ્ય વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ ન હોય, તો ત્યાં સહાયક સાધુઓને પણ રહેવું કલ્પે.)

અક્ષયનીવ્યા :- શ્રાવકોએ બધાજ પ્રયત્ન ચૈત્ય સંબંધી મૂલધનની રક્ષા અને સંવર્ધન માટે કરવા જોઈએ. અભિસંધિ એટલે ઈરાદો = અભિપ્રાય આશય - 'આ મૂલધનનો સદ્દુપયોગ મંદિરની સુરક્ષા, કાળજી વગેરે ઉપરાંત અહીં પધારનારા બાલાદિ તમામ સુવિહિત સાધુઓ અને સાધર્મિકોને અવસ્થાન માટે થાઓ !! આવો જે ચૈત્ય બંધાવનાર અને તે ચૈત્યમાં મૂલધનનો કોશ સ્થાપિત કરનાર વ્યક્તિનો કે સંઘનો આશય તે

અભિસંધિવિશેષ કહેવાય (વિશેષ પ્રકારનો ઉપર લખ્યા જેવો આશય) આ પ્રકારના આશયના કારણે બાલાદિ સાધુ અને સાધર્મિકોનો યોગ્ય રીતે નિર્વાહ થવાથી આધાકર્માદિ દોષ ન રહેવાથી (કારણકે ચૈત્ય સાધુને રહેવા માટે નહિં પણ જિનભક્તિના આશયથી બંધાવ્યું છે અને મૂલધન પણ એવા આશયથી સ્થાપિત કર્યું છે કે જેથી સાધુ અહીં અવસ્થાન કરે તો અનેક મુગ્ધ ભવ્યજનોને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત બને.

ક્ષેત્રેऽપિ ચ તાદૃશચૈત્યસ્ફાતિગુણયુક્ત એવં તેષામવસ્થાનં કલ્પતે । એતદ્-ગુણમન્તરેણ તુ ક્ષેત્રાન્તરમાશ્રયણીયં સ્યાત્તેનાસૌ લોકોત્તરતત્ત્વસમ્પ્રાપ્તિ-વ્યવસ્થિતો ગૃહી દેશકાલાઘપેક્ષયા સાધ્વવસ્થાનાયૈવ સર્વમેવં વિધત્તે, 'એવ-મુક્તાન્યાયેન જ્ઞેયમિદં' જિનભવનં 'શીર્ણોદ્ધારદ્વારેણાનેકપુરુષસન્તાનાશ્રિતો-પકારફલસ્યાવન્ધ્યત્વાદ્વંશસ્ય સકલસ્યૈવ તરકાણ્ડં - તરણકાષ્ઠં, એવં હિ કુર્વતા સકલોઽપિ ભાવિપુરુષપ્રવાહઃ. સંસારાન્નિસ્તારિતો ભવતિ । પૂર્વ-પુરુષપક્ષપાતા-હિતતદ્ચૈત્યભક્તિવિશેષેણ સ્વવંશેન સદ્ધર્મપ્રત્યુપાલમ્બાદિતર-ચૈત્યેષ્વપિ યથાશક્તિ ભક્ત્યત્યાગેન મિથ્યાત્વાઘસિદ્ધેરિતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥૧૫॥

આ રીતે સાધુ માટે કશું ન હોવાથી) ચૈત્ય સંબદ્ધ બહિર્મંડપમાં (અર્થાત્ ચૈત્યના કમ્પાઉન્ડમાં ચૈત્યને લગોલગ કે સ્ટેજ છેટે જે સાધર્મિક આદિ ઉતરી શકે એવા મંડપની રચના કરેલ હોય તે અથવા ભાયબલામાં જેવો ચૈત્યસંબદ્ધ વ્યાખ્યાન મંડપ છે.) એવા કોઈ મંડપમાં ધર્મોપદેશ માટે સાધુઓને અવસ્થાન કરવું - ઉતરવું કલ્પે છે. તેમજ તેવા પ્રકારની જિનાલય વિ. ની ચઢતી હોય એટલે કે દર્શનપૂજા વિ. માટે સારી સંખ્યામાં લોકોની અવર જવર હોય (જેમ જ્યાં યાત્રાળુ ઘણાં આવતા હોય તો તે તીર્થની ઉન્નતિ (ચઢતી) કહેવાય) તેવાજ ક્ષેત્રમાં સાધુએ રહેવું યોગ્ય છે. આવા ગુણવગરનું સ્થાન હોય; જ્યાં એકલ દોકલ જ નજરે આવતા હોય તો બીજા ક્ષેત્રમાં જવું જોઈએ.

તેથી લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિવાળો ગૃહસ્થ દેશકાલાદિની અપેક્ષાએ સાધુના રહેઠાણ(રોકવા) માટે એ પ્રમાણે બધું કરે છે.

(એટલે દેરાસર બંધાવે સાથોસાથ મંડપ વિ. બંધાવે) ઉક્ત ન્યાયથી આ જિનાલય જિર્ણશીર્ણ) નો ઉદ્ધાર કરવા દ્વારા અનેક પુરુષની પરંપરાને

૧. જીર્ણોદ્ધાર ।

આશ્રયી ઉપકાર થતો હોવાથી સઘળાય વંશને ભવસાગરથી તારવા માટે નાવની ગરજ સારે છે. એ પ્રમાણે આખોય ભાવિપુરુષનો પ્રવાહ સંસારથી પાર પામે છે. આ મારા પૂર્વજોએ બનાવેલું છે એવા પક્ષપાતથી પેદા થયેલી ચૈત્ય ભક્તિ વિશેષથી સ્વવંશને સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી સંઘ વિ. ના જિનાલયમાં પણ યથાશક્તિ ભક્તિમાં પરોવાઈ રહે છે. તેથી તેઓને મિથ્યાત્વાદિ લાગતું નથી એમ સમજવું જોઈએ. ॥ ૧૫ ॥

નનુ પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દમન્તરેણ જિનભવનકારણં ન સમ્ભવતિ તત્ર ચ નિયમેન હિંસેતિ કથમતો ધર્મવૃદ્ધિરિત્યાશઙ્ક્યાહ

યતનાતો ન ચ હિંસા યસ્માદેષૈવ તન્નિવૃત્તિફલા ।

તદધિકનિવૃત્તિભાવાદ્વિહિતમતોડદુષ્ટમેતદિતિ ॥ ૧૬ ॥ ૬ ॥

યતના રાગદ્વેષરહિતઃ શાસ્ત્રાજ્ઞાશુદ્ધઃ પ્રયત્નઃ । “રાગદ્વૈસવિઉત્તો જોગો અસદ્સસ હોઈ જયણાઓ” ઇત્યાગમાત્ । તતો નચ-નૈવ હિંસા જિનભવન-વિધાને યતનાયાં સત્યાં ભાવહિંસાનુપપત્તેસ્તસ્યા એવ શાસ્ત્રે પરિહર્તવ્યત્વેન પ્રતિપાદનાદ્,

નનુ.... માટી વિ. ધૂઈયા વગર જિનાલય બંધાવી શકાતું નથી અને તેમ કરવા જતા ચોક્કસ હિંસા થાય જ તો પછી જિનાલય બંધાવાથી ધર્મવૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? આવી શંકા ઉપજાવી ગ્રંથકાર તેનું સમાધાન કરે છે....

ગાથાર્થ :- જયણાથી પ્રવૃત્તિ કરવાથી હિંસા લાગતી નથી, કારણ કે અધિક આરંભની નિવૃત્તિ થતી હોવાથી આ જયણા હિંસાની નિવૃત્તિના ફળવાળી બને છે. અને જિનાલય બાંધવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન હોવાથી જિનાલયનું નિર્માણ તે નિર્દોષ જ છે.

વિશેષાર્થ :- શાસ્ત્ર આજ્ઞાથી શુદ્ધ તેમજ રાગદ્વેષ વગરનો પ્રયત્ન તે જયણા છે. “જયણાપૂર્વક વર્તવાથી અશઠપુરુષનો યોગ રાગદ્વેષ વગરનો હોય છે.” એવું આગમમાં કહેલું છે તેથી જિનાલય બાંધવામાં હિંસા નથી. કારણકે જયણા હોય ત્યાં ભાવહિંસા ન હોય અને શાસ્ત્રમાં ભાવ હિંસાને જ છોડવાનું કહ્યું છે. સંપૂર્ણપણે તો દ્રવ્યહિંસા સાધુ વિહાર વિ. માં પણ છોડી શકાય એમ નથી તેવી દ્રવ્યહિંસાથી વ્રતભંગ થાય તો કોઈ પણ સાધુ સંપૂર્ણ મહાવ્રતધારી બની શકશે નહિં માટે પ્રથમ મહાવ્રતમાં પણ આવી (અપરિહાયી) દ્રવ્યહિંસાને બાકાતજ રાખવાની છે, શ્રાવકને પણ

ભાવહિંસાનો જ નિષેધ જાણવો.

દ્રવ્યહિંસાયાસ્તુ સર્વથા સાધુવિહારાદાવપિ દુષ્પરિહરત્વાદ્; દ્રવ્યહિંસામપ્યા-
શ્રિત્વાહ - યસ્માદેષૈવ યતનૈવ તન્નિવૃત્તિફલા - હિંસાનિવૃત્તિફલા, કથમિતિ
ચેત્તસ્યાં હિંસાયામધિકનિવૃત્તેરધિકારમ્ભત્યાગસ્ય ભાવાત્, તત્ર હિ જિનભવ-
નાદિવિધાને સર્વાદરેણ પ્રવર્તમાનસ્ય નિષ્ફલપરિહારેણ સફલમેવ કુર્વતોઽ-
વશ્યમેવાસ્ત્યારમ્ભાન્તરનિવૃત્તિવિશેષઃ, વિહિતં શાસ્ત્રે જિનભવનમતો હેતોર-
દુષ્ટમદોષવદેતઙ્ગિભવનવિધાનમિતિ, વિહિતત્વાદેવ ન નિરામ્ભસામાયિકાદિનૈ-
તદન્યથાસિદ્ધિરેકાનુષ્ઠાનસ્ય વિહિતાન્યાનપવાદકત્વાદન્યથા દાનાદીનામપિ
તેનાન્યથાસિદ્ધિચાપત્તેરિતિ દિક્ ॥ ૧૬ ॥ ૬ ॥

“તથ્યતુ દુર્જન” ન્યાયથી દ્રવ્યહિંસાનો નિષેધ માનીએ તો પણ આ જયણા પૂર્વકની પ્રવૃત્તિમાં રાગદ્વેષ હોતા નથી એટલે સામેના જીવને મારવાના ભાવ ન હોવાથી તે હિંસા માત્ર સ્વરૂપહિંસા રૂપજ બને છે. અને દર્શન વિ. થી સમકિત નિર્મલ થતા વિરતિધારી બનવાથી પરંપરાએ સર્વને અભયદાન આપવામાં જિનભવનનો આરંભ કારણ હોવાથી તે હિંસારૂપે ગણાતો નથી. તેજ હકીકત ટીકાકાર દર્શાવે છે....

જિનાલય બાંધવામાં સર્વ આદરથી પ્રવૃત્ત થયેલાને નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ થવાથી સફળ આચરણ કરનારને અન્યઅધિક આરંભની નિવૃત્તિ થાય છે, એટલે કે સાવધવ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ તથા પૈસાનો ખર્ચ થાય તે અટકી જાય છે. શાસ્ત્રમાં જિનાલય બાંધવાનું વિધાન હોવાથી આ નિર્દોષ જ છે. શાસ્ત્રમાં જિનાલય બાંધવાનું વિધાન હોવાના કારણે જ નિરારંભ સામાયિક વિ. થી જિનાલય બાંધવાનું અન્યથાસિદ્ધ થતું નથી.

(અન્યથાસિદ્ધ-સામાયિકથી કામ સરી જાય તો પછી જિનાલય બાંધવાની જરૂર રહેતી નથી.)

કારણકે એક અનુષ્ઠાન વિધાન કરાયેલા અન્ય અનુષ્ઠાનના અપવાદ રૂપે બનતું નથી. નહિં તો દાનાદિ પણ સામાયિકથી અન્યથાસિદ્ધ થવાની આપત્તિ આવશે. !

इति दिक्:- આ પ્રમાણે દિશાસૂચન કરવામાં આવે છે. એટલે આ રીતે આને લગતી અન્ય બાબતોનું પણ વિચારપૂર્વક સમાધાન કરવું. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ ષષ્ઠ ધોડશકમ્ ॥

સપ્તમં જિનબિમ્બ ષોડશકમ્

एवं जिनभवनकारणविधानमभिधाय तद्बिम्बस्य कारयितव्यतां सङ्गमयति ।

जिनभवने तद्बिम्बं कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता ।

साधिष्ठानं ह्येवं तद्भवनं वृद्धिमद्भवति ॥ १ ॥

जिनभवने तस्य जिनस्य बिम्बं कारयितव्यं द्रुतं तु-शीघ्रमेव बुद्धिमता-कार्यक्रमशीला, हि-यत एवं जिनबिम्बकारणे तत् प्रस्तुतं भवनं साधिष्ठानमधिष्ठातृसहितं वृद्धिमद्भवति तज्जनितपुण्यस्य तत्प्रवर्द्धकत्वात् ॥ १ ॥

જિનાલય બાંધવાનો વિધિ કહીને હવે પરમાત્માની પ્રતિમા ભરાવી જોઈએ. તે માટે ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- બુદ્ધિશાલીએ તરત જ જિનાલયમાં પ્રભુની પ્રતિમા ભરાવવી જોઈએ. કારણકે એ પ્રમાણે અધિષ્ઠાતાવાળું પ્રતિમા યુક્ત (નાયક યુક્ત બનેલું) જિનાલય પુણ્યની વૃદ્ધિ કરનારું બને છે.

વિશેષાર્થ :- બુદ્ધિમાન - આ કાર્ય પછી આ કામ કરવું જોઈએ એવા કમને જાણનારો; જિનબિંબ જિનાલય બાંધવાથી ઉપાર્જિત જે પુણ્ય છે તેની વૃદ્ધિ કરનાર છે. ॥ ૧ ॥

बिम्बकारणविधिमाह ।

जिनबिम्बकारणविधिः काले पूजापुरस्सरं कर्तुः ।

विभवोचितमूल्याऽर्पणमनघस्य शुभेन भावेन ॥ २ ॥

जिनबिम्बकारणविधिरभिधियत इति वाक्यशेषः । काले शुभमुहूर्त्तादौ, पूजा भोजनपत्रपुष्पफलादिना पुरस्सरा यत्र यस्यां क्रियायां । तथा कर्तुः शिल्पिनः विभवोचितस्य स्वसम्पदनुसारिणो मूल्यस्यार्पणमनघस्य-व्यसनरहितस्य, शुभेन-प्रशस्तेन, भावेनाध्यवसायेन ॥ २ ॥

પ્રભુ પ્રતિમા ભરાવવાની વિધિ કહે છે...

ગાથાર્થ :- શુભભાવથી ભોજન પત્ર પુષ્પફળ પૂજા - સત્કાર કરવા પૂર્વક વ્યસન વિનાના શિલ્પી (સોમપુરા)ને પોતાના વૈભવ પ્રમાણે ધન આપી શુભ મુહૂર્તે જિનબિમ્બ ભરાવવું ॥ ૨ ॥

અનઘસ્યેતિ વિશેષણવ્યવચ્છેદ્યં સાક્ષાદાહ ।

નાર્પણમિતરસ્ય તથા યુક્ત્યા વક્તવ્યમેવ મૂલ્યમિતિ ।

કાલે ચ દાનમુચિતં શુભભાવેનૈવ વિધિપૂર્વમ્ ॥ ૩ ॥

ઇતરસ્ય સ્ત્રીમઘઘૂતાદિવ્યસનવતોઽર્પણં તથા ન કર્તવ્યં યથાઽનઘ-
સ્યાનધિકારિણિ તદર્પણસ્યાન્યાય્યત્વાત્, યુક્ત્યૈવ લોકન્યાયેનૈવેત્યેવં સ્વરૂપં
યથાવસ્થં મૂલ્યં વક્તવ્યં, નતુ ન્યૂનાધિકં, કાલે ચ-પ્રસ્તાવે ચ દાનમુચિતં
મૂલ્યસ્યેતિ ગમ્યતે શુભભાવેનૈવ વિધિપૂર્વમવિધિપરિહારેણ ॥ ૩ ॥

‘અનઘસ્ય’ એવા વિશેષણથી જેનો વ્યવચ્છેદ કરવાનો છે. તેનો ગ્રંથકાર સાક્ષાત્ ગાથા દ્વારા ઉલ્લેખ કરે છે...

ગાથાર્થ :- વ્યસનીને નિર્વ્યસનીની જેમ આપવું નહિં પણ પહેલાંથી લોકનીતિ પ્રમાણે દાનગી નક્કી કરી લેવી. અને અવસરે શુભભાવથી વિધિપૂર્વક મૂલ્યને ઉચિત આપવું, પણ ઓછુવતુ ન આપવું.

વિશષાર્થ :- સ્ત્રી મદિરા વિ. ના વ્યસની ને તે રીતે આપતાં અન્યાય થાય છે. માટે “કાલેચદાનમુચિતં”- ઉચિત અવસરે તેવાં શિલ્પીને મૂલ્ય દાન કરવું ઉચિત છે - પૂર્વે ઠરાવ્યું હોય કે હપ્તે હપ્તે આટલું કામ થાય. એટલે ત્રીજા કે ચોથા ભાગનું મૂલ્ય આપશું. અથવા કામ સંપૂર્ણ થયા પછી મૂલ્ય ચૂકવવું. અથવા અમુક અમારું મોટું પર્વ આવે છે, તે દિવસે સંઘ કે સભા સમક્ષ હાર - તોરા કરીને મૂલ્ય પ્રદાન કરશું; વગેરે જે રીતે ઠરાવ્યું હોય તે રીતે તે કાળે તે મૂલ્ય ચૂકવવું ઉચિત છે. ॥ ૩ ॥

કિમિત્યેવં સવ્યસનસ્યાર્પણં નિષિધ્યત ઇત્યત્ર હેતુમાહ ।

ચિત્તવિનાશો નૈવં પ્રાયઃ સજ્ઞાયતે દ્વયોરપિ હિ ।

અસ્મિન્ વ્યતિકર ઇષ પ્રતિષિદ્ધો ધર્મતત્ત્વજ્ઞૈઃ ॥ ૪ ॥

એવમુક્તનીત્યા ચિત્તવિનાશશ્ચિત્તકાલુષ્યં દ્વયોરપિ હિ કારયિતૃવૈજ્ઞા-
નિકયોરનુશયોપાલમ્ભાભ્યાં’ ન સજ્ઞાયતે પ્રાયો-બાહુલ્યેન, અસ્મિન્ વ્યતિકરે-

૧. કારયિતુઃ પશ્ચાત્તાપઃ વૈજ્ઞાનિકસ્ય ઉપાલમ્ભ ॥

પ્રસ્તુતશુભકાર્યારમ્ભે એષ ચિત્તવિનાશઃ પ્રતિષિદ્ધો વિપરીતફલત્વેનોપદિદ્ધો
ધર્મતત્ત્વજ્ઞૈર્હર્મસ્વરૂપવેદિભિઃ ॥ ૪ ॥

વ્યસનીને એ પ્રમાણે આપવાનો નિષેધ શા માટે કરે છે. તે બાબતમાં હેતુ
બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- એ પ્રમાણે કરવાથી પ્રાયઃ કરીને કરાવનાર અને કારીગરનું
પણ મન દૂષિત (ખાટું) થતું નથી. કારણ કે આ શુભ કાર્યમાં ધર્મતત્ત્વ
જાણનારાઓએ વૈમનસ્ય (મન દુઃખ) નો નિષેધ કર્યો છે.

વિશેષાર્થ :- અનુશય - વ્યસની વ્યસનમાં પૈસા ગુમાવવાથી વારંવાર
શેઠ પાસે પૈસા માંગે તેથી શેઠને પશ્ચાતાપ થાય કે “આવો શિલ્પી ક્યાંથી
મને ભિટકાયો” એ પ્રમાણે શેઠનું મન બગડે (ખેદ થાય) અને ખિજાઈને
ઠપકો પણ આપે તેથી શિલ્પીનું મગજ જાય (માઠું લાગે), પણ જો પહેલાંથી
નક્કી કરેલ હોય તો કોઈ જાતની માથા કૂટ ન થાય. વળી મન મેળું થવાથી
ઉધુ ફળ (સમાધિ ને બદલે અશાંતિ) મળે છે. માટે શાસ્ત્રકારઓએ મન
બગાડવાની ના કહી છે. તેનાં માટેનો આ ઉપાય દર્શાવેલ છે. ॥ ૪ ॥

અવિનયચિત્તસમ્બન્ધં સ્તુવન્નાહ ।

એષ દ્વયોરપિ મહાન્ વિશિષ્ટકાર્યપ્રસાધકત્વેન ।

સમ્બન્ધ ઇહ ક્ષુણ્ણં ન મિથઃ સન્તઃ પ્રશંસન્તિ ॥ ૫ ॥

એષ પરસ્પરમવિનયચિત્તયોગો દ્વયોરપિ પ્રાગુક્તયોર્વિશિષ્ટકાર્યસ્ય ફલવજ્જિન-
બિમ્બલક્ષણસ્ય પ્રસાધકત્વેન નિર્વિઘ્નનિર્વર્તકત્વેન મહાન્ ગુરુઃ । ઇહ સમ્બન્ધે
ક્ષુણ્ણં વૈકલ્યં મિથઃ પરસ્પરં સન્તઃ સત્પુરુષા ન પ્રશંસન્તિ, સ્તોકસ્યાપિ
ચિત્તભેદસ્ય ફલહાનિકરત્વાદિતિભાવઃ ॥ ૫ ॥

અદૂષિત (સ્વચ્છ) મનની સ્તુતિ કરતા ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- શિલ્પી અને શ્રાવકની પરસ્પર લાગણી ન ટૂટે તે શુદ્ધ ચિત્ત
વિશિષ્ટ કાર્ય રૂપ જિનપ્રતિમા નિર્માણ વિ. નું સાધક હોવાથી મહાન છે.
જો આ પરસ્પર મનનો મેળાપ ટૂટી જાય તો તેને સત્પુરુષો વખાણતા નથી.
કારણકે મનમાં પડેલી નાની પણ તિરાડ ફળની નાશ કરનારી હોય છે.
॥ ૫ ॥

જિનબિમ્બકારણે ભાવપ્રધાન્યં પુરસ્કુર્વન્નાહ ।

યાવન્તઃ પરિતોષાઃ કારયિતુસ્તત્સમુદ્ભવાઃ કેચિત્ ।

તદ્બિમ્બકારણાનીહ તસ્ય તાવન્તિ તત્ત્વેન ॥ ૬ ॥

યાવન્તો યત્પરિમાણાઃ પરિતોષાઃ પ્રીતિવિશેષાઃ કારયિતુરધિકૃત્સ્ય તત્સમુદ્ભવા બિમ્બનિમિત્તજનિતાઃ કેચિત્કેઽપિ ચિચ્છબ્દોપ્યર્થે ઇહ પ્રક્રમે તસ્ય કારયિતુસ્તદ્બિમ્બકારણાનિ જિનબિમ્બનિર્વર્તનાનિ તાવન્તિ તત્પરિમાણાનિ; તત્ત્વેન પરમાર્થેન તાવત્ફલસમ્પત્તેઃ; ફલસ્ય ભાવાનુસારિત્વાત્તતઃ પ્રીતિવિશેષ ઇહ સાનુબન્ધઃ કર્તવ્ય ઇતિ હૃદયમ્ ॥૬ ॥

જિનપ્રતિમા ભરાવવામાં ભાવની મુખ્યતા છે. તેને આગળ કરતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- જિનબિમ્બ ભરાવનારને જિનબિમ્બ નિમિત્તે ઉપજેલા જેટલા પ્રીતિ વિશેષ ભાવો છે. તેમાંથી કોઈપણ પરિણામો જિનબિમ્બની પૂર્ણહુતિમાં કારણ બને છે, અને પ્રસ્તુતમાં તેટલાજ પરમાર્થથી તે કર્તાના = બિમ્બ ભરાવનારના પરિણામ જિનબિમ્બના કારણ બને છે.

વિશેષાર્થ :- જેટલા પ્રમાણમાં પરિણામ (ભાવ) હોય તેટલાં પ્રમાણમાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે (નહિં કે કેટલા બિમ્બ ભરાવ્યા કે પૈસા ખર્ચ્યા, કેમકે ફળ ન નિપજાવે તે કારણ ન કહેવાય) એટલે કે ફળ ભાવને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે માટે પ્રીતિ વિશેષની પરંપરા બને તેવું કરવું જોઈએ. એવો આશય છે. ॥ ૬ ॥

ચિત્તવિનાશનિષેધોક્તૌ પુષ્ટહેતુમાહ ।

અપ્રીતિરપિ ચ તસ્મિન્ ભગવતિ પરમાર્થનીતિતો જ્ઞેયા ।

સર્વાપાયનિમિત્તં હ્યેષા પાપા ન કર્તવ્યા ॥ ૭ ॥

અપ્રીતિરપિ ચ ચિત્તવિનાશરૂપા તસ્મિન્ શિલ્પિનિ બિમ્બદ્વારા ક્રિયમાણે ભગવતિ જિને પરમાર્થનીતિતઃ 'કારણારુચિઃ કાર્યારુચિમૂલેતિપરમાર્થન્યાયેન કારયિતુર્જ્ઞેયા । હિન્યતઃ સર્વેષામપાયાનાં પ્રત્યૂહાનાં નિમિત્તમિયમપ્રીતિસ્ત-સ્માદેષા પાપા ન કર્તવ્યા ન વિધેયા ॥ ૭ ॥

મન ખાટા થાય તેનો અહીં નિષેધ કર્યો છે તેના વિશે પુષ્ટ હેતુ કહે છે...

ગાથાર્થ :- શિલ્પીના વિષે થયેલી અપ્રીતિ પરમાર્થ ન્યાયથી ભગવાનના વિષે થયેલી સમજવી. આ સર્વ આપત્તિનું નિમિત્ત છે. માટે આ પાપિષ્ઠ અપ્રીતિ ન કરવી.

વિશેષાર્થ :- શિલ્પી ઉપરની અરુચી બિમ્બ દ્વારા કરાઈ રહેલા (શિલ્પી જિનબિમ્બ ઘડે છે. પણ હકીકતમાં બિમ્બના આધારે પ્રભુ જ ઘડાઈ રહ્યા છે. આપણે પણ લોકમાં કહીએ છીએ કે મેં તો ભગવાન ભરાવ્યા) ભગવાનના વિષે પરમાર્થની નીતિથી = “કારણ ઉપરની અરુચિ કાર્ય અરુચિના મૂળવાળી હોય છે.” આ ન્યાયથી પ્રતિમા ભરાવનારની (પ્રભુ ઉપર) અરુચિ ઉભી થઈ જાણવી ॥ ૭ ॥

यत एवं शिल्पिगताऽप्रीतिरयुक्ता ततस्तद्गतामा^१हार्येच्छयापि प्रीतिमुत्पाद्य जिनबिम्बं कारयितव्यमित्यनुशास्ति ।

अधिकगुणस्थैर्नियमात् कारयितव्यं स्वदौर्हृदैर्युक्तम् ।

न्यायार्जितवित्तेन तु जिनबिम्बं भावशुद्धेन ॥ ८ ॥

અધિકગુણઃ ક્રિમ્નમાણબિમ્બપ્રતિયોગી ભગવાંસ્તત્સ્થૈસ્તદ્વર્ત્તિભિઃ સ્વદૌર્હૈઃ
સ્વમનોરથૈઃ શિલ્પિગતૈર્યુક્તં સહિતં નિયમાન્નિશ્ચયેન ન્યાયાર્જિતવિત્તેનૈવ
ભાવશુદ્ધેનાન્તઃકરણનિર્મલેન જિનબિમ્બં કારયિતવ્યમ્ ॥ ૮ ॥

શિલ્પીના વિષે અપ્રીતિ રાખવી યુક્ત નથી; માટે આહાર્ય (નેમિત્તિક) [શિલ્પીગત અનાહાર્ય-અકૃત્રિમ] ઈચ્છાથી પણ કારીગરના વિશે પ્રીતિ ઉપજાવી જિન પ્રતિમા કરાવી જોઈએ. તેવી શિખામણ આપતાં ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- અધિક ગુણવાળા પ્રભુના વિશે વર્તમાન જે ઉપશમભાવ, પ્રસન્નતા, નિર્વિકારીપણું વિ. ભાવો એવા જે શિલ્પિના મનોરથો તેનાથી યુક્ત એવી જ જિનપ્રતિમા ભાવથી શુદ્ધ તેમજ ન્યાયથી મેળવેલા ધનથી કરાવવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- અધિકગુણ - જેનું બિમ્બ કરાય તે બિમ્બના પ્રતિયોગી એટલે ભગવાન પ્રતિયોગી થાય. અહિં પ્રભુ અને બિંબ વચ્ચે

૧. તદ્ગતાનાહાર્યે ॥

સ્થાપ્યસ્થાપનાભાવ સંબંધ છે, સંબંધ બિંબ તરફ ઢળતો હોવાથી તે અનુયોગી બને અને તે સંબંધ પોતાના અનુયોગીમાં જેને ખેંચે તે પ્રતિયોગી, પ્રભુની પ્રતિમા એમ પ્રતિમા ભગવાનથી વિશિષ્ટ બને છે; એટલે અહિં બિંબમાં આ સંબંધથી પ્રભુ આવે છે માટે તે પ્રતિયોગી બને (અહીં પ્રતિયોગી શબ્દ સંબંધી અર્થમાં છે) ભગવાનમાં નિર્વિકારિત્વ વિ. ભાવો રહેલા છે, તે જ મનોરથો શિલ્પિમાં આવે તો તેની કલા દ્વારા પ્રતિમામાં તે ભાવો ઉપસે, તેથી દ્રષ્ટાને વીતરાગભાવનો ભાસ થાય, શાન્તસુધારસના પાન કરવાનો લહાવો મળે. પોતે (શિલ્પી) વિકારીભાવમાં રમતો હોય તો જોઈએ તેવો વીતરાગભાવ પ્રતિમામાં પ્રગટાવી ન શકે. વિકારીભાવનાં કારણે પ્રસન્નતાનો પણ અભાવ થાય. પોતાનાં મનોરથો પૂર્ણ ના થાય તો ઓછાશના અનુભવથી પ્રસન્નતા ન આવે તેથી પ્રતિમામાં પણ પૂર્ણતા; પ્રસન્નતા ખીલાવી ન શકે. માટે શિલ્પી શાન્ત અને પ્રસન્ન રહે તે માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ॥ ૮ ॥

ઉક્તદૌર્હદયોગમેવ વિવૃણોતિ ।

અત્રાવસ્થાત્રયગામિનો બુધૈર્દૌર્હદાઃ સમાખ્યાતાઃ ।

બાલાઘાશ્ચૈત્તા યત્તઋઙ્ગાકાદિ દેયમિતિ ॥ ૯ ॥

અત્ર જિનબિંબકારણેઽવસ્થાત્રયગામિનો બાલકુમારયુવલક્ષણાવસ્થાત્રયાનુ-સારિણઃ દૌર્હદા મનોરથા બાલાઘા બાલાદિશિલ્પ્યારોપિતાશ્ચૈત્તાશ્ચિત્તપ્રભવા બુધૈઃ સમાખ્યાતા; યદ્યસ્માદ્વર્તન્તે તત્તસ્માત્ ઋઙ્ગાકાદિ ઋઙ્ગાકં - વિસ્મયકદુપભોગોપકરણજાતમાદિના ભોગોપકરણસઙ્ગ્રહ इत्येवंप્રકારं ચૈત્તદ્વાલાઘવસ્થાત્રયમનોરથસમ્પાદકં દેયં । इदमुक्तं भवति । શિલ્પી બાલો યુવા મધ્યમવયા વા પ્રતિમાનિર્માણે વ્યાપ્રિયતે, તસ્ય તદવસ્થાત્રયમનાદૃત્ય પ્રતિમાગતાવસ્થાત્રયભાવનેન ચૈત્તદૌર્હદત્રયમુત્થાય શિલ્પ્યાલમ્બનેન તત્પરિપૂરણાય યતિતવ્યમિતિ ॥ ૯ ॥

ઉપરોક્ત મનોરથોનો યોગ કેવી રીતે થાય તેનું વર્ણન કરે છે...

ગાથાર્થ :- અહીં જિનપ્રતિમાના નિર્માણમાં બાલાદિ શિલ્પિમાં આરોપિત મનોગત તેમજ ત્રણ અવસ્થાને અનુસરનારા મનોરથો પંડિત પુરુષોએ ઉપયોગી કલા છે. બાલાદિ શિલ્પિના ચિત્તમાં તે મનોરથો

જેનાથી ઉપજે તેવા રમકડા વિ. તે શિલ્પિઓને આપવા.

વિશેષાર્થ :- શિલ્પીઓને રમકડું - વિસ્મકારી ઉપભોગ યોગ્ય સાધન; વિગેરે ને આપી તેમના દોહલા (ઈચ્છા વિશેષ સ્વરૂપ મનોરથો) પરિપૂર્ણ કરવા જોઈએ. જેમકે ડાહ્યા માણસોએ જણાવ્યું છે કે બાલ-યુવાન-મધ્યમવયના શિલ્પિઓને (પ્રતિમા ઘડતી વખતે) ચિત્તમાં બાલ્ય યૌવન કે મધ્યમવયને આશ્રયીને એવા દોહલા જન્મે છે. કહેવું એમ છે કે શિલ્પિ નાનો હોય યુવાન હોય કે મધ્યમવયવાળો હોય તેની અવસ્થાની અહીં વાત નથી પણ જે ભગવાનની પ્રતિમાનું નિર્માણ કરી રહ્યા છે. ભગવાનની બાલ્યવસ્થા - યુવાવસ્થા - પ્રૌઢાવસ્થા વિશે શિલ્પિઓના ચિત્તમાં ભાવનાઓ જગાડીને ઉત્થાપ્ય અર્થાત્ પ્રભુની ત્રણ અવસ્થાઓનું વર્ણન તેની આગળ કરવાથી શિલ્પીના દિલમાં તે પ્રભુ (પ્રતિમા) ની ત્રણમાંથી જે અવસ્થા પ્રત્યે વધુ આકર્ષણ જાગવાથી તદ્દનુસાર જે કાંઈ મનોરથો થાય. દા.ત. - આ પ્રભુની આમલકી વિ. કીડામાં હોત તો હું પણ તેમની સાથે રમકડા વિ. થી રમત. વગેરે વગેરે તે મનોરથો તે લક્ષમાં લઈ તે તે અવસ્થાને અનુરૂપ રમકડા વિ. આપીને તેનાં મનોરથો પૂર્ણ કરવા ॥ ૮ ॥

ભાવશુદ્ધેનેતિ યદુક્તં તદ્વિવરીષુરાહ ।

યદ્યસ્ય સત્કમનુચિતમિહ વિત્તે તસ્ય તઞ્જમિહ પુણ્યમ્ ।

ભવતુ શુભાશયકરણાદિત્યેતદ્ભાવશુદ્ધં સ્યાત્ ॥ ૧૦ ॥

યદ્યન્માત્રં યસ્ય સત્કં યસ્ય સમ્બન્ધિ વિત્તમિતિગમ્યતેડનુચિતં સ્વીકારાયોગ્યમિહ મદીયે વિત્તે કથન્નિદનુપ્રવિષ્ટં તસ્ય તત્સ્વામિનસ્તજ્જં તદ્વિત્તોત્પન્નમિહ બિન્બકરણે પુણ્યે ભવત્વિત્યેવં શુભાશયકરણાદેતન્ન્યા-યાર્જિતવિત્તં ભાવશુદ્ધં સ્યાત્પરકીયવિત્તેન સ્વવિત્તાનુપ્રવિષ્ટેન પુણ્યકરણાન-ભિલાષાત્સર્વાશેન સ્વવિત્તશુદ્ધેઃ ॥ ૧૦ ॥

ભાવથી શુદ્ધ એવાં ધનથી જિનબિમ્બ કરાવવું એમ કહ્યું તેનું વિવરણ કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- જિનપ્રતિમા ભરાવવામાં મારા ધન ભેગુ જેટલું જેનું અયોગ્ય ધન આવ્યું હોય તે ધનથી ઉત્પન્ન થયેલું પુણ્ય તેને મળો. આવા

શુભ ભાવ કરવાથી (ભાવવાથી) આ (ન્યાયથી મેળવેલું) ધન ભાવ શુદ્ધ બને છે.

વિશેષાર્થ :- અનુચિત એટલે પોતે ધંધો કરતાં જે કમાણી થઈ હોય તેમાં અન્યાયથી મેળવેલું ધન કોકનું તો સાચુ જ હોય છે. તે ધન પોતાને લેવુ યોગ્ય નથી - આવુ ધન જે પ્રતિમા પોતે ભરાવી તેમા વપરાયું હોય તેનો લાભ તે વ્યક્તિને થાઓ આવી ભાવના કરવાથી પોતાનું ધન અન્યાય વિ. થી મિશ્રિત બનતું નથી. ॥ ૧૦ ॥

બિંબકારણવિધિશેષમાહ ।

મન્ત્રન્યાસશ્ચ તથા પ્રણવનમઃપૂર્વકં ચ તન્નામ ।

મન્ત્રઃ પરમો જ્ઞેયો મનનત્રાણે હ્યતો નિયમાત્ ॥ ૧૧ ॥

તથા કારયિતવ્યતયાઽભિપ્રેતે જિનબિંબે મન્ત્રન્યાસશ્ચ વિધેયઃ; કઃ પુનઃ સ્વરૂપેણ મન્ત્ર ઇત્યાહ 'પ્રણવ' ઐકારો 'નમઃ' શબ્દશ્ચ તૌ પૂર્વાવાદી યસ્ય તત્તથા, તન્નામ-ક્રિયમાણબિંબર્ષભાદિનામ મન્ત્રઃ પરમઃ પ્રધાનો જ્ઞેયઃ, હિ યતોઽતઃ પ્રણવનમઃ પૂર્વકજિનનામ્નો નિયમાન્નિશ્ચયામનનત્રાણે જ્ઞાનરક્ષણે ભક્તોમનનાત્રાણાઞ્ચ મન્ત્ર ઉચ્યત ઇતિ ॥ ૧૧ ॥

પરમાત્માની પ્રતિમા ભરાવવાની શેષ વિધિ દર્શાવે છે ...

ગાથાર્થ :- કરવા માટે અભિપ્રેત જિનપ્રાપ્તિમામાં મંત્ર ન્યાસ કરવો જોઈએ. તથા ઐ અને નમઃપૂર્વક જિનેશ્વરનું નામ ઐ ઋષભાયનમઃ આનાથી (ઐ અને નમઃ પૂર્વક જિનેશ્વરના નામથી) મનન અને રક્ષણ થતું હોવાથી તે મંત્ર કહેવાય છે. ॥ ૧૧ ॥

નનુ (ચ) કિં રત્નકનકાદિબિંબકરણે વિશિષ્ટં ફલમાહોસ્વિત્પરિણામ-વિશેષાદિતિ જિજ્ઞાસાયામાહ ।

બિંબં મહત્સુરૂપં કનકાદિમયં ચ યઃ ખલુ વિશેષઃ ।

નાસ્માત્ફલં વિશિષ્ટં ભવતિ તુ તદિહાશયવિશેષાત્ ॥ ૧૨ ॥

બિંબં પ્રતિમારૂપં મહત્પ્રમાણતઃ સુરૂપં વિશિષ્ટાઙ્ગાવયવસન્નિવેશસૌન્દર્ય કનકાદિમયં ચ સુવર્ણરત્નાદિમયં, યઃ ખલ્વયં વિશેષો બાહ્યવસ્તુગતો

નાસ્માદ્વિશિષ્ટં ફલં ભવતિ-બાહ્યવસ્તુવિશેષાનુવિધાયી ન ફલવિશેષ इत्यर्थः, તુ પુનસ્તદ્વિશિષ્ટં ફલમિહ પ્રક્રમે આશયવિશેષાદ્ - યત્ર ભાવોઽધિકસ્તત્રફલમપ્યધિકમિતિ હૃદયમ્ । ભાવવિશેષાધાયકતયા ચ બાહ્યવિશેષોઽપ્યાદ્રિયત એવ, તદુક્તં વ્યવહારભાષ્યે “લક્ષ્ણજુક્તા પડિમા પાસાઈઆ સમત્તલંકારા । પહ્લાયઈ જહ વ મળં તહ ગિજ્જરમો વિયાણાહિત્તિ” ॥ ૧૨ ॥

રત્ન સોના વિ, ના બિમ્બ કરવામાં વિશિષ્ટ ફળ મળે છે કે - પરિણામ વિશેષથી વધારે ફળ મળે ? એવી જિજ્ઞાસા થયે છતે - ગ્રંથકાર સમાધાન દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- પ્રમાણથી મોટી અને સૌન્દર્યવાળી એવી સોના વિ. ની જિનપ્રતિમામાં બાહ્ય વસ્તુની અપેક્ષાએ જે ભેદ છે. આનાથી ફળમાં ભેદ પડતો નથી. પણ આશયના ભેદથી ફળમાં ભેદ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રમાણથી મોટી હોય, વિશિષ્ટ રીતે અંગ અવયવની રચના કરેલી હોય, હીરા માણેક તેમજ સુવર્ણથી બનાવેલી હોય આ પ્રતિમા અને સામાન્ય પાષાણ વિ. ની પ્રતિમામાં ભેદ છે. પણ બાહ્ય વસ્તુના ભેદથી ફળમાં ભેદ પડતો નથી. પણ અહીં પ્રસ્તુતમાં ભાવના આધિક્યથી ફળમાં વિશેષતા આવે છે. (આવો ગ્રંથકારનો કહેવાનો ભાવ છે.) અને બાહ્ય વિશિષ્ટતા ભાવવિશેષને ઉપજાવનાર હોવાથી બાહ્ય ઉત્તમ સામગ્રીનો પણ આદર કરાય જ છે. તેથી વ્યવહાર ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે - લક્ષણ યુક્ત સમસ્ત અલંકારોથી શોભતી પ્રતિમા દેખતા મન જેમ જેમ આનંદ પામે તેમ તેમ નિર્જરા થાય છે એમ જાણવું ॥ ૧૨ ॥

આશયવિશેષ: કીદૃગિષ્ટ इत्याह ।

आगमतन्त्रः सततं तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गसंसिद्धः ।

चेष्टयां तत्स्मृतिमान् शस्तः खल्वाशयविशेषः ॥ १३ ॥

‘આગમતન્ત્ર’ આગમાનુસારી સતતમનવરતં તદ્વતામાગમવતાં ભક્ત્યાદીનિ યાનિ લિઙ્ગાનિ તૈઃ સંસિદ્ધો નિશ્ચિતઃ ભક્ત્યાદીત્યાદિના વિનયપૂજનાદિગ્રહઃ ચેષ્ટયાં પ્રવૃત્તૌ તત્સ્મૃતિમાનાગમસ્મૃતિયુક્તઃ શસ્તઃ પ્રશસ્તઃ ખલ્વાશયવિશેષઃ પરિણામભેદઃ ॥ ૧૩ ॥

તે આશય વિશેષ કેવો હોવો જોઈએ તે જણાવે છે...

ગાથાર્થ :- બિમ્બ નિર્માણ કરાવનારના આશય વિશેષથી વિશિષ્ટ ફળ થાય છે તે આશય વિશેષના ગર્ભમાં શું શું હોય તે જણાવે છે. (૧) આગમાનુસારિતા (૨) આગમધારકો ઉપર ભક્તિ - બહુમાન - વિનય - પૂજા વગેરે લિંગોથી નિશ્ચિત થયેલ અને (૩) પોતાની તમામ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે વારંવાર બહુમાન પૂર્વક તેનું સ્મરણ (આગમથી મને ભાન થયું કે મારું આ કર્તવ્ય છે. - આગમ વિના આવી લાભ ન મળત ઈત્યાદી) આ ત્રણ વિશેષતાઓથી ગર્ભિત જે પરિણામ ભેદ તે આશય વિશેષ જણાવો ॥ ૧૩ ॥

ईदृग्विधिनाऽन्यथा च बिम्बकारणस्य नामभेदं फलभेदं चाभिधित्सुराह ।

एवंविधेन यदिबिम्बकारणं तद्वदन्ति समयविदः ।

लोकोत्तरमन्यदतो लौकिकमभ्युदयसारं च ॥ १४ ॥

एवंविधेनाशयेन प्रागुक्तेन यदिबिम्बकारणं तत्समयविदः शास्त्राज्ञा 'लोकोत्तरमन्यदतो लौકिकમભ્યુદયસારં ચ' લોકોત્તરમાગમિકમન્યદતો^૧ લૌકિકમતોઽસ્માદાશયવિશેષસમન્વિતાત્ જિનબિમ્બકારણાદન્યલૌકિકં વર્ત્તે, અભ્યુદયસારં ચ તદ્ભવતિ ॥ ૧૪ ॥

આવી વિધિથી અને અન્ય રીતે જિનબિમ્બ કરવામાં નામ ભેદ અને ફળભેદ થાય છે. તે કહેવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- આવા પ્રકારના આશયથી જે જિનબિમ્બ ભરાવવામાં આવે છે; તેને શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષો લોકોત્તર કાર્ય કહે છે. અને આનાથી વિપરીત રીતે જે કરાય છે. તેને લૌકિક કાર્ય કહે છે. તેનાથી લોકમાં કીર્તિ માનપાન વધે એટલું જ માત્ર ફળ મળે છે. ॥ ૧૪ ॥

लौकिकमभ्युदयसारमित्युक्तं लोकोत्तरं तु कीदृगित्याह ।

लोकोत्तरं तु निर्वाणसाधकं परमफलमिहाश्रित्य ।

अभ्युदयोऽपि हि परमो भवति त्वत्रानुषङ्गेण ॥ १५ ॥

લોકોત્તરં તુ પુનર્નિર્વાણસાધકં પરમં મુખ્યોદ્દેશ્યં ફલમિહાશ્રિત્ય, અભ્યુદયોઽપિ હિ સ્વર્ગાદિઃ પરમઃ પ્રધાનઃ ભવતિ તુ

૧. લોકોત્તરમાગમિકં વદન્તિ, અતોઽસ્માદન્યદ્વિપરીતં લૌકિક વદન્તિ અભ્યુદયસારં ચ તદ્ભવતિ વિષયવિશેષાત્ ॥

भवत्येवात्रानुषङ्गणोद्देश्यसि द्वाववर्जनीयभाव व्यापारलक्षणेन ॥ १५ ॥

લૌકિક કાર્યનું સ્વર્ગાદિસંપત્તિ તથા માન પાન ફળ છે. એમ કહ્યું તો લોકોત્તર કાર્યનો શું સાર છે ? તે દર્શાવે છે ...

ગાથાર્થ :- જગતમાં મુખ્ય ફળને આશ્રયી લોકોત્તર કાર્ય નિર્વાણનું સાધક છે તેમજ આનુષંગિક પણ શ્રેષ્ઠ અભ્યુદય પણ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- આનુષંગિક એટલે મુખ્ય ઉદ્દેશની સિદ્ધિમાં છોડી ન શકાય તેવો ભાવવ્યાપારવિશેષ - પરિસ્થિતિ વિશેષ ॥ ૧૫ ॥

પ્રધાનાનુષંગ્ગભાવે દૃઢાન્તમાહ ।

કૃષિકરણ એવ પલાલં નિયમાદત્રાનુષંગ્ગિકોઽભ્યુદયઃ ।

ફલમિહ ધાન્યાવાસિઃ પરમં નિર્વાણમિવ બિમ્બાત્ ॥ ૧૬ ॥

કૃષિકરણે પલાલમિવ નિયમાદત્ર જિનબિમ્બકારણે આનુષંગ્ગિકોઽભ્યુદયઃ સ્વર્ગાદિઃ, સચ્ચાયપથેનાસ્ય મોક્ષનયનસ્વભાવત્વાત્ । પરમં મુખ્યં ફલમિહ જગતિ બિમ્બાન્નિર્વાણં ભવતિ ધાન્યાવાસિરિવ; કૃષિકરણાદિતિ કૃષિકરણશબ્દઃ પન્નમ્યન્તોઽત્ર સમ્બન્ધ્યતે, અન્યથાઽન્યયાભવનાદિત્યર્થઃ; વિપરિણતાનુષ્ણ્યતેઽન્યથાઽસદ્ગતેર્વિધિના કૃષિકરણબિમ્બકારણયોઃ પલાલાભ્યુદયયોર્ધાન્યનિર્વાણાવાન્યોશ્ચ સામ્યમિતિ સિદ્ધમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૭ ॥

પ્રધાન અને આનુષંગિક ભાવમાં દાખલો બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- ખેતી કરતાં જેમ ઘાસ પ્રાપ્ત થાય તેમ જિન બિમ્બ ભરાવવામાં અભ્યુદય ચોક્કસ થાય છે. આ જગતમાં ખેતીથી મુખ્ય ફળ તો ધાન્યની પ્રાપ્તિ જ છે. તેમ બિમ્બ ભરાવવાથી મુખ્ય ફળ તો મોક્ષ જ છે.

વિશેષાર્થ :- આ અભ્યુદયનો (સ્વર્ગ - ઉત્તમકુલ પ્રાપ્તિ વિ.) છાયાવાળા રસ્તાથી સુખ પૂર્વક મોક્ષે પહોંચાડી દેવાનોજ સ્વભાવ છે. માટે આને આનુષંગિક કહેવાય છે. કૃષિકરણ શબ્દનો 'કૃષિકરણાદ્' એ પ્રમાણે અન્યરૂપે = પચ્ચમી વિભક્તિ રૂપે (અનુસંધાન) સંબંધ કરાય છે. નહિં તો અન્વય બેસે નહિં વિધિપૂર્વક ખેતી કરવી તેમ પ્રતિમા ભરાવવી, ઘાસ અને અભ્યુદય પ્રાપ્ત થવો અને ધાન્યપ્રાપ્તિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ એમ સમાનતા રહેલી છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ સપ્તમ્ ધોડશકમ્ ॥

अष्टमं प्रतिष्ठाविधिः षोडशकम्

बिम्बकारणानन्तरं प्रतिष्ठा विधाप्येति तद्विधिमाह ।

निष्पन्नस्यैवं खलु जिनबिम्बस्योदिता प्रतिष्ठाशु ।

दशदिवसाभ्यन्तरतः सा च त्रिविधा समासेन ॥ १ ॥

एवमुक्तविधिना निष्पन्नस्य जिनबिम्बस्याशु शीघ्रं प्रतिष्ठोदिता
दशदिवसाभ्यन्तर एव, सप्तम्यर्थे तसूप्रत्ययः, सा च प्रतिष्ठा समासेन
सङ्क्षेपेण त्रिविधा त्रिभेदा ॥ १ ॥

બિમ્બ ભરાવ્યા પછી પ્રતિષ્ઠા કરાવી જોઈએ માટે તેનો વિધિ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- એ પ્રમાણે વિધિથી તૈયાર થયેલ પ્રતિમાની જલ્દી ૧૦
દિવસની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરાવવી જોઈએ, અને પ્રતિષ્ઠા સંક્ષેપથી ત્રણ
પ્રકારની છે. ॥ ૧ ॥

ત્રૈવિધ્યમેવાહ

વ્યક્ત્યાખ્યા ખલ્લ્વેકા ક્ષેત્રાખ્યા ચાપરા મહાખ્યા ચ ।

યસ્તીર્થવૃદ્ધદા કિલ તસ્ય તદાદ્યેતિ સમયવિદઃ ॥ ૨ ॥

ક્ષેત્રાખ્યામાહ

ઋણભાઘાનાં તુ તથા સર્વેષામેવ મધ્યમા જ્ઞેયા ।

સત્તત્યધિકશતસ્ય તુ ચરમેહ મહાપ્રતિષ્ઠેતિ ॥ ૩ ॥

एका खलु व्यक्त्याख्याऽपरा क्षेत्राख्याऽपरा च महाख्या, तत्र
व्यक्तिप्रतिष्ठास्वरूपमाह - यस्तीर्थवृद्ध्यदा किल वर्तमानतीर्थाधिपतिस्तस्य
तदा तत्काले आद्या व्यक्तिप्रतिष्ठेति समयविदो ब्रुवते ॥ २ ॥

ત્રણ પ્રકાર બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- એક તો વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા બીજી ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા અને ત્રીજી

મહાપ્રતિષ્ઠા છે. જ્યારે જે પરમાત્મા વર્તમાન તીર્થાધિપતિ હોય તે સમયે તે પરમેશ્વરની પ્રતિષ્ઠાને શાસ્ત્રજ્ઞાતાઓ **વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા** કહે છે. - જેમ કે - **વીર પ્રભુ** ની.

ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા :- આદિનાથ વિ. ચોવીશ પ્રભુની તે રીતે પ્રતિષ્ઠા કરાવવી તે મધ્યમ એટલે **ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા** જાણવી. અથવા એકજ પટમાં ૨૪ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે.

મહાપ્રતિષ્ઠા :- ઉત્કૃષ્ઠ કાળના ૧૭૦ તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા તે ચરમ એટલે **મહાપ્રતિષ્ઠા** કહેવાય છે. અથવા એકજ પટમાં ૧૭૦ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે.

ऋषभाद्यानां तु सर्वेषामेव तीर्थकृतां तथा तेनरूपेण प्रतिष्ठा मध्यमा क्षेत्राख्या ज्ञेया स्वक्षेत्रचतुर्विंशतिविषयत्वात् इयं च भरतैरावतयोः । सप्तत्यधिकशतस्य तु महाविदेहभरतैरवतेषूत्कृष्टकालमङ्गवीकृत्य चरमेह महाप्रतिष्ठेति गुणनिष्पन्नाभिधाना ॥ ૩ ॥

વિશેષાર્થ :- વર્તમાન તીર્થાધિપતિ **વીર પ્રભુ**ની પ્રતિષ્ઠા. તેમ જ્યાં **સીમંધર સ્વામીનું** તીર્થ પ્રવર્તી રહ્યું છે તે વિજયમાં **સીમંધર સ્વામી**ની પ્રતિષ્ઠાકરવી તે પહેલા નમ્બરની પ્રતિષ્ઠા જાણવી. પોતપોતાના ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે ચોવીશી હોય તે ચોવીશીના પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા બીજી. આ ભરતક્ષેત્ર, અને ઐરવતક્ષેત્રમાંજ હોય; વિદેહમાં તો ચોવીશી હોતી જ નથી. દરેક ચોવીશીના અવસર્પિણીમાં બીજા પ્રભુ વખતે ઉત્સર્પિણીમાં ત્રેવીસમાં પ્રભુ વખતે દરેક વિજયમાં તીર્થંકર વિચરતા હોય છે તે સર્વની પ્રતિષ્ઠા ત્રીજી. દેવજાતિ. આમ મોટી પ્રતિષ્ઠા હોવાથી એનું નામ ગુણ નિષ્પન્ન છે - સાન્વર્થ નામ છે. ॥ ૨/૩ ॥

अथ किमियं प्रतिष्ठानाम, किं मुख्यस्य देवताविशेषस्य मुक्तिगतस्य सन्निधानमुतान्यस्य तदनुजीविनः संसारस्थस्य; नाद्यः, मुक्तिगतस्य मन्त्रादिसंस्कारविशेषैरानयनासम्भवाच्चापि द्वितीयः, संसारस्थस्यापि देवजात्यनुप्रविष्टस्य संस्कारविशेषैर्नियमतः सन्निधानादर्शनात्कादाचित्कस्य च तस्य प्रतिष्ठाऽप्रयोज्यत्वादिति पर्यनुयोगे सत्यात्मीय भावस्यैव विशिष्टस्य प्रतिष्ठात्वमुपपादयन्नाह ।

भवति च खलु प्रतिष्ठा निजभावस्यैव देवतोद्देशात् ।

स्वात्मन्येव परं यत्स्थापनमिह वचननीत्योच्चैः ॥ ४ ॥

આ પ્રતિષ્ઠા એટલે શું ? શું મુક્ત થયેલા વીતરાગ દેવતા વિશેષનું સન્નિધાન કરવું તે પ્રતિષ્ઠા છે ? તદનુજીવીન - કે તેનાં સેવક જેવાનું મુક્તિગત વીતરાગ દેવતાના અનુજીવી સેવક જેવા જે સંસારી અને દેવજાતિ - વ્યન્તરાદિમાં અનુપ્રવિષ્ટ એટલે સમાવેશ પામેલા છે, તેઓનું સન્નિધાન કરવું તે પ્રતિષ્ઠા છે ?

તેમાં પહેલી વાત તો બેસે એમ નથી કારણકે મુક્ત થયેલા મંત્રાદિ સંસ્કારથી આણી શકાતા નથી. સંસારવર્તી દેવજાતીવાળાનું પણ કાયમ માટેનું સન્નિધાન દેખાતું ન હોવાથી તેની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે અપ્રતિષ્ઠા જ છે. કારણકે સ્થિર સન્નિધાન રૂપ પ્રતિષ્ઠા છે, તેનું કાર્ય આવી પ્રતિષ્ઠાથી સિદ્ધ થતું નથી. એવો પ્રશ્ન ઉભો થયે છે તે વિશિષ્ટ આત્મભાવ જ પ્રતિષ્ઠા છે, તેવું સિદ્ધ કરતા ગ્રંથકાર ગાથા વડે તે વાત જણાવે છે...

ગાથાર્થ :- પોતાના ભાવોને વીતરાગદેવના ઉદ્દેશથી આત્મા વિષે પ્રધાન રૂપે સ્થાપન કરવા તે જ આગમનીતિ પ્રમાણે અહીં ખરેખર પ્રતિષ્ઠા છે.

भवति च खलु प्रतिष्ठा शास्त्रोक्ता निजभावस्यैव कारयितृभावस्यैव देवतोद्देशान्मुख्यदेवतोद्देशेन स्वात्मन्येव स्वजीव एव परंप्रधानं यद् यस्मात्स्थापनमिह प्रतिष्ठा नतु निजभावंविषयदेवतामन्तरेणान्यस्य । वचननीत्यागमोक्तन्यायेनोच्चैरत्यर्थं । यद्यपि वचनानुष्ठानव्युत्पत्तिमहिम्ना विहितक्रियामात्र एव नियमतः स्मर्यमाणभगवद्गुणानां स्वात्मनि स्थापना सम्भवति । तथापि यदेकगुणसिद्ध्युद्देशेन यदनुष्ठानं विहितं ततस्तदेकगुणद्वारा प्रायः परमात्मसमापत्तिर्व्युत्पन्नस्य सम्भवतीह तु स्थापनोद्देशेनैव विधिप्रवृत्तेस्तस्या भावतः सर्वगुणारोपविषयत्वात्सर्वैरेव गुणैः स एवाहमिति स्वात्मनि परमात्मा स्थापितो भवतीति महान् विशेषः, एतच्चोच्चैरिति पदेनाभिव्यज्यतेऽयं भावस्तात्त्विकप्रतिष्ठा ।

વિશેષાર્થ :- પોતાના ભાવનો વિષય જે દેવતા (બનતો) હોય તેના સિવાય બીજા દેવની પ્રતિષ્ઠા ન થાય. જો કે શાસ્ત્રકારની આજ્ઞા લક્ષ્યમાં

રાખી જે ક્રિયા થાય તે વચનાનુષ્ઠાન કહેવાય. 'અસ્મિન્ હૃદયસ્થે....૨/૧૪ થી આગમને હૃદયમાં ધરતા પ્રભુ પણ હૃદયમાં આવી જાય છે. આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જેઓ શાસ્ત્રવિહિત પ્રત્યેક ક્રિયામાં શાસ્ત્રને જ આધાર માને છે અને પરમાત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઝંખનાથી પ્રભુના ગુણોનું સ્મરણ કરતા તે ગુણો આત્મામાં પણ સ્થાપી શકાય છે. છતાં પણ એક ગુણ સિદ્ધિના ઉદ્દેશ્યથી વીતરાગત્વ વિ. એક ગુણને અનુસરતા પરમાત્મા સાથે એકાકારતા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ એક જ પ્રકારની પૂજા કરતા કરતા ગુણવર્મારાજના સત્તર પુત્રોએ સિદ્ધિ (એજ ભવે મોક્ષગામી બન્યા) મેળવી, અથવા અર્ધમુક્તા મુનિ પરમકરુણાભાવ રૂપ ગુણ સિદ્ધિના ઉદ્દેશ્યથી ઈરિયાવહિયાનો આરંભ કર્યો (ત્યારે અહો પ્રભુ કેવા કૃપાલુ/ હું કેવો વિરાધક એ પ્રમાણે પ્રભુના એક પરમ કરુણા ગુણ દ્વારા પોતાનાં આત્માની તુલના કરતા (કેવલી બન્યા) પરમાત્મા સાથે એક્યતા સાધી; પણ તે અર્ધમુક્તા તો ૧૧ અંગના અભ્યાસી ઘણાં બુદ્ધિશાળી હતા. માટે સામાન્ય લોકોના ઉપકાર માટે સર્વજ્ઞતા, સર્વદર્શિતા અવ્યાબાધસુખ, વીતરાગપણું, શાશ્વત, અરુપી, અગુરુલઘુ, અનંત શક્તિ એવા અદ્ભુત અતિશયવાળા, સર્વેગુણો અંજન શલાકા દ્વારા પ્રતિમામાં આરોપિત કરાય છે. બાહ્યા તુ જિનબિન્બાદિગતા સ ઇવાયમિતિ નિજભાવસ્યૈવ મુખ્યદેવતાવિષયસ્યોપચારાત્મિકા પ્રતિષ્ઠિતત્વ- જ્ઞાનાહિતભક્તિવિશેષેણ લોકાનાં વિશિષ્ટપૂજાફલપ્રયોજિકેતિ દ્રષ્ટવ્યં ।

અને તે પ્રભુના દર્શનથી બધા ગુણો આપણી સામે તરી આવે છે. ત્યારે આત્મા પરમાત્મા સાથે તે ગુણો દ્વારા તુલના કરતો પરમાત્મા સાથે તન્મયતા-એક્યતાને સાધે છે. જેમ 'પુણ્યાઠય રાજા' હાથીની આકૃતિ ઉપર જિનપ્રતિમા સ્થાપી દર્શન દ્વારા કેવલી બન્યા. આમ અન્ય અનુષ્ઠાન વ્યુત્પન્નમત્તિવાળાને ઉપયોગી બને છે. ત્યારે પ્રાણપ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમા સામાન્ય જીવો ને પણ એકાકાર માટે શીઘ્ર ઉપયોગી બને છે. આ વાત ઉચ્ચૈ:પદથી વ્યક્ત થાય છે. આ ભાવ જ ખરેખરી પ્રતિષ્ઠા છે .

બાહ્યા - જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં તો "તે (પ્રભુ) જ આ છે" (આ પ્રતિમા પ્રભુજ છે) વીતરાગ પ્રભુના વિષયવાળો આવો પોતાનો ભાવ જ ઔપચારિક બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા છે. આ પ્રતિમામાં પ્રભુ જ પ્રતિષ્ઠિત

થયેલા છે આવા જ્ઞાનથી પેદા થયેલ ભક્તિ વિશેષથી લોકો વિશિષ્ટ પૂજા વિ. કરે છે. (આના વડે.) પૂર્વપક્ષ (મીમાંસક) :- પ્રતિષ્ઠા કરાવનારનું કર્મ (અદૃષ્ટ) પૂજા રૂપ ફળનું પ્રયોજક નથી, તે કર્મનો બીજા ને અભાવ હોવાથી કરાવનારનું કર્મ નાશ પામતા પ્રતિમા પૂજવા યોગ્ય રહી શકશે નહિં. અને ચંડાલ વિ. નો સ્પર્શ તો પ્રતિમામાં થાય છે. અને તે કર્મ તો પ્રતિષ્ઠા કરાવનારમાં છે. એટલે વ્યધિકરણ કારણ હોવાથી તેના દ્વારા પ્રતિષ્ઠા કરાવનારનાં કર્મનો નાશ ન થઈ શકે; માટે પ્રતિષ્ઠાથી આધાન (સંપાદન) કરાયેલી ચાણ્ડાલાદિના સ્પર્શથી નાશપામનારી શક્તિ પૂજારૂપી ફળની પ્રયોજક છે. એમ માનવું જોઈએ. એતેન પ્રતિષ્ઠાકારયિતૃગતાદૃષ્ટં ન પૂજા-ફલપ્રયોજકં પરેષાં તદભાવાત્તદદૃષ્ટક્ષયે પ્રતિ- માપૂજ્યતાનાપત્તેશ્ચાણ્ડાલા-દિસ્પર્શન વ્યધિકરણેન તન્નાશયોગાદ્દેતિ પ્રતિષ્ઠા- હિતા ચાણ્ડાલાદિસ્પર્શનાશ્યા શક્તિઃ પૂજાફલપ્રયોજિકેતિ મીમાંસકમીમાંસિતમપાસ્તમ્ । પ્રતિષ્ઠિ- તત્વજ્ઞા-નાહિતભક્તિવિશેષદ્વારા પ્રતિષ્ઠાયાઃ પૂજા ફલ- પ્રાયોજકત્વાદસ્પૃશ્ય- સ્પર્શા-દિપ્રતિસન્ધાનસ્ય ચ ભક્તિ વિશેષવ્યાઘાતકત્વેનાનુપપત્યભાવાચ્છ- ક્તિપક્ષે ચાપ્રતિષ્ઠિતત્વભ્રમેઽપિ વિશિષ્ટપૂજાફલાપત્તેઃ એતેન પ્રતિષ્ઠાધ્વંસ એવાસ્પૃશ્ય સ્પર્શા ડભાવવિશિષ્ટઃ પૂજાફલપ્રયોજક ઇતિ મણિકૃન્મતમપ્યપાસ્ત-મિતિદિગ્ ।

(આવા મીમાંસક મતનો નિરાસ થયો) ઉત્તરપક્ષ (જૈન) 'આ પ્રતિમામાં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે.' એવા માનથી પેદા થયેલી વિશેષ ભક્તિ (દ્વારા) પ્રતિષ્ઠા પૂજારૂપ ફળની પ્રયોજક બનતી હોવાથી અને "અસ્પૃશ્યનો પ્રતિમાને સ્પર્શ થયો છે." એવું જ્ઞાન વિશેષ ભક્તિનો વ્યાઘાત કરતું હોવાથી અમારી વાત યુક્તિયુક્ત છે. એટલે શક્તિ વિશેષને માનવાની જરૂર નથી. ઉલ્ટુ તેવું માનવા જતા અપ્રતિષ્ઠિતનાં ભ્રમમાં પણ = પ્રતિષ્ઠા થયેલી હોય છતાં પણ પ્રતિષ્ઠા થઈ નથી એવો ભ્રમ થાય ત્યારે પણ પ્રતિષ્ઠાથી પ્રતિમામાં તાદૃશ શક્તિનું સંપાદન તો થઈ જ ગયું છે તેથી વિશિષ્ટ પૂજારૂપ ફળની આપત્તિ આવશે. પણ હકીકતમાં આવા ભ્રમમાં કોઈ પૂજા કરતું દેખાતું નથી.

આમ કહેવા દ્વારા અસ્પૃશ્યના સ્પર્શના અભાવથી વિશિષ્ટ એવો પ્રતિષ્ઠાધ્વંસ પૂજાનો પ્રયોજક છે. એટલે જ્યારે પ્રતિષ્ઠા થઈ ત્યારે તે સંબંધી ક્રિયાપૂર્ણ થવાથી પ્રતિષ્ઠાનો ધ્વંસ થાય છે. તે ધ્વંસ છેક સુધી રહે

છે. પણ વચ્ચે કોઈ ચણડાલાદિનો પ્રતિમાને સ્પર્શ થઈ જાય તો તે પ્રતિષ્ઠા ધ્વંસ પૂજા ફળનો પ્રયોજક બનતો નથી, એવો જે મણિકારનો મત છે તેનો પણ નિરાસ કર્યો, અહિં પણ પૂર્વોક્ત રીતે અપ્રતિષ્ઠિતના ભ્રમના કારણે પૂજા કરવાની ઝંખના ભક્તિ તો જાગતી નથી. પણ હકીકતમાં પ્રતિષ્ઠા વિધિ થયેલ હોવાથી પ્રતિષ્ઠા ધ્વંસ તો વિદ્યમાન જ છે. માટે પૂર્વ જેવી આપત્તિ આવે છે.

ભક્તિવિશેષાધાયકતયૈવ યતઃ પ્રતિષ્ઠાફલવતી તત એવ સ્વપ્રતિષ્ઠાપિતત્વા-
દિવિશેષા અપિ પુરુષવિશેષે ભક્તિવિશેષાધાય- કતયાડડદ્રિયન્તે, તથા-
ચોક્તં ગ્રન્થકૃતૈવ પૂજાવિંશિકાયાં “સયકારિયાઈ એસા જયઈ ઠવળાઈ
બહુફલા કેઈ । ગુરુકારિયાઈ અન્ને વિસિટ્ઠવિહિકારિયાએ અ ॥ ૧ ॥
થંડિલ્લે વિ ય એસા મળઠવળાએ પસથિગા ચેવ । આગાસગોમયાઈહિ
એથમુવલેવળાઈ હિયં ॥ ૨ ॥ ઉવયારઙ્ગા ઇહ સોવઓગસાહારણાણ ઇટ્ઠ-
ફલા । કિચ્ચિ વિસેસેળ તઓ સવ્વે તે વિભઈયવ્વતિ ॥ ૩ ॥
આસામર્થલેશો યથા - સ્વયંકારિતયા સ્થાપનયૈષા પૂજા બહુફલા જાયત ઇતિ
કેચિન્મન્યન્તે, ગુરવો માતૃપિતૃપિતામહાદયસ્તૈઃ કારિતયેત્યન્યે, વિશિષ્ટવિધિ-
કારિતયેત્યપરે, સ્થળિલે શુદ્ધસ્થાનમાત્રેડડયેષા મનઃ - સ્થાપનયા વિશિષ્ટ-
વિધિસામગ્રીં વિના પચ્ચનમસ્કારસ્થાપનામાત્રેણાપિ પ્રશસ્તાભિમતાત્રાકાશગોમ-
યાદિભિઃ પવિત્રોર્ધ્વસ્થગોમયાદિભિરુપલેપનાદિ ભૂમ્યાદેર્હિતં તાવન્માત્રવિધેરપિ
ફલદત્વાત્ ।

એનો સાર એ આવ્યો કે.... ભક્તિ વિશેષનું આધાન કરાવા દ્વારા જ પ્રતિષ્ઠા સફળ બને છે, માટે જ જાતે પ્રતિષ્ઠા કરાવવી વિ. વિશેષ કાર્ય પણ પુરુષ વિશેષમાં ભક્તિ વિશેષનું આધાન કરનારા છે તેની અપેક્ષાએ (તેનાં આધારે) તેઓનો આદર કરાય છે. તથા ગ્રંથકારે પોતાનાં શબ્દોમાં **પૂજાવિંશિકામાં** પણ કહ્યું છે :- જાતે કરાયેલી સ્થાપનાથી આ પૂજા ઘણાં ફળવાળી બને છે, એમ કેટલાક માને છે. ગુરુ - માતા, પિતા દાદા વગેરે વડિલો પાસે કરાયેલી સ્થાપનાથી આ પૂજા ઘણાં ફળવાળી બને છે. એમ બીજા માને છે. વળી કોઈ વિશિષ્ટ વિધિથી સ્થાપના કરવાથી પૂજા ઘણાં ફળવાળી બને છે એમ માને છે.

શુદ્ધ ભૂમિ ઉપર પણ મનની સ્થાપનાથી એટલે વિશિષ્ટ વિધિ અને વિશિષ્ટ સામગ્રી વિના પંચનમસ્કાર મહા મંત્ર (નવકાર મન્ત્ર) ત્રણવાર ગણીને જે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હોય તે પણ પ્રશંસાપાત્ર - આવકાર્ય છે. ક્યારેક વિસ્તૃત વિધિ વિધાન શક્ય ના હોય ત્યારે જંગલમાં દમયન્તી વગેરેની જેમ આ રીતે પણ મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા (પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા) થઈ શકે છે. (નવકાર મંત્ર શ્રેષ્ઠ મંત્ર છે.) કારણ કે પવિત્ર તેમજ આકાશમાં રહેલું હોય એટલે ભૂમિને અડક્યા વિનાનું પવિત્ર ગાયનું છાણ વિ. થી ભૂમિ વિ. ને લીંપવી આટલી વિધિ પણ ફળ આપનારી છે.

एते सर्वेऽपि पक्षाः स्वोपयोगसाधारणानामनुष्ठानानां 'उवयारङ्गति उपकारनीति किञ्चिद्विशेषेणेषष्टफलाः, कर्म हि सर्वं सर्वस्योपयोगसदृशं प्रशस्तं; न तु कस्यचित् किञ्चिज्जात्या प्रतिनियतं ततो यस्य यदुपकारकं तस्य तदिष्टमिति स्वकृतस्थापनादिपक्षाः सर्वेपि विभक्तव्याः - स्वकृतस्थापनादिबुद्ध्या भक्तिविशेषोत्पत्तौ समीचीना ममत्वकलहाद्युत्पत्तौ चासमीचीना इतिभावः । इत्थं च ये गुर्वादिप्रतिष्ठापित्वं सर्वथानुपयोगीति वदन्ति; ये च विधिप्रतिष्ठापितत्व एव निर्भरं कुर्वन्ति तेषामभिप्रायं त एव विदन्ति, इति कृतमतिविस्तरेण ॥ ४ ॥

પોતાપોતાનાં ઉપયોગવાળા અનુષ્ઠાનો ઉપકારના કારણ હોવાથી આ સર્વ પક્ષો વિશેષ રીતે ઈષ્ટ ફળ આપનારાં છે. જે પ્રકારનું કાર્ય હોય તેવો જ ઉપયોગ હોય એવું બધાનું કર્મ સારું જ કહેવાય છે. એટલે લોગસ્સ બોલતી વખતે તેનો જ ઉપયોગ હોય તો લોગસ્સ બોલવાની પ્રવૃત્તિ શુભ કહેવાય. તેમાં વચ્ચે જો નમુત્યુષાં વિ. ના વિચાર આવે તો સારું ન કહેવાય .

કોઈપણ વ્યક્તિને આજ પ્રકારનું અનુષ્ઠાન કરવાનું એવો કોઈ ચોક્કસ નિયમ ઘડાયેલો નથી. એટલે જેણે જે અનુષ્ઠાન ઉપકાર કરનાર હોય તે તેનાં માટે ઈષ્ટ જ છે. માટે પોતે કરેલી સ્થાપના વિ. પક્ષો જુદા પાડવા (ભેદ પાડી સાપેક્ષ ભાવથી સમજાવવા) જોઈએ. એટલે કે પોતે કરેલી સ્થાપના બુદ્ધિથી વિશેષભક્તિની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો સારું અને મમત્વભાવ તેમજ આ મારા દેરાસરમાં વચ્ચે પડનાર કોણ ? ઈત્યાદી અભિમાન વિ. કારણે ઝઘડો વિ. થાય તો સારું ના કહેવાય. આવી વાત

હોવાથી “જેઓ ગુરૂ વિ. કરાવેલી પ્રતિષ્ઠા સર્વ રીતે અનુપયોગી જ છે.” એવું બોલે છે અને વિધિથી કરાયેલી પ્રતિષ્ઠા સારી આવો ઝંડો ધારણ કરે છે; તેઓનો અભિપ્રાય તે જ જાણે.. અમારે તેમનાથી કાંઈ લેવા દેવા નથી. અમે જે હકીકત છે તે જાણાવી. ઘણું કહેવાથી સર્વું. ॥ ૪ ॥

પ્રવૃત્તમુચ્યતે । નનુ કિમિતિ સ્વાત્મન્યેવ પરં સ્થાપનમુચ્યતે નાન્યત્રેત્યા-
શઙ્કયાહ ।

बीजमिदं परमं यत्परमाया एव समरसापत्तेः ।

स्थाप्येन तदपि मुख्या हन्तैषैवेति विज्ञेया ॥ ५ ॥

इदं स्वात्मनि मुख्यदेवतास्वरूपगतवीतरागत्वादिगुणस्थापनं बीजं कारणं वर्त्तते परमं प्रकृत्यं यद् यस्मात्परमाया एव प्रकृत्याया एव समरसा-
पत्तेर्मुख्यदेवतास्वरूपतुल्यतापत्तेः स्थाप्येनापि - बिम्बेनापि सह बहिरुपचारद्वारा तद्भावस्थापनमुक्तसमापत्तिबीजमिति योगः । इति कृत्वा मुख्या-निरुपचरिता, ‘हन्त’ प्रत्यवधारणे, एषैव निजभावप्रतिष्ठैव विज्ञेया नान्या ॥ ५ ॥

પોતાના આત્મામાં કરેલી સ્થાપના જ સારી (શ્રેષ્ઠ) કહેવાય પણ બીજા સ્થળે કરેલી નહિ એનું શું કારણ ? આવી શંકાનું સમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- આત્મામાં મુખ્યદેવતાના સ્વરૂપની સ્થાપના પરમ સમરસાપત્તિનું કારણ બને છે. માટે આજ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય જાણવી.

વિશેષાર્થ :- પોતાના આત્મામાં મુખ્ય દેવતાના સ્વરૂપભૂત વીતરાગપણું વિ. ગુણોની સ્થાપના પ્રકૃષ્ટ સમરસાપત્તિ = મુખ્ય દેવતાના તુલ્યસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું પ્રતિમાવડે પણ બાહ્ય ઉપચાર દ્વારા કારણ બને છે. માટે તદ્ભાવની સ્થાપના સમાપત્તિનું બીજ હોવાથી આ નિજભાવ પ્રતિષ્ઠા જ મુખ્ય ઉપચાર વિનાની જાણવી પણ બીજી નહિ ॥ ૫ ॥

નનુ મુક્ત્યાદિવ્યવસ્થિતસ્યૈવ પ્રતિષ્ઠા કિં નેષ્યત ઇત્યાશઙ્કયાહ ।

मुक्त्यादौ तत्त्वेन प्रतिष्ठिताया न देवतायास्तु ।

स्थाप्ये न च मुख्येयं तदधिष्ठानाद्यभावेन ॥ ६ ॥

मुक्त्यादौ स्थाने तत्वेन परमार्थेन प्रतिष्ठिताया देवतायास्तु न नैव स्वजीवे प्रतिष्ठा विप्रकर्षात्किन्तु तद्भावस्यैव स्थाप्ये बिम्बे, नच नैव मुख्यदेवता विषयेयं प्रतिष्ठा तथा मुख्यदेवतयाअधिष्ठानादेरभावेनाधिष्ठानमाश्रयणमादिनाऽहङ्कारममकारवासनारूपसन्निधानग्रहस्तच्चाधिष्ठानाद्य वीतरागसंसारि- देवतायाः कदाचित्स्यात्, वीतरागदेवतायास्तु सर्वथानुपपन्नमिति भावः ॥६॥

मुक्तिમાં व्यवસ્થિત થયેલાની પ્રતિષ્ઠા કેમ નથી ઈચ્છતા ? આવી શંકા ઉભી કરી તેનું સમાધાન કરતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- મુક્તિમાં પ્રતિષ્ઠિત - બિરાજમાન દેવની પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠા સંભવી શકતી નથી. પણ તેમના ભાવની થઈ શકે છે. મુખ્ય દેવતા તરીકેના અધિષ્ઠાન વિ. નો અભાવ હોવાથી પ્રતિમામાં આ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય રૂપે બનતી નથી.

વિશેષાર્થ :- બિમ્બમાં મુખ્ય વીતરાગ દેવતા સંબંધી પ્રતિષ્ઠા નથી કારણકે મુખ્ય દેવતા તરીકે તે બિમ્બમાં આશ્રય કરવો; “આ પ્રતિમા મારી છે.” “મને લોકો પૂજે છે.” ઈત્યાદિ માન અને મમત્વના સંસ્કાર રૂપ સન્નિધાન તે બધું અવીતરાગી સંસારી દેવમાં ક્યારેક સંભવી શકે, પણ વીતરાગ દેવમાં આવું ક્યારેય સંભવી શકતું નથી. ॥ ૬ ॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

इज्यादेर्न च तस्या उपकारः कश्चिदत्र मुख्य इति ।

तदतत्त्वकल्पनैषા બાલ ક્રીડાસમા ભવતિ ॥ ૭ ॥

इज्या पूजा तदादेरादिना सत्काराभरणस्नात्रादिग्रहः नच नैव तस्याः प्रस्तुतदेवताया उपकारः सुखानुभवसम्पादनलक्षणः कश्चिदत्र मुख्यो निरुपचरित इत्युपदर्शनीयः । तत्तस्मादतत्त्वकल्पनाऽपरमार्थकल्पनैषा मुक्तिस्थदेवतोपकारविषया बाल क्रीडासमा भवति । यथा बालो नानाविधैः क्रीडनोपायैः क्रीडासुखमनुभवति तथेज्यादिभिर्देवताविशेषोपि परितोषमिति बालक्रीडातुल्यत्वमुपकारपक्षे दोषः । ये त्वात्माशया (त्मश्रेयोऽ) र्थ पूजादि कुर्वन्ते न तेषामयं दोष इतिभावः ॥ ७ ॥

આ બાબતમાં ગ્રંથકાર પોતાનો નિર્ણય/ચુકાદો બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- પૂજા વિ. થી મુક્તિમહલમાં બિરાજમાન દેવતાનો કાંઈ પણ ઉપકાર સંભવી શકતો નથી માટે આ અવાસ્તવિક કલ્પના બાલકની કીડા સમાન છે.

વિશેષાર્થ :- પૂજા, ઘરેણાંથી શોભિત કરવા. સ્નાત્ર મહોત્સવ વિ. કરવો તેનાથી પ્રસ્તુત દેવતાને કાંઈ પણ (મુખ્ય) સુખનો અનુભવ કરાવવા રૂપ ઉપકાર સંભવતો નથી. તેથી 'મુક્તિસ્થ દેવતાનો ઉપકાર થાય છે.' આવી ખોટી કલ્પના બાલકની કીડા સમાન ભ્રમણાની ગણતરીમાં ગણાય છે. જેમ બાલક વિવિધ જાતના રમવાના સાધનોથી સુખ અનુભવે છે; તેમ પૂજાદિથી પ્રસ્તુત દેવતા સંતુષ્ટ થાય છે. તે પણ ભ્રમણા જ છે. આમ "મુક્તિસ્થદેવતાનો ઉપકાર થાય છે" આ પક્ષમાં બાલકીડા તુલ્યત્વ રૂપ દોષ આવે છે. પરંતુ જેઓ આત્મકલ્યાણ માટે પૂજાદિ કરે છે તેઓના ગળામાં આ દોષ સર્પ બની ડંખતો નથી., કારણ આત્મ કલ્યાણ માટે તો વાસ્તવિક છે. ॥ ૭ ॥

નિજભાવપક્ષ એવોપપત્તિમાહ ।

ભાવરસેન્દ્રાત્તુ મહોદયાઝીવતામ્રસ્વરૂપસ્ય ।

કાલેન ભવતિ પરમાઽપ્રતિબદ્ધા સિદ્ધકાઞ્ચનતા ॥ ૮ ॥

ભાવો રસેન્દ્ર ઇવ તસ્માત્તુ તત્ત ઇતિ મુખ્યદેવતાસ્વરૂપાલમ્બનાન્મહોદયાત્ પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસમ્પલ્લાભેન જીવભાવરૂપસ્ય જીવાત્મસ્વભાવતામ્રસ્ય કાલેન કિયતાપિ ભવતિ પરમા પ્રકર્ષવર્તિની અપ્રતિબદ્ધાનુપહતા સિદ્ધકાઞ્ચનતા સિદ્ધભાવસ્વર્ણતા ॥ ૮ ॥

પોતાના ભાવ જ યુક્ત છે તે જ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- જિનેશ્વર સ્વરૂપનાં આલંબન રૂપી રસેન્દ્ર - પારા સમાન ઉત્તમ ભાવથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય રૂપ મહોદયની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનાથી જીવના આત્મસ્વભાવરૂપ તાંબું કેટલાંક કાલે પરમ પ્રકર્ષવાળું કોઈથી ન હણાય એવું સિદ્ધસુવર્ણ જેવું બને છે. એટલે સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥ ૮ ॥

अयं केवलभावव्यापारस्तत्र शास्त्रादिव्यापारमाह ।

वचनानलक्रियातः कर्मन्धनदाहतो यतश्चैषा ।

इतिकर्तव्यतयाऽतः सफलैषाप्यत्र भावविधौ ॥ ९ ॥

वचनमागम एवानलोऽग्निस्तस्य क्रिया नियत विधिव्यापाररूपा, तस्याः सकाशात् कर्मन्धनदाहतो यतश्चैषा सिद्धिकाञ्चनता भवति नतु केवलभावरसेन्द्रादेवातोऽस्माद्धेतोरेषा बिम्बगता प्रतिष्ठाप्यत्र-प्रक्रमे भावविधौ भावसहकारितायां वचनक्रियारूपत्वेनेन्धनप्रक्षेपकल्पशुभव्यापाररूपयेति कर्तव्यतया सहिता सफला ॥ ९ ॥

आ तो मात्र भाव व्यापार थयो. હવે તો (સિદ્ધસુવર્ણભાવ અંગે) શાસ્ત્રાદિ વ્યાપાર દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- આગમરૂપ અગ્નિની ક્રિયાથી કર્મરૂપી ઈંધન બળતું હોવાથી આ સિદ્ધ સુવર્ણ રૂપતા (આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ) પ્રગટે છે, પણ માત્ર ભાવ રસેન્દ્રથી નહિ, માટે બિમ્બને વિષે થતી પ્રતિષ્ઠા પણ ભાવવિધિમાં ભાવના સહકારિપણામાં વચનક્રિયારૂપ - વચનાનુષ્ઠાનરૂપ હોવાથી બળતણ નાંખવનું કામ કરે છે. એમ શુભ વ્યાપાર રૂપ હોવાથી સફળ છે. ॥ ૯ ॥

इयं प्रतिष्ठा कथं ज्ञेयेत्याह ।

एषा च लोकसिद्धा शिष्टजनापेक्षयाऽखिलैवेति ।

प्रायो नानात्वं पुनरिह मन्त्रगतं बुधाः प्राहुः ॥ १० ॥

एषा च प्रतिष्ठाऽखिलैव लोकलोकोत्तरगता सर्वैव 'शिष्टजनापेक्षया' विशिष्टभव्यापेक्षया लोकसिद्धा पुरुषपारम्पर्यप्रतीता प्रायो बाहुल्येन, नानात्वं विशेषः पुनरिह लोकोत्तरप्रतिष्ठायां 'मन्त्रगतं' मन्त्रविषयं बुधाः प्राहुः ॥ १० ॥

આ પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે જાણવી તે દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- આ સઘળી લૌકિક, લોકોત્તર પ્રતિષ્ઠા શિષ્ટજન - વિશિષ્ટ ભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ પ્રાયઃકરીને પુરુષ પરમ્પરાથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં

વળી લોકોત્તર પ્રતિષ્ઠામાં મંત્રની બાબતમાં બુદ્ધિશાળી પુરુષો ભિન્નતા બતાવે છે. ॥ ૧૦ ॥

નાનાત્વમેવાહ ।

આવાહનાદિ સર્વ્વ વાયુકુમારાદિગોચરં ચાત્ર ।

સમ્માર્જનાદિસિદ્ધયૈ કર્તવ્યં મન્ત્રપૂર્વં તુ ॥ ૧૧ ॥

આવાહનપૂજનસ્વકર્મનિયોગાદિ : 'વાયુકુમારાદિગોચરં ચ' વાયુમેઘકુમારાદિ-વિષયં ચાત્ર પ્રતિષ્ઠાયાં સમ્માર્જનાદીનાં ક્ષેત્રસંશોધનાભિવર્ષણાદીનાં સિદ્ધયૈ નિષ્પત્તયે કર્તવ્યં 'મન્ત્રપૂર્વં તુ કુલક્રમાયાતમન્ત્રપુરસ્સરમેવ ॥ ૧૧ ॥

વિવિધ પશું જણાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ પ્રતિષ્ઠામાં કુળક્રમથી આવેલા મંત્ર પૂર્વક સંમાર્જન (ભૂમિ શુદ્ધતા) વિ. ની શુદ્ધિ માટે વાયુકુમાર વગેરેનું આવાહન પૂજન વગેરે કરવું જોઈએ. ॥ ૧૧ ॥

ન્યાસસમયે તુ સમ્યક્સિદ્ધાનુસ્મરણપૂર્વકમસદ્ગમ્ ।

સિદ્ધૌ તત્સ્થાપનમિવ કર્તવ્યં સ્થાપનં મનસા ॥ ૧૨ ॥

ન્યાસસમયે તુ મન્ત્રન્યાસકાલે તુ સમ્યગવૈપરીત્યેન સિદ્ધાનુસ્મરણપૂર્વકં મુક્તાત્મસ્મરણપૂર્વં અસદ્ગં શારીરમાનસસદ્ગરહિતં મુક્તૌ પરમપદે તસ્ય કેવલજ્ઞાનાદિચિદ્ધક્તિસમન્વિતસ્ય સ્થાપનમિવ કર્તવ્યં સ્થાપનં પ્રતિમાયા મનસા પ્રતિષ્ઠાવિધિશુદ્ધેનાન્તઃકરણેન ભાવોન્નયનવ્યાપારોઽયમેવેતિ કૃત્વા ॥ ૧૨ ॥

તે પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે કરવી જોઈએ તે કહે છે....

ગાથાર્થ :- મન્ત્રન્યાસ સમયે સારી રીતે સિદ્ધભગવંતના સ્મરણ પૂર્વક શરીર અને મન સંબંધી સંગ રહિત બની પરમપદમાં કેવલજ્ઞાનાદિ ચિત્શક્તિવાળાની સ્થાપના કરાય તે જ રીતે પ્રતિમામાં કેવલજ્ઞાનાદિ ચિત્શક્તિવાળાની શુદ્ધમનથી સ્થાપના કરવી ॥ ૧૨ ॥

સેયં પ્રતિષ્ઠા કિમુચ્યત ઇત્યાહ ।

बीजन्यासः सोऽयं मुक्तौ भावविनिवेशतः परमः ।

सकलावञ्चकयोगप्राप्तिफलोऽभ्युदयसचिवश्च ॥ १३ ॥

સોઽયં બીજસ્ય પુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યસ્ય સમ્યક્ત્વસ્ય વા ન્યાસો નિક્ષેપઃ યેયં પ્રતિષ્ઠાનામ કુત બીજન્યાસઃ ઇત્યાહ મુક્તૌ - સિદ્ધૌ ભાવવિનિવેશતઃ કલ્યાણસમ્પન્નૈર્દર્શનાદપિ પાવનૈઃ । તથાદર્શનતો યોગ આઘાવચ્ચક ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥ તેષામેવ પ્રણામાદિક્રિયાનિયમ ઇત્યલં । ક્રિયાઽવચ્ચકયોગઃ સ્યાન્મ-હાપાપક્ષયોદયઃ ॥ ૨ ॥ ફલાવચ્ચકયોગસ્તુ સદ્ભ્ય એવ નિયોગતઃ । સાનુ-બન્ધફલાવાસિર્દ્ધર્મસિદ્ધૌ સતાં મતેતિ ॥ ૩ ॥ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયે (૨૧૯/૨૨૦/૨૨૧) ॥ ૧૩ ॥

આ પ્રતિષ્ઠા શું કહેવાય છે ? માટે તેનું સમાધાન કરે છે....

ગાથાર્થ :- આ શુભભાવાત્મક પ્રતિષ્ઠા તે પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય કે સમકિત રૂપ બીજનો ન્યાસ છે. કારણ કે મુક્તિમાં ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ થવાથી આ બીજન્યાસ પ્રધાન સર્વ અવગ્યક યોગની પ્રાપ્તિના ફળવાળો અને અભ્યુદયનો સહાય કરનારો છે...

વિશેષાર્થ :- પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની કે સમકિતની આત્મામાં વાવણી તે બીજન્યાસ. આ નિક્ષેપ ભાવપ્રતિષ્ઠા કેવા પ્રકારનો છે તે કહે છે. પ્રધાન તથા સઘળાય અવંચક યોગની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર અને આપણા અભ્યુદય = ઉત્તરોત્તર આત્માની ઉન્નતિ સદ્ગતિમાં સહાયકારી છે. ત્યાં અવંચક યોગનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. દર્શન માત્રથી બીજા ને પાવન કરનાર એવા કલ્યાણસંપન્ન પવિત્ર મુનિઓનાં દર્શન કરી હું પણ પાવન થાઉં, આવી ભાવનાથી મહામુનિઓનો સંપર્ક સાધવો તે સદ્યોગાવંચક. તે મહાત્માઓને વિશેષભાવથી વંદનાદિ નિયમસર કરવા તે ક્રિયાવગ્યક યોગ છે, તેની પ્રાપ્તિ મહાપાપનો - નીચગોત્રનો નાશ કરનારી થાય છે ! સાધુ ભગવંત પાસેથી ઉપદેશ તથા નિર્દેશથી નિયમા ઉત્તરોત્તર ફળની પ્રાપ્તિ - (એટલે અધિક અધિક અનુષ્ઠાન કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય) ફરી ફરી વંદનાદિ સાધનામાં હોશ (ઉત્સાહ) જાગવી. ધર્મ સિદ્ધિમાં આવી ફળ

પ્રાપ્તિ સંતોને માન્ય છે. આ ઇળાવગ્યક યોગ છે. એમ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં જણાવ્યું છે. ॥ ૧૩ ॥

અયં ચ બીજન્યાસ ઉપાયેન સંવર્દનીય ઇત્યાહ ।

લવમાત્રમયં નિયમાદુચિતોચિતભાવવૃદ્ધિકરણેન ।

ક્ષાન્ત્યાદિયુતૈર્મૈત્ર્યાદિસન્ગતૈર્બૃહણીય ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

લવમાત્રં અપિર્ગમ્યઃ સ્તોકમાત્રમપિ યથા સ્યાત્તથા કિં પુનરધિકમાત્રમિત્યર્થઃ । અયં પ્રતિષ્ઠાગ્રતો ભાવો નિયમાન્નિશ્ચયેનોચિતોચિતા ચાસૌ દેશકાલાદ્યનુરૂપા ભાવવૃદ્ધિશ્ચ તત્સમ્પાદનેન 'ક્ષાન્ત્યાદિયુતૈઃ ક્ષમામાર્દ્દવાર્જ્જવસન્તોષસમન્વિતૈર્મૈત્ર્યાદિસન્ગતૈર્મૈત્રીકરુણામુદિતોપેક્ષાસહિતૈર્બૃહણીયો વર્દનીય ઇત્યુક્તન્યાયેન ॥ ૧૪ ॥

આ બીજન્યાસ ઉપાયથી વધારવો જોઈએ માટે કહે છે....

ગાથાર્થ :- થોડો માત્ર પણ પ્રતિષ્ઠા સમય સંબંધીભાવ-બીજન્યાસ નિયમા સમુચિત દેશકાલાદિ ભાવને અનુરૂપ ભાવ વૃદ્ધિ કરવા દ્વારા., ક્ષમાદિ ધર્મથી યુક્ત બની, મૈત્ર્યાદિ ભાવનો સથવારો લઈ વધારવો જોઈએ. ॥ ૧૪ ॥

વિશેષાર્થ:- પ્રતિષ્ઠા કાલે જે ભાવોલ્લાસ જાગ્યો હોય તેનો વધારો કરવાનો ઉપાય આ ગાથા દ્વારા ગ્રંથકારે દર્શાવેલ છે. ॥ ૧૪ ॥

અયમેવ વિશિષ્ય સ્તૂયતે ।

નિરપાયઃ સિદ્ધાર્થઃ સ્વાત્મસ્થો મન્ત્રરાડસન્ગશ્ચ ।

આનન્દો બ્રહ્મરસશ્ચિન્ત્યસ્તત્ત્વજ્ઞમુષ્ટિરિયમ્ ॥ ૧૫ ॥

અપાયેભ્યો નિર્ગતો નિરપાયઃ, સિદ્ધા અર્થા અસ્મિન્નિતિ સિદ્ધાર્થઃ, સ્વાત્મનિ તિષ્ઠતીતિ સ્વાત્મસ્થઃ સ્વાભાવિકગુણરૂપત્વેનાલ્પસ્યાપિ બલીયસ્ત્વાદૌપાધિકપ્રબલકર્મનાશક ઇતિ ભાવઃ । મન્ત્રરાટ્-મન્ત્રરાજ પરમમનનત્રાણગુણવત્ત્વાદસન્ગશ્ચ સન્ગરહિતશ્ચાનન્દસ્તદ્દેતુત્વાત્ 'બ્રહ્મ'- સત્યતપોજ્ઞાનરૂપં તસ્ય રસ આસ્વાદશ્ચિન્ત્યશ્ચિન્તનીયસ્તત્ત્વજ્ઞાનાં મુષ્ટિરત્પેન બહુહિતસન્ગ્રહોઽયં પ્રતિષ્ઠાગતો ભાવઃ ॥ ૧૫ ॥

આની જ વિશેષ કરીને સ્તુતિ કરે છે....

ગાથાર્થ :- આ પ્રતિષ્ઠા સંબંધી ભાવ વિઘ્ન વગરનો પોતાના આત્મામાં રહેલ, મંત્રરાજ, સંગરહિત, આનંદ સ્વરૂપ, બ્રહ્મનો આસ્વાદ રૂપ સદા ચિન્તનીય તથા તત્ત્વજ્ઞપુરુષોની મુષ્ટિ છે.

વિશેષાર્થ :- નિરપાય એટલે વિઘ્ન આવતા નથી; તેમજ આવા ભાવ જાગી જતા આત્મોન્નતિમાં વિઘ્ન આવે તો ઝઝૂમી ને દૂર હડસેલવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે નિરપાય કહેવાય. પ્રતિષ્ઠા સંબંધી ભાવમાં સઘળાએ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જાય છે. આ ભાવ પણ આત્મામાં રહેલો હોય છે. એટલે આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્યશક્તિ રૂપ છે. માટેજ તો થોડો પણ આ ભાવ બલવાન હોવાથી ઔપાધિક પ્રબલ કર્મનો નાશ કરે છે. પ્રધાન મનન અને રક્ષણ ગુણવાળો હોવાથી મંત્રરાજ છે. આનંદનો હેતુ હોવાથી આનંદ રૂપ કહેવાય છે. આવા ભાવની પ્રાપ્તિ થવાથી આત્મા સત્ય તથા જ્ઞાન રૂપ બ્રહ્મનો આસ્વાદ માણે છે માટે બ્રહ્મરસરૂપ, વારંવાર ચિંતન કરવા યોગ્ય હોવાથી ચિન્ત્ય, આવા થોડા ભાવથી પણ ઘણું હિત થતું હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનીની મુષ્ટિ રૂપ કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

एवं प्रतिष्ठाविधिं परिसमाप्य तच्छेषमाह ।

अथै दिवसान् यावत् पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्त्तव्या ।

दानं च यथाविभवं दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः ॥ १६ ॥ ८ ॥

अथै दिवसान् यावदविच्छेदेन नैरन्तर्येण पूजा पुष्पबलिविधानादिभिरस्य बिम्बस्य कर्त्तव्या, दानं च यथाविभवं विभवानुसारेण दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः शासनोन्नतिनिमित्तम् ॥ १६ ॥

એ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા વિધિ સંપૂર્ણ કરી તેમાં બાકી હોય તે કહે છે...

ગાથાર્થ :- આઠ દિવસ નિરન્તર પ્રતિમાની પૂજા કરવી જોઈએ અને વૈભવના અનુસારે શાસન પ્રભાવના નિમિત્તે સર્વ જીવોને દાન આપવું જોઈએ ॥ ૧૬ ॥

વિશેષાર્થ :- (એટલે અષ્ટાહિનકા વિ. મહોત્સવ કરવો.)

॥ ઇતિ અષ્ટમં ષોડશકમ્ ॥

નવમં પૂજાસ્વરૂપ ષોડશકમ્

પૂજાવિચ્છેદતોઽસ્ય કર્તવ્યેત્યુક્તં । સૈવ સ્વરૂપતોઽભિધીયતે ।

સ્નાનવિલેપનસુગન્ધિપુષ્પધૂપાદિભિઃ શુભૈઃ કાન્તમ્ ।

વિભવાનુસારતો યત્કાલે નિયતં વિધાનેન ॥ ૧ ॥

અનુપકૃતપરહિતરતઃ શિવદસ્ત્રિદશેશપૂજિતો ભગવાન્ ।

પૂજ્યો હિતકામાનામિતિભક્ત્યા પૂજનં પૂજા ॥ ૨ ॥

સ્નાનં ગન્ધદ્રવ્યસંયોજિતં સ્નાત્રં, વિલેપનં ચન્દનકુહુમાદિભિઃ, સુષ્ટુ સુગન્ધિપુષ્પાણિ જાત્યાદીનિ, સુગન્ધિધૂપઃ કાકતુણ્ડાદેસ્તદાદિભિરપરૈરપિ શુભૈર્ગન્ધદ્રવ્યવિશેષૈઃ કાન્તં મનોહારિ વિભવાનુસારતઃ સમ્પદનુસારેણ યત્પૂજનમિત્યગ્રે સમ્બન્ધઃ કાલે ત્રિસન્ધ્યં સ્વવૃત્ત્યવિરુદ્ધે વા કાલે, નિયતં સદા, વિધાનેન શાસ્ત્રોક્તેન ॥ ૧ ॥ ન વિદ્યતે ઉપકૃતમુપકારો યેભ્યસ્તે ચ તે પરે ચ તેભ્યો હિતં તસ્મિન્ રતઃ; અનુપકૃતઉપકારફલાભાગી સન્ પરહિતરત ઇતિ વા, નિષ્કારણવત્સલ ઇત્યર્થઃ । શિવદો મોક્ષાર્પકઃ ત્રિદશેશૈરિન્દ્રૈઃ પૂજિતો ભગવાન્ સમગ્રૈશ્વાર્યાદિસમ્પન્નઃ; પૂજ્યઃ પૂજનીયો, હિતકામાનાં હિતાર્થિનાં પ્રાણિનામિત્યેવંવિધકુશલપરિણામરૂપયા ભક્ત્યા યત્પૂજનં સા પૂજીચ્યતે ॥ ૨ ॥

દિવસનું આંતરું પાડ્યા વગર પ્રભુ પ્રતિમા પૂજવાની વાત કરી હવે તે પૂજનું સ્વરૂપ કહે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપકાર નહિં કરનાર એવા બીજા પ્રાણીઓનું પણ હિત કરવામાં તત્પર, મોક્ષ સુખને આપનારા, ઈન્દ્રોથી પૂજાયેલા એશ્વર્યાદિથી સંપન્ન પ્રભુ પૂજનીય છે. આવી ભક્તિથી (આવા કુશળભાવથી) હિતની કામનાવાળા પ્રાણીઓ સુંદર રીતે પ્રક્ષાલ; ચંદનાદિથી વિલેપન; સારા સુગંધી પુષ્પ, ધૂપ વિ. થી વૈભવને અનુસારે મનને હરનારી સમયસર નિયત વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરે છે; તેને પૂજા કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥ ૨ ॥

વિશેષાર્થ :- યત્કાલે ત્રણે સંધ્યાએ જે જે પૂજનું વિધાન છે; તે પૂજા કરવી અથવા તો પોતાની આજીવીકાને વાંધો ન આવે તેમ સમય મળે ત્યારે પૂજા કરવી. ॥ ૧ / ૨ ॥

તામેવભેદેનાહ ।

પન્ચોપચારયુક્તા કાચિદ્દાષ્ટોપચારયુક્તા સ્યાત્ ।

ઋદ્ધિવિશેષાદન્યા પ્રોક્તા સર્વોપચારેતિ ॥ ૩ ॥

एका पञ्चोपचारयुक्ता पञ्चभिर्जानुद्वयकरद्वयोत्तमाङ्गलक्षणैरुपचारैर्युक्तेति-
कृत्वा, पञ्चभिरुपचारैरभिगमैर्युक्तेति वा कृत्वा । कचिदष्टोपचारयुक्ताऽष्ट-
भिरङ्गैः शीर्षोरउदरपृष्ठबाहुद्वयलक्षणैरुपचारोऽस्यामिति हेतोः । अन्या
ऋद्धिविशेषाद्दशार्णभद्रादिन्यायेन सर्वोपचारा सर्वैः प्रकारैरन्तः पुरहस्त्यश्व-
रथादिभिः “सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं सव्वविभूइए सव्वविभूसाए सव्वा-
यरेणे” त्याघागम विनयोऽस्यामिति कृत्वा ॥ ३ ॥

તે પૂજાના પ્રકાર બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- પંચાંગ પ્રણિપાત કે પાંચ અભિગમયુક્ત તે પંચોપચાર યુક્તા; પૂજાનાં આઠ અંગ વડે જે પૂજામાં ઉપચાર-વિનય કરાય તે અષ્ટોપચાર યુક્તા પૂજા, ઋદ્ધિ વિશેષથી સર્વ સામગ્રી દ્વારા ઉપચાર - વિનય કરવો તે સર્વોપચારા પૂજા કહેવાય ॥ ૩ ॥

વિશેષાર્થ :- બે જાનુ બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચ અંગને ભૂમિએ સ્પર્શ કરાવવા તે પંચાંગ પ્રણિપાત તે પંચોપચાર પૂજા; મસ્તક છાતી પેટ પીઠ બે હાથ બે જાનુ એ આઠ અંગને ભૂમિએ સ્પર્શ કરાવવા તે અષ્ટાંગ પ્રણિપાત અને અષ્ટોપચાર યુક્તા કહેવાય છે.

दशाङ्गभद्रादिनी जेम विशेष ऋद्धिथी अंतःपुर-राशीओ, हाथी घोडा - पालणी सर्व सैन्य सर्व समुदाय सर्व विलूति सर्व आदर साथे જે પૂજા કરાય તે સર્વોપચારા પૂજા કહેવાય. ॥ ૩ ॥

इयं च यथा येन कार्या तथाह ।

न्यायार्जितेन परिशोधितेन वित्तेन निरवशेष्यम् ।

कर्त्तव्या बुद्धिमता प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन ॥ ४ ॥

न्यायेनार्जितेन ततः परिशोधितेन भावविशेषाद्वित्तेन धनेन निरवशेषा सकलेयं पूजा कर्त्तव्या बुद्धिमता, प्रयुक्तः सत्सिद्धियोगः सत्साधनव्यापारो येन स तथा तेन ॥ ४ ॥

આ પૂજા જે ધનથી જે રીતે કરવાની હોય છે. (તે ધન કેવું હોવું જોઈએ તે દર્શાવે છે....)

ગાથાર્થ :- નીતિથી મેળવેલ ભાવ દ્વારા પરિશુદ્ધ કરેલ ધનથી સત્સાધનવ્યાપારવાળા બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ પૂરે પૂરી પૂજા કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- અડધી સામગ્રી નીતિવાળા ધનથી લાવે અને અડધી બે નંબરના ધનથી લાવે એવું ન કરે એટલે પૂજાને લગતી બધી સામગ્રી શુદ્ધ ધનથી લાવે. આ ધનમાં કોઈનો ભાગ ભૂલમાં આવી ગયો હોય તો તેનું ફળ તે વ્યક્તિને મળે, આ ભાવથી ધનને શુદ્ધ કરવાનું હોય છે. પૂજા કરતી વખતે ઉપકરણ અને વ્યાપાર - પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ત હોવી જોઈએ એટલે નિંદા સાધનોથી પૂજા ન કરાય ॥ ૪ ॥

શુચિનાત્મસંયમપરં સિતશુભવસ્ત્રેણ વચનસારેણ ।

આશંસારહિતેન ચ તથા તથા ભાવવૃદ્ધ્યોચ્ચૈઃ ॥ ૫ ॥

શુચિના હસ્તપાદમુખપ્રક્ષાલનશિરઃસ્નાનરૂપદેશસર્વભેદભિન્નદ્રવ્યસ્નાનેન શુદ્ધા-
ધ્યવસાયરૂપભાવસ્નાનેન ચ પવિત્રેણાત્મનઃ શરીરસ્ય સંયમઃ સંવૃતાઙ્ગો-
પાઙ્ગેન્દ્રિયત્વં તત્પરં તત્પ્રધાનં યથા ભવત્યેવં પૂજા કર્તવ્યા, સિતમુજ્જ્વલં
શુભં શોભનં ચ વસ્ત્રં યસ્ય સ તથા તેન, શુભમિહ સિતાદન્યાદપિ પટ્ટયુગ્માદિ
રક્તપીતાદિવર્ણ ગૃહ્યતે, વચનસારેણાગમપ્રધાનેનાશંસયેહપરલોકફલવાઙ્છયા
રહિતેન ચ, તથા-ત્તેન પુષ્પવસ્ત્રાદિવિરચનાપ્રકારેણ ભાવવૃદ્ધ્યોચ્ચૈરતિશ-
યેન ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ :- દ્રવ્યથી દેશ અને સર્વ સ્નાનથી પવિત્ર અને ભાવથી વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી પવિત્ર, શરીરના અંગોપાંગ ઈન્દ્રિય વિ. ને કાબુ રાખવામાં

તત્પર બની; શ્વેત શુભ વસ્ત્રવાળા આશંસા વગરના પુરુષે આગમને આગળ રાખી પુષ્પ વસ્ત્ર વિ. થી આંગી રચવા વિ. દ્વારા અતિશય ભાવની વૃદ્ધિ થાય તેવી રીતે ભાવની વૃદ્ધિ પૂર્વક પૂજા કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- રક્તપીતાદિવર્ણવાળા રેશ્મી વિ. વસ્ત્રો પણ પહેરી શકાય છે. આલોક ને પરલોક સંબંધી કોઈ પણ જાતની આશંસા રાખ્યા વગર પુષ્પ વસ્ત્ર અલંકાર વિ. થી સુંદર આંગી વિ. રચના દ્વારા જેમ ભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે સુંદર પૂજા કરવી. અહિં વચનસારેણ એટલે શાસ્ત્રને બાધ ન આવે તેમ; માટે આંગી રચના મુખાકૃતિ વિ. અંગ ઢંકાઈ જાય કે મોહ પમાડે તેવી અયોગ્ય રચના ન કરવી જોઈએ. તેમજ નિષેધ્ય સામગ્રીથી = નીચે પડેલા ફૂલ વિ. થી, જેનાથી પ્રતિમાને નુકશાન પહોંચે તેવી સામગ્રીથી પૂજા ન કરવી ॥ ૫ ॥

इयमधिकृता पूजा पुष्पामिषस्तोत्रादिभेदेन बहुविधा तत्र पुष्पादिपूजामभिधाय स्तोत्रपूजां कारिकाद्वयेनाह ।

पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविधवर्णसंयुक्तैः ।

आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥ ६ ॥

पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरस्सरैर्विचित्रार्थैः ।

अस्खलितादिगुणयुतैः स्तौत्रैश्च महामतिग्रथितैः ॥ ७ ॥

પિણ્ડ: શરીરમષ્ટોત્તરલક્ષણસહસ્રલક્ષિતં, ક્રિયા સર્વાતિશાયિદુર્વારપરીષહજયા-ઘાચારરૂપા, ગુણા જીવસ્વભાવાવિનાભૂતા: સામાન્યેન જ્ઞાનાદયો, વિશેષેણ કેવલજ્ઞાનાદયસ્તદ્ગતૈસ્તદ્વિષયૈઃ ગમ્भीરૈઃ સૂક્ષ્મમતિગમ્યાર્થૈર્વિવિધાશ્ચન્દોઽ-લઙ્કારભઙ્ગ્યા વિચિત્રા યે વર્ણાસ્તૈઃ સંયુક્તૈરાશયવિશુદ્ધેર્નવમરસાભિવ્યઙ્ગનયા ચિત્તશુદ્ધેર્જનકૈઃ, સંવેગો ભવભયં મોક્ષાભિલાષો વા પરમચનં ગમનં યેષુ તાનિ તથા તૈઃ પુણ્યહેતુત્વાત્ પુણ્યૈઃ ॥ ૬ ॥

આ અધિકૃત પૂજા પુષ્પ સ્તોત્ર વિ. ભેદથી ઘણાં પ્રકારની છે ત્યાં પૂષ્પાદિ પૂજા કહીને બે ગાથાથી સ્તોત્ર પૂજા દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- શરીરના લક્ષણ, શ્રેષ્ઠ અચ્ચર યાદન જ્ઞાનરૂદિ ગુણના

વિષયવાળા, ગંભીર, વિવિધ વર્ણથી જોડાયેલા, આશય વિશુદ્ધિને જગાડનાર, સંવેગ રસમય, પુણ્યના હેતુભૂત, પોતાના પાપનું નિવેદન કરનારા, પ્રશિધાનની પ્રધાનતાવાળા, અનેક અર્થવાલા અસ્ખલિત વિ. ગુણવાળા ઉત્તમબુદ્ધિવાળાઓએ રચેલા સ્તોત્રથી પૂજા કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- પિણ્ડ - શરીરના ૧૦૦૮ લક્ષણોને દર્શાવનાર. ક્રિયા - સર્વ અતિશયવાળા, દુર્વાર પરિષહને જીતવા વિ. સુંદર આચારોની પ્રરુપણા કરનારા, ગુણ - આત્મસ્વભાવના અવિનાભૂત જ્ઞાનાદિ ગુણોનું વર્ણન કરનારા ગંભીર - સૂક્ષ્મમતિથી જાણી શકાય તેવા અર્થવાળા, વિવિધવર્ણ સંયુક્ત અનેક જાતનાં છંદ અલંકાર ભંગીથી વિચિત્ર જે વર્ણો તેનાથી યુક્ત, શાંતરસની અભિવ્યક્તિ દ્વારા આશયની શુદ્ધિ કરનારા, સંવેગ - સંસારના ભયને કે મોક્ષની જોરદાર ઈચ્છાને દર્શાવનારા. પુણ્ય - જેના નિમિત્તે ઉંચા સ્થાને જવાય તેવા. પાપનિવેદન ગર્ભ - રાગાદિથી કરેલા પાપોનું નિવેદન કરનાર પ્રશિધાન પુરસ્સર - એકાગ્રતાની પ્રધાનતાવાળા. પાપાનાં રાગદ્વેષમોહકૃતાનાં, સ્વયંકૃતત્વેન નિવેદન ગર્ભોડન્તર્ગતભાવો યેષાં તાનિ તથા તૈઃ પ્રણિધાનમૈકાગ્ર્યં તત્પુરસ્સરૈરુપયોગપ્રધાનૈરિતિયાવદ્ધિચિત્રાર્થે-ર્બહુવિધાર્થયુક્તૈરસ્ખલિતાદયો ગુણાઃ અસ્ખલિતામિલિતાવ્યત્યાગ્રેડિતાદિલક્ષણાસ્તૈર્યુતૈરભિવ્યાહારકાલે સ્તોત્રૈશ્ચ મહામતિભિર્વિશિષ્ટબુદ્ધિભિર્ગ્રથિતૈરિયં પૂજા કર્તવ્યેતિ પશ્ચાત્સમ્બન્ધનીયમ્ ॥ ૭ ॥

વિચિત્રાર્થ - અનેક પ્રકારના અર્થવાળા અને બોલતી વખતે અસ્ખલિતાદિ ગુણ યુક્ત સ્ખલના વગરના અમિલિત - વિસદૃશ પદોથી અનેક જાતના ધાન્યને મેળવનારની જેમ જે મળેલું નહિં, તે અમિલિત, અથવા વિપર્યસ્ત પદ વાક્ય જેમાં મેળવેલા ન હોય પણ યથાસ્થિત જ મેળવેલા હોય અથવા પદ વાક્યનો વિચ્છેદ જેમાં બરાબર છે. અવ્યત્યાગ્રેડિતં - વિવિધ પ્રકારના અનેક શાસ્ત્રોના પદ વાક્ય રૂપ પલ્લવોને વિમિશ્ર કરી દીધેલો હોય તે વ્યત્યાગ્રેડિત, અથવા જ્યાં ત્યાં થી જેમ તેમ પદોને કે વાક્યોને તોડી નાંખીને ગુંથી કાઢેલા હોય તે વ્યત્યાગ્રેડિત આવું જે ન હોય તે અવ્યત્યાગ્રેડિત આવા લક્ષણો યુક્ત તેમજ વિશિષ્ટ બુદ્ધિમાનોએ ગૂંથેલા સ્તોત્રો (સ્તવન) વડે સ્તોત્ર પૂજા કરવી જોઈએ ॥ ૬ ॥ ७ ॥

કથં પુનઃ સ્તોત્રેભ્યઃ પૂજા સ્યાદિત્યાહ ॥

શુભભાવાર્થ પૂજા સ્તોત્રેભ્યઃ સ ચ પરઃ શુભો ભવતિ ।

સદ્ભૂતગુણોત્કીર્તનસંવેગાત્સમરસાપત્યા ॥ ૮ ॥

શુભભાવાર્થ પૂજા સર્વાપિ પુષ્પાદિભિરિષ્યતે, સ ચ ભાવઃ સ્તોત્રેભ્યઃ પરઃ પ્રવૃષ્ટઃ શુભો ભવતિ, સદ્ભૂતાનાં - વિઘ્નમાનાનાં ગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં યત્કીર્તનમ્; તેન સંવેગો મોક્ષાભિલાષસ્તતઃ સમે ભાવે રસોઽભિલાષો યસ્યાં તાદૃશ્યાપત્યા પ્રાપ્ત્યા હેતુભૂતયા પરમાત્મગુણોપયોગેન પરમાર્થતસ્તદનન્ય-વૃત્તિલક્ષણયા, તતશ્ચ 'પુષ્પાદિતઃ શુભતરપરિણામનિબન્ધનત્વેન સ્તોત્રાણાં વિશિષ્ટપૂજાહેતુત્વં સિદ્ધં ભવતિ ॥ ૮ ॥

સ્તોત્રોથી પૂજા કેવી રીતે થાય ? તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સઘળીએ પૂજા શુભભાવ માટે છે. અને સ્તોત્રોથી સદ્ભૂત ગુણો ગાવાથી સંવેગ પ્રગટે છે. અને તેનાથી સમરસની (પરમાત્મભાવ)ની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી પુષ્પાદિપૂજા કરતા સ્તોત્રથી ઉચ્ચકોટિના શુભભાવો પ્રગટે છે. માટે સ્તોત્ર પૂજાનો હેતુ છે એ સિદ્ધ થયું.

વિશેષાર્થ :- સમરસાપત્તિ - પરમાત્મના સ્વરૂપભૂત જે જ્ઞાનાદિગુણ તેનો ઉપયોગ - તન્મય બનવું. ॥ ૮ ॥

અથાન્યથા પૂજાભેદત્રયમાહ ।

કાયાદિયોગસારા ત્રિવિધા તચ્ચુદ્ધ્યુપાત્તવિત્તેન ।

તદતિચારરહિતા સા પરમાન્યે તુ સમયવિદઃ ॥ ૯ ॥

કાયાદયો યે યોગાસ્તત્સારા તત્પ્રધાના ત્રિવિધા ત્રિપ્રકારા કાયાયોગસારા વાગ્યયોગસારા મનોયોગસારા ચ; તેષાં કાયાદિયોગાનાં શુદ્ધિઃ કાયાદિદોષ-પરિહારપૂર્વેકાગ્રપ્રવૃત્તિસ્તયોપાત્તં યદ્વિત્તં તેન કારણભૂતેન યા તદતિચારૈઃ શુદ્ધ્યતિચારૈઃ રહિતા સા પરમા પ્રધાના પૂજાઽન્યે તુ સમયવિદ આગમજ્ઞા ઇતિ વદન્તીતિ શેષઃ ॥ ૯ ॥

બીજી રીતે પૂજાના ત્રણ પ્રકાર બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- કાયાદિયોગની પ્રધાનતાવાળી તેઓની શુદ્ધિથી (કરાતી તેમજ) પ્રાપ્ત થયેલા ધનથી જે શુદ્ધિના અતિચારથી રહિત કરાય છે. તે ત્રણ પ્રકારની શ્રેષ્ઠ પૂજા અન્ય શાસ્ત્રજપુરુષો કહે છે.

વિશેષાર્થ :- કાયયોગની પ્રધાનતાવાળી, વચનયોગની પ્રધાનતાવાળી મનયોગની પ્રધાનતાવાળી એમ ત્રણપ્રકારની પૂજા છે. આવી પૂજા જે કાયાદિ દોષને દૂર કરવા પૂર્વક એકાગ્ર ચિત્તે પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા મેળવેલ ધનથી કરાય છે, અને જેનાથી શુદ્ધિમાં અતિચાર લાગે તેવા અતિચાર વિનાની પૂજાને અન્ય આગમજ્ઞાતાઓ પ્રધાન પૂજા કહે છે. ॥ ૯ ॥

તિસૃણામપ્યેતાસામન્વર્થનામભેદમાહ ।

વિઘ્નોપશમન્યાઘા ગીતામ્યુદયપ્રસાધની ચાન્યા ।

નિર્વાણસાધનીતિ ચ ફલદા તુ યથાર્થસજ્ઞાભિઃ ॥ ૧૦ ॥

વિઘ્નાનુપશમયતીતિ વિઘ્નોપશમન્યાઘા કાયયોગસારા ગીતા કથિતા; ડમ્યુદય પ્રસાધયતીત્યમ્યુદયપ્રસાધની ચાન્યા ડપરા વાગ્યોગપ્રધાના, નિર્વાણ સાધયતીતિ ચ મનોયોગસારા; ફલદાતુ ફલદૈવૈકૈકા યથાર્થસજ્ઞાભિરન્વર્થાભિધાનૈરેતાસાં સમન્તભદ્રા સર્વમજ્જલા સર્વસિદ્ધિફલેત્યેતાન્યપ્યન્વર્થનામાનિ ગીયન્તે । તથેહ પ્રથમા પ્રથમાવજ્ઞકયોગાત્સમ્યગદૃષ્ટેર્ભવતિ, દ્વિતીયા તુ દ્વિતીયાવજ્ઞકયોગાદુત્તરગુણધારિણસ્તૃતીયાકીચ તૃતીયાવજ્ઞકયોગાત્પરમશ્રાવકસ્યૈવ, પ્રથમકરણભેદેન ગ્રન્થ્યાસન્નસ્ય ચ ધર્મમાત્રફલૈવેયં સદ્યોગાદિ-ભાવાદ- નુબન્ધસિદ્ધેશ્ચેત્યયં પૂજાવિશિકાયાં વિશેષઃ ॥ ૧૦ ॥

આ ત્રણે પૂજાના સાર્થક નામ (દર્શાવે છે) નો ભેદ ખોલતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- કાયયોગના સારવાળી પ્રથમ પૂજા વિઘ્નને ઉપશાંત કરનારી છે. વચનયોગના સારવાળી બીજી પૂજા અભ્યુદયને સાધનારી છે. મનોયોગના સારવાળી ત્રીજી પૂજા નિર્વાણ સાધનારી છે. એ પ્રમાણે યથાર્થ સંજ્ઞા વડે ફળ આપનારી છે.

વિશેષાર્થ :- વિઘ્નોપશમની આદિ ત્રણ પૂજાના સમન્તભદ્રા, સર્વ મંગલા, સર્વસિદ્ધિફળા આ સાન્વર્થ નામો પણ કહેલા છે, તથા પ્રથમ અવગ્યક

યોગથી સમકિતીને પહેલી પૂજા હોય છે. બીજા અવગ્યક યોગથી ઉત્તરગુણધારીને સામાયિક પૌષ્ઠ પ્રતિક્રમણાદિ ઉત્તરગુણને ધારણ કરનારને હોય છે. ત્રીજા અવગ્યક યોગથી ત્રીજી પૂજા પરમ શ્રાવકને હોય છે. પ્રથમ કરણ - યથાપ્રવૃત્તકરણથી ગ્રંથી નજીક રહેવાને અપુનર્બંધકને પણ જિનપૂજા હોઈ શકે છે. આ ધર્મ માત્ર ફળ આપનારી છે. કારણકે તેવા જીવને સદ્યોગાદિ પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ જ્ઞાન અને પ્રણિધાનાદિ ન હોવાના કારણે અનુબંધ પડતો નથી, આનો વિસ્તાર પૂજાવિશિકાથી જાણવો.

એટલે કે - યથા પ્રવૃત્તકરણથી ગ્રંથી નજીક આવેલ દૂરભવ્ય અને અભવ્ય અનંતીવાર સદ્યોગાદિ - જિન ધર્મ (દ્રવ્યથી) પામે છે. પણ અપૂર્વકરણ રૂપી તીક્ષ્ણ કુહાડીના અભાવે ગ્રંથીભેદ કરી શકતા નથી. તેથી જિનધર્મનો અનુબંધ પડતો નથી. ॥ ૧૦ ॥

તિસૃષ્વપિ યદ્ભવતિ તદાહ ॥

પ્રવરં પુષ્પાદિ સદા ચાઘાયાં સેવતે તુ તદ્વાતા ।

આનયતિ ચાન્યતોઽપિ હિ નિયમાદેવ દ્વિતીયાયામ્ ॥ ૧૧ ॥

ત્રૈલોક્યસુન્દરં યન્મનસાપાદયતિ તત્તુ ચરમાયામ્ ।

અખિલગુણાધિકસદ્યોગસારસદ્બ્રહ્મયાગપરઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રવરં-પ્રધાનં પુષ્પાદિ પુષ્પગન્ધમાલ્યાદિ સદા ચ સર્વદેવાઘાયાં પ્રથમપૂજાયાં 'સેવતે તુ' - સેવત એવ સ્વહસ્તેન દદાત્યેવેત્યર્થઃ તદ્વાતા તત્પૂજાકર્તા । આનયતિ ચ વચનેનાન્યતોઽપિ હિ ક્ષેત્રાન્તરાત્ પ્રસ્તુતં પુષ્પાદિ નિયમાદેવ નિશ્ચયાદેવ દ્વિતીયાયાં પૂજાયામ્ ॥ ૧૧ ॥ ત્રૈલોક્યેત્યાદિ । ત્રૈલોક્યે ત્રિષુ લોકેષુ, પ્રધાનં સુન્દરં યત્પારિજાતકુસુમાદિ નન્દનવનગતં, તત્તુ-તદેવ મનસાન્તઃકરણેનાપાદયત્યુપનયતિ ચરમાયાં નિર્વાણસાધન્યાં તદ્વાતેત્યત્રાપ્ય-ભિસમ્બન્ધ્યતેઽયમેવ વિશિષ્યતેઽખિલૈર્ગુણૈરધિકં સદ્યોગાનાં સદ્ધર્મવ્યા-પારાણાં સારં ફલકલ્પમજરામરત્વેન હેતુના યત્ સદ્બ્રહ્મા પરમાત્મસ્વરૂપં તસ્ય યાગો યજનં પૂજનં તત્પરસ્તદેકદત્તબુદ્ધિઃ; અખિલગુણાધિકસ્ય હિ પૂજાઽખિલગુણાધિકં પૂજોપકરણં મનસિ નિધાયાતિશયિતપરિતોષાય બુદ્ધિમતા વિધેયેત્યર્થઃ ॥ ૧૨ ॥

ત્રણે પૂજામાં જે થાય તે બતાવે છે. . .

ગાથાર્થ :- પ્રથમ પૂજામાં ઉચ્ચકોટિના પુષ્પ વિ. સદા પોતના હાથે જ પૂજા કરનાર મૂકે છે (પ્રતિમા ઉપર ચઢાવે છે)

બીજી પૂજામાં બીજા સ્થાનથી ફૂલ વિ. ચોક્કસ મંગાવે છે. સઘળા ગુણોથી અધિક સઘોગના સારભૂત જે પરમાત્મા સ્વરૂપ તેની પૂજા કરવામાં તત્પર પુરુષ ત્રીજી પૂજામાં ત્રણે લોકોમાં સુંદર કલ્પવૃક્ષાદિના પુષ્પ વિ. ને મનથી (કલ્પનાથી) આપાદાન કરે છે - (લાવીને પ્રભુને ચઢાવે છે.)

વિશેષાર્થ :- સદ્ધર્મના વ્યાપારનો સાર અજર અમર પદનો હેતુ હોવાથી પરમાત્મ સ્વરૂપની પૂજા કરવામાં દત્તચિત્તવાળા બની સર્વ-ગુણોથી અધિકની સર્વ ગુણોથી ચરિયાતા એવા પૂજોપરણ મનમાં લાવી અતિશય સંતોષ માટે બુદ્ધિશાળીએ પૂજા કરવી. ॥ ૧૧ ॥ ॥ ૧૨ ॥

અત્ર પૂજાયાં સ્નાનાદિગતં પૂર્વપક્ષમુદ્ભાવયતિ ।

સ્નાનાદૌ કાયવધો ન ચોપકારો જિનસ્ય કશ્ચિદપિ ।

કૃતકૃત્યશ્ચ ભગવાન્ વ્યર્થા પૂજેતિ' મુગ્ધમતિઃ ॥ ૧૩ ॥

સ્નાનાદૌ સ્નાનવિલેપનસુગન્ધિપુષ્પાદૌ પૂર્વોક્તે કાયવધો જલવનસ્પત્યાદિવધઃ સ્પષ્ટ એવ ભવતિ, સ ચ પ્રતિષિદ્ધઃ, ન ચોપકારઃ સુખાનુભવરૂપો જિનસ્ય વીતરાગસ્ય મુક્તિવ્યવસ્થિતસ્ય, તતઃ સ્નાનાઘવિનાભાવિકાયવધાત્ કશ્ચિદપિ ભવતિ । કૃતકૃત્યશ્ચ નિષ્ઠિતાર્થશ્ચ સ ભગવાન્ન કિન્ચિત્તસ્ય કરણીયમસ્મદાદિભિરસ્તિ, તસ્માદ્વ્યર્થા નિષ્પ્રયોજના પૂજેત્યેવં મૂઢમતિરવ્યુત્પન્નબુદ્ધિઃ પર્યન્યુદ્ધક્તે ॥ ૧૩ ॥

આ પૂજા વિષે સ્નાનાદિ સંબંધી પૂર્વપક્ષ ખુલ્લો કરે છે.

ગાથાર્થ :- સ્નાન વિલેપન સુગંધી પુષ્પ વિ. માં પાણી વનસ્પતિ વિ. ના જીવોનો વધ થાય છે. અને પ્રભુને કશો પણ ઉપકાર થતો નથી. તેમજ પ્રભુ કૃતકૃત્ય છે. માટે પૂજા નકામી છે. એવી મૂઢમતિવાળો કુશંકા કરે છે.

વિશેષાર્થ :- સ્નાનાદિમાં જીવ વધ (સ્પષ્ટ) ચોખ્ખો દેખાય જ છે.

જીવવધનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. પૂજા કરવાથી પ્રભુને કશો પણ સુખનો અનુભવ થતો નથી. કારણ પોતે તો મોક્ષમાં બિરાજમાન છે. પરમાત્મા કૃતાર્થ છે માટે આપણે પ્રભુનું કશું પણ કામ કરવાનું બાકી રહેવું નથી. આ સર્વકારણ વિચારતા પૂજા નકામી ભાસે છે. એવો એક પ્રશ્ન મૂઢમતિવાળાનો ઉભો થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

एतद्दोषपरिहाराय कारिकाद्वयमाह ।

कूपोदाहरणादिहकायवधोऽपि गुणवान् मतो गृहिणः ।

मन्त्रादेरिव च ततस्तदनुपकारेऽपि फलभावः ॥ १४ ॥

कृतकृत्यत्वादेव च तत्पूजा फलवती गुणोत्कर्षात् ।

तस्मादव्यर्थेषाऽरम्भवतोऽन्यत्र विमलधियः ॥ १५ ॥

કૂપોદાહરણાત્સમયપ્રસિદ્ધાદિહ પૂજાપ્રસ્તાવે કાયવધોઽપિ જલ વનસ્પત્યા-
દ્યુપઘાતોઽપિ ગુણવાન્ સગુણો મતોઽભિપ્રેતો ગૃહિણો ગૃહસ્થસ્યાલ્પવ્યયેન
બહાયભાવાત્ । અનેન કાયવધદોષઃ પરિહૃતઃ ।

આ દોષ દૂર કરવા માટે ગ્રંથકાર બે ગાથા વડે સમાધાન કરે છે...

ગાથાર્થ :- કૂવાના દાખલાથી પૂજના પ્રસંગમાં જીવવધ પણ ગૃહસ્થ માટે ગુણકારી માનેલો છે. મંત્રાદિનું સ્મરણ વિ. મંત્રાદિને અનુપકારી હોવા છતાં તેનાથી ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમ પ્રભુપૂજામાં પણ સમજવું.

ગાથાર્થ :- ભગવાન કૃતકૃત્ય હોવાથી જ તેમની પૂજા ગુણનો વધારો કરતી હોવાથી સફળ થાય છે. (એટલે કે પૂજા ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાળાનો વિષય બને છે. કૃતકૃત્ય ગુણ પણ ઉત્કૃષ્ટ ગુણ છે, તેથી તેવા ગુણવાળાની પૂજા સફળ જ બને) આનાથી આ છેલ્લો દોષ દૂર ભાગી જાય છે. માટે શરીર ધરબાર વિગેરેના આરંભમાં પડેલા ગૃહસ્થને આ પૂજા પ્રયોજનવાળી જ છે, એમ નિર્મલબુદ્ધિ-પ્રતિભાવાળા કહે છે.

તતસ્તસ્યા પૂજાયાઃ સકાશાત્તદનુપકારેઽપિ પૂજ્યાનુપકારેઽપિ મન્ત્રાદેરિવ ચ મન્ત્રાગ્નિવિદ્યાદેરિવ ચ, ફલોત્પાદઃ યથા સ્મર્યમાણમન્ત્રસેવ્યમાનજ્વલનાભ્ય-

સ્યમાનવિદ્યાદેરનુપકારેऽપિ મન્ત્રાદીનાં તત્ત્વાભાવ્યાદ્વિષશીતાપહાર વિદ્યા-
સિદ્ધ્યાદિરૂપફલભાવસ્તથા જિનપૂજનતો જિનાનામનુપકારેऽપિ પૂજકસ્ય
તત્ત્વાભાવ્યાદ્વિ શિષ્ટપુણ્યલાભરૂપફલભાવઃ એતેન ન ચોપકારો જિનસ્યેતિ-
દોષઃ પરિહૃતઃ ॥૧૪॥

વિશેષાર્થ :- થોડા ખર્ચમાં ઘણી કમાણી થતી હોવાથી કૂવો ખોદતા
મેલું થવાય પણ પાણી નીકળતા બધુ સાફ કરી શકાય; એવા કૂવાના
દાખલાથી પૂજના પ્રસ્તાવમાં વનસ્પતિ વિ. ની હિંસા પણ ગૃહસ્થ માટે
ગુણકારી કહી છે. કારણકે સામાન્ય (સ્વરૂપ) હિંસા થતા તેના નિમિત્તે
જાગતા આત્મ અધ્યવસાયથી આત્મા પર ચોટેલા ઘણાં કર્મો ખરી પડે છે.
આ વાતથી “કાયવધ દોષકારી છે”, તેનો નિરાસ થયો.

જેમ મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અગ્નિને સેવવાથી વિદ્યાનો અભ્યાસ
કરવાથી મંત્રાદિને કશો ઉપકાર થતો નથી. પણ મન્ત્રાદિ પોતાના
સ્વભાવથી જ વિષ ઠંડીને દૂર કરે છે અને વિદ્યા સિદ્ધિરૂપ ફળ આપે; તેમ
જિનેશ્વરની પૂજાથી પ્રભુને કશો પણ ઉપકાર ન થવા છતાં પણ પૂજનારને
તેના સ્વભાવથી વિશિષ્ટ પુણ્ય લાભ થાય છે. આનાથી બીજો દોષ દૂર
કર્યો ॥ ૧૪ ॥

કૃતકૃત્યત્વાદેવ ચ સિદ્ધાર્થત્વાદેવ ચ તત્પૂજા દેવપૂજા ફલવતી સફલા
ગુણોત્કર્ષાદુલ્કૃષ્ટગુણવિષયત્વાદનેન ચરમદોષો નિરસ્તઃ ।

નિગમયતિ-તસ્માદવ્યર્થ સપ્રયોજનૈષા પૂજાઽન્યત્રશરીરસ્વજનનિકેતનાદા-
વારમ્ભવત ઇતિ વિમલધિયો નિર્મલબુદ્ધયો બ્રુવતે ।

નન્વન્યત્રારમ્ભવતોઽત્રાધિકાર ઇતિ કોઽયં નિયમો ? જિનપૂજનસ્ય કૂપો-
દાહારણેન સ્વજનિતારમ્ભદોષવિશોધનપૂર્વકગુણાન્તરાસાદકલ્પેયતેરપ્યધિકાર-
પ્રસન્નહ્રગાત્, સાવઘલ્પે ચાન્યત્રારમ્ભવતોઽપ્યનધિકારપ્રસન્નગાત્, નહિ
કુટુમ્બાઘર્થ ગૃહી સાવઘે પ્રવર્તત ઇતિ ધર્માર્થમપિ તેન તત્ર પ્રવર્તિતવ્યં,
યતો નૈકં પાપમાચરિતમિત્યન્યદપ્યાચરિતવ્યમિતિ ।

વિશેષાર્થ :- (પૂર્વપક્ષ) બીજા સ્થલે આરંભ કરનારોને જ પૂજનો
અધિકાર છે. એવો નિયમ શા માટે ? કારણકે જિનપૂજ તો કૂવાના

ઉદાહરણથી પૂજના વિષે પેદા થયેલ આરંભ દોષને શુદ્ધ કરવા પૂર્વક અન્યગુણને અર્પણ કરનાર છે. તેથી મુનિને પણ પૂજનો અધિકાર પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ છે જ. અને પૂજા સાવધરૂપ છે તે માટે યતિ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, એમ જો કહેશો તો અન્યત્ર આરંભવાળો પણ અનધિકારી થવાનો પ્રસંગ આવશે. ગૃહસ્થ પરિવાર વિ. માટે સાવધમાં પ્રવૃત્ત થતો હોય તો તેને ધર્મ માટે પાપ કરવું એવું તો છે નહિં; કારણકે જેને એક પાપ કર્યું હોય તેને બીજું પાપ કરવું જોઈએ એવું તો નથી.

ઉપાધ્યાયજી સમાધાન કરે છે - (ઉત્તર પક્ષ) અન્યત્ર આરંભવાળાનો અસદ્આરંભનો નાશ કરવા સારું સદ્આરંભ રૂપ જિનપૂજામાં અધિકાર છે. અનુબંધ અહિંસા રૂપ હોવાથી તે ગૃહસ્થને જિનાપૂજાથી અસદ્આરંભનો નાશ સંભવી શકે છે. યતિતો હંમેશને માટે સર્વ આરંભથી નિવૃત્ત હોવાથી ત્યાં - જિન પૂજા કરવામાં તેમને અધિકાર નથી. અત્રોચ્યતેડન્યત્રારમ્ભવતોડસદારમ્ભસ્ય સતો નાશાય સદારમ્ભે જિનપૂજા-દાવધિકારિત્ત્વં, અનુબન્ધાર્હિંસારૂપાત્તતસ્તસ્ય તન્નાશસમ્ભવાત્, યતેસ્તુ સદા સર્વારમ્ભનિવૃત્તવાન્ન તન્નાધિકારઃ 'પ્રક્ષાલનાદ્ધીત્યાદિન્યાયાત્તસ્માદસદારમ્ભ-નિવૃત્તિકામનાવાનિહાધિકારીતિ ન કશ્ચિદ્દોષઃ । કૂપોદાહરણેનાપિ પ્રવર્ત-માનસ્ય સાધોસ્તત્રાવઘમેવ ચિત્તે સ્ફુરતિ ઉત્કૃષ્ટગુણારૂઢત્વાન્નતુ ગૃહિ-ણોડતથાત્વાદિતિ કર્તૃપરિણામવશાદધિકારાનધિકારૌ, અત એવ સામાયિક-સ્થસ્ય ગૃહિણોડપિ તન્નાનધિકારોડન્યસ્યાપિ પૃથિવ્યાદ્યુપમર્દમ્હીરોર્યતનાવતઃ સાવઘસદ્ધેપરુચેર્યતિક્રિયાનુરાગિણો ન ધર્મર્થ સાવઘપ્રવૃત્તિર્યુક્તેત્યપ્યાહુરિતિ કૃતં વિસ્તરેણ ॥ ૧૫ ॥

“કાદવ લગાડીને સાફ કરવો તેના કરતા કાદવથી દૂર રહેવું બહેતર છે.” આવો ન્યાય હોવાથી અસદ્આરંભથી નિવૃત્ત થવાની ઈચ્છાવાળો જ અધિકારી છે. એટલે આરંભરૂપી કાદવ લગાડી પૂજા દ્વારા તે કાદવ દૂર કરવો સાધુ માટે યોગ્ય નથી. કૂવાનો દાખલો લઈ સાધુપૂજામાં પ્રવૃત્ત થાય તો ત્યારે તેના ચિંતમાં ‘અરે આ પુષ્પ ચુંટવું તો પાપ છે’ અરે આ તો સચિત્ત પાણી છે” ઈત્યાદિ પાપ જ સ્ફુરાયમાન થાય છે. કારણ પોતે ઉંચા ગુણ પર ચઢેલો છે. જ્યાં (સંયમમાં) પ્રાણી માત્રની હિંસાથી બચવાનું

હોય છે. પ્રાણી વધના સર્વથા પરચક્રપાણ કરેલા છે. જ્યારે ગૃહસ્થ તેવો નથી એમ કર્તાના પરિણામનાં આધારે અધિકાર અને અનધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે જ તો સામાયિકમાં રહેલા ગૃહસ્થને પણ તેમાં અધિકાર નથી.

બીજા પણ જેઓ માટિ પુષ્પ વિ. ને પગથી કચડી નાંખવા વિ. માં ડરનાર હોય, જયણાવાળા હોય પાપપ્રવૃત્તિ દૂરકરવાની ઈચ્છાવાળા હોય, સાધુ ક્રિયાનો રસીયો હોય. તેવા ગૃહસ્થને પણ ધર્મ માટે સાવધ પ્રવૃત્તિ યુક્ત નથી એમ પણ કેટલાક કહે છે. ॥ ૧૫ ॥

एवं सचोद्यपरिहारं पूजामभिधाय फलद्वारेण निगमयन्नाह ।

इति जिनपूजां धन्यः शृण्वन् कुर्वस्तदोचितां नियमात् ।

भवविरहकारणं खलु सदनुष्ठानं द्रुतं लभते ॥ १६ ॥

इत्येवं जिनपूजां धन्यो धर्मधनः शृण्वन्नर्थतः कुर्वन् क्रियया, तदा तस्मिन्काले उचितां यो नियमान्निश्चयेन, भवविरहकारणं सदनुष्ठानं शोभनानुष्ठानं द्रुतं खलु शीघ्रमेव लभते ॥ १६ ॥

એમ શંકા સમાધાન પૂર્વક પૂજા બતાવીને તેનું શું ફળ છે તે બતાવવા દ્વારા નિગમન કરતા ગ્રંથકાર કહે છે....

गाथार्थ :- તો તે કાલને ઉચિત આવી જિનપૂજાને ધર્મધનવાળો અર્થથી સાંભળતો અને ક્રિયાથી કરતો ચોક્કસ ભવવિરહના કારણભૂત સદ્ અનુષ્ઠાનને જલ્દી મેળવે છે... ॥ ૧૬ ॥

॥ इति नवमं धोऽशकम् ॥

દશમં પૂજાફલ ષોડશકમ્

સદનુષ્ઠાનં લભત इत्युक्तं तत्स्वरूपमेवाह ।

સદનુષ્ઠાનમતઃ खलु बीजन्यासाद्यशान्तवाहितया ।

સજ્ઞાયતે નિયોગાતુંસાં पुण्योदयसहायम् ॥ १ ॥

સદનુષ્ઠાનમતઃ खलु उचितक्रमजनितादेव बीजन्यासात्पुण्यानुबन्धिपुण्य-
નિક્ષેપાત્, પ્રશાન્તં વોદું શીલં यस्य तद्भावस्तया चित्तसंस्काररूपया,
સજ્ઞાયતે નિષ્પદ્યતે, નિયોગાદભ્યાસાત્ पुंसां मनुष्याणां पुण्योदयसहायं
पुण्यानुभावसहकृत्म् ॥ १ ॥

તે સદનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ઉચિત ક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યરૂપી બીજના વાવેતરથી પ્રશમરસના સંસ્કારવાળું ચિત્ત બનાવા દ્વારા અભ્યાસથી (નિયમા) મનુષ્યોને સદનુષ્ઠાન પુણ્યોદયનું સહકારી બને છે.

વિશેષાર્થ :- સદનુષ્ઠાન મેળવવાથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય ચિત્ત તો ઉપશમ રસ ના હોજમાં તરતુ થઈ જાય અને ઉચ્ચ (ઉત્તમ) ક્રિયાનો અભ્યાસ કરવાની ટેવ પડે., અને આ પુણ્યને વધારવાનું કામ કરે છે. જેથી ઉત્તરોત્તર ધર્મ માટે સામગ્રી મળતી જાય છે. ॥ ૧ ॥

ઉચિતક્રમ :- તથાભવ્યતાના પરિપાકથી સદ્ગુરુ વિ.ના યોગ દ્વારા અનુક્રમે શ્રંથી નજીક આવતા પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનું વાવેતર થાય છે.

તદેવ ભેદત આહ ।

तद्वीतिभक्तिवचनासङ्गोपपदं चतुर्विधं गीतम् ।

તત્ત્વાભિજ્ઞૈઃ પરમપદસાધનં સર્વમેવૈતત્ ॥ ૨ ॥

તત્સદનુષ્ઠાનં પ્રીતિભક્તિવચનાસજ્ઞા एते शब्दा उपपदानि पूर्वपदानि यस्य

तत्तथा चतुर्विधं गीतं शब्दितं तत्वाभिज्ञैस्तत्त्वविद्भिः, परमपदस्य मोक्षस्य साधनं सर्वमेवैतच्चतुर्विधं प्रीत्यनुष्ठानं भक्त्यनुष्ठानं वचनानुष्ठानमसङ्गानुष्ठानं च ॥ २ ॥

ते જ ભેદથી દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- પ્રીતિ ભક્તિ વચન અને અસંગ આ શબ્દો જેના પૂર્વ પદો છે, તે રીતે આ સદનુષ્ઠાન તત્ત્વપુરુષોએ ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે. આ ચારેય મુક્તિ સુખના સાધન છે. ॥ ૨ ॥

તત્રાઘસ્વરૂપમાહ ।

યત્રાદરોઽસ્તિ પરમઃ પ્રીતિશ્ચ હિતોદયા ભવતિ કર્તુઃ ।

શેષત્યાગેન કરોતિ યદ્વ તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥ ૩ ॥

યત્રાનુષ્ઠાને આદરઃ પ્રયત્નાતિશયોઽસ્તિ પ્રીતિશ્ચાભિરુચિરૂપા હિત ઉદયો યસ્યાઃ સા તથા ભવતિ કર્તુરનુષ્ઠાતુઃ શેષાણાં પ્રયોજનાનાં ત્યાગેન ચ તત્કાલે યદ્વ કરોતિ તદેકમાત્રનિષ્ઠતયા તત્પ્રીત્યનુષ્ઠાનં જ્ઞેયમ્ ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ :- જે અનુષ્ઠાનમાં કર્તાનો અતિશય આદર હોય અને (કર્તાને) જોરદાર હિતોદયવાળી પ્રીતિ હોય તેમજ તે અનુષ્ઠાન કરનાર બાકીના કાર્યો છોડી સમયસર જે અનુષ્ઠાન કરે તે પ્રીતિ અનુષ્ઠાન કહેવાય.

વિશેષાર્થ :- જેના ઉપર પ્રીતિ વિશેષ હોય તેનું કામ આપણે બીજું કામ છોડી પહેલા કરીએ છીએ, એજ તેના પ્રત્યેની પ્રીતિ સૂચક છે. તેવો પ્રભુ ઉપર પ્રેમ હોય તો પ્રભુએ ભાખેલ કાર્યમાં ફાંફાં ન મારીએ કે વેઠ ન ઉતારીએ ॥ ૩ ॥

દ્વિતીયમાહ ।

ગૌરવવિશેષયોગાદ્બુદ્ધિમતો યદ્વિશુદ્ધતરયોગમ્ ।

ત્રિયયેતરતુલ્યમપિ જ્ઞેયં તદ્ભક્ત્યનુષ્ઠાનમ્ ॥ ૪ ॥

ગૌરવં-ગુરુત્વં-પૂજ્યત્વં તસ્ય વિશેષયોગોઽધિકસમ્બન્ધસ્તતો બુદ્ધિમતો

વિશેષગ્રાહિધીશાલિનઃ યદનુષ્ઠાનં વિશુદ્ધતરયોગં વિશુદ્ધતરવ્યાપારં ક્રિય્યા
 બાહ્યકારણેનેતરતુલ્યમપિ પ્રીત્યનુષ્ઠાનતુલ્યમપિ જ્ઞેયં તદેવંવિધં ભક્ત્યનુષ્ઠા-
 નમ્ ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ :- ગૌરવ વિશેષના યોગે બુદ્ધિશાળી જે વિશુદ્ધતર વ્યાપાર
 આચરે છે, તે બાહ્ય કારણથી પ્રીતિ અનુષ્ઠાનને સરખો હોવા છતાં
 આવા વ્યાપારને ભક્તિઅનુષ્ઠાન તરીકે જાણવું ॥ ૪ ॥

આહ કઃ પુનઃ પ્રીતિભક્ત્યોર્વિશેષ ઉચ્યતે ॥

અત્યન્તવલ્લભા ખલુ પત્ની તદ્વચ્ચિતા ચ જનનીતિ ।

તુલ્યમપિ કૃત્યમનયોર્જાતં સ્યાત્પ્રીતિભક્તિગતમ્ ॥ ૫ ॥

અત્યન્તવલ્લભા ખલ્વત્યન્તપ્રિયૈવ પત્ની-ભાર્યા, તદ્વત્પત્નીવદત્યન્તેષ્ટૈવ હિતા ચ
 હિતકારિણીતિ કૃત્વા જનની માતા, તુલ્યમપિ સદૃશમપિ કૃત્યં
 ભોજનાચ્છાદનાદ્યનયોર્જનનીપત્યોર્જાતમુદાહરણં સ્યાત્ પ્રીતિભક્તિગતં
 પ્રીતિભક્તિવિષયં, પ્રીત્યા-પત્યાઃ ક્રિયતે; ભક્ત્યા માતુરિતીયાન્ વિશેષ
 ઇતિભાવઃ; પ્રીતિત્ત્વભક્તિત્વે ક્રિયાગુણમાનોરથિકહર્ષગતૌ જાતિવિશેષાવિતિ
 તત્કર્કાનુસારિણઃ ॥ ૫ ॥

પ્રીતિ ભક્તિમાં ફેર શુ છે ? તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- પત્ની જેમ અત્યંત પ્રિય હોય તેમ માતા હિત કરનારી
 હોવાથી અત્યંત ઈષ્ટ જ છે. તેમનું પોતાને કરવા યોગ્ય કૃત્ય પણ સરખુજ
 છે. પ્રીતિ ભક્તિના વિષયમાં ભેદ તપાસવા બંનેનું ઉદાહરણ ધ્યાનમાં
 લેવું.

વિશેષાર્થ :- એટલે પત્નિને ખાવા પીવાનું ઓઢવા બેસવાનું વિ.
 જીવન જરૂરીયાત સર્વ સામગ્રી પતિ પ્રીતિથી આપે છે. જ્યારે માતાને
 ભક્તિથી આપે છે. આટલો જ બંનેમાં ભેદ છે.

તાર્કિક વિદ્વાનોની ભાષામાં (ના અનુસારે) કહીએ તો પ્રીતિત્વ
 અને ભક્તિત્વ ક્રિયાગુણ એટલે પ્રવૃત્તિમાં અનુગુણ - અનુકૂલ - પ્રેરક
 અર્થાત્ ચિકીર્ષાજનક માનસિક ઉલ્લાસ - તેના બે પ્રકાર પ્રીતિ - ભક્તિ

તેમાં રહેલ જાતિ વિશેષ છે. એટલે પ્રીતિ અને ભક્તિ પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરણા દાયક છે ॥ ૫ ॥

તૃતીયમાહ ।

વચનાત્મિકા પ્રવૃત્તિઃ સર્વત્રીચિત્યયોગતો યા તુ ।

વચનાનુષ્ઠાનમિદં ચારિત્રવતો નિયોગેન ॥ ૬ ॥

વચનાત્મિકાઽઽગમાર્થસ્મરણાવિનાભાવિની પ્રવૃત્તિઃ ક્રિમ્યારૂપા સર્વત્રસર્વસ્મિન્ ધર્મવ્યાપારે ક્ષાન્તિપ્રત્યુપેક્ષાદૌ ઔચિત્યયોગતો દેશકાલપુરુષવ્યવહારાદ્યાનુ- કૂલ્યેન યા તુ ભવતિ, ઇદમેવ પ્રવૃત્તિરૂપં વચનાનુષ્ઠાનં ચારિત્રવતઃ સાધોર્નિયોગેન મિયમેન ભવતિ, તસ્યૈવ ભવદુર્ગલઙ્ઘનં ષષ્ટગુણસ્થાનાવાતેસ્તત્ર ચ લોકસજ્ઞાભાવાન્નાન્યસ્ય વિપર્યયાન્નિશ્ચયનયમતમેતદ્વ્યવહારતસ્ત્વન્યસ્યાપિ માર્ગાનુસારિણો વચને પ્રવર્તમાનસ્ય દેશત ઇદં ભવત્યેવેતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ :- આગમ અર્થના સ્મરણ સાથે અવિનાભાવિની સર્વ ઠેકાણે ઔચિત્ય જાળવી રાખનારી પ્રવૃત્તિ તે વચનાનુષ્ઠાન છે. ચારિત્રીને આ અનુષ્ઠાન નિશ્ચયથી હોય છે.

વિશેષાર્થ :- ક્ષમા પરિલેહણ પરિષહજય વિ. કોઈ પણ ધર્મ ક્રિયામાં આગમ અર્થને યાદ કરવા પૂર્વક દેશ કાળ પુરુષ વ્યવહાર વિ, ને અનુકૂલ રૂપે જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે વચનાનુષ્ઠાન છે. સંયમી ને આ નિશ્ચયથી હોય છે. કારણ કે તેને ભવ દુર્ગને ઓલંઘવા માટે છઠ્ઠુ ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થયેલું છે. અને તે ગુણઠાણે લોકસંજ્ઞાનો અભાવ હોવાથી પોતે બરાબર વચનને અનુસરી શકે છે. બીજાને તેવો અટલ નિશ્ચય ન હોવાથી નિશ્ચયનયના મતે આ અનુષ્ઠાન નથી હોતું ત્યારે વ્યવહારેથી તો વચનમાં પ્રવૃત્ત થનાર માર્ગાનુસારીને પણ દેશથી આ અનુષ્ઠાન હોય છે. એમ સમજવું. ॥ ૬ ॥

તુર્યસ્વરૂપમાહ ।

યત્ત્વભ્યાસાતિશયાત્સાત્મીભૂતમિવ ચેષ્ટ્યતે સદ્ભિઃ ।

તદસજ્ઞાનુષ્ઠાનં ભવતિ ત્વેતત્તદાવેધાત્ ॥ ૭ ॥

यत्तु-यत्पुनरभ्यासातिशयाद्भूयो भूयस्तदासेवनेन संस्कारविशेषात् सात्मीभूत-
मिव चन्दनगन्धन्यायेनात्मसाद्भूतमिव चेष्ट्यते-क्रियते सद्भिः- सत्पुरुषै-
र्जिनकल्पिकादिभिस्तदेवंविधमसङ्गानुष्ठानं, भवतित्वेतज्जायतेपुनरेतत्तदावे-
धात् प्राथमिकवचनसंस्कारात् ॥ ७ ॥

હવે ચોથા અનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- અભ્યાસના અતિશયથી ધર્મ પ્રવૃત્તિ જાણે આત્મસાત્ થઈ ગઈ હોય તેમ સત્પુરુષો વડે જે સેવાય (ચેષ્ટાકરાય) તે અસંગઅનુષ્ઠાન છે તે પ્રાથમિક - પહેલાના આગમ સંસ્કારથી પેદા થાય છે.

વિશેષાર્થ :- વારંવાર તે અનુષ્ઠાનનું સેવન કરવાથી સંસ્કાર પેદા થાય છે., તેના લીધે ચંદનગંધની જેમ એકમેક થયેલા હોય તેમ જિનકલ્પી વિ. સત્પુરુષો જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે અસંગઅનુષ્ઠાન છે. આ પ્રાથમિક વચનના સંસ્કારથી થાય છે. ॥ ૭ ॥

વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોર્વિશેષમાહ ॥

ચક્રમ્રમણં દણ્ડાત્તદભાવે ચૈવ યત્પરં ભવતિ ।

વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોસ્તુ તજ્ઞાપકં જ્ઞેયમ્ ॥ ૮ ॥

ચક્રમ્રમણં કુમ્ભકારચક્રમ્રરાવર્તનં દણ્ડાદ્દણ્ડસંયોગાત્તદભાવે ચૈવ યત્પર-
મન્યદ્ભવતિ, વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાનયોઃ પ્રસ્તુતયોસ્તુ તદેવ જ્ઞાપકમુદાહરણં જ્ઞેયં ।
યથા ચક્રમ્રમણમેકં દણ્ડસંયોગાત્પ્રયત્નપૂર્વકાદ્ભવતિ; એવં વચનાનુષ્ઠાન-
મપ્યાગમસંયોગાત્ પ્રવર્તતે, યથા ચાન્યચક્રમ્રમણં દણ્ડસંયોગાભાવે કેવલાદેવ
સંસ્કારાપરીક્ષયાત્સમ્ભવત્યેવમાગમસંસ્કારમાત્રેણ વસ્તુતો વચનનિરપેક્ષમેવ
સ્વાભાવિકત્વેન યત્પ્રવર્તતે તદસજ્ઞાનુષ્ઠાનમિતીયાન્ ભેદ ઇતિભાવઃ ॥ ૮ ॥

વચન અનુષ્ઠાન અને અસંગ અનુષ્ઠાનમાં તફાવત શું છે તે દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- દંડયોગે ચક્રભ્રમે અને તેના વિના ચક્રભ્રમ્યા કરે બસ આજ વચનઅનુષ્ઠાન અને અસંગઅનુષ્ઠાનનું ઉદાહરણ જાણવું.

વિશેષાર્થ :- જેમ એક તો દંડના સંયોગથી ચક્ર ભ્રમે તેમ પ્રયત્ન

પૂર્વકની ધર્મ પ્રવૃત્તિ તે વચનઅનુષ્ઠાન અને બીજુ દંડના સંયોગ વિના માત્ર વેગ રૂપી સંસ્કારનો નાશ ન થયો હોવાથી થોડુ જે ચક્રનું ભ્રમણ ચાલે છે. તેમ આગમ સંસ્કાર માત્રથી એટલે હકીકતમાં વચનની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાનો સ્વભાવ જ એવો વણાઈ ગયો હોય કે તે ધર્મ પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે. આ જ અસંગઅનુષ્ઠાન. બસ દેખાવમાં બંનેની પ્રવૃત્તિ સરખી છતાં એક વચનનો આધાર લઈ પ્રવર્તે, ત્યારે બીજાને તો તેવો સ્વભાવ જ બની ગયો હોય છે, આટલો ભેદ છે. ॥ ૮ ॥

एषामेव चतुर्णामनुष्ठानानां फलविभागमाह -

अभ्युदयफले चाद्ये निःश्रेयससाधने तथा चरमे ।

एतदनुष्ठानानां विज्ञेये इह गतापाये ॥ ९ ॥

અભ્યુદય: સ્વર્ગસ્તત્ફલે એવાદ્યે પ્રીતિભક્ત્યનુષ્ઠાને, નિ:શ્રેયસં મોક્ષસ્તત્સાધને તથા ચરમે વચનાસજ્ઞાનુષ્ઠાને, એતેષામનુષ્ઠાનાનાં મધ્યે વિજ્ઞેયે ઇહ પ્રક્રમે ગતાપાયે વિષ્ણરહિતે, અત એવ પૂર્વસંયમ: સ્વર્ગહેતુરપૂર્વસંયમશ્ચ મોક્ષહેતુરિતિ સિદ્ધાન્તનય: 9 ॥ ૯ ॥

આ ચારેય અનુષ્ઠાન શું શું ફળ આપનાર છે તે દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- પહેલા બે અનુષ્ઠાન અભ્યુદય સ્વર્ગાદિ ફળ આપનારા છે. અને છેલ્લા બે મોક્ષના સાધન છે, તેમજ આ બંને વિદ્યન વગરના છે.

વિશેષાર્થ :- છેલ્લાં બે માં વિદ્યન નથી એટલે મોક્ષ મંજીલ પહોંચવા માટે આ બે અનુષ્ઠાન માર્ગ (સાધન) રૂપે છે. આ માર્ગે ચડેલાને મોક્ષ મંજીલ સુધી પહોંચતા કોઈ પરિષદાદિ કે કષાયાદિ બાધા કરી શકતા નથી...

એટલે જ તો રામચંદ્રજીને સીતેન્દ્ર ક્ષોભાવી ન શક્યા. માટે જ તો પૂર્વસંયમ સ્વર્ગનો અને અપૂર્વસંયમ મોક્ષનો હેતુ છે, એવો સિદ્ધાંતનો ન્યાય છે. એટલે સરાગી સંયમ સ્વર્ગનું કારણ બને છે, માટે જ તો પ્રભુ એક વચ્ચે દેવનો ભવ કરે છે. એટલે સાત ગુણઠાણા સુધી પ્રથમના બે અનુષ્ઠાન હોય છે. જ્યારે અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે અપૂર્વસંયમ પ્રાપ્ત

૧. નયેન ॥

થાય છે. માટે જ ત્યાં ભવ પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિનો બંધ વિચ્છેદ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ આગમઆરસપહાણની તકતીમાં “સરાગ સંયમ સંયમાસંયમ કામ નિર્જરા બાલતપાંસિ દેવસ્ય” “અને સમયઉર નિમિણ જિણવન્ન અગુરુ લહુયઉછલંસિ તીસંતો” આવા સિદ્ધાંત વચનો કંડારાયા છે. બકુશ કુશીલ ચારિત્રીને પ્રમાદ બહુલતા હોવાથી સંપૂર્ણ વચનાનુષ્ઠાન કહેવું કઠીન છે. ॥ ૮ ॥

एतेष्वेव चतुर्ष्वनुष्ठानेषु पञ्चविधक्षान्तियोजनामाह ॥

उपकार्योपकारिविपाकवचनधर्मोत्तरा मता क्षान्तिः ।

आद्यद्वय त्रिभेदा चरमद्वितये द्विभेदेति ॥ १० ॥

ઉપકારી ઉપકારકૃદપકારી દુઃખદઃ, વિપાકોઽદૃષ્ટકર્મફલાનુભવો વૃદ્ધાનર્થ-પરસ્પરા વા;વચનમ્-આગમઃ, ધર્મઃ પ્રશમાદિરૂપસ્તદુત્તરા તત્પદોત્તરપદા-ભિધેયા ક્ષાન્તિઃ ક્ષમા પન્નવિધા મતાઽભિપ્રેતા, તત્રાદ્યદ્વયે પ્રથમાનુષ્ઠાનયુગ્મે ત્રિભેદા ત્રિપ્રકારા, ચરમદ્વિતયે તુ વચનાસન્નરૂપે દ્વિભેદેતિ દ્વિધા, તત્રોપકાર્યુક્તં દુર્વચનાદ્યપિ સહમાનસ્યોપકારિક્ષાન્તિર્મમ પ્રતિવચનેન મા મ્હૂપકારસમ્બન્ધક્ષય ઇતિ કૃત્વા ।

આ જ ચાર અનુષ્ઠાનોમાં કયા અનુષ્ઠાનમાં કેવા પ્રકારની ક્ષમા હોય છે. તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપકારી ક્ષમા અપકારી ક્ષમા વિપાકક્ષમા વચનક્ષમા ધર્મોત્તર ક્ષમા એમ પાંચ પ્રકારની ક્ષમા છે. તેમાં પહેલા બે અનુષ્ઠાનમાં પ્રથમ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમા હોય છે. અને છેલ્લાં બે અનુષ્ઠાનમાં છેલ્લી બે પ્રકારની ક્ષમા હોય છે.

વિશેષાર્થ : કોઈ ઉપકારી કડવા વેણ વિ. બોલે છતાં આ મારો ઉપકારી છે રબેને સામે બોલવાથી ઉપકારસંબંધ ટૂટી જાય, એમ માની સહન કરે તે ઉપકારી ક્ષમા.

मम दुर्वचनाद्यसहमानस्यायमपकारी भविष्यतीति धिया क्षमां कुर्वतोऽपकारिक्षान्तिः । विपाकं नरकादिगत- कर्मफलानु- भवलक्षणमनुपश्यतो दुःखभीरुतया मनुष्यभव एव वाऽनर्थपरस्परामालो-

ચયતો વિપાકદર્શનપુરા યા ક્ષમા સા વિપાકક્ષમા । ‘આસુરત્તં ણ ગચ્છેજ્ઞા સુદ્ધા ણં જિણસાસણ’ મિત્યાદ્યાગમમેવાલમ્બનીકૃત્ય યા પ્રવર્તેત સા વચન-ક્ષમોપકારિત્વાદિહેતુત્રયનિરપેક્ષત્વેન વચનમાત્રપૂર્વકત્વાત્ । ધર્મક્ષાન્તિસ્તુ સા યા ચન્દનસ્યેવ શરીરસ્ય ચ્છેદદાહાદિષુ સૌરભાદિસ્વધર્મકલ્પા પરોપકારિણો ન વિક્રિયતે કિન્તુ સહજભાવમનુવિધતે ॥ ૧૦ ॥

કડવા વેણ હું નહિં સાભળું ને સામે બોલીશ તો આ મારો અપકાર કરશે અર્થાત મારું બગાડશે એવી બુદ્ધિથી સમતા રાખે તો તે **અપકારી ક્ષમા**.

અરે ક્રોધ કરવાથી નરકના કેવા ભયંકર દુઃખ વેઠવા પડે છે. અથવા તો મનુષ્યભવમાંજ તેને અનર્થની કેવી લંગાર લાગી જાય છે. આવું વિચાર પૂર્વક દેખી તેવા વિપાકના ડરના મારે ક્ષમા રાખવી તે **વિપાક ક્ષમા**.

જિન શાસન સાંભળી રોષાયમાન ન થવું જોઈએ. આવા આગમ વચનનું આલંબન લઈ ક્ષમા રાખવી તે **વચન ક્ષમા**. આમાં ઉપકાર અપકાર કે વિપાક આ ત્રણેની અપેક્ષા રાખ્યા વિના માત્ર શાસ્ત્રવચન તે શિરોધાર્યા કરી ક્ષમાનું પાલન થતું હોવાથી આ વચનક્ષમા કહેવાય છે.

ધર્મોત્તરા - ધર્મ પ્રધાન ક્ષમા તે ચન્દનની જેમ શરીરનો છેદ થાય કે કોઈ બાળે ઈત્યાદિ ભયંકર વેદનાની સ્થિતિમાં જેમ ચંદન સુગંધીજ રેણાવે તેમ પોતાનો ક્ષમા આપવાનો સહજ ભાવ થઈ ગયો હોય ॥ ૧૦ ॥

एतास्वतिचारस्वरूपमाह ।

चरमाद्यायां सूक्ष्मा अतिचाराः प्रायशोऽतिविरलाश्च ।

आद्यत्रये त्वमी स्युः स्थूलाश्च तथा घनाश्चैव ॥ ११ ॥

ચરમાયા આદ્યા વચનક્ષાન્તિસ્તસ્યામતિચારા અપરાધાઃ સૂક્ષ્મા લઘવઃ પ્રાયશઃ કાદાચિત્કત્વેનાતિવિરલા અતિવ્યવહિતસન્તાનભાવાશ્ચ । આદ્યત્રયે તુ પ્રથમક્ષાન્તિત્રિકે ત્વમી અતિચારાઃ સ્થૂલા-બાદરાશ્ચ તથા ઘનાશ્ચૈવ નિરન્તરાશ્ચૈવ સ્યુઃ ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ :- છેલ્લામાં પહેલી અહિ પંચમીવિભક્તિ અવધિ અર્થમાં છે, એટલે છેલ્લી ક્ષમાની પહેલા જે ક્ષમા આવે તે એટલે વચનક્ષમા તેમાં પ્રાયઃ કરીને ઘણાં થોડાજ સૂક્ષ્મ અતિચારો ક્યારેક જ લાગે છે. શરુઆતની ત્રણ ક્ષમામાં સ્થૂલ અને નિરન્તર અતિચારો લાગ્યા કરે છે..... ॥ ૧૧ ॥

વચનાનુષ્ઠાનં ચારિત્રવતો નિયોગેત્યુક્તં । તત્ર જ્ઞાનયોજનામાહ ॥

શ્રુતમયમાત્રાપોહાદ્ચિન્તામયભાવનામયે ભવતઃ ।

જ્ઞાને પરે યથાર્હ ગુરુભક્તિવિધાનસલ્લિઙ્ગે ॥ ૧૨ ॥

શ્રુતેન નિર્વૃત્તં શ્રુતમયં; તન્માત્રાપોહાત્તદેકસત્તાનિરાસાદ્ચિન્તામયભાવનામયે જ્ઞાને વક્ષ્યમાણસ્વરૂપે ઇહ પરે પ્રવૃષ્ટે યથાર્હમૌચિત્યેન ગુરુભક્તિવિધાનં સચ્છોભનં લિઙ્ગે યયોસ્તે તથા ભવતઃ ચારિત્રિણો, નયપ્રમાણસૂક્ષ્મ-યુક્તિચિન્તાનિર્વૃત્તં ચિન્તામયં, હેતુસ્વરૂપફલભેદેન કાલત્રયવિષયં ભાવનામયં ચ જ્ઞાનં પ્રાધાન્યેન ભવતિ, શ્રુતમપિ તત્પ્રથમભાવેન ભવત્યેવ નતુ તદ્વ્યનિરપેક્ષમિતિભાવઃ ॥ ૧૨ ॥

ચારિત્રીને નિયમા વચનાનુષ્ઠાન હોય છે. તેઓને કયુ જ્ઞાન સંભવે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- માત્ર - અન્ય બે જ્ઞાનથી નિરપેક્ષ શ્રુતમય જ્ઞાનને દૂર કરવાથી સંયમીને ચિન્તામય ને ભાવનામય જ્ઞાન જાગે છે. આ બે પ્રધાન જ્ઞાનના યથાયોગ્ય ગુરુ ભક્તિ વિ. સુંદર લિંગ છે.

વિશેષાર્થ :- નય પ્રમાણ અને સૂક્ષ્મ યુક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન ચિન્તામયજ્ઞાન છે. હેતુ સ્વરૂપ ફળના ભેદે ત્રણે કાળના વિષયવાળું મુખ્ય પણે ભાવનામયજ્ઞાન હોય છે. એટલે (૧) સંસાર સ્વરૂપથી દુઃખ રૂપ છે. એમ વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એટલે વર્તમાન કાળનું જ્ઞાન થયું. (૨) સંસારથી દુઃખરૂપી ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે આનાથી ભવિષ્યકાળનું જ્ઞાન થાય છે. કાળ અરઘટ્ટિકાની અગાઉની કુણિડકાનું સંસાર સવિલજ દુઃખદ્રુમવંદનું કારણ છે, એમ ભૂતનું જ્ઞાન થાય છે, માટે તો સંસારના 'દુઃખરૂવે દુઃખફળે દુઃખાણુબંધે' આવા વિશેષણો ભાવાનામયજ્ઞાનવાળા શાસ્ત્રકારોએ દર્શાવ્યા છે. આ બન્ને જ્ઞાનની પૂર્વે શ્રુતજ્ઞાન અવશ્ય

હોવાથી સંયમીને શ્રુતજ્ઞાન પણ હોય જ પણ તે બે જ્ઞાનથી નિરપેક્ષ નથી હોતુ. જેમ લખપતિ પાસે હજાર રૂપીયા હોય તો પણ લાખની ગણતરીમાં તે હજાર રૂપીયા લાખથી જુદા રહેતા નથી. ॥ ૧૨ ॥

જ્ઞાનત્રયસ્ય રસભેદં દૃષ્ટાન્તદ્વારોપદર્શયતિ ।

ઉદકપયોઽમૃતકલ્પં પુંસા સજ્ઞાનમેવમાખ્યાતમ્ ।

વિધિયલવત્તુ ગુરુભિર્વિષયતૃડપહારિ નિયમેન ॥ ૧૩ ॥

પુંસાં વિદ્વત્પુરુષાણાં સજ્ઞાનમેવમુક્તત્રિવિધસ્વરૂપમ્ ઉદકપયોઽમૃતકલ્પ-
માખ્યાતં તુ ગુરુભિરાચાર્યૈર્વિધિયલવત્તુ વિધિયલવદેવ નિયમેનાવશ્યંતયા
વિષયતૃષ્ણમપહર્તુ શીલં યસ્ય તત્તથા, શ્રુતજ્ઞાનં સ્વચ્છસ્વાદુપથ્યસલિલાસ્વા-
દતુલ્યં, ચિન્તાજ્ઞાનં તુ ક્ષીરરસાસ્વાદકલ્પં, ભાવનાજ્ઞાનં ત્વમૃતરસાસ્વાદકલ્પ-
મુત્તરોત્તરગુણવિશેષેઽપિ વિષયતૃડપહારે સામાન્યતઃ સર્વ્વં સમર્થમિતિ-
ભાવઃ ॥ ૧૩ ॥

ત્રણે જ્ઞાનના રસભેદને દ્રષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે....

ગાથાર્થ :- વિદ્વાન પુરુષોનું સજ્ઞાન પાણી, દૂધ અને અમૃતના સ્વાદ સમાન કહેલું છે. આચાર્ય ભગવંતોએ વિધિ અને યત્નવાળું આ ત્રણે પ્રકારનું જ્ઞાન નિશ્ચયથી વિષયતૃષ્ણાને દૂર કરનાર કહેલ છે.

વિશેષાર્થ :- શ્રુતજ્ઞાન સ્વચ્છ સ્વાદુપથ્ય પાણીના સ્વાદ સમાન છે., ચિંતાજ્ઞાનતો ખીરના સ્વાદ સમાન, ભાવનાજ્ઞાન અમૃતરસના સ્વાદ સમાન છે. ત્રણે જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષ ગુણવાળા હોવા છતાં સામાન્યથી દરેક જ્ઞાન વિષયતરસને દૂર કરવામાં સમર્થ છે. ॥ ૧૩ ॥

યસ્ય તુ દુરુપશમો વિષયાભિલાષઃ સ ફલાભાવાદજ્ઞાન્યેવેતિ તદયોગ્યત્વ-
પ્રતિપાદનાયાહ ।

શૃણ્વન્નપિ સિદ્ધાન્તં વિષયપિપાસાતિરેકતઃ પાપઃ ।

પ્રાપ્નોતિ ન સંવેગં તદાપિ યઃ સોઽચિકિત્સ્ય ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

શૃણ્વન્નપિ સિદ્ધાન્તમર્થતસ્તીર્થકરોક્તં સૂત્રતો ગણધરગ્રથિતં, વિષયપિપાસાયા

રૂપરસગન્ધસ્પર્શશબ્દાભિલાષસ્યાતિરેકત ઉદ્વેકાત્વાપઃ સઙ્ક્લિષ્ટાધ્યવસાયસ્ત-
 દાપિ સિદ્ધાન્તશ્રવણકાલેપ્યાસ્તામન્યદા, યઃ સંવેગં મોક્ષાભિલાષં ન પ્રાપ્નોતિ
 સોઽચિકિત્સ્ય ઇતિ ચિકિત્સાઽનર્હઃ નિરુપક્રમદોષવાવાદિતિભાવઃ ॥ ૧૪ ॥
 જેનો વિષયાભિલાષ શાંત થતો નથી તે ફળના અભાવથી અજ્ઞાની છે. માટે તે
 અયોગ્ય જ છે. એવું પ્રતિપાદન કરવા સારું કહે છે....

ગાથાર્થ :- પ્રભુએ ભાખેલા સિદ્ધાંતને સાંભળવા છતાં વિષય-
 તૃષ્ણાના અતિરેકના કારણે જે સંવેગ-મોક્ષાભિલાષને ન પામે તે ચિકિત્સા
 (ધર્મપામવા)ને અયોગ્ય છે. ॥

વિશેષાર્થ :- અર્થથી પ્રભુએ પ્રરૂપેલ અને સૂત્રથી ગણધર ભગવંતે
 ગૂંથેલ સિદ્ધાંતને જે કાળે સાંભળતા હોય, તે સમયે પણ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ
 અને શબ્દને મેળવવાની જોરદાર ઝંખના હોવાના કારણે સંક્લિષ્ટ
 અધ્યવસાયવાળા એવા તેને મોક્ષની ઈચ્છા પ્રગટતી નથી તેવી વ્યક્તિના
 દોષને દૂર કરવામાં કોઈ પણ જાતની કારી લાગી શકતી ન હોવાથી તે
 વ્યક્તિ ચિકિત્સા-ઉપાય પૂર્વક ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવવી રૂપ ચિકિત્સા)ને
 અયોગ્ય છે. ॥ ૧૪ ॥

इत्थं कर्मदोषवतः किं कर्तव्यमित्याह ।

नैवविधस्य शस्तं मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि ।

कुर्वन्नेतद्गुरुरपि तदधिकदोषोऽवगन्तव्यः ॥ ૧૫ ॥

एवंविधस्योक्तरૂપાયોગ્યસ્ય મણ્ડલ્યામર્થમણ્ડલ્યાં યદુપવેશનં શ્રવણાર્થ
 તત્પ્રદાનમપિ ન શસ્તં નાનુજ્ઞાતં કિં પુનર્દાનાદીત્યપિશબ્દાર્થઃ ।

एतत्तस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानं कुर्वन् गुरुरप्यर्थाभिधातापि तस्मादयोग्य-
 पुरुषादधिकदोषोऽवगन्तव्यः, सिद्धान्तावज्ञापादकत्वात् ॥૧૫॥

આવા કર્મ દોષવાળાને શું કરવું જોઈએ તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્ત દોષવાળી અયોગ્ય વ્યક્તિને અર્થ માંડળીમાં
 બેસાડવી પણ સારી નહિં એટલે કે પ્રભુએ તેવી અનુજ્ઞા આપી નથી.
 આવી વ્યક્તિને માંડળીમાં બેસાડે તે ગુરુ તેનાથી પણ અધિક દોષવાળો

જાણવો.

વિશેષાર્થ :- અયોગ્યને માંડળીમાં બેસાડનાર એટલે અર્થની પ્રરુપણા કરનાર પણ (સિદ્ધાંતની અવજ્ઞા કરનાર હોવાથી) તેનાથી પણ અધિક દોષવાળો સમજવો. કારણકે અયોગ્યને હાથમાં સિદ્ધાંત જતા તે તેના દ્વારા જ અનેક જાતની ખોટી પ્રરુપણા કરી શાસનની અવહેલના કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

ઉક્તવ્યતિરેકસ્યેષ્ટમાહ ।

ય:શૃષ્ટવન્સંવેગં ગચ્છતિ તસ્યાદ્યમિહ મતં જ્ઞાનમ્ ।

ગુરુભક્ત્યાદિવિધાનાત્કારણમેતદ્ દ્વયસ્યેષ્ટમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૦ ॥

ય: કશ્ચિદ્ યોગ્ય: શૃષ્ટવન્ સિદ્ધાન્તમિતિ પૂર્વશ્લોકાદનુકૃષ્યતે, સંવેગં મોક્ષાભિલાષં ગચ્છતિ તસ્ય યોગ્યસ્યેહાદ્યં પ્રથમં જ્ઞાનં શ્રુતસંજ્ઞં મતં, એતદસ્ય શ્રુતજ્ઞાનં ગુરોર્ભક્ત્યાદેર્ભક્તિવિનયબહુમાનાદેર્વિધાનાદ્દ્વયસ્ય ચિન્તામયભાવનામયજ્ઞાનયુગલસ્ય કારણમિષ્ટન્તસ્માજ્ઞાનત્રયેડપિ રત્નત્રયકલ્પે પરમાદરો વિધેય: ॥ ૧૬ ॥ ૧૦ ॥

ઉપરોક્ત વાતથી ભિન્ન વ્યક્તિ ઈષ્ટ છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- જે પુરુષ સિદ્ધાંતને સાંભળતો સંવેગને પામે તેને પહેલું શ્રુતજ્ઞાન માનેલું છે. આજ શ્રુતજ્ઞાન ગુરુભક્તિ વિ. કરવાથી ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનનું કારણ બને છે...

વિશેષાર્થ :- સિદ્ધાંત સાંભળતા મોક્ષાભિલાષ જાગ્યો એટલે સમજવું કે આપણે શ્રુતજ્ઞાન તો મેળવી લીધું. બસ હવે ગુરુની ભક્તિ વિનય બહુમાન વિ. કરીએ તો તેના દ્વારાજ આપણે ચિંતામયજ્ઞાન ભાવનામયજ્ઞાન મેળવી શકીએ છીએ. એવી તકને તાજી કરાવવા સારું ગ્રંથકારે આ વાત અહીં જણાવી છે. માટે રત્નત્રય સમાન આ ત્રણે જ્ઞાન ઉપર પરમ આદર રાખવો જોઈએ.

॥ ઈતિ દશમં ધોડશકમ્ ॥

एकादशं श्रुतज्ञानलिङ्गषोडशकम्

किं पुनः श्रुतज्ञानस्य प्राक्संभवि लिङ्गमित्याह ।

शुश्रूषा चेहाद्यं लिङ्गं खलु वर्णयन्ति विद्वांसः ।

तदभावेऽपि श्रावणमसिरावनिकूपखननसमम् ॥ १ ॥

शुश्रूषा च श्रोतुमिच्छा चेह श्रुतज्ञाने आद्यं प्रथमं लिङ्ग-लक्षणं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, वर्णयन्ति कथयन्ति विद्वांसो विचक्षणा तदभावेऽपि शुश्रूषाभावेपि श्रावण श्रवणप्रयोजककर्तृत्वं गुरोः शिष्यविषयमितिगम्यते, असिरायामवनौ कूपखननसमं, बोधप्रवाहोहि श्रावणस्य फलमुदकप्रवाह इव कूपखननस्य स च शुश्रूषासिराभावे न सम्भवतीति तत्समत्वेन भ्रममूलश्रममात्रफलत्वमुक्तं भवति ॥ १ ॥

आ श्रुतज्ञान प्राप्त થવાની પૂર્વે કયા લિંગ હોય છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ શ્રુતજ્ઞાનાં વિચક્ષણો શુશ્રૂષાને પ્રથમલિંગ તરીકે વર્ણવે છે. શુશ્રૂષા વિના પણ સંભળાવવું તે પાણીના સિરા-ઝરા વગરની ભૂમિમાં કુઓ ખણવા જેવું છે.

વિશેષાર્થ :- સાંભળવાની ઈચ્છા એ શ્રુતજ્ઞાનનું પહેલું લક્ષણ છે ; તેના અભાવે ગુરુ શિષ્યને સંભળાવાની પ્રેરણા કરે તેતો સિરા વગરની ભૂમિમાં કુઓ ખણવા જેવું છે.

કારણકે બોધનો પ્રવાહ પ્રગટ થવો આ સાંભળવાનું ફળ છે. જેમ પાણીનો પ્રવાહ ફૂટે તે કુઓ ખણવાનું ફળ છે. પણ શુશ્રૂષા રૂપી સિરાના અભાવે તે ફળ પ્રગટવું અસંભવિત છે. એમ સરખી વાત હોવાથી કુઓ ખણવો અને સંભળાવવું તે ભ્રમના કારણે ખાલી મહેનત કરવા પુરતું છે. ॥ ૧ ॥

શુશ્રૂષામેવ ભેદત આહ ।

શુશ્રૂષાપિ દ્વિવિધા પરમેતરભેદતો बुद्धैरुक्ता ।

परमा क्षयोपशमतः परमाच्छ्रवणादिसिद्धिफला ॥ २ ॥

શુશ્રૂષાપિ પ્રાગુક્તા દ્વિવિધા દ્વિપ્રકારા પરમેતરભેદતઃ પ્રવૃદ્ધેતરભેદાભ્યાં
 બુધૈર્વિદ્વન્દ્રિરુક્તા, તત્ર પરમાદુલ્કૃષ્ટાત્ ક્ષયોપશમાત્ શુશ્રૂષાવરણસ્ય પરમા
 શુશ્રૂષા ભવતિ, સા ચ શ્રવણાદેઃ શ્રવણગ્રહણધારણાદેઃ સિદ્ધિઃ ફલં યસ્યાઃ
 સા તથા ॥ ૨ ॥

શુશ્રૂષાના ૪ ભાગ પાડે છે...

ગાથાર્થ :- પૂર્વે કહેલી શુશ્રૂષા પણ બુધ પુરુષોએ પરમા અને ઈતર
 એમ બે પ્રકારની કહી છે. તેમાં શુશ્રૂષાવરણના ક્ષયોપશમથી પરમા
 શુશ્રૂષા પ્રગટે છે. તે શ્રવણાદિની સિદ્ધિ રૂપ ફળને આપનારી છે. ॥ ૨ ॥

અસ્યાં સમ્પન્નાયાં યત્સમ્પદ્યતે તદાહ ।

યૂનો વૈદગ્ધ્યવતઃ કાન્તાયુક્તસ્ય કામિનોઽપિ દૃઢમ્ ।

કિન્નરગેયશ્રવણાદધિકો ધર્મશ્રુતૌ રાગઃ ॥ ૩ ॥

યૂનસ્તરુણસ્ય વૈદગ્ધ્યવતશ્ચાતુરીશાલિનઃ કાન્તયા કમનીયકામિન્યા યુક્તસ્ય
 કામિનોઽપ્યનુરક્તસ્યાપિ દૃઢમત્યર્થઃ કિન્નરાણાં ગેયસ્ય સર્વાતિશયિતા-
 મૃતકલ્પગાનસ્ય શ્રવણાદધિકો વિશેષવાન્ ધર્મશ્રુતૌ = ધર્મશ્રવણે
 રાગોઽભિલાષઃ પરમશુશ્રૂષાયાં ભવતિ, શુશ્રૂષેચ્છાત્મિકા રાગસ્તુ પ્રશસ્તવાસ-
 નાત્મક ઇતિ હે^૧તુફલયોર્ભેદઃ ॥ ૩ ॥

આ શુશ્રૂષા નિષ્પન્ન થયે છતે જે થાય છે તે ગ્રંથકાર દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- શ્રેષ્ઠ શુશ્રૂષા આવ્યે છતે સર્વ કલામાં કુશલ પ્રિયતમા
 સાથે રહેલો કામુક યુવાન પણ કિન્નર ગીત સાંભળવામાં જેટલો દ્રઢ રસ
 ધરાવે; તેનાથી અધિક ધર્મ સાંભળવામાં રાગ જાગે છે...

વિશેષાર્થ :- શુશ્રૂષા તે ઈચ્છારૂપ છે. તે રાગનો હેતુ છે. અને રાગ તે
 પ્રશસ્ત વાસના રૂપ છે તે શુશ્રૂષાનું ફળ છે. એમ હેતુ ફળમાં ભેદ સ્પષ્ટ
 છે. ॥ ૩ ॥

ગુરુભક્તિઃ પરમાસ્યાં વિધૌ પ્રયત્નસ્તથાઽઽદૃતિ કરણે ।

સદ્ગ્રન્થાસિઃ શ્રવણં તત્ત્વાભિનિવેશપરમફલમ્ ॥ ૪ ॥

૧. ન હેતુફલાભેદઃ ॥

ગુરૌ ભક્તિઃ પરમા પ્રધાનાઽસ્યાં પરમશુશ્રૂષાયાં સત્યાં ભવતિ, તથા વિદ્ધૌ ક્ષેત્રશુદ્ધિમણ્ડલિનિષઘાદિવિધિવિષયે પ્રયત્નોઽપ્રમાદસ્થાદૃતિરાદરઃ કરણે આગમાર્થક્રિયાયાં સતી શોભના પરિસ્ફુટસૂત્રાર્થાધિગતિઃ સદ્ગ્રન્થાનાં રહસ્યશાસ્ત્રાણામાસિર્વા, શ્રવણમર્થસ્ય, તત્ત્વાભિનિવેશો નિશ્ચિતપ્રામાણ્યકં તત્ત્વજ્ઞાનં પરમં પ્રકૃષ્ટં ફલં યસ્ય તત્તથા ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ :- વળી પરમા શુશ્રૂષા પ્રાપ્ત થયે છતે ગુરુ વિષે ભક્તિ, વિધિમાં અપ્રમાદ, આગમોક્ત ક્રિયામાં આદર, સદ્ગ્રંથની પ્રાપ્તિ - અર્થનું શ્રવણ અને પ્રકૃષ્ટ ફળવાળું નિશ્ચયાત્મક તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

વિશેષાર્થ :- પરમા શુશ્રૂષા હોતે છતે ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ જાગે છે. તથા ક્ષેત્રશુદ્ધિ માંડલીમાં ગુરુનું આસન પાથરવું વિ. વિધિ સાચવવામાં અપ્રમત્ત ભાવે પ્રયત્ન (કરવો) આગમાર્થ ક્રિયામાં આદર (રાખવો) તેમજ સ્પષ્ટ રીતે સૂત્ર અને અર્થની સમજ ઈત્યાદિ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા ગુપ્ત શાસ્ત્રોની/ગુઢાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જે જ્ઞાન પ્રકૃષ્ટ ફળવાળું છે. અને જેનું પ્રમાણ નિશ્ચિત છે એવું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪ ॥

અપરમશુશ્રૂષામુપદર્શયતિ ॥

વિપરીતા ત્વિતરા સ્યાત્પ્રાયોઽનર્થાય દેહિનાં સા તુ ।

યા સુસનૃપકથાનકશુશ્રૂષાવસ્થિતા લોકે ॥ ૫ ॥

વિપરીતા તૂક્તવિપરીતૈવેતરાઽપરમશુશ્રૂષા સ્યાત્ પ્રાયો બાહુલ્યેનાનર્થાયા-નુપકારાય દેહિનાં સા તુ સા પુનરિતરશુશ્રૂષા શ્રવણવ્યાવૃત્તિ (પૃતિ) સ્તદ્વત્ સ્થિતા, પ્રસિદ્ધા લોકે સર્વ્વત્રૈવ યથા નૃપસ્ય કથાનકશ્રવણં ન મહાનાદરોઽથ ચ કિન્ચિચ્છૃણોતિ અનુષઙ્ગશ્રવણમાત્રરસિકત્વાત્તથાઽપરમ-શુશ્રૂષાવાનપિ લીલયા કિન્ચિચ્છૃણોતિ, નતુ પરમાદરેણેત્યર્થઃ ॥ ૫ ॥

અપરમા શુશ્રૂષા દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્તથી વિપરીત અપરમાં શુશ્રૂષા છે પ્રાયઃકરીને તે પ્રાણીઓને અનર્થ માટે જ થાય છે. શય્યાએ પોઢેલા રાજાને કંઈ કથા સાંભળવામાં આદર હોતો નથી છતાં લીલાથી સુવા માટે લીલાથી કંઈક કંઈક સાંભળે; તેના જેવી અપરમા શુશ્રૂષા લોકમાં પ્રસિદ્ધ જ છે.

વિશેષાર્થ :- અપરમા શુશ્રૂષા પ્રાયઃકરીને દેહધારીઓને દુઃખમાં ધકેલવામાં નિમિત્ત બને છે. પથારીએ પોટેલો રાજા સુવા માટે કથાનકનો કાર્યક્રમ = પ્રોગ્રામ રાખે પણ તેણે કાંઈ તે કથામાં રસ હોતો નથી. પણ લીલાથી ઝોકા ખાતા કોઈક શબ્દો તેની શ્રવણોન્દ્રિયના વિષય બની જાય છે. એટલે કે કાનમાં પડી જાય છે. તેમ પોતાની મસ્તીમાં જ રહેલો કંઈક ધર્મની વાત સાંભળે ખરો પણ કંઈ તેમાં તેણે ઉચ્ચકોટિનો આદર ભાવ હોતો નથી તે અપરમા શુશ્રૂષા છે. તેથી તેણે સાંભળેલું તેના માટે કાંઈ ફાયદા કારક થતું નથી ॥ ૫ ॥

શુશ્રૂષાજન્યાનાં શ્રુતાદિજ્ઞાનાનાં વિભાગમુપદર્શયતિ ।

ઊહાદિરહિતમાઘં તદ્યુક્તં મધ્યમં ભવેજ્ઞાનમ્ ।

ચરમં હિતકરણફલં વિપર્યયો મોહતોઽન્ય ઇતિ ॥ ૬ ॥

ઊહાદિના રહિતમાઘં જ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનસજ્ઞં ભવેદૂહો વિતર્કકઃ આદિનાઽપો-
હાદિતદ્યુક્તમૂહાદિયુક્તં મધ્યમં ચિન્તામયં ભવેદ્ જ્ઞાનં દ્વિતીયં । ચરમં
ભાવનામયં તૃતીયં હિતકરણં ફલં યસ્ય તત્તથાઽન્ય એતદ્જ્ઞાનત્રયાદિભ્રમ્નો
બોધો વિપર્યયો વિપર્યાસો મિથ્યાજ્ઞાનમિતિયાવત્ મોહતો મિથ્યાત્ત્વમોહની-
યોદયાત્ ॥ ૬ ॥

શુશ્રૂષાજન્ય શ્રુતાદિજ્ઞાનનો વિભાગ દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- ઊહાદિ વગરનું પહેલું શ્રુતજ્ઞાન છે, બીજું ચિંતાજ્ઞાન
ઊહાદિયુક્ત હોય છે. આત્મહિત કરવાના ફળવાળું. છેલ્લું ભાવનાજ્ઞાન
છે. આ ત્રણેથી ભિન્ન જ્ઞાન મિથ્યાત્વના ઉદયવાળું હોવાથી મિથ્યાજ્ઞાન
છે.... ॥ ૬ ॥

શ્રુતજ્ઞાનસ્ય લક્ષણમાહ ।

વાક્યાર્થમાત્રવિષયં કોષ્ઠકગતવીજસન્નિભં જ્ઞાનમ્ ।

શ્રુતમયમિહ વિજ્ઞેયં મિથ્યાભિનિવેશરહિતમલમ્ ॥ ૭ ॥

વાક્યાર્થઃ પ્રકૃતવાક્યૈકવાક્યતાપન્નસકલશાસ્ત્રવચનાર્થાવિરોધિવચનાર્થ-
સ્તન્માત્રં પ્રમાણનયાધિગમરહિતં તદ્વિષયં તદ્ગોચરં, ન તુ પરસ્પરવિભિન્ન-

વિષયશાસ્ત્રાવયવભૂતપદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયં;

શ્રુતમય જ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે...

ગાથાર્થ :- વાક્યાર્થ માત્રના વિષયવાળું, કોઠામાં રહેલા બી સરખું શ્રુતમય જ્ઞાન હોય છે, તે બિલકુલ મિથ્યા - અસદ્બ્રહ્મથી રહિત હોય છે.

વિશેષાર્થ :- વાક્યાર્થ “તપોધ્યાનાદિ કુર્યાત” આ પ્રકૃત વાક્ય તપ સંબંધી છે. તે તપના વિષયવાળા જે તમામ ગ્રંથ છે; તેનાં વચનોનો જે અર્થ નીકળે તેની સાથે વિરોધ ન આવે તેવો અર્થ પ્રકૃત વાક્ય ઉપરથી કાઢવો તે વાક્યાર્થ કહેવાય. અહીં (બધાને તપ કરવો કલ્યાણકારી છે.) ‘આ પદાર્થ થયો પણ અશક્ત બાલાદિ તપ કરે તો આર્તધ્યાન થવાથી દુર્ગતિમાં જવાની આપત્તિ આવે છે. એથી કરીને અશક્તને નવકારશી કરવાની પણ અનુજ્ઞા છે.’ આવા વચનો જે તપ સંબંધી શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ છે તેની સાથે પદાર્થનો વિરોધ આવે. જ્યારે વાક્યાર્થજ્ઞાન આવી અનુપપત્તિનો નિરાસ કરવામાં સમર્થ હોવાથી પોતાનો યોગ ન હણાય તે રીતે તપ કરવો જોઈએ. આવા અવિરોધી અર્થને જણાવે છે.

તસ્ય સંશયાદિરૂપત્વેના- જ્ઞાનત્વાત્, કોષ્ઠકે લોહકોષ્ઠકાદૌ ગતં સ્થિતં યદ્બીજં ધાન્યં તત્સન્નિભમવિનષ્ટત્વાત્ શ્રુતમયમિહ પ્રક્રમે વિજ્ઞેયં, મિથ્યાભિનિવેશોઽસદ્ગ્રહસ્તેન રહિતં વિપ્રમુક્તમલમત્યર્થ પદાર્થજ્ઞાનોત્થા- પિતાનુપપત્તિનિરાસપ્રધાનત્વાત્ ॥ ૭ ॥

અથવા શ્રુતજ્ઞાનના નિર્વચનમાં વિધ્યંશ અને નિષેધાંશ એમ બે વિભાગ છે. પ્રકૃત વાક્ય “મા હિંસ્યાત કચ્ચન” આ વાક્ય વિષયક સકલ આસ્તિક શાસ્ત્રોના વચનનો જે અર્થ છે તેનો અવિરોધિ અર્થ કે કોઈ ના પણ પ્રાણ નાશ ન કરવા આ પ્રમાણેનું વાચ્યાર્થનું જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન તો વિધ્યંશ,

હવે ન તુ...થી નિષેધાંશ નિરૂપે છે. પરન્તુ પરસ્પર જુદા શાસ્ત્રો વ્યવહારપ્રધાન અને નિશ્ચયપ્રધાન, ઉત્સર્ગ અપવાદ, દ્રવ્યાર્થિક પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિકોણથી પ્રરૂપણા કરવાવાળા શાસ્ત્રોમાં અવયવ રૂપે હિંસા પદનો વાચ્યાર્થ “પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા” ‘રાગાદીનામુત્પિત્રેવ- હિંસા’ ‘પ્રમાદ એવ હિંસા’ ઈત્યાદી બોધનો અભાવ

એટલે પ્રમાણ-સકલાદેશ-અનેકાન્ત દ્રષ્ટિથી બોધનો અભાવ, મિન્ન નયોની અપેક્ષાએ પદાર્થબોધનો અભાવ, તથા હિંસાના ભેદ પ્રભેદ દા.ત. સ્વરૂપ - હેતુ - અનુબંધ હિંસાદિ નો અભાવ. ચિન્તા નો અભાવ હોવાથી આ શ્રુતજ્ઞાનમાં સંશય - વિપર્યય, અનધ્યવસાય નો સંભવ હોવાના કારણે અજ્ઞાન રૂપ હોવાથી આને શ્રુતમયજ્ઞાન તરીકે લેખવામાં આવતું નથી. 'અ' નો અર્થ અલ્પવાચી કરવો અભાવવાચી નહિં. વિશેષ વિચારણાનો અભાવ હોવાથી કોઠીમાં રહેલ બીજ સમાન અકબંધ પડ્યું રહે નહિં કે ખેતરમાં વાવેલા બીજ જેવું વ્યાપક અનેકગણું વિસ્તારવાળું.

જો આ અવયવો ને પ્રમાણ નયથી વિચારવામાં આવે તો સંશયાદિ દૂર થઈ શકે પણ માત્ર શ્રુતમયજ્ઞાનવાળાને આવી વિચાર શક્તિ હોતી નથી.

પણ અસદ્ગ્રહ - ખોટી પક્કડ હોતી નથી કારણ કે 'કોઈપણ જીવને પીડા ન આપવી' આ વાક્યનો જે પદાર્થ (યથાશ્રુતાર્થ) છે તેનાથી તો શંકા જ થાય કે તો પછી બીજાનો લોચ વગેરે કરાય કે નહિં? અથવા તો આ પદાર્થથી લોચાદિ વિધાનમાં અનુપપત્તિનું ઉત્થાન થાય છે, પણ 'યથાશક્તિ તપ કરવો જોઈએ' આવા વાક્યાર્થથી આ અનુપપત્તિનો નિકાલ થઈ જાય. એમ વાક્યાર્થ વિષયક શ્રુતજ્ઞાનનું પદાર્થથી ઉભી થયેલી અનુપપત્તિને દૂર કરવી એજ મુખ્ય કાર્ય છે. ॥ ૭ ॥

ચિન્તામયજ્ઞાનસ્ય લક્ષણમાહ ॥

યતુ મહાવાક્યાર્થજમતિસૂક્ષ્મસુયુક્તિચિન્તયોપેતમ્ ।

ઉદક ઇવ તૈલબિન્દુર્વિસર્પિં ચિન્તામયં તત્સ્યાત્ ॥ ૮ ॥

યતુ યત્પુનર્મહાવાક્યાર્થજમાક્ષિતેતર સર્વધર્માત્મકવસ્તુપ્રતિપાદકાનેકાન્તવા-
દવ્યુત્પત્તિજનિતમતિસૂક્ષ્મા અતિશયિતસૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્યાઃ શોભના અવિસંવા-
દિન્યો યા યુક્તયઃ સર્વપ્રમાણનયગર્ભાઃ તદ્ચિન્તયા તદાલોચનયોપેતં સહિતં,
ઉદક ઇવ સલિલ ઇવ તૈલબિન્દુસ્તૈલલવો વિસર્પિં વિસ્તારયુક્તં ચિન્તયા
નિર્વૃત્તં ચિન્તામયં તજ્ઞાનં સ્યાદ્ભવેત્ ॥ ૮ ॥

ચિન્તાજ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે...

ગાથાર્થ :- મહાવાક્યાર્થથી પેદા થયેલુ અતિસૂક્ષ્મ યુક્તિની

વિચારણાથી યુક્ત અને જેમ પાણીમાં તેલ બિન્દુ વિસ્તરે તેની જેમ વિસ્તાર પામવાના સ્વભાવવાળું ચિંતામય જ્ઞાન છે.

વિશેષાર્થ :- મહાવાક્યાર્થથી પેદા થયેલું એટલે કે અનેકાન્તવાદની વ્યુત્પન્નતાનાં કારણે 'સ્યાત્નિત્યમેવ' ઈત્યાદિ સ્થલે સ્યાત્ વિ. પદ ચાહે પ્રગટ ઉલ્લેખિત હોય કે ના હોય તો પણ અનેકાન્તવાદની વાસનાથી ન હોય ત્યારે અધ્યાહાર રૂપે કલ્પી લેવાથી નિત્યત્વ ઉપરાંત અન્ય અનિત્યત્વાદિ યથાસંભવ વસ્તુ નિષ્ઠ તમામ ધર્મોને પણ આનુષંગિક રીતે નિત્યત્વના બોધમાં વિષય બનાવવા રૂપે ખેંચી લાવે છે. આ રીતે અનેકાન્તવાદ એકધર્મ પ્રાધાન્યેન અન્ય વસ્તુ ધર્મોનો પણ આક્ષેપક હોય છે. આવા અનેકાન્તવાદની કુશળતાથી પેદા થયેલ અતિશય સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ગમ્ય અવિસંવાદી યથાવસ્થિત વસ્તુને દર્શાવનારી સર્વ પ્રમાણ નયવાળી યુક્તિઓની વિચારણાથી યુક્ત, પાણીમાં તેલ બિન્દુ જલ્દી વિસ્તરી જાય છે તેમ વિસ્તાર પામવાના સ્વભાવવાળું ચિંતામય જ્ઞાન છે. ॥ ૮ ॥

ભાવનાજ્ઞાન લક્ષણમાહ ॥

એદમ્પર્યગતં યદ્વિધ્યાદૌ યલવત્તથૈવોદ્ધૈઃ ।

એતત્તુ ભાવનામયશુદ્ધસદ્રલદીપ્તિસમમ્ ॥ ૧ ॥

એદમ્પર્ય તાત્પર્ય સર્વજ્ઞેયવિષયે સર્વજ્ઞાજ્ઞૈવ પ્રધાનં કારણમિત્યેવંરૂપં તદ્ગતં તદ્વિષયં યજ્ જ્ઞાનં વિધ્યાદૌ વિધિદ્રવ્યદાતૃપાત્રાદૌ ઉદ્દૈરતિશયેન યલ-વત્પરમાદરયુક્તં તથૈવૈદમ્પર્યવત્ત્વયલવત્ત્વયોઃ સમુદ્ધયાર્થ 'તથૈવેત્યસ્ય ગ્રહણં, એતત્તુ એતત્પુનર્ભાવનયા નિર્વૃતં ભાવનામયં જ્ઞાનં; અશુદ્ધસ્ય ક્ષારમૃત્પુટ-કાઘભાવેપિ નાઽશુદ્ધિમતોઽપિ સદ્રલસ્ય સ્વભાવતો યા દીપ્તિસ્તત્સમં; યથાહિ જાત્પરત્નં સ્વભાવત એવાન્યરલેખ્યોઽધિકદીપ્તિમત્તથેદમપિ ભાવના-જ્ઞાનમશુદ્ધસદ્રલકલ્પસ્ય ભવ્યજીવસ્ય કર્મમલિનસ્યાપિ શેષજ્ઞાનેખ્યોઽધિક-પ્રકાશકૃદ્- ભવતિ અનેન હિ જ્ઞાતં, ક્રિયાપ્યેતત્પૂર્વિકૈવાક્ષેપેણ મોક્ષદેતિ ।

ગાથાર્થ :- એદમ્પર્યના વિષયવાળું તેમજ વિધિમાં આદરવાળું ભાવનાથી જાગેલું અશુદ્ધ સદ્રલની પ્રભા સરખું ભાવનામય જ્ઞાન હોય છે.

વિશેષાર્થ :- એદમ્પર્ય (જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં) આત્મા સર્વ જ્ઞેય પદાર્થની

બાબતમાં સર્વજની આજ્ઞાને જ આગળ કરે (તે વિષય વાળું) તેમજ વિધિ દ્રવ્ય દાતા અને પાત્ર ઈત્યાદિ ઉપર અતિશય ભાવ રાખે, ભાવના ભાવવાથી જાગેલું આ ભાવનામય જ્ઞાન ક્ષાર માટી પુટક વિ. (આમલી વગેરે ખાટા પદાર્થથી ઘસવું, માટી નાખવી અને શકોરામાં બંધ કરી ભટ્ટીમાં નાખી જાળ આપવી) થી શુદ્ધ નહિં કરેલ એવા જાત્ય રત્નની જેમ સ્વાભાવિક દીપ્તિવાળું હોય છે. તેમજ તે રત્ન જેમ અન્ય રત્નની અપેક્ષાએ અધિકપ્રકાશ કરનાર હોય; તેમ કર્મ મલિન એવાપણ ભવ્ય જીવને આ શેષ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ અધિક પ્રકાશ આપનાર બને છે.

આ જ્ઞાનથી જાણું ખરેખર જાણેલું કહેવાય. ક્રિયાપણ આ જ્ઞાન પૂર્વકની જ મોક્ષ આપનારી છે. કારણકે આ જ્ઞાન પરમાત્માને પ્રમુખ પદે સ્થાપે છે અને આત્મદોષને તેમની આગળ ખુલ્લા પાડી આપે છે. તેથી જે કોઈ પણ ક્રિયા કરીએ ત્યારે આત્મઅધ્યવસાય આત્માને શુદ્ધ કરવાના લક્ષ્યવાળા હોય છે. આવા આત્મઅધ્યવસાય અન્ય જ્ઞાનમાં જાગતા ન હોવાથી આને અધિક પ્રકાશકરવાવાળું કહ્યું છે. અહીં એકપણ વાક્ય દ્વારા વ્યુત્પત્તિ વિશેષથી વાક્યાર્થ જ્ઞાનાદિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અત્ર ચૈકસ્માદપિ વાક્યાદ્વ્યુત્પત્તિવિશેષેણ જાયમાનાનાં વાક્યાર્થજ્ઞાનાદીનાં મહાવાક્યાર્થશબ્દજ્ઞાનાદાવવાન્તરવ્યાપારત્વમિતિ ન વિરમ્યવ્યાપારાનુપપત્તિદોષ-સ્તથાચાહુઃ તાર્કિકાઃ “સોડયમિષોરિવ દીર્ઘદીર્ઘતરો વ્યાપારો યત્પરઃ શબ્દઃ સ શબ્દાર્થ” इत्यन्यत्र विस्तरः ॥ ૧ ॥

અને મહાવાક્યાર્થ શબ્દજ્ઞાનાદિના અવાન્તર વ્યાપાર રૂપે વાક્યાર્થ જ્ઞાનાદિ બને છે એટલે વાક્યાર્થ જ્ઞાન થયા પછી મહાવાક્યાર્થ જ્ઞાન પેદા થવામાં વાક્યાર્થ જ્ઞાન વ્યાપારની ગરજ સારે; તેમ ઐદમ્પર્યજ્ઞાન = ઐદમ્પર્યના વિષયવાળુ ભાવના જ્ઞાન થવામાં વચ્ચે ના જ્ઞાન વ્યાપાર રૂપે કામ કરે છે. વિરમ્ય વ્યાપાર એટલે પોતાનું કાર્ય કરીને વિરામ પામવા યોગ્ય વ્યાપાર. દણ્ડ ઘટ રૂપ કાર્ય પ્રતિ ચક્રમા ભ્રમિ ઉત્પન્ન કરવા રૂપ વ્યાપાર કરે છે. ભ્રમિ રૂપ વ્યાપાર ઘટને ઉત્પન્ન કરી વિરામ પામે છે. આ સામાન્ય સિદ્ધાંત જણાય છે. પ્રસ્તુતમાં એક વાક્ય વિષયક જ્ઞાનોપયોગ રૂપ વ્યાપાર વાક્યાર્થ બોધ કરાવીને અટક્યા વગરજ મહાવાક્યગત શબ્દાર્થ યાવત તાત્પર્યાર્થ સુધીના બોધને કરાવે છે, તો વિરમ્ય વ્યાપારનો

જે સિદ્ધાંત છે તેની અનુપત્તિ રૂપ દોષ આવે.

તે દોષના વારણ માટે મુખ્ય વ્યાપાર ભલે વિરામ પામે પરન્તુ સાથોસાથ તે વાક્યાર્થ અવાન્તર વ્યાપારને ઉત્પન્ન પણ કરે છે, જે યાવત તાત્પર્યાર્થ 'સુધીનો બોધ કરાવે છે. દૃષ્ટાન્તમાં ઈષુની ગતિ જ અવનાન્તર ગતિને ઉત્પન્ન કરે છે છતાં ઈષુની ગતિરૂપ એક દીર્ઘ વ્યાપારનો વ્યપદેશ થાય છે. તેમજ સ્થૂલતયા જ્ઞાનોપયોગ રૂપ એક વ્યાપાર ભલે દેખાય પરન્તુ તે અવાન્તર અનેક વ્યાપારવાળો હોવાથી દોષને અવકાશ નથી.

અત્રે પણ તે દીર્ઘદીર્ઘતર વ્યાપાર જે વિષયક છે તે શબ્દાર્થ યાવત તાત્પર્યાર્થ જાણવો. (વિશેષ બહુશ્રુતો પ્રકાશ પાડી શકે) ॥ ૯ ॥

एतेषां त्रयाणां विषयविभागमाह ।

आद्य इह मनाक्पुंसस्तद्रागाद्दर्शनग्रहो भवति ।

न भवत्यसौ द्वितीये चिन्तायोगात् कदाचिदपि ॥ १० ॥

चारिचरकसञ्जीव (वि) न्यचरकचारणविधानतश्चरमे ।

सर्वत्र हिता वृत्तिर्गाम्भीर्यात्समरसापत्त्या ॥ ११ ॥

આદ્યે = શ્રુતજ્ઞાને ઇહ જગતિ મનાગીષત્પુંસસ્તદ્વતઃ પુરુષસ્ય તદ્રાગાત્ શ્રુતમયજ્ઞાનાનુરાગાદ્દર્શનગ્રહોડસત્યપક્ષપાતો ભવતિ યથેદં મયોક્તમિદમેવ ચ પ્રમાણં નાન્યદિતિ, અસૌ દર્શનગ્રહોડસ્મદીયં દર્શનં શોભનમન્યદીયમશોભનમિત્યેવંરૂપો; દ્વિતીયે ચિન્તામયે જ્ઞાને ચિન્તાયોગાદતિસૂક્ષ્મસુયુક્તિચિન્તનસમ્બન્ધાત્કદાચિદપિ કાલે ન ભવતિ । દૃષ્ટનયપ્રમાણરૂપસિદ્ધાન્તસદ્ભાવો હિ વિદ્વાન્ સર્વં સ્વપરતન્ત્રોક્તમર્થં સ્થાનાવિરોધેન પ્રતિપદ્યતે, નત્વેકાન્તસ્તત્ર વિપ્રતિપદ્યત ઇતિ । તથાચાહ સમ્મતૌ મહામતિઃ ।

હવે ત્રણે જ્ઞાનોનો વિષય વિભાગ દર્શાવે છે....

ગાથાર્થ :- શ્રુતજ્ઞાનવાળા પુરુષને શ્રુતજ્ઞાનના અનુરાગથી પોતે કહેલું તે બરાબર જ છે એવી દર્શનગ્રહ રૂપ પક્કડ હોય છે. ચિંતાજ્ઞાનમાં યુક્તિ પૂર્વકની વિચારણા હોવાથી એવો દર્શનગ્રહ ક્યારેય નથી હોતો. ત્રીજું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા ચારોચરે પણ સંજીવની ઔષધિ ન ચરે એવાને તે ઔષધિનો ચારો ચરાવો આવા ન્યાયના આધારે (સર્વ ઠેકાણે હિત)

સમરસાપત્તિ તથા ગંભીર આશયથી સર્વ ભવ્ય જીવોને વિષે હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- શ્રુતમયજ્ઞાનના અનુરાગથી અમારું દર્શન જ સારું આવા પ્રકારનો દર્શનગ્રહ શ્રુતમયજ્ઞાનવાળા પુરુષને હોય છે. અતિસૂક્ષ્મયુક્તિના ચિંતનથી ચિંતામયજ્ઞાનવાળાને ક્યારે પણ દર્શન ગ્રહ થતો નથી. કારણકે નય પ્રમાણ રૂપથી સિદ્ધાંતના સદ્ભાવને જોનારો જ ખરેખર વિદ્વાન છે. તે સ્વ અને પર શાસ્ત્રમાં કહેલા સર્વ અર્થને સ્થાનના અવિરોધથી જ સ્વીકારે છે. પણ એકાન્તથી તેમાં વિરોધભાવ ઉભો કરતો નથી, તથા મહામતિશાળી સિદ્ધસેનાદિવાકરસૂરી **સમ્મતિતર્કમાં** કહે છે...

ણિયવવયણિજ્ઞસન્નાસવ્વળયા પરવિયાલણે મોહા ।

તે પુણ અદિટ્ઠસમઓ વિભયइ સન્ને વ અલિણ વત્તિ' ॥ ૧૦ ॥

પોતાના વચનની અપેક્ષાએ સત્ય એવા શબ્દનયો બીજાની વિચારણા પ્રમાણે ખોટા હોય છે, તેમાં સિદ્ધાંતને નહિં જાણનારાઓ આ સાચું છે આ ખોટું છે આવી વિભાગ પાડે છે.

ચારેશ્વરકો ભક્ષયિતા સજીવિન્યાં ઔષધેશ્ચાચરકોડનુપ- ભોક્તા, તસ્ય ચારણમભ્યવહારણં તસ્ય વિધાનતો દૃઘાન્તાદ્ધરમે ભાવનામયે જ્ઞાને સતિ સર્વત્ર સર્વજીવેષુ હિતા હિતહેતુર્વૃત્તિઃ પ્રવૃત્તિર્ન તુ કસ્યચિદહિતા; 'સમરસાપત્યા' સર્વતન્ત્રસમૂહરૂપસ્વસમયવ્યુત્પત્તિકૃતસર્વાનુગ્રહપરિણત્યા - ગામ્ભીર્યાદ્ ગમ્ભીરાશયાત્ । દૃઘાન્તશ્ચાયં કાચિત્ સ્ત્રી સ્વપતિવશીકારાય કાન્નિત્પરિબ્રાજિકં તદુપાયમપૃચ્છત્તયા ચ કિલ કુતશ્ચિત્સામર્થ્યાત્સ વૃષભઃ કૃત્તઃ; તં ચારયન્તી પાયયન્તી ચાસ્તેડન્યદા ચ વટવૃક્ષસ્યાધસ્તાન્નિષણ્ણે તસ્મિન્ પુરુષગવે વિદ્યાધરીયુગ્મં વિહાયસસ્ત્રાજગામ, તત્રૈકયોક્તમયં સ્વાભાવિકો ન ગૌર્દ્વિતીયયોક્તં કથં તર્હિ સ્વાભાવિકઃ સ્યાદાદાયયોક્તમસ્ય વટસ્યાધસ્તાત્સજીવનીનામૌષધિરસ્તિ યદિ તામયં ચરેત્તદા સહજપુંરૂપતામા- સાદયેદિતિ, તદ્ધ વિદ્યાધરીવચનં તયા સ્ત્રિયા શ્રોત્રપત્રાભ્યાં પપે; તાં ચૌષધિં વિશેષતોડજાનાનયા સર્વમિવ તત્પ્રદેશસ્થાં ચારિં ચારિતઃ સામાન્યતઃ પતિગવઃ યાવદસૌ સજીવનીમુપભુક્તવાંસ્તાવદેવ પુરુષઃ સંવૃત્તઃ । યથા

तस्याः स्त्रियास्तस्मिन् पुंगवे हिता प्रवृत्तिरेवं भावनाज्ञानान्वितस्यापि सर्वभव्यसार्थेऽनुग्रहप्रवृत्तस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥ ११ ॥

ઘાસનો ચારો ચરનારા અને સંજીવની ઔષધિ નહિં ચરનાર એવા બળદ રૂપે બનેલ પુરુષને સંજીવની ઔષધિ ચરાવવા સારુ થોડુ થોડું બધુ ઘાસ ખવડાવવું તે તે પુરુષને હિત માટે જ થાય છે. તેમ ભાવના જ્ઞાનવાળો પુરુષ સર્વ ભવ્યસમૂહને વિષે અનુગ્રહ કરવા પ્રવૃત્ત થતાં હિતકારી જ પ્રવૃત્તિ થાય છે. કારણકે ભાવના રૂપ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે છતે બધા દર્શનના સમૂહ રૂપ પોતાનું દર્શન છે. આવી વ્યુત્પત્તિના આધારે સર્વનો અનુગ્રહ કરવાની પરિણતિ જાગે છે તે સમરસાપત્તિ, અને આશય ગંભીર બને છે એટલે ઉંડી વિચારધારાવાળો થાય છે એથી તોછડી વૃત્તિ મટી જાય છે.

આ ચારિચરકનું દૃષ્ટાન્ત કહે છે....

કોઈક સ્ત્રી પોતાના પતિને વશ કરવા સારુ કોઈક પરિવાજિકાને ઉપાય પૂછ્યો. તેણીએ કાંઈક સામર્થ્યથી પતિને બળદ બનાવી દીધો. તે નારી તે બળદને ચરાવે છે ને પાણી પાય છે. એક વખત બળદ અને પોતે વડવૃક્ષ નીચે બેઠા હતાં તેટલામાં ત્યાં બે વિદ્યાધરી આવી એકે કીધુ આ સ્વભાવિક બળદ નથી. તો આ સ્વાભાવિક પુરુષ કેવી રીતે બની શકે ? એકે કીધુ આ વડ નીચે સંજીવની ઔષધિ છે તેને ચરે તો આ પુરુષ રૂપે બની જાય. વિદ્યાધરીના તે વચનને તે સ્ત્રીએ કર્ણપૂટથી પીધા. તે ઔષધિને વિશેષથી જાણતી ન હોવાથી બળદ રૂપ પતિને સામાન્યથી ત્યાંના સર્વ પ્રદેશનો ચારો ચરાવ્યો અને સંજીવની ઔષધિ ખાઈને તે તરતજ પુરુષ થઈ ગયો.... ॥ ૧૦/૧૧ ॥

उक्तं ज्ञानत्रयस्वरूपमथैतद्विपर्ययस्वरूपमाह ।

गुर्वादिविनयरहितस्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् ।

दीप इव मण्डलगतो बोधः स विपर्ययः पापः ॥ १२ ॥

गुर्वादीनामुपाध्यायादीनां विनयरहितस्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतस्तत्त्वार्था-
श्रद्धानदोषाद्वचनादागमाद् दीप इव मण्डलगतो मण्डलाकारविषयो
बोधस्तैमिरिकस्येव, स-बोधो वचनाद्भवन्नपि दोषजत्वाद्विपर्ययो मिथ्या-
प्रत्ययः पदमात्रवाच्यार्थविषयः पापः पापहेतुः ॥ १२ ॥

ત્રણે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કીધું હવે તેનાથી વિપરીત મિથ્યાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- તૈમિરિક = નેત્ર દોષવાળાને દીવામાં મંડલાકાર નો બોધ થાય છે. તેમ ગુરૂ વિ. નો વિનય નહિ કરનારને મિથ્યાત્વ દોષના લીધે આગમ વચનથી પાપના હેતુભૂત ખોટો બોધ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- પદ માત્રથી વાચ્ય જે અર્થ તેના વિષયવાળું જ્ઞાન એટલે શબ્દ પરથી સીધો અર્થ કાઢી લે તેમાં આગલ-પાછલનું અનુસંધાન પણ ન વિચારે. એટલે ઉપરોક્ત વાક્યથી ભિન્ન અર્થ નીકળે એવું કંઈપણ નહિ જોવાનું. જ્યારે શ્રુતજ્ઞાનવાળો પણ શબ્દ માત્રનો અર્થ પકડે છે પણ તે આગળ પાછળના વિષયને અવિરોધિ અર્થ હોય છે. ॥ ૧૨ ॥

વિપર્યય એવ પ્રસ્તુતે દૃશ્યન્તગર્ભમુપનયમાહ ॥

दण्डीखण्डनिवसनं भस्मादिविभूषितं सतां शोच्यम् ।

पश्यत्यात्मानमलं ग्रही नरेन्द्रादपि ह्यधिकम् ॥ १३ ॥

मोहविकारसमेतः पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थम् ।

तद्व्यत्ययलिङ्गरतं कृतार्थमिति तद्ग्रहादेव ॥ १४ ॥

दण्डीखण्डं કૃત્તસન્ધાનવિશેષં જીર્ણવસ્ત્રં તન્નિવસનં પરિધાનં યસ્ય સ તથા તમ્ । ભસ્માદિભિર્વિભૂષિતં વિચ્છુરિતં સતાં સત્પુરુષાણાં શોચ્યં શોચનીયં; પશ્યત્યવલોકયત્યલમત્યર્થમાત્માનં ગ્રહી સ્વાગ્રહવાત્રનૈન્દ્રાદપિ હિ ચક્રવર્તિનોપિ હિ અધિકમતિશયિતં યથેતિ ગમ્યતે ॥ ૧૩ ॥

મોહવિકારેણ મનોવિભ્રમદોષેણ સમન્વિતઃ પુરુષ એવં ગ્રહગૃહીતરીત્યાત્માનમ-કૃતાર્થ સન્તં કૃતાર્થ પશ્યતિ, કિમ્ભૂતં ? તસ્ય કૃતાર્થસ્ય વ્યત્યયેન યાનિ લિઙ્ગાનિ તેષુ રતો યઃ સ તથા તમ્ । અનેન વસ્તુવૃત્ત્યાકૃતાર્થત્વમેવાહ વિપર્યયદર્શને કો હેતુરત્રાહ ઇત્યમુના ગુર્વન-ધીનતાદિલક્ષણેન પ્રકારેણ તસ્ય મોહવિકારસ્ય ગ્રહઃ કર્મશક્તિરૂપેણાત્મન્યુપાદાનં; તત એવ કૃતાર્થમિતિ પશ્યતીતિયોજનાયાં; ચેત્યુક્તત્વેન પ્રથમાપત્તિઃ સમાધેયા ॥ ૧૪ ॥

વિપર્યયની બાબતમાં દૃષ્ટાંત પૂર્વક ઉપનય દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- જેમ ભિખારી સાંધાવાળા જીર્ણ વસ્ત્રને ધારણ કરનાર; રાખ વિ. શરીરે લગાડનાર; સજ્જનોને શોચનીય; દૃઢ પક્કડવાળો પોતાને ચક્રવર્તીથી પણ અધિક ઉંચો માને છે. તેમ કૃતાર્થતાથી વિપરીત લિંગમાં રત એવા વસ્તુસ્થિતિથી અકૃતાર્થ આત્માને મોહવિકારવાળો (મિથ્યાજ્ઞાનવાળો) પુરુષ મોહવિકારના આવેશથી “હું કૃતાર્થ થઈ ગયો” એમ માને છે.

વિશેષાર્થ :- ગુરુને આધીન ન રહેવું ઈત્યાદી સ્વચ્છંદતાથી મોહવિકાર કર્મશક્તિરૂપે આત્મામાં આવે છે એટલે ગુરુને વશ ન રહેતા તેમજ તેમનો અવિનય કરવાથી સાચુજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. અને મારે કોઈની ગરજ નથી એવું અભિમાન ઉભુ થાય છે, એ રીતે મોહનીય-કર્મ વધારે વકરે છે. તેથી જ પોતાને સર્વેસર્વા માને. આમ કહેવા દ્વારા ઉલ્ટુ દર્શન થવામાં નિમિત્ત (કારણ) શું છે ? એવી પહેલી આપત્તિનું સમાધાન થઈ જાય છે. એટલે મોહવિકાર વિપરીત દર્શનનું કારણ છે. ॥ ૧૩/૧૪ ॥

જ્ઞાનવિપર્યયયોઃ સ્વામ્યુપદર્શનાર્થમિદં કારિકાદ્વયમાહ ।

સમ્યગ્દર્શનયોગાજ્ઞાનં તદ્ગ્રન્થિભેદતઃ પરમમ્ ।

સોઽપૂર્વકરણતઃ સ્યાજ્ઞેયં લોકોત્તરં તદ્દ ॥ ૧૫ ॥

લોકોત્તરસ્ય તસ્માન્મહાનુભાવસ્ય શાન્તચિત્તસ્ય ।

ઔચિત્યવતો જ્ઞાનં શેષસ્ય વિપર્યયો જ્ઞેયઃ ॥ ૧૬ ॥ ૧૧ ॥

સમ્યગ્દર્શનસ્ય તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનસ્ય યોગાજ્ઞાનં ભવતિ, તત્સમ્યગ્દર્શનં પરમં પ્રધાનં ગ્રન્થિભેદતો ભવતિ, સ ગ્રન્થિભેદો નિયમત એવાપાર્શ્વપુદ્ગલપરાવર્ત્તાધિકસંસારચ્છેદી અપૂર્વકરણતો યથાપ્રવૃત્તોત્તરપરિણામવિશેષતઃ સ્યાત્તદ્વાપૂર્વકરણં લોકાત્ સર્વસ્માદપ્યુત્તરં પ્રધાનં, અનાદૌ સંસારે સૂત્રાર્થગ્રહણાદિતત્તદ્ધર્મસ્થાનસંપત્તાવપ્યજાતપૂર્વત્વાત્ ॥ ૧૫ ॥

તસ્માલ્લોકોત્તરસ્ય લોકાતીતચરિત્રસ્ય, મહાનુભાવસ્યાઽચિન્ત્યશક્તેઃ ‘શાન્ત- ચિત્તસ્યોપશાન્તમનસ ઔચિત્યવત ઔચિત્યયુક્તસ્ય જ્ઞાનં જ્ઞેયં, શેષસ્યોક્ત- ગુણવિપરીતસ્ય વિપર્યયઃ પદમાત્રવાચ્યાર્થવિષયો વિપર્યયાસો જ્ઞેયઃ ॥ ૧૬ ॥ ૧૧ ॥

જ્ઞાન અને વિષયર્યના સ્વામી દર્શાવારૂપ આ બે ગાથા કહે છે...

ગાથાર્થ :- સમ્યગ્ દર્શનના યોગથી જ્ઞાન થાય અને તે પરમ સમકિત ગ્રંથીભેદથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે પણ અપૂર્વકરણથી થાય છે. તે લોકોત્તર અપૂર્વકરણ જાણવું (૧૫)

માટે લોકોત્તર ચારિત્રવાળા, અચિંત્ય શક્તિવાળા. શાંતચિત્તવાળા તેમજ ઔચિત્યવાળાને જ્ઞાન હોય છે. શેષને તો મિથ્યાજ્ઞાન જ જાણવું. ॥ ૧૬ ॥

વિશેષાર્થ :- સૂત્રાર્થ ગ્રહણ વિ. તે તે ધર્મ સ્થાનોમાં અનાદિ સંસારમાં આવા પરિમામ પૂર્વે જાગ્યા ન હોય એવા પરિણામ તે અપૂર્વ પરિણામ અપૂર્વકરણ કહેવાય છે. ઉક્ત ગુણથી વિપરીત ગુણવાળાને પદમાત્રાનું જ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) જાણવું ॥ ૧૫/૧૬ ॥

॥ ઈતિ એકાદશં પોડશકમ્ ॥

દ્વાદશં દીક્ષાધિકારષોડશકમ્

જ્ઞાનત્રયં પ્રાગુક્તં, તદ્ભાવાભાવાભ્યાં દીક્ષાધિકારાનધિકારૌ પ્રતિપિપાદયિષુ-
રાહ ।

અસ્મિન્સતિ દીક્ષાયા અધિકારી તત્ત્વતો ભવતિ સત્ત્વઃ ।

ઇતરસ્ય પુનર્દીક્ષા વસન્તનૃપસન્નિભા જ્ઞેયા ॥ ૧ ॥

અસ્મિન્ જ્ઞાનત્રયે સતિ દીક્ષાયા વિરતિરૂપાયા અધિકારી અધિકારવાન્
તત્ત્વતઃ-પરમાર્થતો ભવતિ સત્ત્વઃ પુમાનિતરસ્યાનધિકારિણઃ પુનઃ દીક્ષા
વસન્તનૃપસન્નિભા ચૈત્રમાસપરિહાસકૃત્તરાજતુલ્યા વિડમ્બનપ્રાયત્વેન જ્ઞા-
તવ્યા ॥ ૧ ॥

પૂર્વે ત્રણ જ્ઞાન દર્શાવ્યા, તેના સદ્ભાવવાળો દીક્ષાનો અધિકારી છે જેની પાસે
આ જ્ઞાન ન હોય તે દીક્ષામાં અનધિકારી છે. એવું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાવાલા
શંકાર કહે છે..

ગાથાર્થ :- આ ત્રણે જ્ઞાન હોતે છતે જીવ પરમાર્થથી દીક્ષાનો
અધિકારી બને છે. આના સિવાયની દીક્ષા વસંત ઋતુના રાજાની જેમ
ઉપહાસ કરનારી જાણવી.

વિશેષાર્થ :- હોળી (ધૂળેટી) ના દિવસે એકને રાજા બનાવે પણ તેની
મશ્કરી કરી તેને હેરાન કરે છે; તેમ અયોગ્યને દીક્ષા દુઃખદાયી બને છે
અને બીજાઓ તેની મશ્કરી કરી છે. ॥ ૧ ॥

દીક્ષાપદ નિરુક્તમુપદર્શયન્ જ્ઞાનિન એવ તાં નિયમયન્નાહ ॥

શ્રેયોદાનાદશિવક્ષપણાચ્છ સતાં મતેહ દીક્ષેતિ ।

સા જ્ઞાનિનો નિયોગાદ્યથોદિતસ્યૈવ સાધ્વીતિ ॥ ૨ ॥

શ્રેયસઃ કલ્યાણસ્ય દાનાદશિવસ્ય પ્રત્યન્નાગસ્ય ક્ષપણાચ્છ સતાં મુનીનાં
મતાભિપ્રેતેહ પ્રવચને દીક્ષા, इत्येवमनया निरुक्तप्रक्रियया सा दीक्षा
જ્ઞાનિનો નિયોગાન્નિયમાદ્ યથોદિતસ્યૈવાધિકારિણ એવ સાધ્વીતિ નિરવઘા
વર્તતે ॥ ૨ ॥

દીક્ષા પદની વ્યુત્પત્તિ દર્શાવતા તે દીક્ષા જ્ઞાનીને જ હોય છે. એવો નીચોડ લાવતા ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- કલ્યાણનું દાન કરવાથી ઉપદ્રવનો ક્ષય કરવાથી મુનિઓને જ આ દીક્ષા સિદ્ધાંતમાં માનેલી છે. આ દીક્ષા નિશ્ચયથી યથોદિત અધિકારી એવા જ્ઞાનીને જ નિરવધા (શુદ્ધ) હોઈ શકે છે.

વિશેષાર્થ :- જ્ઞાની જ દ્રવ્યાદિ જોઈને અતિચાર ન લાગે એવો માર્ગ કાઢી શકે છે. ॥ ૨ ॥

નનુ યદિ જ્ઞાનિન એવ દીક્ષા સાધ્વી તદા કથં પ્રાગુક્તજ્ઞાનત્રયવિકલાનાં માષતુષપ્રભૃતીનાં સમયે સા શ્રેયસી શ્રૂયત ઇત્યાશઙ્કચાહ ॥

યો નિરનુબન્ધદોષાચ્છ્રાદ્ધોઽનાભોગવાન્ વૃજિનભીરુઃ ।

ગુરુભક્તે ગ્રહરહિતઃ સોઽપિ જ્ઞાન્યેવ તત્ફલતઃ ॥ ૩ ॥

યો નિરનુબન્ધાદવ્યવચ્છિન્નસન્તાનાદ્દોષાજ્ઞાનાવરણાદેઃ શ્રાદ્ધઃ શ્રદ્ધાવાન્, યસ્તુ સાનુબન્ધદોષાત્રિરુપક્રમક્લિષ્ટકર્મલક્ષણાજ્ઞાત ભાવપ્રતિઘાતઃ કથન્નિચ્છ્રાદ્ધો ભવતિ સ નેહ ગૃહ્યતેઽનાભોગઃ સૂક્ષ્મધીગમ્યગ્રન્થાર્થાપરિજ્ઞાનમાત્રં, સ એવ યસ્યાસ્તિ સોઽનાભોગવાન્ વૃજિનાત્પાપાદ્ ભીરુર્ભવવિરક્તત્વાત્, ગુરુષુ પૂજ્યેષુ ભક્તસ્તદ્બહુમાનિત્વાત્, ગ્રહો મિથ્યાભિનિવેશસ્તેન રહિતઃ સોઽપિ ય ઈદ્ગુક્તવિશેષણવાન્ જ્ઞાન્યેવ જ્ઞાનવાનેવ તત્ફલતો જ્ઞાનફલભાવાજ્ઞ, જ્ઞાનેનાપિ ભવવિરક્તત્વાદિ ફલં ક્રિયતે તદસ્યાપ્યસ્તીતિકૃત્વા ॥ ૩ ॥

જો જ્ઞાનીને જ દીક્ષા (શુદ્ધ) સારી હોય છે તો પછી ત્રણે જ્ઞાન રહિત માષતુષ વિ. ની દીક્ષા શાસ્ત્રમાં કેમ વખાણાય છે ? એવી આશંકા કરી સમાધાન આપે છે...

ગાથાર્થ :- નિરનુબંધ દોષથી શ્રદ્ધાવાળો, અનાભોગવાળો, પાપથી ડરનારો, ગુરુ ઉપર ભક્તિભાવવાળો; પક્કડ વગરનો આવા જ્ઞાનના ફળને પ્રાપ્ત કરેલ હોવાથી તે પણ જ્ઞાની જ છે.

વિશેષાર્થ :- પોતાની સત્તામાં જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે. તે અત્યારે પોતાનો વિપાક દેખાડે પણ તેનાથી નવું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ન બંધાય એટલે તે કર્મની પરંપરા ન ચાલે, એવા કર્મથી જેણે શ્રદ્ધા જાગે, તે સાધક

અહીં લેવો. પણ નિરુપક્રમ એવા કિલષ્ટ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સ્વરૂપ સાનુબંધ દોષથી જેણે ભાવનો પ્રતિઘાત થયો હોય-ચત્કિંચિત કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોય તેણે કાંઈક શ્રદ્ધા જાગી જાય; તે અહિં નથી લેવાનો. સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણી શકાય એવા ગ્રંથના અર્થને જાણવામાં અસમર્થ. ભવથી વિરક્ત થયેલો હોવાથી પાપભીરું ગુરુ પૂજ્યો ઉપર આદર બહુમાનભાવવાળો, મિથ્યા પક્કડવગરનો છે; એટલે આવા પ્રકારનું જ્ઞાનનું ફળ તેને પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી તે પણ જ્ઞાની જ છે. ॥ ૩ ॥

फलतुल्यतायामेव दृष्टान्तमाह ।

चक्षुष्मानेकः स्यादन्धोऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः ।

गन्तारौ गन्तव्यं प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥ ४ ॥

एकः कश्चित्पुरुषो मार्गगमनप्रवृत्तश्चक्षुष्मान्निर्मलानुपहतनेत्रः स्यादन्धोऽन्धो दृग्विकलस्तस्य चक्षुष्मतो मतं वचनं तदनुवृत्तिपरः तदनुसारे परः प्रधानो मार्गानुसारिताप्रयोजकादृष्टेनान्यानुवृत्तिव्यावर्तनात्, एतौ द्वावपि चक्षुष्मत्स-
दन्धौ गन्तारौ गमनशीलावनवरतप्रयाणप्रवृत्त्या गन्तव्यमभिमतनगरादि युग-
पदेवैककालमेव प्राप्नुतः । तयोरग्रपृष्ठभावेन ब्रजतौरेकपदन्यास एवान्तरं न महद्यद्वा तदपि तुल्यपदन्यासयोरेकश्रेण्या बाहुलग्नयोर्ब्रजतोर्नास्तीति द्वयो-
र्युगपत्प्राप्तव्यप्राप्तिः । एवं ज्ञान्यज्ञानिनोरपि सन्मार्गगमनप्रवृत्तयोर्मुक्तिपुरप्राप्तौ
नान्तरमिति गर्भार्थः ॥ ४ ॥

જ્ઞાની અને જ્ઞાનીના પગે ચાલનારાને તુલ્ય ફળ થતું હોય તે જ બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- એક નિર્મલ આંખવાળો અને બીજો જે અંધ છે; તે તેના વચન અનુસરવામાં તત્પર બને. તો આગમન કરનારા બન્ને એકજ સાથે જ્યાં જવાનું છે તે સ્થાને પહોંચે છે.

વિશેષાર્થ :- જોવાની શક્તિ હણાઈ નથી ગયી એવી નિર્મલ આંખડીવાળો પુરુષ જવા રવાના થાય છે, ત્યારે અંધાપાથી અંધારામાં જ રહેનાર પુરુષ તે ચક્ષુવાળાના વચનને અનુસરવા તત્પર બને છે. એટલે પોતાને માર્ગમાં ચલાવવામાં પ્રયોજક એવું એનું અદૃષ્ટ (ભાગ્ય) છે કે જેના લીધે અન્યને = ઉન્માર્ગીને અનુસરવાથી તે અટકી જાય છે. આ

બન્ને ચક્ષુવાળો અને સદન્ધ સતત પ્રયાણની પ્રવૃત્તિથી ઈચ્છિત નગરાદિને એક જ સાથે પ્રાપ્ત કરે છે. એક આગળ અને બીજો પાછળ એવી રીતે ચાલતા હોય તો એક ડગલાનું આંતરું પડે પણ મોટું નહિં. અથવા તો એક બીજાનો હાથ પકડીને ચાલતા હોય તો એક શ્રેણીમાં પગ પડતા હોવાથી એક પગલાનું પણ અંતર પડતું નથી. એમ સન્માર્ગમાં જવા પ્રવૃત્ત થયેલા જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને પણ મુક્તિપુરીમાં પહોંચવામાં આંતરું પડતું નથી. ॥ ૪ ॥

इत्थं ज्ञानिवदज्ञानिनोप्युक्तरूपस्य तुल्यफलत्वाद् दीक्षायोग्यत्वमिति दर्शयति ।

यस्यास्ति सक्त्रिमायामित्थं सामर्थ्ययोग्यताऽविकला ।

गुरुभावप्रतिबन्धादीक्षोचित एव सोऽपि किल ॥ ५ ॥

યસ્ય વિશિષ્ટજ્ઞાનરહિતસ્યાપ્યસ્તિ સક્ત્રિમાયાં સદાચારે ઇત્થમનેન પ્રકારેણ સામર્થ્યં સમાનફલજનનશક્તિરેવ યોગ્યતોત્તમતા ગુરુષુ ધર્માચાર્યાદિષુ ભાવપ્રતિબન્ધાદન્તરઙ્ગસમ્બન્ધાત્ સોઽપિ દીક્ષોચિત. એવ, કિલેત્યાપ્તાગમવાદઃ શેષગુણવૈકલ્યેઽપિ સંસારવિરક્ત એવાત્રાધિકારીતિભાવઃ ॥ ૫ ॥

જ્ઞાનીની જેમ ઉક્ત સ્વરૂપવાલો અજ્ઞાની પણ સરખા ફળને મેળવતો હોવાથી દીક્ષા યોગ્ય છે એમ દર્શાવે છે ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ :- અજ્ઞાનીને પણ સદાચારમાં આવી રીતે સામર્થ્યરૂપ પરિપૂર્ણ યોગ્યતા હોય છે, તે અજ્ઞાની પણ ગુરુ વિષે અંતરંગ સંબંધથી ખરેખર દીક્ષાને ઉચિત જ છે.

વિશેષાર્થ :- સામર્થ્ય યોગ્યતા - સમાન ફળ પેદા કરવાની શક્તિ રૂપ યોગ્યતા, ગુરુ વિષે અંતરંગ લાગણીશીલ બનેલો હોવાથી દીક્ષાને ઉચિત છે. કિલ શબ્દ આવું જિનેશ્વરનું વચન છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચયનું સૂચક બનતું હોવાથી શેષ ગુણ ન હોવા છતાં સંસારથી વિરક્ત અહિં અધિકારી છે; એવો ભાવ નીકળે છે. ॥ ૫ ॥

इत्थं दीक्षायाः फलसाम्ये आदेयत्वं, तद्वैषम्ये चानादयेत्वमित्याह ।

देयाऽस्मै विधिपूर्वं सम्यक्तन्त्रानुसारतो दीक्षा ।

निर्वाणबीजमेषेत्यनिष्टफलदान्यथात्यन्तम् ॥ ६ ॥

अस्मै योग्याय विधिपूर्व सन्धगवैपरीत्येन तन्त्रस्य शास्त्रस्यानुसारतो दीक्षा देया, इत्यमुना प्रकारेण योग्यता दीयमाना दीक्षा निर्व्वर्णस्य मोक्षस्य बीजमन्यथाऽयोग्यदानेऽत्यन्तमतिशयेनानिष्टफलदाः दुरन्तसंसारफला ॥६॥

એ પ્રમાણે દીક્ષા ફળની સામ્યતા હોય તો ગ્રહણ કરવા (આપવા) યોગ્ય છે; ફળની વિષમતા હોય તો આપવી યોગ્ય નથી, એ દર્શાવે છે...

गाथार्थ :- योग्यने विधिपूर्वक अविपरीत पक्षे शास्त्र अनुसारे दीक्षा आपवी ज्ञेईअे. आ दीक्षा तेने मोक्षनुं बीज अने छे. पक्ष अयोग्यने आपता अत्यंत अनिष्टफ़ल आपनारी अने छे अटवे के दुःखे अंत करी शक़ाय अेवो धोर संसार वधे छे.... ॥ ५ ॥

का पुनरियं दीक्षेत्याह ॥

देशसमग्राख्येयं विरतिन्यासोऽत्रतद्धति (च) सम्यक् ।

तन्नामादिस्थापनमविद्रुतं स्वगुरुयोजनतः ॥ ७ ॥

देशाख्या समग्राख्या चेयं दीक्षा विरतिरुच्यते, देशविरतिदीक्षा सर्व्वविरतिदीक्षा चेत्यर्थः । अत्र दीक्षायां न्यासो व्रतप्रतिज्ञाकालविहिताचारः तेषां प्रवचनप्रसिद्धानां नामादीनां चतुर्णां स्थापनमारोपणमविद्रुतं विद्रवरहितमनुपप्लवमितियावत् । कथं तन्नामादिस्थापनं ? स्वगुरुभिर्योजनं स्वजीतानुरोधेन विधानं ततः ॥ ७ ॥

આ દીક્ષા શું છે તે દર્શાવે છે....

गाथार्थ :- देशविरति दीक्षा अने सर्व्वविरति दीक्षा छे. आ दीक्षायां न्यास व्रत प्रतिज्ञा अवसरे करायेल आचार अटवे के दीक्षित पुरुषने विषे प्रवचन प्रसिद्ध नामादि चारनुं उपद्रवरहितपक्षे गुरुअे (पूज्ये) पोताना छतव्यवहार अनुसारे आरोपण करवुं योग्य छे. ॥ ७ ॥

नामन्यासस्य दीक्षानिमित्तत्वे को हेतुरित्यत आह ।

नामनिमित्तं तत्त्वं तथा तथा चोद्धृतं पुरा यदिह ।

तत्स्थापना तु दीक्षा तत्त्वेनान्यस्तदुपचारः ॥ ८ ॥

यद् यस्मान्नामनिमित्तं नामहेतुकं तत्त्वं नामप्रतिपाद्यगुणवत्त्वं प्रशान्त-
 तादिजननाभिप्रायेणाप्तकृतप्रशान्तादिनाम्नः प्रशमादिरूपोपलम्भात्तत्तन्नामैव
 तत्तदभिप्रायस्मरणात्तत्तद्गुणानुकूलप्रवृत्त्या तत्तद्गुणसिद्धेः, “तथा तथा
 च” तेन तेन स्वरूपेणोद्भूतं कृत्तनिर्वाहमिह प्रवचने मुनिभिः । तस्मात्
 तत्स्थापनैव तत्त्वेन परमार्थेन दीक्षाऽन्यः क्रियाकलापस्तदुपचारो नाम-
 स्थापनारूपमुख्यदीक्षाकर्मणः पूर्वोत्तरभावेनाङ्गमात्ररूप इत्यर्थः ॥ ८ ॥

**नामનો न्यास दीक्षाना निमित्त ३पे છે તેમાં હેતુ શું છે. માટે સમાધાન કરવા
 સારું કહે છે...**

ગાથાર્થ :- નામ નિમિત્તે પ્રશમાદિતત્ત્વ છે તેને સ્વરૂપે પૂર્વે પ્રવચનમાં
 મુનિ ભગવંતો વહન કરતા આવ્યા છે; નામની સ્થાપના જ પરમાર્થથી
 દીક્ષા છે; તેનાં જ ઉપચારરૂપ અન્ય ક્રિયા કલાપ છે.

વિશેષાર્થ :- નામથી પ્રતિપાદ્ય ગુણ પ્રશમાદિને ઉત્પન્ન કરે. એવા
 અભિપ્રાયથી પ્રશાન્ત વિ. નામથી પ્રશમાદિ પદનો ઉપલભ્ય થતા
 પૂર્વાચાર્યના તે તે અભિપ્રાયનું સ્મરણ થાય છે. તેનાથી તે તે ગુણને
 અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ થવાથી તે તે ગુણ સિદ્ધ થાય છે. માટે તે તે સ્વરૂપે
 નામઆરોપણને (પ્રવચનમાં) જિનશાસનમાં મુનિ ભગવંતો વહન કરતાં
 આવ્યા છે. માટે વાસ્તવિક રીતે નામ સ્થાપના જ દીક્ષા છે. બીજો
 ક્રિયાકલાપ તો નામસ્થાપનારૂપ મુખ્યદીક્ષાકર્મના પૂર્વ અને ઉત્તરમાં
 વિદ્યમાન હોવાથી તેના માત્ર અંગ રૂપ છે. ॥ ૮ ॥

एवं नामन्यासस्य दीक्षानिमित्तत्वं साधितं, स्थापनादिन्यासस्य तु तत्त्वेऽ-
 विप्रतिपत्तिरेवेति नामादिचतुष्टयन्यासस्य दीक्षात्वात्पृथक्फलप्रदर्शनपूर्वं तत्रैव
 यत्नोपदेशमाह ।

कीर्त्यारोग्यध्रुवपदसम्प्राप्तेः सूचकानि नियमेन ।

नामादीन्याचार्या वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥ ९ ॥

कीर्तिः श्लाघाऽऽरोग्यं नीरुजत्वं प्राक्तनसहजौत्पातिकरोगविरहात्, ध्रुवं
 स्थैर्यं भावप्रधाननिर्देशात् । पदं विशिष्टपुरुषावस्थारूपमाचार्यत्वादि, तेषां
 सम्प्राप्तिरप्राप्तिपूर्विका प्राप्तिस्तस्याः सूचकानि गमकानि नियमेनावश्यन्त्या

नामादीनि नामस्थापनाद्रव्यभावरूपाण्याचार्याः पूज्या वदन्ति, तत्तस्मात्तेषु नामादिषु यतितव्यं तदर्थानुकूल्येनात्यादरो विधेयः ।

એ પ્રમાણે નામ ન્યાસ દીક્ષાના નિમિત્ત રૂપે છે. એ તો સિદ્ધ કર્યું. અને સ્થાપના વેશ વિ. નો ન્યાસ તો તે સ્વરૂપે છે જ, એમાં કોઈ વિવાદ છે જ નહિ આમ નામાદિ ચારેયનો ન્યાસ દીક્ષા સ્વરૂપ હોવાથી જુદું જુદું ફળ દેખાડવા સાથે તેમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. એવો ઉપદેશ ગ્રંથકાર આપી રહ્યા છે...

ગાથાર્થ :- કીર્તિ આરોગ્ય સ્થૈર્ય અને પદ પ્રાપ્તિના સૂચક નામાદિ છે, એમ આચાર્યો કહે તેથી તેમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- પૂર્વના સહજ ઔત્પાતિક રોગોનો વિરહ થવાથી આરોગ્ય વ્રતમાં સ્થિરતા, પદ વિશિષ્ટ પુરુષની અવસ્થા રૂપ આચાર્ય પદવીત્વ વિ. ની પ્રાપ્તિના નામાદિ નિશ્ચય થી સૂચક હોવાથી નામાદિમાં તેના માટે અનુકૂલ પણે આદર કરવો જોઈએ.

अयं भावः । अन्वर्थनाम्नो हि कीर्त्तनमात्रादेव शब्दार्थप्रतीतेर्विदुषां प्राकृतजनस्य च मनःप्रसादात् बहुजनकृत्तगुणप्रवादरूपा कीर्त्तिराविर्भवति यथा सुधर्मभद्रबाहुप्रभृतीनां, स्थापनापि रजोहरणमुखवस्त्रिकाघाकाररूपा धार्य-माणा भावगर्भ- प्रवृत्त्यारोग्यामुपजनयति, द्रव्यमप्याचारादिश्रुतं साधुक्रिमा चाभ्यस्यमाना व्रत- स्थैर्योपपत्तये भवति, भावोऽपि सम्यग्दर्शनादिरूपः प्रागुक्तपदावाप्तये सम्पद्यते भावाचार्यादिपदस्य विशिष्टभावनिमित्तत्वादथवा सर्वाण्येव नामा- दीनि सामान्येन कीर्त्यारोग्यमोक्षप्राप्तेः सूचकानि ॥ ९ ॥

આનો ભાવ આ છે કે... સાન્વર્થનામ તારામાં નામ જેવા ગુણ છે. એમ બોલવા માત્રથી વિદ્વાન અને સામાન્ય માણસો ને પણ શબ્દાર્થની પ્રતીતિ થવાથી તેમનું પણ મન પ્રસન્ન બને છે. જેથી ઘણાં માણસો વડે ગુણો ગવાય તે રૂપ કીર્તિ પ્રગટ થાય છે. જેમ કે - સુધર્મા સ્વામી. ભદ્રબાહુ પ્રશાન્ત વિ. નામો તે નામવાળી વ્યક્તિઓમાં તે તે ગુણ પ્રગટ કરી કીર્તિ ફેલાવે છે; જેમ કે પેલા સુધર્મા સ્વામી ખરેખર સુધર્મા = સુંદર ધર્મનું આચરણ કરનારા છે. સ્થાપના પણ ઓઘોમુહપતિ વિ. આકાર રૂપ છે તેઓને ધારણ કરવાથી ભાવ પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જેમ રામવેશ ધારવાથી રાવણમાં રામના ભાવ આવી ગયા; સંયમવેશથી

ચંડુદ્રાચાર્યના શિષ્યને સંયમ ભાવ જાગ્યો જે આરોગ્યને પેદા કરે છે. દ્રવ્ય આચારંગાદિ શ્રુત અને સાધુ ક્રિયા તેઓનો અભ્યાસ કરવાથી વ્રતમાં સ્થિરતા આવે છે. સમકિત વિ. રૂપ ભાવ પણ ભાવઆચાર્યાદિ પદની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે. કારણ તે પદમાં વિશિષ્ટ ભાવ નિમિત્ત છે, અથવા તો બધા જ નામાદિ ચારેય સામાન્યથી કીર્તિ આરોગ્ય મોક્ષપદ પ્રાપ્તિના સૂચક છે. ॥ ૯ ॥

નામાદિષુ યત્ને કૃત્તો દીક્ષાયાં કિમાગતમિત્યત આહ ।

તત્સંકારદેષા દીક્ષા સમ્પદ્યતે મહાપુંસઃ ।

પાપવિષાપગમાત્ ખલુ સમ્યગ્ગુરુધારણાયોગાત્ ॥ ૧૦ ॥

તેષાં નામાદિનાં સંસ્કારદેષા દ્વિવિધા દીક્ષા વ્રતરૂપા સમ્પદ્યતે મહાપુંસો દૃઢપ્રતિજ્ઞસ્ય, પાપમેવ વિષં તસ્યાપગમાત્ ખલુ અપગમાદેવ; વિષાપહારિણી દીક્ષેતિ કેષાંચ્છિત્તસિદ્ધિમનુરુદ્ધેદમુક્તં, સમ્યગ્વૈપરીત્યેન ગુરોઃ પાપાહિગારુડિ-કસ્યાચાર્યસ્ય ધારણાડડયત્તત્વં તેન યોગાત્ સમ્બન્ધાત્ ॥ ૧૦ ॥

નામાદિમાં યત્ન કરવાથી દીક્ષામાં શું આવી જવાનું હતું? એથી કહે છે...

ગાથાર્થ :- નામાદિના સંસ્કારથી દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા મહાપુરુષને આ દીક્ષા સંપન્ન બને છે. સારી રીતે ગુરુને આધીન રહેવાથી પાપ રૂપી વિષ દૂર થવાથી દીક્ષા વિષાપહારિણી કહેવાય છે. અથવા પાપ રૂપી વિષ દૂર થવાથી દીક્ષા સંપન્ન બને છે. (પ્રાપ્ત થાય છે.)

વિશેષાર્થ :- પાપ રૂપી સાપને વશ કરવામાં ગારૂડિકસમા આચાર્યને અધીન થવાથી આશ્રિતના પાપ દૂર થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

દીક્ષાસમ્પત્તૌ કિં સ્યાદિત્યાહ

સમ્પન્નાયાં ચાસ્યાં લિઙ્ગં વ્યાવર્ણયન્તિ સમયવિદઃ ।

ધર્મેકનિષ્ઠતૈવ હિ શેષત્યાગેન વિધિપૂર્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

સમ્પન્નાયાં ચ સજ્ઞાતાયાં ચાસ્યાં દીક્ષાયાં લિઙ્ગં લક્ષણં વ્યાવર્ણયન્તિ કથયન્તિ સમયવિદઃ સિદ્ધાન્તજ્ઞા એતદિતિ શેષઃ એતક્રિયેત્યપ્યધ્યાહાર્ય, ધર્મેકનિષ્ઠતૈવ હિ ધર્મમાત્રપ્રતિબદ્ધતૈવ હિ શેષસ્યાનુપાદેયસ્ય ત્યાગેન વિધિપૂર્વ શાસ્ત્ર-નીત્યા ॥ ૧૧ ॥

દીક્ષા સંપન્ન થયે છતે શું થાય છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- દીક્ષા સંપન્ન થયે છતે સર્વનો ત્યાગ કરી વિધિપૂર્વક ધર્મમાં તત્પર બનવું તેને શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષો સંપન્ન દીક્ષાનાં લિંગ તરીકે વર્ણવે છે. ॥ ૧૧ ॥

અસ્યામેવ સર્વવિરતિદીક્ષાયાં ક્ષાન્ત્યાદિયોજનામાર્યાદ્વયેન દર્શયતિ ॥

વચનક્ષાન્તિરિહાદૌ ધર્મક્ષાન્ત્યાદિસાધનં ।

શુદ્ધં ચ તપો નિયમાદ્યમશ્ચ સત્યં ચ શૌચં ચ ॥ ૧૨ ॥

આકિશ્ચન્યં મુખ્યં બ્રહ્માપિ પરં સદાગમવિશુદ્ધમ્ ।

સર્વં શુક્લમિદં ખલુ નિયમાત્સંવત્સરાદૂર્ધ્વમ્ ॥ ૧૩ ॥

વચનક્ષાન્તિરાગમક્ષાન્તિરિહ દીક્ષાયામાદૌ પ્રથમં ધર્મક્ષાન્તેરાદિસાધનં પ્રધાન-કારણં ભવતિ, ઇદમુપલક્ષણં તેનાસ્યામાદૌ વચનમાર્દ્દવાદિકમપિધર્મમાર્દ્દવા-દિકારણં ભવતીતિ દ્રષ્ટવ્યં, શુદ્ધં ચાક્લિષ્ટં ચ તપો દ્વાદશ ભેદં નિયમા-ન્નિશ્ચયેન યમશ્ચ સંયમશ્ચ સત્યં ચાવિસંવાદનાદિરૂપં શૌચં ચ બાહ્યાભ્યન્તર-ભેદમ્ ॥ ૧૨ ॥ આકિશ્ચન્યં નિષ્કિશ્ચનત્વં બાહ્યાભ્યન્તરપરિગ્રહત્યાગરૂપં મુખ્યં નિરુપચરિતમ્, બ્રહ્માપિ બ્રહ્મચર્યમપ્યષ્ટાદશભેદશુદ્ધં પરં પ્રધાનં સદાગમો ભગવદ્વચનં તેન વિશુદ્ધં નિર્દોષં, સર્વમિદં દશવિધમપિ ક્ષાન્ત્યાદિ શુક્લં નિરતિચારં, ખલુશબ્દો વાક્યાલક્ષ્ણે, નિયમાન્નિશ્ચયાત્સંવત્સરાદૂર્ધ્વં, વર્ષ-પર્યાયવ્યતિક્રમે ત્રિમામલત્યાગેન તદુત્તરં શુક્લીભવનસ્વભાવત્વાત્ ॥ ૧૩ ॥

આ સર્વવિરતિ દીક્ષામાં ક્ષાન્તિ વિ. ધર્મોની યોજના કરવા સારુ બે ગાથા દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ દીક્ષામાં વચનક્ષાન્તિ પહેલું - ધર્મક્ષાન્તિનું પ્રધાન કારણ છે. આ ઉપલક્ષણ છે તેથી આમાં વચનની મૃદતા વિ. પણ કારણ બને છે, એમ સમજવું અકલિષ્ટ તપ, નિશ્ચયથી યમ, સત્ય બાહ્ય અભ્યંતર પ્રકારે શૌચ. નિરૂપચરિત બાહ્ય અભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગ રૂપ આર્કિચન્ય; ભગવાનના વચનથી નિર્દોષ (વિશુદ્ધ) તેમજ પ્રધાન એવું બ્રહ્મચર્ય, નિરતિચાર ૧૦ પ્રકારનો આ ક્ષાન્ત્યાદિ ધર્મ એક વર્ષના

પર્યાયમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એક વર્ષમાં ક્રિયાથી મલ ત્યાગ થવાથી આ દશવિધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેના પછી તો દિવસે દિવસે ધર્મ નિર્મલ = શુકલ બને છે. ॥ ૧૨/૧૩ ॥

અસ્યૈવ દીક્ષાવતઃપૂર્વોત્તરકાલભાવિગુણયોગમાહ

ધ્યાનાધ્યયનાભિરતિઃ પ્રથમં પશ્ચાત્તુ ભવતિ તન્મયતા ।

સૂક્ષ્માર્થાલોચનયા સંવેગઃ સ્પર્શયોગશ્ચ ॥ ૧૪ ॥

ધ્યાનં સ્થિરાધ્યવસાનરૂપં ધર્મ્યં શુક્લં ચ, યથોક્તમ્ “એકાલમ્બનસંસ્થસ્ય સદૃશપ્રત્યયસ્ય ચ । પ્રત્યયાન્તરનિર્મુક્તઃ પ્રવાહો ધ્યાનમુચ્યતે” । અધ્યયનં સ્વાધ્યાયપાઠસ્તયોરભિરતિરનવરતપ્રવૃત્તિઃ પ્રથમમાદૌ દીક્ષાસમ્પન્નસ્ય ભવતિ, પશ્ચાત્તુ તન્મયતા ધ્યેયગુણમયત્વં ભવતિ, તથા સૂક્ષ્માનામર્થાનાં બન્ધમોક્ષા-દીનામાલોચનયા સંવેગો મોક્ષાભિલાષઃ; સ્પર્શન તત્ત્વજ્ઞાનેન યોગઃ સમ્બન્ધશ્ચ ભવતિ ॥ ૧૪ ॥

આ દીક્ષાવાળાને પૂર્વ અને પછી પ્રાપ્ત થનારા ગુણોનો સંબંધ જોડતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- દીક્ષા સંપન્ન થતા પહેલાં ધ્યાન અને સ્વાધ્યાયમાં સતત પ્રવૃત્તિ કરે છે - આસક્તિ જાગે છે. પાછળથી ધ્યેયના ગુણમય બની જાય છે. પછી સૂક્ષ્મ અર્થની વિચારણાથી સંવેગ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી સંબંધ થાય છે.

વિશેષાર્થ :- એક આલંબનમાં રહેલાને અને સમાન પ્રત્યયવાળાને અન્ય પ્રત્યયથી વેગળો જે પ્રવાહ ચાલે તે ધ્યાન કહેવાય છે. ધ્યાન અને સ્વાધ્યાય કરવામાં સતત રત રહે છે. આમ કરતા ધ્યેય એવા પ્રભુના ગુણમાં ખોવાઈ જવાય છે તે તન્મયતા. બંધમોક્ષ વિ. સૂક્ષ્મ પદાર્થની વિચારણાથી મોક્ષનો અભિલાષ જાગે છે. કારણકે બંધ એ દુઃખનું કારણ છે અને મોક્ષ પરમ સુખનું કારણ છે. આવી વિચારણાથી અને જીવ સુખનો અભિલાષી હોવાથી તેમાં મોક્ષની ઝંખના જાગી જાય છે. પછી ઊંડા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કારણ મોક્ષની ઝંખના જાગી જવાથી પદાર્થને સાચા તત્ત્વરૂપે પકડવાની કલા પેદા થઈ જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

સ્પર્શસ્ય લક્ષણં ફલાતિશયં ચાહ ।

સ્પર્શસ્તત્તત્ત્વાપ્તિઃ સંવેદનમાત્રવિદિતં ત્વચ્યત્ ।

વન્ધ્યમપિ સ્યાદેતત્સ્પર્શસ્ત્વક્ષેપતત્ફલદઃ ॥ ૧૫ ॥

તસ્ય વિવક્ષિતસ્ય વસ્તુનસ્તત્ત્વમનારોપિતં રૂપં તસ્યાપિરુપલમ્બઃ સ્પર્શઃ સ્પૃશ્યતેઽનેન વસ્તુતત્ત્વમિતિ નિરુક્તેઃ, અન્યત્ત્વવિદિતં કથञ્ચિદ્વસ્તુગ્રાહિત્વેપિ પ્રમાણપરિચ્છેદ્યસંપૂર્ણાર્થ (થા) ગ્રાહિત્વેનાનિશ્ચિતં સંવેદનમાત્રં તત્ત્વપરામર્શશૂન્યમસ્પર્શાચ્ચં જ્ઞાનમિત્યર્થઃ । વન્ધ્યમપિ વિફલમપિ સ્યાદેતત્ સંવેદનમાત્રં; સ્પર્શસ્તુ સ્પર્શઃ પુનરક્ષેપેનાવિલમ્બેન તત્ સ્વકાર્ય ફલં દદાતિ યઃ સ તથા । અયમનયો સ્પર્શાન્યજ્ઞાનયોર્વિશેષઃ ॥ ૧૫ ॥

સ્પર્શનું લક્ષણ અને ફળનો અતિશય ખતાવે છે...

ગાથાર્થ :- સ્પર્શ એટલે વસ્તુનાં આરોપ વગરનાં સ્વરૂપનો ખ્યાલ બીજું જ્ઞાન તો પ્રમાણથી અનિશ્ચિત સંવેદન માત્ર છે અને આતો નિષ્ફળ પણ નીવડે. જ્યારે સ્પર્શ તો ટૂંકા ગાળામાં જ ફળ આપનાર હોય છે.

વિશેષાર્થ :- વિવક્ષિત વસ્તુનું જે આરોપ વગરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હોય તેની જાણ થવી તે સ્પર્શ છે. વસ્તુના અમુક સ્વરૂપનો જેના વડે સ્પર્શ થાય તે સ્પર્શ; એના સિવાયનું જ્ઞાન કોઈક પ્રકારે વસ્તુને જણાવે ખરી પણ પ્રમાણથી જાણવા યોગ્ય જે સંપૂર્ણ અર્થ તેનો નિશ્ચય જેનાથી થઈ શકે નહિ; એવું તે જ્ઞાન ખાલી સંવેદન રૂપ જ છે. તત્ત્વપરામર્શ શૂન્ય તે જ્ઞાન અસ્પર્શ નામથી ઓળખાય છે. આ ક્યારેક નિષ્ફળ પણ નીવડે છે. જ્યારે સ્પર્શ તો ટૂંક સમયમાં પોતાનાથી સાધ્ય કે પોતાનું કાર્ય જે ફળ છે તેને આપે છે. ॥ ૧૫ ॥

સંવેગસ્પર્શયોગેન પરિણતદીક્ષાભાવો યત્કરોતિ તદાહ ।

વ્યાધ્યભિભૂતો યદ્વન્નિર્વિવ્વિણ્ણસ્તેન તત્ત્વિત્ત્વાં યત્લાત્ ।

સમ્યક્કરોતિ તદ્વદીક્ષિત ઇહ સાધુસદ્દેષામ્ ॥ ૧૬ ॥

વ્યાધિના કુષ્ઠાદિનાઽભિભૂતો ગ્રસ્તો યદ્વત્ યથા નિર્વિવ્વિણ્ણો નિર્વેદં

ગ્રાહિતસ્તેન વ્યાધિના તસ્ય વ્યાધેઃ ક્રિયાં પ્રતિક્રિયાં યલાદાદરાત્કરોતિ, તદાહ સમ્યગવૈપરીત્યેન તદ્વત્તથા દીક્ષિત ઇહ પ્રક્રમે સાધૂનાં સન્નેષાં વિનયાદિરૂપામ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૨ ॥

સંવેગ અને સ્પર્શના યોગે પરિણત દીક્ષા ભાવવાળો જે કરે તે કહે છે..

ગાથાર્થ :- વ્યાધિથી ઘેરાયેલો જેમ તે વ્યાધિથી નિર્વેદ પામી તેનાં પ્રતિકાર સ્વરૂપ ક્રિયાને આદરપૂર્વક સારી રીતે કરે છે. તેમ દીક્ષિત સંસાર વ્યાધિથી નિર્વેદ પામી સાધુની વિનયાદી રૂપ ક્રિયાને સારી રીતે કરે ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ દ્વાદશં ષોડશકમ્ ॥

ત્રયોદશં ગુરુવિનય ષોડશકમ્

દીક્ષિતઃ સાધુઃ સદ્ગ્રેષાં સમ્યક્કરોતીત્યુક્તં તામેવોપદર્શયતિ ।

ગુરુવિનયઃ સ્વાધ્યાયો યોગાભ્યાસઃ પરાર્થકરણં ચ ।

ઈતિકર્તવ્યતયા સહ વિજ્ઞેયા સાધુસદ્ગ્રેષા ॥ ૧ ॥

ગુરુવિનયાદિરૂપા પન્નવિધા સાધૂનાં સદ્ગ્રેષા શોભનબાહ્યવ્યાપારરૂપા
વિજ્ઞેયા ॥ ૧ ॥

સાધુ સચ્ચેષ્ટા સારી રીતે કરે છે એમ કહ્યું તે ક્રિયાઓને જ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ગુરુ વિનય, સ્વાધ્યાય, યોગાભ્યાસ, પરાર્થકરણ અને ઈતિ
કર્તવ્યતા સ્વરૂપે આગલ કહેવાતી ક્રિયા સાથેની સાધુ સચ્ચેષ્ટા જાણવી.

વિશેષાર્થ :- સાધુ સચ્ચેષ્ટા - સાધુઓનો બાહ્ય સારો વ્યાપાર...॥૧॥

તત્ર ગુરુવિનયસ્વરૂપમાહ

ઔચિત્યાદ્ગુરુવૃત્તિર્બહુમાનસ્તત્કૃતજ્ઞતાચિતમ્ ।

આજ્ઞાયોગસ્તત્સત્યકરણતા ચેતિ ગુરુવિનયઃ ॥ ૨ ॥

ઔચિત્યાદૂર્ધ્વભૂમિકાપેક્ષયા ગુરુવૃત્તિર્ગુરુવિષયઃ સ્વજન્યવૈયાવૃત્ત્યપ્રતિયો-
ગિત્વસમ્બન્ધેન ગુરુવૃત્તિર્યા બહુમાન આન્તરઃ પ્રીતિવિશેષો ગુણરાગાત્મા, ન
મહોદયાત્, મોહો હિ સસન્નપ્રતિપત્તિરૂપઃ શાસ્ત્રે નિવાર્યતે ગુરુષુ ગૌતમ-
સ્નેહપ્રતિબન્ધન્યાયેન તસ્ય મોક્ષં પ્રત્યનુપકારકત્વાત્, મોક્ષાનુકૂલસ્ય તુ
ગુરુભાવપ્રતિબન્ધસ્યાનિષેધાત્તતઃ સકલકલ્યાણસિદ્ધેઃસ તથા તેષુ ગુરુષુ
કૃતજ્ઞતાચિતં યથાસ્માસ્વનુગ્રહપ્રવૃત્તૈર્ભગવદ્દિભઃ સ્વખેદમનપેક્ષ્ય રાત્રિન્દિવં
મહાન્ પ્રયાસઃ શાસ્ત્રાધ્યાપનાદૌ કૃત્ત ઇતિ । તથાજ્ઞયા ગુરુનિર્દેશેન યોગઃ
કાર્યવ્યાપકત્વસમ્બન્ધઃ સર્વત્ર કાર્યે ગુર્વાજ્ઞાપુરસ્કારિત્વમિતિયાવત્; સત્યં ચ
તત્કરણં ચ સત્યકરણં તસ્યાજ્ઞાયોગસ્ય સત્યકરણં તત્સત્યકરણં તદેવ તત્તા
સ્વાર્થે તલ્ આજ્ઞાફલસમ્પાદકત્વમિતિયાવદિત્યેષ સર્વોઽપિ ગુરુવિનયઃ
ગુરુપ્રીત્યર્થબાહ્યવ્યાપારત્વાત્ ॥ ૨ ॥

ત્યાં ગુરુ વિનયનું સ્વરૂપ બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- ઔચિત્યથી ગુરુને વિષે વૈયાવૃત્ય દ્વારા વર્તવું (ગુરુની સેવા ભક્તિ કરવી); આંતર પ્રીતિ રાખવી આ મારા ઉપકારી છે એવી કૃતજ્ઞતા મનમાં રાખવી; ગુરુઆજ્ઞાને આગળ કરવી; આજ્ઞાયોગને સત્ય કરવો આ સર્વ ગુરુ વિનય છે.

વિશેષાર્થ :- ઔચિત્ય - ઊંચી ભૂમિકાની અપેક્ષાએ - પોતાના ગુરુ જ ઊંચા વડિલ પદસ્થ હોય તો તે રીતે વૈયાવચ્ચ વિ. કરવું અને મુનિ હોય, તેમનાથી ઉપર બીજા ઊંચા હોય તો તે રીતે વર્તવું. ગુરુ વિનય - સંબંધી - પોતે કરેલી જે સેવા તેનો પ્રતિયોગી ગુરુ એથી ગુરુમાં સ્વજન્ય વૈયાવૃત્ય નિરૂપિત પ્રતિયોગિત્વ ધર્મ આવે તે સંબંધથી ગુરુના વિશે શિષ્ય વર્તે (રહે) છે નહિં કે તેમના ઉપર ચડી બેસવું / અહીં વૈયાવૃત્યકર્મનો શિષ્ય અનુયોગી જન્ય જનક ભાવ સંબંધના આધારે બને કારણ કે તેનાં આધારે સેવા થઈ અને વૈયાવૃત્યનો લક્ષ્ય (સંબંધી) ગુરુ હોવાથી તે પ્રતિયોગી બને છે. અહીં ગુરુ અને વૈયાવૃત્ય વચ્ચે સેવ્ય સેવાભાવ સંબંધ છે, અને તે જે તરફ ઢળે તે અનુયોગી તે સંબંધ પોતાના અનુયોગીમાં જેને ખેંચી લાવે તે પ્રતિયોગી. અહીં વૈયાવૃત્યમાં આ સંબંધથી ગુરુને ખેંચવામાં આવે છે એથી ગુરુ વિશિષ્ટ વૈયાવૃત્ય બને છે; માટે ગુરુ પ્રતિયોગી બને. (કોની સેવા ? તો કહીશું ગુરુની) ગુણના રાગ સ્વરૂપ આંતરપ્રીતિ તે બહુમાન, પણ તે પ્રીતિ મોહજન્ય ન હોવી જોઈએ કારણકે “ગુરુ વિશે ગૌતમનો સ્નેહપ્રતિબંધ તેમનો મોક્ષ અટકાવનારો થયો ” આ ન્યાયથી આવો સ્નેહ મોક્ષને પ્રતિઉપકારી નથી, પરંતુ મોક્ષને અનુકૂલ ગુરુભાવ પ્રતિબંધ એટલે ગુરુ પ્રત્યેનો સ્નેહ તેનો નિષેધ નથી, કારણકે તેનાથી સર્વ કલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે. કૃતજ્ઞતાચિત્ત એટલે અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા પ્રવૃત્ત થયેલા ગુરુ ભગવંતે પોતાની તકલીફને ગણકાર્યા વિના શાસ્ત્ર ભણાવા વિ. માટે રાત દિવસ ભારે મહેનત કરી છે.

આજ્ઞાયોગ :- જે જે કાર્ય કરે તેમાં ગુરુઆજ્ઞાને આગળ કરવી; પોતે આદરેલા કોઈ પણ કાર્યમાં ગુરુઆજ્ઞાનો અભાવ ન હોવો જોઈએ એટલે આજ્ઞા સાથે કાર્યવ્યાપકતા સંબંધ થયો, કાર્ય સમાનાધિકરણ અત્યંતાભાવ અન્ય ભાવનો મળશે પણ ગુરુ આજ્ઞાનો નહિ મળે માટે તે તાદૃશ અત્યંતાભાવનો અપ્રતિયોગી બનવાથી ગુરુઆજ્ઞા કાર્યવ્યાપક થઈ; તેમાં

કાર્યવ્યાપકત્વ સંબંધ આવ્યો. આજ્ઞાયોગને સત્ય કરવો એટલે આજ્ઞા ફળને સંપાદન કરવું એટલેકે આજ્ઞા અનુસારે કાર્ય કરવું. આ સર્વ ગુરુની પ્રીતિ માટે બાહ્ય વ્યાપારરૂપ હોવાથી ગુરુ વિનય કહેવાય છે. ॥ ૨ ॥

સ્વાધ્યાયમાહ ॥

યતુ ખલુ વાચનાદેરાસેવનમત્ર ભવતિ વિધિપૂર્વમ્ ।

ધર્મકથાન્તં ક્રમશસ્તસ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ ॥ ૩ ॥

યતુ-યત્સુનઃ: ખલુશબ્દો વાક્યાલક્ષ્ણે વાચનાદેર્વાચનાપ્રશ્નપરાવર્તનાદેરાસેવન-મભિવ્યાપ્તરાયા મર્યાદયા વા પ્રવચનોક્તયા સેવનં કરણમત્ર પ્રક્રમે ભવતિ જાયતે; વિધિપૂર્વ વિધિમૂલં ધર્મકથાન્તં ધર્મકથાઽવસાનં ક્રમશઃ ક્રમેણ તદા-સેવનં સ્વાધ્યાયો વિનિર્દિષ્ટઃ કથિતઃ, સુષ્ટુ શોભનં આ = અભિવ્યાપ્તયાઽધ્ય-યનં સ્વાધ્યાયઃ; સ્વં સ્વકીયમધ્યયનં વા સ્વાધ્યાય ઇતિ વ્યુત્પત્તેઃ ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ :- વળી વાચનાદિનું અભિવ્યાપ્તિથી વિધિપૂર્વક સેવન કરવું; તે વાચનાથી માંડી અનુક્રમે ધર્મ કથા સુધીનો બધો સ્વાધ્યાય કહેવાય છે. “આ” અભિવ્યાપ્તિ અર્થમાં છે એટલે કે પ્રવચનમાં ભાખેલી મર્યાદાથી સ્વાધ્યાયાદિ કરવા; આનાથી અકાળે ભણવું ઈત્યાદિ જ્ઞાનાતિચારને દૂર કરવા પૂર્વક ભણવું એનું કથન થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥

યોગાભ્યાસમાહ

સ્થાનોર્ણાર્થાલમ્બનતદન્યયોગપરિભાવનં સમ્યક્ ।

પરતત્ત્વયોજનમલં યોગાભ્યાસ ઇતિ તત્ત્વવિદઃ ॥ ૪ ॥

સ્થીયતે અનેનેતિ સ્થાનમાસનવિશેષઃ કાયોત્સર્ગપર્યઙ્કબન્ધાદિરૂપઃ । ઊર્ણઃ શબ્દઃ । અર્થસ્તદભિધેયં, આલમ્બનં બાહ્યો વિષયઃ પ્રતિમાદિસ્તસ્માદાલમ્બના-દન્યોઽનાલમ્બન ઇતિ યાવત્; તેષાં પરિભાવનં સર્વ્વતોઽધ્યસનં સમ્યક્ સમીચીનં પરં તત્ત્વં મોક્ષલક્ષણં યોજયતિ યત્તત્થા, એતદ્ યોગાભ્યાસ ઇતિ તત્ત્વવિદો વિદન્તિ યોગસ્ય ધ્યાનરૂપસ્યાભ્યાસ ઇતિ કૃત્વા । યદિ ચિત્ત-વૃત્તિનિરોધો યોગલક્ષણં તદા સ્થાનાદીનાં યોગાઙ્કલ્લેપિ યોગત્વોપચારો, યદિ ચ મોક્ષયોજકવ્યાપારત્વમાત્રં તદા નોપચાર ઇતિ ધ્યેયમ્ ॥ ૪ ॥

યોગાભ્યાસ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સ્થાન, શબ્દ અર્થ આલંબન એટલે બાહ્ય વિષય જે પ્રતિમાદિ તેમજ, તેનાથી અન્ય અનાલંબન આ બધા યોગોની સારી રીતે પરતત્ત્વ રૂપ મોક્ષ સાથે જોડે તે પ્રમાણે પરિભાવના કરવી તેને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ યોગાભ્યાસ કહે છે.

વિશેષાર્થ :- સ્થાન - કાયોત્સર્ગ પદ્માસન આદિ આસન વિશેષ, શબ્દ, શબ્દથી વાચ્ય તે અર્થ, આલંબન - બાહ્ય વિષય જે મૂર્તિ વિ. અને તેનાથી અન્ય (બાહ્ય વિષય વગરનું) અનાલંબન આ સર્વ યોગો છે, તેઓનો સર્વ પ્રકારે અભ્યાસ કરવો, આ યોગોની પરિભાવના પ્રધાનતત્ત્વ જે મોક્ષ છે તેની સાથે જોડાવનાર છે. છતાં પણ યોગ તરીકેનો ઉપચાર કરી શકાય છે. કેમકે આ પરિભાવના ધ્યાનરૂપ યોગના અભ્યાસ રૂપ છે. જો 'મનોવૃત્તિનો રોધ' તે "યોગ" એવું યોગનું લક્ષણ કરીએ ત્યારે. સ્થાન વિ. પણ મનની એકાગ્રતા માટે કારણ બને છે એટલે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને સ્થાનાદિને યોગ કહી શકાય અને જો મોક્ષ સાથે જોડનાર વ્યાપાર વિશેષ' તે જ યોગ છે, આટલું માત્ર યોગનું લક્ષણ કરીએ ત્યારે ઉપચારની જરૂર નથી કારણ કે મોક્ષ સાથે તો બધા જોડનારાજ છે. ॥ ૪ ॥

પરાર્થકરણમાહ

વિહિતાનુષ્ઠાનપરસ્ય તત્ત્વતો યોગશુદ્ધિસચિવસ્ય ।

ભિક્ષાટનાદિ સર્વ્વં પરાર્થકરણં યતેર્જ્ઞેયમ્ ॥ ૫ ॥

વિહિતં શાસ્ત્રોક્તં યદનુષ્ઠાનં તત્પરસ્ય તન્નિષ્ઠસ્ય તત્ત્વતઃ પરમાર્થેન યોગ-શુદ્ધિસચિવસ્ય વિશુદ્ધમનોવાકકાયયોગસ્ય ભિક્ષાટનાદિ આહારૈષણાદિ આદિ-ના વસ્ત્રપાત્રૈષણાદિગ્રહઃ સર્વ્વં નિરવશેષમનુષ્ઠાનં યતેઃ સાધોઃ પરાર્થકરણં જ્ઞેયં; યતિના ગૃહ્યમાણસ્યાહારવસ્ત્રપાત્રાદેર્દાતુઃ પુણ્યનિબન્ધનત્વેન પરોપકાર-હેતુત્વાદ્વિશુદ્ધયોગ પ્રવૃત્તેશ્ચોચિતપ્રવૃત્તિહેતુસામાયિકશક્ત્યા તંદર્થિના નિયત-ત્વાદિતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ ૫ ॥

પરાર્થકરણને બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાન કરવામાં તત્પર પરમાર્થથી

યોગની શુદ્ધિવાળા યતિના ભિક્ષાટનાદિ બધુજ પરાર્થકરણ જાણવું.

વિશેષાર્થ :- શાસ્ત્રમાં કહેલા જે અનુષ્ઠાન છે તેને કરવામાં તત્પર; પરમાર્થથી મન, વચન કાયા યોગની વિશુદ્ધિ સહિત એવા સાધુના જે આહારગવેષણા, આદિપદથી - વસ્ત્રપાત્રાદિની ગવેષણા ઈત્યાદિ બધા જ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણ રૂપે જાણવા. મુનિ વડે ગ્રહણ કરાતા આહાર વસ્ત્રપાત્રાદિ દાતાને પુણ્ય બંધનું કારણ બનતા હોવાથી એટલે ભિક્ષાટનાદિ પરીપકારના હેતુ બને છે. વિશુદ્ધ યોગની પ્રવૃત્તિ એટલે શુદ્ધ મનવચનકાયયોગનો વ્યાપાર તે પરાર્થકરણના અર્થી સાથે નિયત છે. અર્થાત્ યોગ શુદ્ધિ હોય તો તેની સાથે પરાર્થકરણ પણ હોય જ એ તાત્પર્ય છે. કારણ સામાયિક (ચારિત્ર) માં એ શક્તિ (તાકાત) છે કે જે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવે જ. ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરાવે જ એવી સામાયિકની શક્તિ દ્વારા યોગશુદ્ધિ પરાર્થકરણ સંપાદક બને છે, એમ જાણવું... ॥ ૫ ॥

इतिकर्तव्यतामाह

सर्वत्रानाकूलता यतिभावव्ययपरा समासेन ।

कालादिग्रहणविधौ क्रियेतिकर्तव्यता भवति ॥ ६ ॥

સર્વત્ર સર્વસ્મિન્ કાલાદિગ્રહણવિધૌ કાલસ્વાધ્યાયાદિગ્રહણાચારે કાલ-વિભાગપ્રતિનિયતે, ક્રિયા યોગપ્રવૃત્તિઃ સમાસેન સઙ્ખપેણેતિકર્તવ્યતા ભવતિ, રાત્રિચ્ચિવનિયતક્રમશુદ્ધક્રિયાસન્તાનસ્યેતિકર્તવ્યતાપદાર્થત્વાત્ । કીદૃશી સા ? અનાકૂલતયાઽત્વરયા યતિભાવસ્ય સામાયિકરૂપસ્યાવ્યયપરાઽવ્યયગમનિષ્ઠા, બહુકાલસાધ્યક્રિયાયાં ત્વરયા હ્યપ્રમત્તલ્લક્ષણો યતિભાવો વ્યેતીત્યેતદ્વિશેષણ-મુક્તમ્ ॥ ૬ ॥

ઈતિ કર્તવ્યતાને દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- કાલ ગ્રહણ લેવા તેમજ સવાધ્યાયાદિ સર્વ આચારમાં ઉતાવળ કર્યા વગર; સામાયિક રૂપ યતિભાવ નાશ ન પામે તેની પૂરી કાળજી રાખવા પૂર્વક યોગની પ્રવૃત્તિ કરવી તે સંક્ષેપથી ઈતિ કર્તવ્યતા છે.

વિશેષાર્થ :- જે ક્રિયા કરવામાં ઘણો સમય લાગવાનો હોય તેમાં ઉતાવળ કરવાથી અપ્રમતરૂપ યતિભાવ નાશ પામે છે. માટે “યતિ

ભાવાવ્યયપરા” આ વિશેષણ મૂક્યું છે.... ॥ ૬ ॥

ઉક્તા સાધુસન્નેષ્ટાઽથ તદ્વતોમૈત્ર્યાદિસિદ્ધિમાહ

इति चेष्टावत उच्चैर्विशुद्धभावस्य सद्यतेः क्षिप्रम् ।

मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाः किल सिद्धिमुपयान्ति ॥ ७ ॥

इत्युक्तप्रकारो चेष्टावतः- प्रवृत्तिमत उच्चैरत्यर्थ विशुद्धयोगस्य -
विशुद्धभावस्य सद्यतेरप्रमत्तसाधोः क्षिप्रमचिरेणैव मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाः
पूर्वोक्ताश्चतस्रो भावनाः सिद्धिमुपयान्ति सिद्धत्वाख्यं विशेषं लभन्ते
किलेत्यासागमवादः ॥ ७ ॥

સાધુ સચ્ચેષ્ટા કહી હવે તેની ચેષ્ટાવાળાને મૈત્રી વિ. ભાવનાથી સિદ્ધિ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્ત સચ્ચેષ્ટાવાળા અત્યંત વિશુદ્ધ યોગવાળા એવા અપ્રમત્ત યોગીને ટૂંક સમયમાં મૈત્રી કરૂણા મુદિતા, ઉપેક્ષા આ ચાર ભાવના સિદ્ધ થાય છે... કિલ પદ આવું જિનેશ્વરનું વચન છે આવા નિશ્ચયનું સૂચક છે. ॥ ૭ ॥

एतद्गतमेव विशेषमाह

एताश्चतुर्विधाः खलु भवन्ति सामान्यतश्चतस्रोऽपि ।

एतद्भावपरिणतावन्ते मुक्तिर्न तत्रैताः ॥ ८ ॥

एता मैत्र्याद्याश्चतुर्विधाश्चतुर्भेदाः । खलुर्वाक्यालङ्कारे, भवन्ति सामान्यत
सामान्येन चतस्रोऽपि प्रस्तुताः, एतासां भावपरिणतौ विशिष्टस्वरूपलाभेऽन्ते
सर्वोत्कर्षे सति मुक्तिर्निर्वृत्तिर्भवति, तत्र मुक्तावेता मैत्र्याद्या न सम्भवन्ति,
मुक्तेः संसारिकभावोत्तीर्णरूपत्वात् ॥ ८ ॥

એમના સંબંધી જે વિશેષ હોય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સામાન્યથી ભાવના ચાર પ્રકારની છે. તેઓની ભાવ પરિણતિ થયે છતે મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં આ ભાવના હોતી નથી.

વિશેષાર્થ :- આ ભાવનાઓ જ્યારે પરાકાષ્ટાને પામે છે. ત્યારે

આપણા હાથમાં મુક્તિ આવી જાય છે. પણ તે વખતે ચારમાંથી એકેય ભાવના નથી હોતી, કારણ કે મુક્તિ તો સાંસારિક ભાવથી પેલેપાર થવા રૂપ છે. જ્યારે આ ભાવનાઓ તો સાંસારી જીવોની અપેક્ષાએ રહેલી છે. તથા તે મુક્તિના સાધન છે; સાધ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી સાધનની જરૂર રહેતી નથી; જેમ આરોગ્ય પછી દવાની જરૂર રહેતી નથી. ॥ ૮ ॥

ઉક્તમેવ પ્રત્યેકં ચાતુર્વિધ્યં વિવૃણ્વન્નાહ ।

ઉપકારિસ્વજનેતરસામાન્યગતા ચતુર્વિધા મૈત્રી ।

મોહાસુખસંવેગાન્યહિતયુતા ચૈવ કરુણેતિ ॥ ૯ ॥

ઉપકારી ચ સ્વજનશ્ચેતરશ્ચ સામાન્યં ચ એતદ્ગતા ચતુર્વિધા ચતુર્ભેદા મૈત્રી ભવતિ । તત્રોપકર્તું શીલમસ્યેત્યુપકારી, તત્કૃતમુપકારમપેક્ષ્ય યા મૈત્રી લોકે પ્રસિદ્ધા સા પ્રથમા । સ્વકીયો જનો નાલપ્રતિબદ્ધાદિસ્તસ્મિન્નુપકારમન-પેક્ષ્યાપિ સ્વજનબુદ્ધચૈવ યા મૈત્રી સા દ્વિતીયા । ઇતર ઉપકારિસ્વજનભિન્નઃ પરિચિતો ગૃહ્યતે સામાન્યસ્ય પૃથગ્ગ્રહણાત્તત્ર પૂર્વપુરુષપ્રતિપન્નસમ્બન્ધે સ્વપ્રતિ-પન્નસમ્બન્ધે વોક્તનિમિત્તદ્વયનિરપેક્ષા યા મૈત્રી સા તૃતીયા, સામાન્યે સર્વસ્મિ-ન્નેવ જને પરિચિતાપરિચિતસાધારણ્યેનોક્તનિમિત્તત્રયનિરપેક્ષા યા મૈત્રી સા ચતુર્થી ।

દરેક ભાવનાના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે તેનું વિવરણ કરતાં કહે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપકારી, સ્વજન, પરજન, સામાન્ય તેના આધારે મૈત્રી ભાવના ચાર પ્રકારની છે. મોહ અસુખ સંવેગ, અન્યહિત તેઓ વડે યુક્ત કૃષ્ણા ભાવના ચાર પ્રકારની છે.

વિશેષાર્થ :- (૧) **ઉપકારી મૈત્રી** - ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાળો જે ઉપકારી, તેણે કરેલા ઉપકારની અપેક્ષાએ જે એની સાથે મૈત્રી રાખે આવી લોકમાં જે પ્રસિદ્ધ મૈત્રી છે. તે પ્રથમ પ્રકારની જાણવી. **સ્વજન મૈત્રી** - મા બાપના આધારે જે સગાં સંબંધી હોય તેમનોના ઉપકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પણ આ મારા સગા છે. એવી બુદ્ધિથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવો આદિ સ્વરૂપ મૈત્રી તે બીજી જાણવી. **પરજન (ઈતર) મૈત્રી** - ઈતર ઉપકારી અને સ્વજનથી ભિન્ન જે પરિચિત વર્ગ; સામાન્યનું અલગ ગ્રહણ કર્યું હોવાથી

અહીં ઉપકારી સ્વજન અને બેની અપેક્ષા વગર પૂર્વ પુરુષના પરિચિત કે તેમને વખાણ્યા હોય, અથવા પોતાના પરિચિત તેઓ ઉપર મૈત્રી ભાવ રાખવો તે ત્રીજી. **સામાન્ય મૈત્રી**- પરિચિત હોય કે અપરિચિત હોય બધા ઉપર ઉપકારિ સ્વજન પરિચિત આ ત્રણે નિમિત્તની અપેક્ષા વગર મૈત્રી રાખવી તે ચોથી મૈત્રી ભાવના ॥

મોહશ્ચાસુખં ચ સંવેગશ્ચાન્યહિતં ચ તૈર્યુતા ચૈવ કરુણા ભવતિ । મોહોઽજ્ઞાનં તેન યુતા ગ્લાનયાચિતાપથ્યવસ્તુપ્રદાના- મિલાષસદૃશી પ્રથમા; ઽસુખં સુખાભાવઃ સ યસ્મિન્ પ્રાણિન્યસ્તિ તસ્મિન્ યા લોકસિદ્ધાહારવસ્ત્રાશયના- સનાદિપ્રદાનલક્ષણા સા દ્વિતીયા । સંવેગો મોક્ષા- મિલાષસ્તેન સુખિતેષ્વપિ સત્ત્વેષુ સાંસારિકદુઃખત્યાજનેચ્છયા છદ્મસ્થાનાં સ્વભાવતઃ પ્રીતિમત્તયા પ્રવર્ત્તતે સા તૃતીયા । યા ત્વન્યહિતેન પ્રીતિમત્તા- સમ્બન્ધવિકલસર્વ- સત્ત્વહિતેન કેવલિનામિવ ભગવતાં મહામુનીનાં સર્વાનુગ્રહ- પરાનુકમ્પા સા ચતુર્થી ॥ ૧ ॥

મોહયુતા :- મોહ એટલે અજ્ઞાન તેનાથી યુક્ત બીમાર માણસ અપથ્ય વસ્તુ વારંવાર માંગતો હોય તેના ઉપર કરુણા આવવાથી (બીચારો માંગે છે તો આપોને) તે વસ્તુ આપવાની ઈચ્છા જાગે તેના જેવી આ પહેલી કરુણા છે... હકીકતમાં આ કરુણા અજ્ઞાન ભરેલી છે. કારણ કરુણા હોવા છતાં ભવિષ્યમાં વધારે નુકશાન થશે તેનો આને ખ્યાલ આવતો નથી માટે. **અસુખ યુતા** - જે પ્રાણીઓને સુખનો અભાવ છે માત્ર દુઃખમાં જ રીબાઈ રહ્યા છે, તે જીવો ઉપર કરુણા લાવી આહાર વસ્ત્ર શયનઆસનાદિ આપવા તે બીજી કરુણા..... **સંવેગ યુતા** - મોક્ષાભિલાષ તેના લીધે સુખી પ્રાણીઓ વિષે પણ સાંસારિક દુઃખ છોડાવાની ઈચ્છાથી છદ્મસ્થોના સ્વભાવથી પ્રીતિ પૂર્વક પ્રવર્તે (કેવલી થયા પછી તો કોઈ આવી પ્રીતિ સંભવતી નથી; માટે છદ્મસ્થોના સ્વભાવથી એમ કહ્યું) **અન્યહિતા યુતા** :- પ્રેમાળ સંબંધ વિના સર્વ પ્રાણીઓના હિત નિમિત્તે કેવલીને જેમ-સગી મા ઉપર પણ સ્નેહ હોતો નથી કે “આ મારી મા છે,” પરંતુ બધા ઉપર સમાનભાવ જ હોય છે તેવા સ્વભાવથી મહામુનિ અનુકમ્પામાં તત્પર બને તે અન્ય હિત યુતા કરુણા, એટલે વિવક્ષિત વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ જોઈ તેનાં ઉપર કરુણાથી ઉપકાર કરે એવું નહિં પણ તેને સર્વજીવોનો ઉપકાર

કરવાનો સ્વભાવ જ ઘડાઈ ગયો હોય.... ॥ ૯ ॥

સુખમાત્રે સદ્દેતાવનુબન્ધયુતે પરે ચ મુદિતા તુ ।

કરુણાનુબન્ધનિર્વેદતત્ત્વસારા હ્યુપેક્ષેતિ ॥ ૧૦ ॥

સુખમાત્રે સામાન્યેનૈવ વૈષયિકેડપથ્યાહારતૃપ્તિજનિતપરિણામાસુન્દરસુખકલ્પે સ્વપરનિષ્ઠે પ્રથમા મુદિતા । સન્-પરિણામસુન્દરસુખજનનશક્તિમાન્ હૈતુર્યસ્ય તાદૃશે હિતમિતાહારપરિભોગજનિતરસાસ્વાદકસુખકલ્પે સ્વપરગતૈહિકસુખ-વિશેષે દ્વિતીયાડનુબન્ધો દેવમનુજજન્મસુ સુખપરમ્પરાવિચ્છેદસ્તેન યુતે લોક-દ્વયસુખે આત્મપરાપેક્ષયા તૃતીયા ।

હવે મુદિતા અને ઉપેક્ષાના પ્રકાર દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સુખમાત્રમાં, સદ્દેતુમાં, અનુબન્ધયુક્ત સુખમાં પર - શાશ્વતસુખમાં આનંદ પામવો. એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારે મુદિતા ભાવના છે. કરુણા સાર, અનુબંધસાર, તત્ત્વસાર, નિર્વેદસારવાળી એમ ચાર પ્રકારે ઉપેક્ષા ભાવના છે.

વિશેષાર્થ : સુખમાત્ર :- અપથ્ય આહારથી તૃપ્તિ થાય પણ તેનું સેવન પરિણામે સાડું નહિં એવા સ્વસંબંધી કે પરસંબંધી વૈષયિક સુખમાં આનંદ પામવું તે પહેલી મુદિતા ભાવના એટલે તેવા વૈષયિકસુખવાળા સ્વપરને જોઈ હર્ષ પામવું.

સદ્દેતુ :- પરિણામે સુંદર સુખ આપનાર એવા પથ્ય આહારના રસાસ્વાદથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય તેવા સ્વપર સંબંધી ઐહિક સુખમાં હર્ષ તે બીજી. પરં-પ્રકૃષ્ટં મોહક્ષયાદિસમ્ભવં યત્સુખં તસ્મિન્ ચતુર્થી મુદિતા । કરુણા ચાનુબન્ધશ્ચ નિર્વેદશ્ચ તત્ત્વં ચ એતાનિ સારો યસ્યાઃ સા તથૈત્યમુના પ્રકારેણ ચતુર્વિધોપેક્ષા । કરુણા મોહયુતકરુણા તત્સારોપેક્ષા પ્રથમા, યથા કશ્ચિદાતુ-રસ્ય સ્વાતન્ત્ર્યાદપથ્યં સેવમાનસ્યાહિતં જાનાનોડપિ તન્નિવારણમવધીર્યોપેક્ષાં કરોતિ મા ભૂદનુકમ્પાભજ્ઞ ઇતિ ।

અનુબંધયુક્તા :- દેવ મનુષ્ય ભવમાં સુખ પરંપરા ટૂટે નહિં એવા ઉભયલોકમાં પ્રાપ્ત થતાં સ્વપર સંબંધી સુખમાં આનંદ તે ત્રીજી મુદિતા....

પર :- પ્રકૃષ્ટ મોહના ક્ષયાદિથી પ્રાપ્ત થયેલ સુખમાં આનંદ તે ચોથી મુદિતા....

કરુણાસારા :- મોહ યુક્ત કરુણા સારવાળી પહેલી ઉપેક્ષા. જેમ કોઈક બીમાર માણસ સ્વતંત્રપણે અપથ્ય ખાતો હોય અને પોતે એનાથી તેને અહિત થશે એવું જાણવા છતાં આને ખાવાની ઈચ્છા છે, એણે આમાં સુખ મળે છે તો શું કામ રોકવો અને રોકીશ તો બિચારાને દુઃખ થશે, એમ વિચારી તેને અપથ્ય સેવતા અટકાવે નહિં.....

અનુબંધ સારા :- ફળને સિદ્ધ કરનાર સારા કાર્ય વિષયના પ્રવાહથી પરિણામ સાડું આવે તેના સારવાળી બીજી જેમ કોઈક આળસ વિ. ના લીધે ધનકમાવું વિ. માં પ્રવૃત્તિ કરતો ન હોય તો તેનો હિતાર્થી તેને કામમાં જોડે પરંતુ વિવક્ષિત કાળે પરિણામે સુંદર એવી કાર્ય પરંપરાને અવગણી મધ્યસ્થભાવ રાખે એટલે કે અમુક ચોક્કસ સમય કામ કરે તો સાડું પરિણામ આવે, તે ટાણે પેલાને આળસું જાણી જો અત્યારે કહીશ તો માનશે નહિં અને નખરા કરશે; એના સુખમાં ખલેલ પડશે માટે પછી કહીશ અત્યારે રહેવા દો એવી ઉપેક્ષા તે બીજી.

અનુબન્ધ: ફલસિધ્યન્ત: કાર્યવિષય: પ્રવાહપરિણામસ્તત્સારા દ્વિતીયા, યથા કશ્ચિત્ કુતશ્ચિદાલ- સ્યાદેરર્થાર્જ્જનાદૌ ન પ્રવર્તતે તં ચાડપ્રવર્તમાનમન્યદા તદ્વિતાર્થી પ્રવર્તયતિ, વિવક્ષિતે તુ કાલે પરિણામસુન્દરકાર્યસન્તાનમ- વેક્ષમાણો માધ્યસ્થ્યમવલમ્બત ઇતિ । નિર્વેદો ભવવૈરાગ્યં તત્સારા તૃતીયા યથા ચતસૃષુ ગતિષુ નાનાવિધદુઃખપરમ્પરામનુભવતો જીવસ્ય કથચ્ચિન્મનુ- જદેવગતિષુ સર્વેન્દ્રિયાહલાદકં સુખવિશેષમનુપશ્યતોડપિ તદસારતાકાદા- ચિત્કત્વાભ્યાં તસ્મિન્નુપેક્ષા, તત્ત્વં વસ્તુસ્વભાવસ્તત્સારા ચતુર્થી યા મનો- જ્ઞામનોજ્ઞાનાં વસ્તૂનાં પરમાર્થતો રાગદ્વેષાનુત્પાદકત્વેન સ્વાપરાધમેવ મોહ- વિકારસમુત્પન્નં ભાવયત: સ્વરૂપવ્યવસ્થિ- તવસ્ત્વપરાધમપશ્યતો બાહ્યાર્થેષુ સુખદુઃખહેતુતાનાશ્રયણાન્માધ્યસ્થ્યમવ- લમ્બમાનસ્ય ભવતિ ॥ ૧૦ ॥

નિર્વેદ સારા :- વૈરાગ્યના સારવાળી ત્રીજી. જેમ ચારેગતિમાં વિવિધ જાતના દુઃખને અનુભવનારો જીવ મનુષ્ય કે દેવગતિમાં કાંઈક સર્વ ઈન્દ્રિયને આનંદ આપનાર સુખને જોઈને પણ સુખ અસાર અને થોડા

સમય ટકનારા છે એવું જાણી તેવા સુખની ઉપેક્ષા કરે....

તત્ત્વ સારા :- વસ્તુ સ્વભાવ સારવાળી ચોથી. મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ વસ્તુઓ પરમાર્થથી રાગ દ્વેષના ઉત્પાદક ન હોવાથી મોહ વિકારથી ઉભા થયેલા પોતાના અપરાધને વિચારે છે. અને બધી વસ્તુ પોતપોતાના સ્વભાવે રહેલી છે, એમ જાણી બાહ્ય પદાર્થો ઉપર માધ્યસ્થ ભાવ રાખનારને આ ભાવના હોય છે. એટલે પદાર્થ તો બિચારા પોતાનું જેવું સ્વરૂપ હોય તેવા જ રહેને; હું ફોગટ તેના લીધે રાગ દ્વેષ કરી આત્માને બગાડું છું; જવા દે, હવે મારે આવા ખોટા રાગ દ્વેષ કરવા નથી. ॥ ૧૦ ॥

કેષાં પુનરેતાશ્ચત્ત્વો મૈત્ર્યાઘાઃ પરિણમન્તીત્યાહ ॥

एताः खल्वभ्यासाक्रमेण वचनानुसारिणां पुंसाम् ।

सदृत्तानां सततं श्रद्धानां परिणमन्त्युच्चैः ॥ ११ ॥

एताः प्रागुक्ताः खलु पुनः अभ्यासात्पुनः पुनरावृत्तेः क्रमेणानुपूर्व्यां वचनानु-
सारिणामागमपुरस्कारिणां पुंसां पुरुषाणां सदृत्तानां सच्चरित्राणां सततमन-
वratं श्रद्धानां श्रद्धायुक्तानां परिणमन्त्यात्मसाद्भवन्त्युच्चैरत्यर्थम् ॥ ११ ॥

આ ચૈત્રી વિ. ચારે ભાવના કયા પંડિતપુરુષનાં કંઠે વરમાળા નાંખે તે બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ ચારે ભાવના અભ્યાસથી અનુક્રમે આગમને આગળ કરનારા સચ્ચારિત્રવાળા, સતત અખૂટ શ્રદ્ધાવાળા પુરુષોને ઉચ્ચરીતે પરિણમે છે.. ॥ ૧૧ ॥

एतच्च योगारम्भकारब्धयोगान् प्रत्युक्तं, निष्पन्नयोगानां तु चित्तं कीदृशमित्याह ।

एतद्रहितं तु तथा तत्त्वाभ्यासात्परार्थकार्यैव ।

सद्बोधमात्रमेव हि चित्तं निष्पन्नयोगानाम् ॥ १२ ॥

एतद्रहितं तु निर्विकल्पसंस्कारेण मૈત્ર્યાદિભાવનાનાશાત્તદ્રહિતમેવ, તથા -
તેન પ્રકારેણેતરાસમ્ભવિના તત્ત્વાભ્યાસાત્પરમાર્થાભ્યાસાત્પ્રકૃષ્ટભાવનાજનિત-
તદ્વિપ્રમુક્તતત્ત્વજ્ઞાનાદિતરસંસ્કારાદિત્યર્થઃ । પરાર્થકાર્યેવ- પરોપકારૈકશીલ-

મેવ સદ્બોધો-નિર્મલજ્ઞાનં તન્માત્રમેવ હિ શેષદોષરહિતં ચિત્તં નિષ્પન્નયોગાનાં, તલ્લક્ષણં ચેદં “દોષવ્યપાયઃ પરમા ચ વૃત્તિરૌચિત્યયોગઃ સમતા ચ ગુર્વી વૈરાદિનાશોઽથ ઋત્તમ્બરા ધીર્નિષ્પન્નયોગસ્ય તુ ચિહ્નમેતત્” ॥ પૂર્વલક્ષણં ચૈતત્ “અલૌત્યમારોગ્યમનિષ્કરત્વં ગન્ધઃ શુભો મૂત્રપૂરીષમત્પમ્ । કાન્તિઃ પ્રસાદઃ સ્વરસૌમ્યતા ચ યોગપ્રવૃત્તેઃ પ્રથમં હિ ચિહ્નમ્ । ૧ । મૈત્ર્યાદિયુક્તં વિષયેષુ ચેતઃ પ્રભાવવદ્દૈર્યસમન્વિતં ચ । દ્વન્દ્વૈરધૃષ્ટત્વમમ્બીષ્ટલાભો જનપ્રિયત્વં ચ તથાપરં સ્યાદિતિ” ॥ ૧૨ ॥

આ વાત યોગની ભૂમિકા ને સ્પર્શનારની અપેક્ષાએ કહી પણ જેઓને યોગ નિષ્પન્ન થઈ ચૂક્યા છે. એવા જીવોનું ચિત્ત કેવું હોય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ : મૈત્રી વિ. ભાવના વિનાનું તથા પરમાર્થના અભ્યાસથી પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળું દોષનાં છાંટથી દૂર ફક્ત નિર્મલ જ્ઞાનવાળું સિદ્ધયોગીઓનું ચિત્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ :- નિર્વિકલ્પ સંસ્મારથી મૈત્ર્યાદિ ભાવનાનો નાશ થતો હોવાથી યોગીનું ચિત્ત તેવી ભાવના વિનાનું હોય છે. અને બીજા યોગીને ન સંભવે તેવા પ્રકારના પરમાર્થના અભ્યાસથી એટલે કે પ્રકૃષ્ટ ભાવનાથી જન્ય તેમજ મૈત્ર્યાદિ ભાવના રહિત એવા તત્ત્વજ્ઞાનથી અર્થાત્ પૂર્વકરતા બીજા જાતના સંસ્કારથી યોગીનું ચિત્ત પરમાર્થકારી બને છે. દોષનાં છાંટાથી દૂર ઉત્તમ આચાર ઔચિત્ય, ઉચ્ચકોટિની સમતા વૈર વિ. નો નાશ ઋતંભરા બુદ્ધિ - વિપર્યાસવિનાની બુદ્ધિ આ નિષ્પન્ન યોગવાળાના ચિહ્ન છે. આની પૂર્વભૂમિકાવાળાનું ચિહ્ન આ છે - વૈષયિક સુખમાં લોલુપતા ન હોય આરોગ્ય. અનિષ્કર, શુભગંધ મૂત્ર અને પુરીષ (વિષ્ટા) અલ્પ હોય. મુખ ઉપર કાન્તિ મનમાં પ્રસન્નતા સ્વરમાં સૌમ્યતા આ યોગ વૃત્તિની પહેલી નિશાની છે.

કોઈ પણ વિષયોમાં જેનું મન મૈત્ર્યાદિભાવના તથા પ્રભાવશાળી ઘૈર્યથી યુક્ત હોય, રાગ દ્વેષ વિ. દ્વન્દ્વથી પરાસ્ત થનારું ન હોય, અને પોતાને ધાર્યો લાભ પ્રાપ્ત થતો હોય અને પોતે લોકોને પ્રિય હોય આ યોગ પ્રવૃત્તિની બીજી નિશાની છે. ॥ ૧૨ ॥

અભ્યાસક્રમેણ મૈત્ર્યાદિપરિણતિર્ભવતીત્યુક્તં, સ કથં શુદ્ધઃ કેષાં ચ સ્યાદિ-ત્યાહ ।

અભ્યાસોડપિ પ્રાય સ્પષ્ટઃ પ્રભૂતજન્માનુગો ભવતિ શુદ્ધઃ ।

કુલયોગ્યાદીનામિહ તન્મૂલાધાનયુક્તાનામ્ ॥ ૧૩ ॥

અભ્યાસોડપિ પરિચયોડપિ પ્રાયો બાહુલ્યેન પ્રભૂતજન્માનુગો બહુતરભવાનુવૃત્તઃ શુદ્ધો-નિર્દોષો ભવતિ; શતક્ષારપુટશોધ્યરત્ન્યાયેન કુલયોગ્યાદીનાં ગોત્રયો-ગિવ્યતિરિક્તાનાં કુલયોગિપ્રવૃત્તચક્રપ્રભૃતીનામિહ પ્રક્રમે તાસાં - મૈત્ર્યાદીનાં મૂલાધાનં માર્ગાનુસારિક્રિયાજનિતપુણ્યાનુબન્ધિપુણ્યલક્ષણબીજન્યાસસ્તદ્યુક્તા-નામ્ । તત્ર ગોત્રયોગિનઃ “સામાન્યેનોત્તમા ભવ્યાઃ સર્વત્રાદ્વેષિણઃ । કુલ-યોગિનો “યે યોગિનાં કુલે જાતાસ્તદ્ધર્માનુગતાશ્ચ યે ।” પ્રવૃત્તચક્રશ્ચ પ્રવૃત્ત-રાત્રિન્દિવાનુષ્ઠાનસમૂહા જ્ઞેયાઃ ॥ ૧૩ ॥

અભ્યાસક્રમથી મૈત્ર્યાદિ પરિણમે છે એમ કહ્યું; તે અભ્યાસ કેવી રીતે શુદ્ધ થાય કોને હોય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- અભ્યાસ પણ પ્રાયઃકરીને ઘણા જન્મો સુધી અનુસરેલો શુદ્ધ થાય. મૈત્ર્યાદિના મૂળભૂત પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય રૂપ બીજના ન્યાસથી યુક્ત હોય એવા કુલયોગી વિ. ને આવો શુદ્ધ અભ્યાસ હોય છે.

વિશેષાર્થ :- સો વાર ક્ષારપુટથી શુદ્ધ થવાવાળું રત્ન હોય તો તેનાં ઉપર તેટલી વાર પ્રયોગ કરવો પડે. આથી અભ્યાસ શુદ્ધ કરવા ઘણાં યોગી કુલના જન્મારા લેવા પડે. પણ તે માત્ર ગોત્રયોગી ન હોય. વળી મૈત્ર્યાદિ ભાવનાનું જે મૂળ છે એવું માર્ગાનુસારી ક્રિયાથી પેદા થયેલું પુણ્યાનુબંધીપુણ્યરૂપ બીજને જેણે પોતાના આત્મામાં વાવ્યું હોય એવા કુલયોગી પ્રવૃત્તચક્રાદિને શુદ્ધ અભ્યાસ હોય છે. ગોત્રયોગી - સામાન્યથી ઉત્તમ ભવ્ય; તેવા પ્રકારના આગ્રહનો અભાવ હોવાથી સર્વત્ર અદ્વેષી ધર્મના પ્રભાવથી ગુરુ દેવ બ્રાહ્મણને પ્રિય, સ્વભાવથી ક્ષિલષ્ટપાપ વગરના હોવાથી દયાળું, કુશલાનુબંધીભવ્યતાના લીધે વિનીત, ગ્રન્થીભેદનાં કારણે બોધવાળા, ચારિત્રના ભાવ હોવાથી જિતેન્દ્રિય હોય છે. જે યોગીના કુલમાં જન્મ્યા હોય તેના ધર્મને અનુસરનારા હોય તે કુલયોગી. રાત દિવસ અનુષ્ઠાન સમૂહમાં પ્રવૃત્ત જ હોય તે પ્રવૃત્તચક્ર. ॥ ૧૩ ॥

કેન પ્રકારેણ કસ્યાયમભ્યાસઃ શુદ્ધ્યતીત્યાહ ।

अविराधनया यतते यस्तस्यायमिह सिद्धिमुपयाति ।

गुरुविनयः श्रुतगर्भो मूलं चास्या अपि ज्ञेयः ॥ १४ ॥

अविराधनया अपराधपरिहारेण यः पुरुषो यतते प्रयत्नं विधत्ते तस्यायमभ्यास इह प्रक्रमे सिद्धिमुपयाति, आज्ञाभङ्गभीतिपरिणामस्य तथाविधजीववीर्यप्रवर्द्धकत्वादस्या अप्यविराधनाया मूलं-कारणं गुरुविनयः श्रुतगर्भ आगमसहितो ज्ञेयस्तेनाज्ञास्वरूपज्ञानसम्भवात् ॥ १४ ॥

કેવી રીતે કોને આ અભ્યાસ શુદ્ધ થાય છે તે દર્શાવે છે.

ગાથાર્થ :- દોષ લગાડ્યા વિના જે પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે તેને અભ્યાસ સિદ્ધ થાય છે અને આગમ યુક્ત ગુરુ વિનય અવિરાધનાનું મૂળ જાણવું.

વિશેષાર્થ :- અરે આમ કરવાથી આજ્ઞાનો ભંગ થશે એવો ભયનો ભાવ (પરિણામ) તેવા પ્રકારના આત્મવીર્યને (પ્રગતિ) વૃદ્ધિ પમાડનાર બને છે અને આજ્ઞાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આગમ સહિત ગુરુ વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે. માટે વિરાધનાથી બચવાનું મૂલ કારણ આગમ સહિત ગુરુવિનય છે. ॥ ૧૪ ॥

गुरुविनयस्य किं मूलमित्याह ॥

सिद्धान्तकथा सत्सङ्गमश्च मृत्युपरिभावनं चैव ।

दुष्कृतसुकृतविपाकालોचनमथ मूलमस्यापि ॥ १५ ॥

सिद्धान्तकथा स्वसमयप्रवृत्तिः सत्सङ्गमश्च सत्पुरुषसङ्गश्च मृत्योः परिभावनं चैव सर्वदा सर्वकषत्वादिरूपेण दुष्कृतानां पापानां सुकृतानां च पुण्यानां यो विपाकोऽनुभवस्तदालोचनं तद्विचारणं हेतुफलभावद्वारेणाथानन्तरं मूलं कारणमस्यापि गुरुविनयस्य सर्वमेतत्समुदितं, एतदर्थसिद्धेर्गुरुविनयमूलत्वात् ॥ १५ ॥

ગુરુવિનયનું મૂળ શું છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આગમમાં પ્રવૃત્તિ, સત્સંગમ, મૃત્યુની પરિભાવના, દુષ્કૃત સુકૃતના વિપાકની વિચારણા, આ ગુરુ વિનયનું મૂળ કારણ છે....

વિશેષાર્થ :- આગમમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી; ઉત્તમ પુરુષના ચરિત્રના

માધ્યમથી ગુરુ વિનયનો મહિમા જાણવા મળે. સંતના સમાગમ પણ તથા પ્રકારના ગુરુવિનયને શિખવાડે છે. મરણતો એક દિવસ ચોક્કસ આવવાનું છે, તેના ડરથી ગુરુવિનય કરવાનું મન થાય. દુષ્ટનો વિપાક દુર્ગતિમાં રીબાવે છે. અને સુકૃત સ્વર્ગના સુખ ચખાડે છે. તેની વિચારણાથી ગુરુવિનય કરવા આત્મા તત્પર બને છે. વળી આ બધાનો સમુદાય ગુરુવિનયનું કારણ છે. તેમજ ગુરુ વિનય આ અર્થોની સિદ્ધિનું મૂળ છે. ॥ ૧૫ ॥

अस्यैव सर्वस्यादेयतामुपदर्शयन्नाह ।

एतस्मिन् खलु यत्नो विदुषा सम्यक् सदैव कर्तव्यः ।

आमूलमिदं परमं सर्वस्य हि योगमार्गस्य ॥ १६ ॥

एतस्मिन् खल्वस्मिन्नेव प्रागुक्ते सिद्धान्तकथादौ यत्न आदरो विदुषा-
सुधिया सम्यक्-समीचनः सदैव कर्तव्य आमूलमभिव्याप्त्या कारणमिदं
सिद्धान्तकथादि परमं प्रधानं सर्वस्य हि यत्नो योगमार्गस्य ॥ १६ ॥ १३ ॥

આ સર્વનો (સ્વીકાર) આદર કરવો જ જોઈએ તે બતાવે છે....

ગાથાર્થ :- પૂર્વે કહેલ સિદ્ધાંતાદિમાં આદર વિદ્વાનોએ સારી રીતે કરવો જોઈએ; કારણ કે આ સિદ્ધાંત કથાદિ સર્વ યોગમાર્ગનું મૂળ = પ્રધાન કારણ છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ ત્રયોદશં ષોડશકમ્ ॥

चतुर्दशं योगभेद षोडशकम्

आमूलमिदं योगमार्गस्येत्युक्तं, तत्र कतिविधि योग इत्याह ॥

सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।

जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः ॥ १ ॥

सहालम्बनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वर्तत इति सालम्बनो, निरालम्बनश्चालम्बनाद्विषयभावापत्तिरूपान्निष्प्रान्तो यो हि छद्मस्थेन ध्यायते न च स्वरूपेण दृश्यते योगो ध्यानविशेषः परः प्रधानो द्विधा ज्ञेयः; जिनरूपस्य समवसरणस्थस्य ध्यानं चिन्तनं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे आद्यः प्रथमो योगः सालम्बनः; तस्यैव जिनस्य तत्त्वं केवलजीवप्रदेशसद्भातरूपं केवलज्ञानादि- स्वभावं तस्मिन् गच्छतीति तत्तत्त्वगः तुरेवकारार्थेऽपरो द्वितीयः; शुद्ध- परमात्मगुणध्यानं निरालम्बनमित्यर्थः ॥ १ ॥

योग मार्गानुं आ मूण छे अम क्खुं. तेमां योग केट्वा प्रकारनो ते जण्णावे छे...

गाथार्थ :- सालंबन अने निरालंबन अम योग बे प्रकारनो छे; जिनेश्वरनां रुपनुं यिंतन ते पडेवो योग छे अने मात्र आत्मस्वभावना विषयवाणो ते बीजे योग छे.

विशेषार्थ :- आंभ वगेरेना ज्ञानना विषयभूत प्रतिमादिरूप आलंबन साथे वर्तनारो योग सालंबन योग. समवसरणमां बिराजमान अतिशयोथी शोभता अवा परमात्माना रुपनी विचारणा करवी ते. इन्द्रियोना विषयोथी दूर रडेल मात्र जव प्रदेशना संघातरूप केवलज्ञानादि स्वभाव तरङ्ग ज जे ध्यान ढणतुं छोय; जे स्वरूपथी देजातुं न छोय अतुं छद्मस्थो जे ध्यान धरे छे ते निरालंबन योग जण्णावो. अटवे शुद्ध परमात्मगुणानुं ध्यान ते निरालंबन योग छे. ॥ १ ॥

कथं पुनः जिनरूपं ध्यातव्यमित्याह ॥

अष्टपृथग्जनचित्तत्यागाद्योगिकुलचित्तयोगेन ।

जिनरूपं ध्यातव्यं योगविधावन्यथा दोषः ॥ २ ॥

अष्ट च तानि पृथग्जनचित्तान्ययोगिमनांसि तेषां त्यागात् योगिकुलस्य योगिपारम्पर्यस्य चित्तं-मनस्तदयोगेन तदभ्युपगमेन परमात्मस्वरूपं ध्यातव्यं योगविधौ ध्यानाचरेऽन्यथा दोषोऽपराधो, निरपेक्षवृत्तौ मानसातिचारस्यापि भङ्गरूपत्वात् ॥ २ ॥

જિનેશ્વરના રૂપનું ચિંતન કેવી રીતે કરવું તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આઠ પ્રકારના અયોગી મનનો ત્યાગ કરી, યોગી કુલના ચિત્તને સ્વીકારી પરમાત્મ સ્વરૂપ વિચારવું જોઈએ. નહિં તો ઉલ્ટો ધ્યાન વિધિમાં દોષ લાગે છે. કારણકે નિરપેક્ષ વૃત્તિમાં માનસિક અતિચાર પણ ભંગ રૂપ માનેલ છે. ॥ ૨ ॥

તાન્યેવ ત્યાજ્યાન્યાષ્ટૌ ચિત્તાન્યાહ ।

खेदोद्वेगक्षेपोत्थानभ्रान्त्यन्यमुद्दुगासङ्गैः ।

युक्तानि हि चित्तानि प्रबन्धतो वर्जयेन्मतिमान् ॥ ३ ॥

खेदः पथिपरिश्रान्तवत्पूर्वक्रियाप्रवृत्तिजनितमुत्तरक्रियाप्रवृत्तिप्रतिबन्धकं दुःखं ।
उद्वेगः कष्टसाध्यताज्ञानजनितमालस्यं यद्वशात्कायखेदाभावेऽपि स्थान-
स्थितस्यैव क्रियां कर्तुमनुत्साहो जायते, कुर्वाणोऽपि ततो न सुखं लभत
इति ।

તજવાયોગ્ય આઠ ચિત્ત દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- ખેદ ઉદ્વેગ ક્ષેપ, ઉત્થાન ભ્રાન્તિ અન્યમુદ્દુ રુગ્ અને આસંગથી યુક્ત ચિત્તોને બુદ્ધિશાળીએ કમરકસીને વર્જવા જોઈએ.

વિશેષાર્થ : ખેદ :- જેમ માર્ગમાં થાકેલો આગળ જવાનું મન કરતો નથી. તેમ પૂર્વ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી જન્મેલ આગળની ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિને રોકનાર એવું જે માનસિક દુઃખ..(થાક).

ઉદ્વેગ :- આ કામ કરતાં ઘણી મહેનત પડશે આવા જ્ઞાનથી ઉભી થયેલી આળસના લીધે કાયાના ખેદનો અભાવ હોવા છતાં પણ સ્થાને જ

રહેલાને ક્રિયા કરવાનો ઉત્સાહ જ ન જાગે, કંટાળો આવે કામ કરવા છતાં પણ તેમાં આનંદ ન આવે.

ક્ષેપ :- વચ્ચે વચ્ચે મન બીજે જતું રહે છે તે....

ક્ષેપોઽન્તરાન્તરાન્યત્ર ચિત્તન્યાસઃ । ઉત્થાનં ચિત્તસ્યાપ્રશાન્તવાહિતા મદનપ્રભૃતીનામુદ્રેકાન્મદા- વષ્ઠબ્ધપુરુષવત્ । ભ્રાન્તિરતસ્મિન્સ્તદગ્રહરૂપા શુક્તૌ રજતાધ્યારોપવત્ । 'અન્ય- મુત્ પ્રકૃતકાર્યાન્યકાર્યપ્રીતિઃ । રુગ્-રોગઃ પીડા ભક્તો વાઽસક્તઃ પ્રકૃતાનુષ્ઠાને વિહિતેતરાનુષ્ઠાનપ્રીત્યતિશયિતપ્રીતિઃ, એતૈર્યુક્તાનિ હિ સમ્બદ્ધાનિ હિ ચિત્તા- ન્યષ્ટ પ્રબન્ધતઃ પ્રવાહેન વર્જયિત્પરિહરેન્મતિમાન્ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૩ ॥

ઉત્થાન :- અભિમાનથી અક્કડ બનેલ પુરુષની જેમ કામ-મદન વિ. ના ઉદ્દેશથી મન અપ્રશાંત રહે તે....

ભ્રાન્તિ :- શુક્તિમાં (છીપમાં) ચાંદીના ભ્રમની જેમ જે વસ્તુ જે રૂપે નથી તેમાં તે રૂપનું જ્ઞાન કરવું...

અન્યમુદ્ઃ :- પ્રસ્તુત કાર્યથી અન્ય કાર્યમાં પ્રીતિ રાખવી. એટલે લોગસ્સ બોલતો હોય તે વખતે સ્તવનની વિચારણા કરી ખુશ થવું કે વારંવાર તે સ્તવના તરફ જ મન જાય તે...

રુગ્ :- રોગ પીડા કે ભંગ....

આસંગ :- પ્રકૃત અનુષ્ઠાનમાં વિધાન કરાયેલ અન્ય અનુષ્ઠાનમાં જેટલી પ્રીતિ હોય તેથી અતિશય પ્રીતિ રાખવી. જેમકે મને પ્રભુ પૂજા બહુ ગમે છે. આપણને તો સામાયિક સ્વાધ્યાય વિ.માં આટલી બધી મજા આવતી નથી. એટલે કે સામાયિક કરતાં પૂજામાં વધારે રચ્યો પચ્યો રહે. આ દોષોથી યુક્ત ચિત્તને પ્રયત્ન પૂર્વક તજવા જોઈએ, એટલે કે આવા દોષોને પાસે જ આવવા ન દેવા ॥ ૩ ॥

ઉક્તાનેવ છેદાદીશ્ચિત્તદોષાન્ ફલદ્વારેણોપદર્શયન્નાહ ॥

છેદે દાઢ્યાભાવાન્ પ્રણિધાનમિહ સુન્દરં ભવતિ ।

એતચ્છેહ પ્રવરં કૃષિકર્મણિ સલિલવજ્જોયમ્ ॥ ૪ ॥

खेदे चित्तदोषे सति दाढ्याभावात् क्रियासमाप्तिव्यापिस्थैर्याभावान्न प्रणिधान-
मैकाग्र्यमिह प्रस्तुते योगे सुन्दरं प्रधानं भवति । एतच्च प्रणिधानमिह योगे
प्रवरं प्रधानं फलासाधारणकारणमित्यर्थः; कृषिकर्मणि धान्यनिष्पत्तिफले
सलिलवज्रलवद् ज्ञेयम् ॥ ४ ॥

**ખેદાદિ ચિત્ત દોષોને ફળ દ્વારા વિવરણ કરતા કહે છે. એટલે કયો દોષ કેવું
ફળ આપનાર છે તે દર્શાવે છે....**

ગાથાર્થ :- ખેદ આવ્યે છતે દ્રઢતાનો અભાવ થવાથી યોગમાં પ્રધાન
એવી જે એકાગ્રતા તે આવતી નથી. ખેતી કામમાં પાણીની જેમ યોગમાં
પ્રણિધાન ઘણું મહત્ત્વનું જાણવું.

વિશેષાર્થ :- દાઢ્યાભાવ-ક્રિયા પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી સ્થિરતા રાખવી
તે દાઢ્ય તેનો અભાવ. પ્રધાન- આસાધારણ કારણ - એટલે કે તેના વિના
તે કાર્ય થઈ જ ન શકે. કૃષિકર્મણિ - ધાન્યની પેદાશ રૂપ ફળમાં. ॥ ૪ ॥

ઉદ્દેગે વિદ્વેષાદ્વિષ્ટિસમં કરણમસ્ય પાપેન ।

યોગિકુલજન્મબાધકમલમેતત્તદ્વિદામિષ્ટમ્ ॥ ૫ ॥

ઉદ્દેગે ચિત્તદોષે જાતે વિદ્વેષાદ્યોગવિષયાદસ્ય યોગસ્ય કથञ्चित્કરણં વિષ્ટિ-
સમં રાજવિષ્ટિકલ્પં પાપેન દાસપ્રાયત્વહેતુભૂતેન એતન્નૈવંવિધં કરણં યોગિનાં
કુલે યજ્ઞમ તસ્ય બાધકમ્ । ઉદ્વિગ્નઃ ક્રિયાકર્તા યોગિકુલજન્માપિ જન્મા-
ન્તરે ન લભ્યત ઇતિ કૃત્વાઽલમત્યર્થં તદ્વિદાં યોગવિદામિષ્ટમભિમતમ્ ॥૫॥

ગાથાર્થ :- ઉદ્દેગ જાગ્યે છતે યોગ પ્રત્યે દ્વેષ થવાથી વેઠિયાની માફક
જેમ તેમ યોગને કરે ખરો; પણ ઉલ્ટા તે પાપથી-દાસને છાજે તેવા કાર્યથી
યોગિ કુળમાં ફરી જન્મ મળતો નથી. પણ યોગને જાણનારાઓને તે ઘણું
જ ઈષ્ટ છે. કારણકે આવા ઉદ્વિગ્ન માણસો યોગિકુળનું નામ બગાડે તેના
કરતા તે કુલમાં ન જન્મે તે સારું જ છે.

વિશેષાર્થ : રાજાની સેવા માટે રાખેલ નોકર પૈસા ખાતર જેમ તેમ
કરવા પુરતું કામ કરે ખરો પણ વ્યવસ્થિત કરવાની લાગણી હોતી નથી તે
રાજવિષ્ટિ. ॥ ૫ ॥

ક્ષેપેऽपि चाप्रबन्धादिष्टफलसमृद्धये न जात्वेतत् ।

नासकृदुत्पाटनतः शालिरपि फलावहः पुंसः ॥ ६ ॥

ક્ષેપેऽપિ ચિત્તદોષેऽપ્રબન્ધાદિષ્ટફલસ્ય યોગનિષ્પત્તિ-
રૂપસ્ય સમૃદ્ધયેઽભ્યુદયાય ન જાતુ કદાચિદેતત્કરણં ભવતિ । અત્ર દૃષ્ટાન્ત-
માહ । ન અસકૃદનેકશ ઉત્પાટનાત્ ઉત્ત્વનનાચ્છાલિરપિ ધાન્યવિશેષઃ ફલા-
વહઃ ફલપ્રદઃ પુંસ પુરુષસ્ય ભવતિ ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ :- ક્ષેપ દોષમાં ચિત્તનું મૂળ ઢીલું રહેવાથી આ યોગની પ્રવૃત્તિ
ક્યારેય પણ ધાર્યા ફળની સમૃદ્ધિ માટે બની શકતી નથી. જેમ - વારંવાર
ઉખેડવાથી ડાંગરનો છોડ-શાલિ/ધાન્ય પણ પુરુષને ફળ (પૂર્ણ પાક)
આપનારો બનતો નથી. ॥ ૬ ॥

ઉત્યાને નિર્વેદાત્કરણમકરણોદયં સદૈવાસ્ય ।

અત્યાગત્યાગોચિતમેતત્તુ સ્વસમયેऽપિ મતમ્ ॥ ૭ ॥

ઉત્યાને ચિત્તદોષે સત્યપ્રશાન્તવાહિતયા નિર્વેદાદ્દેતોઃકરણં ? નિષ્પાદનમાય-
તિમાશ્રિત્યાઽકરણસ્યૈવોદયો યસિંસ્તત્તથા, સદૈવાસ્ય યોગસ્ય, કિદૃશં
તત્કરણં ? અત્યાગમશક્યત્યાગં બાહ્યપ્રતિજ્ઞાભંગસ્ય લોકાપવાદહેતુત્વાત્તસ્ય
ચ દુઃસહત્વાત્તથા ત્યાગાચોચિતં યોગ્યમપ્રશાન્તવાહિતાદોષવિષમિશ્રિતત્વાદેત-
ત્ત્વેતત્પુનઃ કરણં સ્વસમયેઽપિ સ્વસિદ્ધાન્તેપિ મતમભીષ્ટમ્,

ગાથાર્થ :- ઉત્યાન દોષ હોતે છતે નિર્વેદના લીધે હંમેશા યોગનું કરવું
પણ ભવિષ્યમાં ન કરવાના વિપાકને જગાડનાર છે. આવું કરવું તે “ત્યાગ
ન કરી શકાય છતાં ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.” એવું આપણા શાસ્ત્રમાં પણ
માનેલું છે.

વિશેષાર્થ :- મગજ કામ વિ. ના વિચારોમાં મસ્ત હોવાથી અશાંત -
અસ્વસ્થ બને એથી જે કાઈ પોતે અત્યારે પ્રવૃત્તિ કરે તેનાથી પોતે એટલો
ઉબકી જાય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં તે બિલ્કુલ કરવાનું છોડી દે છે. એટલે
ભાવિમાં ચારિત્રજ ન મળે, જેમ ભવદેવના ભવમાં નિર્વેદથી સંયમ
પાળવાથી શિવભૂતિના ભવમાં ચારિત્ર પ્રાપ્ત ન થયું. આ કરણને ગ્રંથકારે

જે અત્યાગ ત્યાગોચિત વિશેષણ આપ્યું છે તે બરાબર છે. કારણકે પોતે જે પ્રતિજ્ઞાવહન કરવાનો ભાર ઉપાડ્યો છે તે પ્રતિજ્ઞા તોડે તો લોકમાં હલકાઈ દેખાય તેવો લોક-અપવાદ સહન કરવો મુશ્કેલ છે. એટલે વ્રત પાળે તો ખરો અર્થાત્ તે છોડી દેવું શક્ય નથી. અને તે વ્રત (પ્રતિજ્ઞા) દુઃખે સહન કરી શકાતું હોવાથી તેમજ અપ્રશાન્તવાહિતા દોષ રૂપ વિષથી મિશ્રીત હોવાથી તે વ્રતનો ત્યાગ કરવો (યોગ્ય છે), એવું આપણા પ્રવચનમાં પણ અભીષ્ટ છે.

अत एव गृहीतदीक्षस्य सर्वथा मूलोत्तरगुण- निर्वहणाभावे विधिना सुश्रावकाचारग्रहणमुपदिश्यते, अत्यागं कथञ्चिदुपादे- यत्वात् त्यागोचितं च दोषत्वादिति व्याख्यायां तु भावविशेषकृतगुणदोष- तुल्यभावो द्रष्टव्य, इत्थमेव संविग्णपाक्षिकादिव्यवस्थासिद्धेरिति दिग् ॥७ ॥

એથી જ તો જે દીક્ષિત સર્વ પ્રકારે કોઈ પણ હિસાબે મૂલોત્તર ગુણનું પાલન કરે નહિં તેણે વિધિપૂર્વક સુશ્રાવકના આચાર ગ્રહણ કરવા જોઈએ એવી ભલામણ કરેલ છે 'કથંચિત ઉપાદેય હોવાથી ત્યાગ ન કરવો, દોષ હોવાથી ત્યાગ ને ઉચિત છે' આવી વ્યાખ્યા કરીએ તો ભાવ વિશેષથી ગુણ દોષનો તુલ્યભાવ જાણવો એટલે સંવિગ્ન પાક્ષિક પોતે આચારનું પાલન ન કરે તે દોષ છે, પણ તેનો ભારોભાર બળાપો હોય તે ગુણ....આવો પશ્ચાતાપનો ભાવ દોષને તુલ્ય ગુણની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે અને આજ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જ તો સંવિગ્ન પાક્ષિક વિ.ની વ્યવસ્થા સંભવી શકે છે. એટલે આચરણ ન કરવા છતાં તેનું દુઃખ હોય તે સંવિગ્ન પાક્ષિક. જેણે આવું (દુઃખ) બળાપો પણ ના હોય તે અસંવિગ્ન પાક્ષિક - પાર્શ્વસ્થ વિ. દુષ્ટ સાધુ જાણવા; આવી વ્યવસ્થા થઈ શકે. નહિં તો સંવિગ્ન પાક્ષિક પણ પાર્શ્વસ્થ વિ. માં ખપી જવાથી સંવિગ્ન પાક્ષિક ભેદ જ પ્રવચનમાં ન રહેત.... ॥ ૭ ॥

भ्रान्तौ विभ्रमयोगात्र हि संस्कारः कृतेतरादिगतः ।

तदभावे तत्करणं प्रम्रन्तविरोध्यनिष्टफलम् ॥ ८ ॥

भ्रान्तौ चित्तदोषे सति विभ्रमस्य मनोवैकल्यस्य योगात्सम्बन्धान्नहि नैव संस्कारो वासनाविशेषः कृतेतरादिगतः 'इदं मया कृतमितरदकृतमादि-

શબ્દાદિં મયોચ્ચરિતમિદમનુચ્ચરિતમેતદ્ગત એતદ્વિષયઃ વિપરીતસંસ્કારેણ સત્યસંસ્કારનાશાત્ । તદભાવે કૃતેતરાદિસંસ્કારાભાવે તસ્ય પ્રસ્તુતસ્ય યોગસ્ય કરણં પ્રવ્રન્તસ્ય યોગસ્ય વિરોધ્યનિષ્ઠફલમિષ્ઠફલરહિતં, કૃતેતરાદિસંસ્કારનાસહિતક્રિયાયા એવેષ્ઠફલહેતુત્વાત્ । અથ યત્રોપેક્ષયૈવ કૃતાકૃતસંસ્કારાભાવો ન તુ બ્રાન્ત્યા તત્ર કોડયં દોષ ઇતિ ચેન્ન બ્રાન્તેરુપેક્ષાયા અપ્યુપલક્ષણત્વાત્ ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ :- બ્રાન્તિનું ભૂત મગજ ઉપર સવાર થયે છે તે વહેમના લીધે કરેલા કે નહિં કરેલા આચરણના સંસ્કાર પડતા નથી. અને સંસ્કારના અભાવે તે યોગનું આચરણ પ્રસ્તુત યોગનું વિરોધી તેમજ ઈષ્ટ ફળ આપનારું બનતું નથી.....

વિશેષાર્થ :- આદિપદથી મન ઠેકાણે રાખ્યા વગર બોલવાથી પોતે શું બોલ્યું અને શું બોલવાનું બાકી છે, એનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી, કારણ કે મગજ બીજે ભમતું હોય ત્યારે જે નથી કર્યું તેના વિશે મેં તો આ કરી લીધું છે અને જે કર્યું છે તેના વિશે આતો નથી કર્યું એવો વહેમ જાગતો હોવાથી તે વિષયના સંસ્કારથી સત્ય સંસ્કાર નાશ પામી જાય છે. આવા સત્ય સંસ્કારના અભાવે યોગનું શુદ્ધ આચરણ ન થવાથી, તેનું આચરણ પ્રસ્તુત યોગનું વિરોધી બને અને મેં આ પ્રમાણે કરી લીધું હવે મારે આ કરવાનું બાકી છે આવાં સત્ય સંસ્કાર યુક્ત ક્રિયાજ ઈષ્ટફળ આપનારી છે માટે. તેમજ આતો ધ્યાનની વાત છે તેમાંતો સહેજ પણ બીજે મન ગયું કે લિંગ = અંખડ વહેણ ટૂટી જવાથી ધ્યાનનું ફળ મળી શકતું નથી. અને વળી મનની એકાગ્રતા = જે સંબંધી પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેનો પૂરે પૂરો ખ્યાલ એ ધ્યાન છે. અને જે સંબંધી પ્રવૃત્તિ થતી હોય છતા તેમાં વહેમ રહે તે બ્રાન્તિ છે. એમ બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે. કહ્યું છે કે “ધ્યાન યોગ ત્રિલોકમાં નિજસમ આત્મ જાણ, નિશ્ચયથી જિનવર કહે તેમાં બ્રાન્તિ ન આણ.” જો કે ઉપેક્ષાથી જ કર્યું ના કર્યું ના સંસ્કારનો અભાવ શક્ય છે. એટલે તેમાં બ્રાન્તિનો કંઈ દોષ નથી, એ વાત સાચી પણ બ્રાન્તિ ઉપેક્ષાનું ઉપલક્ષણ હોવાથી બ્રાન્તિ દ્વારા તેનું ગ્રહણ કરી શકાય છે. ॥ ૮ ॥

અન્યમુદિ તત્ર રાગાત્તદનાદરતાડર્થતો મહાપાયા ।

સર્વાનર્થનિમિત્તં મુદ્વિષયાજ્ઞારવૃષ્ટ્યામા ॥ ૯ ॥

અનુષ્ઠીયમાનાદન્યત્ર મુત્તમોદસ્તસ્યાં સત્યાં તત્રાન્યસ્મિન્ રાગાદભિલાષાતિરે-
કાત્તદનાદરાડનુષ્ઠીયમાનાનાદ્રિયમાણતાડર્થતઃ સામર્થ્યાત્તલ્લિપ્ત્રાકાલેડન્યરાગ-
સ્ય તદ્રાગાક્ષેપકત્વાત્સા ચ તદનાદરતા મહાપાયા મહાધર્મવિઘ્નવતી, તથા
સર્વેષામનર્થાનાં નિમિત્તં,

ગાથાર્થ :- આચરણ કરતા અનુષ્ઠાનથી બીજા અનુષ્ઠાનમાં હર્ષ જાગતા તેનો જ રાગ થવાથી અનુષ્ઠીયમાન અનુષ્ઠાનનો અનાદર થયો કહેવાય; સામર્થ્યથી તે અનાદરતા સર્વ અનર્થના નિમિત્ત ભૂત તેમજ ભારેખમ વિઘ્નને જગાડનારી છે અને હર્ષના વિષયભૂત જે ઈતર અનુષ્ઠાનોમાં અંગારાની વૃષ્ટિ સરખી છે.

વિશેષાર્થ :- બીજામાં હર્ષ જાગતા તેના ઉપર રાગનો અતિરેક થવાથી મૂળ ક્રિયાનો અનાદર થાય છે. સામર્થ્યથી તે ક્રિયા કાળે અન્ય ક્રિયાનો રાગ જાગે તે રાગ મૂળ ક્રિયાસંબંધી રાગને દૂર હટાવનાર હોવાથી અનાદર થયો કહેવાય. તે અનુષ્ઠાનની અનાદરતા ધર્મમાં મહાન વિઘ્નને ઉભા કરનારી છે. તથા સર્વ અનર્થોનું નિમિત્ત છે. થોડો માત્ર પણ વિહિત અનુષ્ઠાનનો અનાદર દુરન્ત સંસારનો હેતુ છે. માટે અનુષ્ઠીયમાન = કરતા અનુષ્ઠાનનો અનાદર દોષ રૂપ છે.

લેશતોડપિ વિહિતાનુષ્ઠાનાના- દરસ્ય દુરન્તસંસારહેતુ- ત્વાત્તદનાદર-
દોષેડપ્યન્યાદરગુણાત્તુલ્યાયવ્યયત્વમિત્યા- શઙ્કાયમાહ | મુદ્ધિષયે
ઇતરાનુષ્ઠાનડઙ્ગારવૃષ્ટ્યાભાઙ્ગારવૃષ્ટિસદૃશી | અકાલ- રાગસ્ય
તત્ફલોપઘાતકત્વાદિતિભાવઃ | ઇયં ચાન્યમુત્સુન્દરેષ્વપિ શાસ્ત્રોક્તેષુ
ચૈત્યવન્દનસ્વાધ્યાયાદિષુ શ્રુતાનુરાગાચૈત્યવન્દનાદિકરણવેલાયામપિ તદના-
દ્રિયમાણસ્ય તદુપયોગાભાવેનેતરાસક્તચિત્તવૃત્તેઃ સદોષા | નહિ શાસ્ત્રોક્ત-
યોરનુષ્ઠાનયોરયં વિશેષોડસ્તિ યદેકમાદરણીયમન્યત્તુ નેતિ || ૧ ||

(શંકા :-) છતાં અન્ય અનુષ્ઠાનનો આદર ગુણરૂપ હોવાથી લાભહાનિ સરખા છે એટલે મોટું નુકશાન દેખાતું નથી. એવી કોઈને ભ્રમણા હોય તો દૂર કરવા ગ્રંથકાર જ કહે છે.

સમાધાન :- તે અનાદરતા હર્ષના વિષયભૂત ઈતર અનુષ્ઠાન ઉપર અંગારાની વૃષ્ટિ સમાન છે. એટલે તે અનુષ્ઠાનથી મળનારું ફળ પ્રાપ્ત થતું

નથી. કારણ કે સમય પાકતા પૂર્વનો રાગ તેના ફળનો નાશ કરનાર છે. જેમ પાક્યા પહેલાનું ધાન્ય લણી લેતા ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. અહીં પણ ઈતર અનુષ્ઠાનનો રાગ કરવાનો સમય નથી છતાં કર્યો માટે. શાસ્ત્રોક્ત ચૈત્યવંદન સ્વાધ્યાય વિ. માં શ્રુતના અનુરાગથી ચૈત્યવંદન વગેરે કરવાના સમયે તે ચૈત્યવંદનનો અનાદર કરી સ્વાધ્યાયમાં પ્રીતિ કરનારને તત્-ચૈત્યવંદન સંબંધી ઉપયોગ ન રહેવાના કારણે ઈતરમાં ચિત્ત આસક્ત થવાથી આ અન્યમુદ્ને દોષવાળું કહ્યું છે. શાસ્ત્રમાં કહેલા બે અનુષ્ઠાનમાં આ આદરવા યોગ્ય છે અને બીજું આદરણીય નથી એવો વિશેષ/તફાવત નથી ॥ ૯ ॥

રુજિ નિજજાત્યુચ્છેદાત્ કરણમપિ હિ નેષ્ટસિદ્ધયે નિયમાત્ ।

અસ્યેત્યનનુષ્ઠાનં તેનૈતદ્વચ્ચફલમેવ ॥ ૧૦ ॥

રુજિ-રોગે ચિત્તદોષે સતિ નિજજાતેરનુષ્ઠાનસામાન્યસ્યોચ્છેદાત્કરણમપિ હ્યસ્ય પ્રસ્તુતાર્થસ્ય નિયમાન્નેષ્ટસિદ્ધયે નાભિમતસમ્પાદનાય, ઇતિ હેતોરનનુષ્ઠાન-મકરણં, તેન કારણેનૈતત્કરણં વચ્ચફલમેવેષ્ટફલાભાવાદિયં હિ રુજ્ ભદ્ગરૂપા પીઢારૂપા

ગાથાર્થ :- રોગચિત્તદોષ આવ્યે છતે અનુષ્ઠાન સામાન્યનો ઉચ્છેદ થવાથી અનુષ્ઠાનનું આચરણ પણ નિયમથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ માટે થતું નથી. આ હેતુથી તે અનનુષ્ઠાન જ છે. તે કારણે આ અનુષ્ઠાનનું આચરણ વંધ્યફળવાળું જ રહે છે. (વ્યર્થ બને છે)

વિશેષાર્થ :- રોગ રૂપી ચિત્ત દોષ હોતે છતે અનુષ્ઠાન માત્રનો ઉચ્છેદ થઈ જાય છે તેથી તે વખતે કંઈપણ કરવું તે ઈચ્છિત સંપાદન માટે થતું નથી. એટલે તે આચરણને અનુષ્ઠાન ન કહેવાય. માટે જ તે ફળ આપનાર બનતું નથી. ભંગ રૂપ કે પીઢા રૂપ આ રોગ અનુષ્ઠાન જાતિનો ઉચ્છેદક હોવાથી કોઈ પણ અનુષ્ઠાનને ફળદ્રુપ બનવા દેતો નથી. માટે વિવેકીએ તેને દૂરથી સલામ કરવા જોઈએ (દૂર કરવો જોઈએ)

વાડનુષ્ઠાનજાત્યુચ્છેદકત્વાત્સર્વ- કૃતાનુષ્ઠાનવચ્ચત્વાપાદિકેતિ વિવેકિના પરિહર્તવ્યા । અથ ભદ્ગરૂપાયા પીઢારૂપાયા વા રુજઃ શક્તૌ સત્યામપરિહારઃ

પુરુષસ્ય સ્વતન્ત્રં દોષાન્તરં તત્રાવ્યાપૃતાનામનુષ્ઠાનાનાં તુ કોઽપરાધ ઇતિ ચેત્ર
 યદનુષ્ઠાનવ્યાસક્તેન પુરુષસ્ય રુક્પરિહારોપાયાનુપયોગસ્તત્ર રુગ્દોષસ્ય
 ન્યાયપ્રાપ્તવાત્ ॥ ૧૦ ॥

શંકા :- હવે ભંગ રૂપ કે પીડા રૂપ રોગને શક્તિ હોવા છતાં દૂર ન કરવો તે પુરુષનો સ્વતંત્ર અન્ય દોષ થયો તેની વિદ્યમાનતામાં નહિ આચરેલ અનુષ્ઠાનનો શો દોષ ?

સમાધાન :- જે અનુષ્ઠાનની એકનિષ્ઠતાથી પુરુષને રોગ દૂર કરવાના ઉપાય પ્રત્યે બેદરકારી જાગે ત્યાં રુદોષ ન્યાયયુક્ત જ છે. અર્થાત એકનિષ્ઠતાના કારણે પોતાને રોગ દૂર કરવાનું મન ન થાય તેથી રોગનો વધારો થાય અને તેના લીધે સર્વથા અનુષ્ઠાન કરવાનું અટકી જાય જેમ કે શરીરમાં રોગ છતાં અઢમની આસક્તિ (ધૂન) થી અઢમ કર્યો પણ (તેથી ઔષધનું સેવન ન થવાથી) રોગ આટલો બધો વધી ગયો કે એકાસણું કરવાની પણ શક્તિ ન રહી. ॥ ૧૦ ॥

આસક્તેઽપ્યવિધાનાદસક્ત્યુચિતમિત્યફલમેતત્ ।

ભવતીષ્ટફલદમુઞ્ચૈસ્તદપ્યસક્ત્યયતઃ પરમમ્ ॥ ૧૧ ॥

આસક્તેઽપિ ચિત્તદોષે સતિ વિધીયમાનેઽનુષ્ઠાને 'ઇદમેવ સુન્દરમિ' ત્યેવંરૂપેઽવિધાનાત્તદ્ભાવપુરસ્કારેણ શાસ્ત્રવિધ્યભાવાત્પ્રત્યુતાનાસઙ્ગભાવં પુરસ્કૃત્ય વિધિપ્રવૃત્તેરસક્ત્યા સક્તિરહિતા સક્તિરનવરતપ્રવૃત્તિસ્તસ્યા ઉચિતં યોગ્યમિતિ કૃત્વાઽફલમિષ્ટફલરહિતમેતદનુષ્ઠાનં ભવતિ; યતો યસ્માત્તદપિ શાસ્ત્રોક્તત્વેન પ્રસિદ્ધમપ્યનુષ્ઠાનં પરમં પ્રધાનસક્ત્યભિષ્વઙ્ગરહિતં ઉચ્ચૈરિતિ-શયેનેષ્ટફલદમિષ્ટફલસમ્પાદકં ભવતિ । આસઙ્ગયુક્તં હ્યનુષ્ઠાનં ગૌતમગુરુ-ભક્તિદૃષ્ટાન્તેન તન્માત્રગુણસ્થાનકસ્થિતિકાર્યેવ ન મોહોન્મૂલનદ્વારેણ કેવલ-જ્ઞાનોત્પત્તયે પ્રભવતિ, તસ્માત્તદર્થિનાઽઽસઙ્ગસ્ય દોષતા જ્ઞેયેતિ ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ :- આચરણ કરાતા અનુષ્ઠાનમાં આજ અનુષ્ઠાન સાડું છે, આવો આસંગ દોષ ચિત્તમાં સવાર થયે છતે અવિધિ થવાથી (વિધિ ન સચવાવાથી) તો અનુષ્ઠાન ઈષ્ટ ફળદ્રુપ બનતું નથી. કારણ કે આસક્તિ વિના જ સતત પ્રવૃત્તિ કરવી જ યોગ્ય છે. માટે શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ પ્રધાન

આસક્તિ વગરનું અનુષ્ઠાન અતિશય ઈષ્ટ ફળ આપનાર બને છે.

વિશેષાર્થ :- હકીકતમાં ઉલ્ટો અસંગભાવ આગળ કરીને વિધિની પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી આજ સારું એવી ગાઢ આસક્તિ રાખ્યા વિના સતત પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એથી કરીને આસક્તિવાળું અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ નીવડે છે અને તેથી જ તો શાસ્ત્રમાં કહેલું પ્રધાન અનુષ્ઠાન પણ અભિષ્વંગ વિનાનું હોય તો ઈષ્ટ ફળ આપનારું બને, અન્યથા નહિં. આસંગ અનુષ્ઠાન ખરેખર ગૌતમસ્વામીની વીર પ્રભુ પ્રત્યેની હાડોહાડ ભક્તિ/પ્રીતિ ના દૃષ્ટાન્ત વડે વિચારીએ તો તે જ ગુણસ્થાનક ઉપર જ રાખનાર બને છે. પણ મોહના મૂળીયા ઉખેડી કેવલ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે ઉપયોગી વસ્તુ નથી. તેથી કેવલજ્ઞાનના અર્થીઓએ આસંગને દોષરૂપ જાણવો જોઈએ. ॥ ૧૧ ॥

एवमष्ट चित्तदोषानुक्त्वा तत्त्यागिचित्तस्वरूपमाह ।

एतद्दोषविमुक्तं शान्तोदात्तादिभावसंयुक्तम् ।

सततं परार्थनियतं सङ्कलेशविवर्जितं चैव ॥ १२ ॥

सुस्वप्नदर्शनपरं समुल्लसद्गुण- गणौघमत्यन्तम् ।

कल्पतरुबीजकल्पं शुभोदयं योगिनां चित्तम् ॥ १३ ॥

एतैरष्टभिश्चैतैर्दोषैर्वियुक्तं रहितं शान्तः क्रोधाद्यभाववान् उदात्तो-निजपर-
गणनारूपलघुचित्ताभावेनोदारः; 'तदादिभावेनोदार'स्तदादिभावेन संयुक्तं
समन्वितमादिशब्दाद्गम्भीरधीरादिभावपरिग्रहः । सततमनवरतं परार्थनियतं
परोपकारनियतवृत्ति सङ्कલेशेन कालुष्येन विवर्जितं चैव ॥ १२ ॥

એ પ્રમાણે આઠ ચિત્તના દોષ કહી, હવે તેના ત્યાગીનું ચિત્ત કહેવું હોય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ દોષ વગરનું શાન્ત ઉદાત્ત વિ. ભાવથી યુક્ત, સતત પરોપકાર કરવાની વૃત્તિવાળું સંકલેશ વગરનું સારા શુભ સ્વપ્ન દેખવાવાળું ઉલ્લસતા ગુણ સમૂહવાળું કલ્પવૃક્ષના બીજ સરખું શુભોદયવાળું યોગીઓનું ચિત્ત હોય છે.

વિશેષાર્થ :- આઠ દોષની ગંદકી દૂર થયેલી હોવાથી કોધાદિ કોઈપણ દોષની દુર્ગંધ આવતી નથી. આ માડ અને આ તાડ એવો તુચ્છ વૃત્તિનો અભાવ થાય તે ઉદાર, આદિ શબ્દથી ગંભીર ધીર વિ. ભાવોથી યુક્ત, (નિર્મલ ભાવોનું ઝરણું વહેતું હોવાથી)

સ્તુ શોભના: શ્વેતસુરભિ- પુષ્પવસ્ત્રાતપત્રચામરાદયો યે સ્વપ્ના: સ્વાપજ્ઞેયાસ્તદ્- ર્શનપરં તદ્દર્શનપ્રવૃત્તં, સમુલ્લસન્ ગુણગણૌઘો-ગુણનિકરપ્રવાહો યસ્મિન્સ્તત્તથાત્યન્તમતિશયેન કલ્પત- રોર્યદ્બીજં તત્કલ્પં તત્તુલ્યં શુભ ઉદયો યસ્ય તત્તથા યોગિનાં ચિત્તં ભવતિ ॥ ૧૩ ॥

ધોળા સુગંધી પુષ્પ વસ્ત્ર છત્ર ચામર વિ. શુભ ભાવના સૂચક એવા સ્વપ્નો ચિત્તમાં દેખાય છે. અને મન નીકમાં તો ગુણોનો ધોધ વહે છે તેમજ (કલ્પવૃક્ષનું બીજ જેમ કલ્પવૃક્ષનું કારણ છે) તેમ ઈચ્છિત ફળદ્રુપવૃક્ષના બીજ સમાન શુભોદયાવાળું યોગિઓનું ચિત્ત હોય છે. ॥ ૧૨/૧૩ ॥

કસ્યપુનર્વિશેષેણેદૃગ્ ચિત્તં સ્યાદિત્યાહ ।

एवंविधमिह चित्तं भवति प्रायः प्रवृत्तचक्रस्य ।

ध्यानमपि शस्तमस्य त्वधिकृतमित्याहुराचार्याः ॥ १४ ॥

एवंविधमेवंस्वरूपमिह प्रक्रमे चित्तं मनो भवति प्रायो बाहुल्येन प्रवृत्तचक्रस्य प्रवृत्तरात्रिन्दिवानुष्ठानसमूहस्य योगिनः शस्तं-प्रशस्तं ध्यानमपि प्रागुक्तमस्य त्वस्यैवाधिकृतं सम्पन्नाधिकारमित्याहुराचार्या योगाचार्याः ॥ १४ ॥

આવુ ચિત્ત વિશેષથી કોને હોય છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આવા પ્રકારનું ચિત્ત પ્રાયઃ કરીને પ્રવૃત્તચક્રના સતત અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહેનારને હોય છે. પૂર્વે કહેલું પ્રશસ્ત ધ્યાનનો આ જ અધિકારી છે, એવું યોગીઆર્યો કહે છે... ॥ ૧૪ ॥

कथं पुनस्तद्दधानं देशाद्यपेक्षया भवतीत्याह ॥

शुद्धे विविक्तदेशे सम्यक्संयमितकाययोगस्य ।

कायोत्सर्गेण दृढं यद्वा पर्यङ्कबन्धेन ॥ १५ ॥

શુદ્ધે-શુચૌ વિવિક્તે જનાનાકીર્ણે દેશે સમ્યગવૈપરીત્યેન સંયમિતકાયયોગસ્ય નિયમિતસર્વકાયચેષ્ટસ્ય કાયેત્સર્ગેણોર્ધ્વસ્થાનરૂપેણ દૃઢં અત્યર્થં યદ્વા પર્યङ્કબન્ધેન આસનવિશેષરૂપેણ ॥ ૧૫ ॥

સાધ્વાગમાનુસારાદ્દેવો વિન્યસ્ય ભગવતિ વિશુદ્ધમ્ ।

સ્પર્શવિધાત્તસિદ્ધયોગિસંસ્મરણયોગેન ॥ ૧૬ ॥ ૧૪ ॥

સાધુ યથાભવત્યેવમાગમાનુસારાત્ સિદ્ધાન્તં પુરસ્કૃત્ય ચેતશ્ચિત્તં વિન્યસ્ય-સંસ્થાપ્ય ભગવતિ જિને વિશુદ્ધં નિર્દોષં સ્પર્શસ્ય તત્ત્વજ્ઞાનસ્ય વેધાત્ દૃઢતરસંસ્કારાત્તસ્મિન્ ધ્યાને સિદ્ધા લબ્ધ્યાત્મલાભા યે યોગિનસ્તેષાં સંસ્મરણ-યોગેન સામસ્ત્યેન સ્મરણવ્યાપારેણ તદ્ધ્યાનમિષ્ટફલદં ભવતિ યો હિ યત્ર કર્મણિ સિદ્ધસ્તદનુસ્મરણસ્ય તત્રેષ્ટફલદત્વાત્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૪ ॥

વળી દેશાદિની અપેક્ષાએ તે ધ્યાન કેવી રીતે થાય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- શુદ્ધ નિર્જનદેશમાં સારી રીતે સર્વકાયચેષ્ટાને નિયંત્રિત કરનારને કાઉસગ્ગ વડે ઉભા રહી કે દૃઢ પલાઠી પૂર્વક કે પન્નાસને બેસી સારી રીતે આગમને આગળ કરી ચિત્તને પ્રભુ ઉપર ચોટાડી વિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારથી સિદ્ધયોગીઓના સ્મરણ દ્વારા ધ્યાન થાય છે.

વિશેષાર્થ :- જે (વ્યક્તિ) જે કર્મમાં સિદ્ધ થયેલ હોય તેનું = તેવાં સિદ્ધયોગીઓનું સ્મરણ તે કર્મમાં ઈષ્ટ ફળ આપનાર બને છે. માટે સર્વ પ્રકારે યોગીઓને સ્મરણ વેલડીથી વીંટી લેવા જોઈએ. ॥ ૧૫/૧૬ ॥

॥ ઇતિ ચતુર્દશમું ધોડશકમ્ ॥

પચ્ચદશં ધ્યેયસ્વરૂપષોડશકમ્

કિં પુનસ્તત્ર ધ્યાને ધ્યેયમિત્યાહ ॥

સર્વજગદ્ધિતમનુપમમતિશયસન્દોહમૃદ્ધિસંયુક્તમ્ ।

ધ્યેયં જિનેન્દ્રરૂપં સદસિ ગદત્તત્પરં ચૈવ ॥ ૧ ॥

સર્વસ્મૈ જગતે-પ્રાણિલોકાય હિતં હિતકારિ સદુપદેશનાત્, નાસ્ત્યુપમા સૌન્દર્યાદિગુણૈર્યસ્ય તત્તથાઽતિશયાન્ સન્દુગ્ધે - પ્રપૂરયતિ યત્તદઽતિ-શયસન્દોહમતિશયસન્દોહવદ્વા; ઋદ્ધયો-નાનાવિધઆમર્ષૌષધ્યાદિલબ્ધયસ્તાભિઃ સંયુક્તં જિનેન્દ્રરૂપં ધ્યેયં સદસિ સભાયાં ગદત્ સર્વસત્ત્વસ્વભાષાપરિણામિન્યા ભાષાયા વ્યાકુર્વાણં; તસ્માદુક્તલક્ષણાજિનેન્દ્રરૂપાત્પરં મુક્તિસ્થં ધર્મકાયા-વસ્થાનન્તરભાવિ તત્ત્વકાયાવસ્થાસ્વભાવં ચૈવ ધ્યેયં ભવતિ ॥ ૧ ॥

વળી તે ધ્યાનમાં ધ્યાવા યોગ્ય શું છે ? તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સર્વ જગતના હિતકારી અનુપમ અતિશયના સમૂહવાળું ઋદ્ધિયુક્ત સમવસરણમાં ધર્મ દેશના આપતા હોય એવું જિનેશ્વરનું રૂપ અને તેનાથી વ્યતિરિક્ત મુક્તિમાં બિરાજમાન અરૂપીપણું ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

વિશેષાર્થ :- સદ્ ઉપદેશ આપતા હોવાથી સંપૂર્ણ વિશ્વના પ્રાણીઓનું હિત કરનારા છે. વિશ્વમાં એક પણ એવી વસ્તુ નથી જેની સાથે પ્રભુના સૌન્દર્ય વિ. ગુણોની ઉપમા આપી શકાય માટે અનુપમ, અતિશયથી ભરપૂર આમર્ષૌષધિ વિ. લબ્ધિરૂપ ઋદ્ધિઓથી યુક્ત છે. ઝાકઝમાલ ત્રણ ગઢમાં પ્રભુ પોતપોતાની ભાષામાં પરિણમે એવી અતિશયવાળી વાણીથી દેશના આપે છે, એવું જિનેશ્વરનું રૂપ છે. તેનાથી બીજું મુક્તિમાં બિરાજમાન ધર્મકાય અવસ્થા પછી થનારી તત્ત્વકાયાવસ્થાનો સ્વભાવ એટલે માત્ર આત્મપ્રદેશનો પિંડ પોતાના સ્વભાવભૂત દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નોથી ઝગમગી રહ્યો છે, તે ધ્યેય છે. ॥ ૧ ॥

तत्र जिनेन्द्ररूपमीदृशं ध्येयमित्याह ।

सिंहासनोपविष्टं छत्रत्रयकल्पपादपस्याधः ।

सत्त्वार्थसम्प्रवृत्तं देशनया कान्तमत्यन्तम् ॥ २ ॥

सिंहासने देवनिर्मितसिंहोपलक्षितासने छत्रत्रयसहितकल्पपादपस्याधोऽ-
धस्तान्निषण्णं सत्त्वानां-प्राणिनामर्थ उपकारस्तस्मिन् सम्यक्प्रवृत्तं देशनया-
धर्मकथया कान्तं कमनीयमत्यन्तमतिशयेन ॥ २ ॥

त्यां जिनेश्वरं ३५ आवुं ध्यावुं श्रेष्ठे ते दशावे छे...

गार्थ :- देव निर्मित सिंहासनी उपलक्षित आसन उपर बिराजमान,
त्रय छत्र युक्त कल्पवृक्षनी नीचे रहेला, प्राणीओनां उपकार माटे
देशनामां सारी रीते प्रवृत्त थयेल अत्यंतमनोहर अवां जिनेश्वरना
स्वरूपने ध्यावुं ॥ २ ॥

आधीनां परमौषधमव्याहतमखिलसम्पदां बीजम् ।

चक्रदिलक्षणयुतं सर्वोत्तमपुण्यनिर्माणम् ॥ ३ ॥

आधीनां मानसीनां पीडानां परमौषधं तदपनेतृत्वेनाव्याहतमनुपहत-
मखिलसम्पदां सर्वसम्पत्तीनां बीजं-कारणं चक्रदीनि यानि लक्षणानि चक्रव-
स्तिककमलकुलिशादीनि "तैर्युतं" सहितं निर्मायतेऽनेनेति निर्माणं सर्वोत्तमं
पुण्यनिर्माणं यस्य स तथा तं सर्वातिशयितादृष्टाकृष्टपरमाणुनिर्मित-
मित्यर्थः ॥ ३ ॥

निर्वाणसाधनं भुवि भव्यानामग्र्यमतुलमाहात्म्यम् ।

सुरसिद्धयोगिवन्द्यं वरेण्यशब्दाभिधेयं च ॥ ४ ॥

निर्वाणसाधनं परमपदप्राप्तकं भुवि-पृथिव्यां भव्यानां योग्यानामग्र्यं प्रधान-
मतुलमाहात्म्यमसाधारणप्रभावं सुरा देवा सिद्धा विद्यामन्त्रसिद्धादयो योगिनो
योगबलसम्पन्नास्तैर्वन्द्यं वन्दनीयं वरेण्यशब्दैः अर्हच्छुभुद्धपरमेश्वरादि-
भिरभिधेयं वाच्यं च जिनेन्द्ररूपं ध्येयमिति महावाक्यसम्बन्धः ॥ ४ ॥

वणी विशेष स्वरूप दर्शावता कहे छे...

ગાથાર્થ :- વળી માનસિક પીડાના શ્રેષ્ઠ ઓસડ સમાન, સર્વ સંપદાનું શક્તિ સંપન્ન (સફળ) બીજ (કારણ), ચક્રાદિ લક્ષણોથી યુક્ત, સર્વોત્તમ પુણ્યથી નિર્મિત, તેમજ પરમપદ અપાવનાર; પૃથ્વી ઉપર ભવ્યોમાં અગ્રેસર, અતુલ મહાત્મ્યવાળું દેવ અને સિદ્ધપુરુષ અને યોગીઓથી વંદનીય; પૂજ્યતમ શબ્દોથી બોલવા યોગ્ય એવું જિનેશ્વરનું રૂપ ધ્યાન ધરવા યોગ્ય છે.

વિશેષાર્થ :- માનસિક પીડા તે આધિ છે. તેને દૂર કરવામાં પ્રભુ શ્રેષ્ઠ ઔષધ રૂપ છે. આંબાનું બીજ મળ્યું પણ તેની ઉગવાની શક્તિ નાશ પામેલી હોય તો નકામું, જ્યારે પ્રભુ સર્વ સંપદાનું અનુપહત બીજ છે એટલે સર્વ સંપદાનું ઝાડ ઉગાડવા માટે પ્રભુ શક્તિ સ્ત્રોત વહાવામાં સંપૂર્ણ સમર્થ છે. પ્રભુના હાથ પગ વિ. અંગો ચક્ર, સ્વસ્તિક, કમલ વજ્ર વિ. શુભ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. પ્રભુનું અનુપમશરીર સર્વાતિશયશાળી પુણ્યથી ખેંચાયેલા અજોડ પરમાણુઓથી નિર્મિત થયેલું છે. અભવ્યોથી તો ભવ્ય પણ પ્રધાન છે. તેમાં મોટી વાત નથી, જ્યારે પ્રભુતો આસન્નભવ્યોમાં પણ મોખરે છે, અસાધારણ પ્રભાવવાળા છે, દેવ તથા વિદ્યાસિદ્ધ અને મંત્રસિદ્ધ તેમજ યોગબળથી સંપન્ન એવા યોગીપુરુષોથી પણ વંદનીય અરિહંત, શમ્ભુ, બુદ્ધ, પરમેશ્વર વિ. પૂજ્યતમ શબ્દોથી સંબોધવા યોગ્ય છે. એવું જિનેશ્વરનું રૂપ હોય છે. ॥ ૩/૪ ॥

एवमाद्यं सालम्बनध्यानमभिधाय तत्फलमभिधित्सुराह ॥

परिणमत एतस्मिन् सति सद्ब्रह्माने क्षीणकिल्बिषो जीवः ।

निर्वाणपदासन्नः शुक्लाभोगो विगतमोहः ॥ ५ ॥

परिणते-પ્રાપ્તપ્રકર્ષે એતસ્મિન્ પ્રસ્તુતે સદ્બ્રહ્માને શોભનધ્યાને સતિ ક્ષીણ-કિલ્બિષઃ ક્ષીણપાપો જીવ આત્મા નિર્વાણપદસ્યાસન્નો નિકટવર્ત્તી શુક્લાભોગઃ શુક્લજ્ઞાનોપયોગઃ વિગતમોહોઽપગતમોહનીયઃ ॥ ૫ ॥

तथा चरमावञ्चकयोगात्प्रातिभसञ्जाततत्त्वसंदृष्टिः ।

इदमपरं तत्त्वं तद्यद्दशतस्त्वस्त्यतोऽप्यन्यत् ॥ ६ ॥

ચરમાવચ્ચકયોગાત્ફલાવચ્ચકયોગાત્પ્રાગુક્તાત્ પ્રતિભૈવ પ્રાતિભમદૃષ્ટાર્થવિષયો

મતિજ્ઞાનવિશેષસ્તેન સજ્જાતા તત્ત્વદૃષ્ટિર્યસ્ય સ તથા । ભવતીતિ સર્વ-
વિશેષણસજ્જતા ક્રિયાધ્યાહાર્યા ઇદમનુપદોક્તફલં સાલમ્બનધ્યાનદ્વારા પ્રત્યક્ષી-
કૃતં જિનેન્દ્રરૂપમપરં પરસ્માદન્યદર્વાગ્ભાગવર્તિ તત્ત્વં પરમાર્થરૂપં ધ્યેયં;
તદ્વર્તતે યદ્વશતસ્તુ યદપરતત્ત્વસામર્થ્યાદતોપ્યસ્તિ જાયતેઽતોપ્યપરતત્ત્વા-
દપ્યન્યત્પરતત્ત્વ મુક્તિસ્થમ્ । ઇદમુક્તં ભવતિ । સર્વસ્યાપિ ધ્યાનપરસ્ય
યોગિનોઽપરતત્ત્વવશાત્પરતત્ત્વમાવિર્ભવતિ ॥ ૬ ॥

**એ પ્રમાણે સાલંબન ધ્યાન ધ્યાવીને તેનું ફળ કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર આ
ગાથા કહે છે...**

ગાથાર્થ :- આ સાલંબન ધ્યાન પ્રકર્ષ પામ્યે છતે જીવાત્મા પાપના
ક્ષયવાળો; મોક્ષપદની નજીક; મોહ વગરનો અને શુકલજ્ઞાનના
ઉપયોગવાળો બને છે. તથા ફળાવંચક યોગથી પ્રતિભા-મતિજ્ઞાન
વિશેષથી પેદા થયેલી તત્ત્વસંદૃષ્ટિવાળો જીવાત્મા બને છે. સર્વ વિશેષણો
સાથે સંગત થતી આ 'ભવતિ' ક્રિયાનો અધ્યાહાર કરવો (પરિણતે
તસ્મિન્ શ્લોકમાં કહેલા 'નષ્ટ સર્વ પાપવાળો' આદિસર્વ વિશેષણોમાં
ભવતિનો અધ્યાહાર લેવો.)

આ પદોમાં વણવેલ ફળવાળું સાલંબન ધ્યાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ કરેલું
જિનેશ્વરનું રૂપ અપરતત્ત્વ છે.

આ અપરતત્ત્વ છે તેના વશથી બીજું પરતત્ત્વ મુક્તિસ્થરૂપ
પરમાર્થરૂપે જે ધ્યેય છે, તે તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે. ॥ ૫/૬ ॥

કુત: પુન: પરતત્ત્વમેવં પ્રશસ્યત ઇત્યત આહ ।

તસ્મિન્ દૃષ્ટે દૃષ્ટં તદ્ભૂતં તત્પરં મતં બ્રહ્મ ।

તદ્યોગાદસ્યાપિ હ્યેષા ત્રૈલોક્યસુન્દરતા ॥ ૭ ॥

તસ્મિન્ પરતત્ત્વે સિદ્ધસ્વરૂપે દૃષ્ટે દૃષ્ટં સર્વમેવ વસ્તુ ભવતીતિશેષ: ।
જીવાદ્યમૂર્તવસ્ત્વાલમ્બનસ્ય સર્વવિષયત્વાત્તદ્ભૂતં તદેવ સિદ્ધસ્વરૂપં ભૂતં સત્યં
સંસારિજીવસ્વરૂપસ્ય જ્ઞાનાવરણાદિકર્મવિકારોપદ્વુતસ્ય સદ્ભૂતત્વવિયોગાત્,
તત્તદેવ પરમાત્મસ્વરૂપં પરં પ્રકૃષ્ટં બ્રહ્મ મતં, તતોઽન્યસ્ય વૃહત્તમસ્યાયોગાત્;
તદ્યોગાત્પરતત્ત્વવિષયકત્વસમ્બન્ધાદસ્યાપ્યનાલમ્બનયોગસ્યાપ્યેષા લોકલો-

કોત્તરપ્રસિદ્ધા ત્રૈલોક્યે સર્વસ્મિન્નપિ જગતિ સુન્દરતા । શેષવસ્તુભ્ય શોભ-
નતા ॥ ૭ ॥

કયા હેતુથી પરતત્વની પ્રશંસા કરો છો ? સમાધાન માટે કહે છે...

ગાથાર્થ :- સિદ્ધ સ્વરૂપ દેખાયે છતે = નિરાલંબન ધ્યાન પ્રગટ થયે
છતે સંસારી જીવનું સત્ય રૂપ દેખાઈ જાય છે; તે જ પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ
બ્રહ્મતરીકે માનેલ છે. તેના યોગથી (તેથી) નિરાલંબનની આ ત્રણલોકમાં
સુંદરતા-મહત્તા છે.

વિશેષાર્થ :- સિદ્ધ સ્વરૂપનો ઉપલમ્બ થયે છતે બધી વસ્તુનો
ઉપલમ્બ (પ્રત્યક્ષ) થઈ જાય છે. કારણ કે જીવાદિ અમૂર્ત વસ્તુનું આલંબન
સર્વ વિષયવાળું હોય છે. તદ્ = સિદ્ધસ્વરૂપ જ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોથી
ઉપદ્રુત થયેલ સાંસારિક જીવનું સ્વરૂપ જ સદ્ભૂતકર્મોના વિયોગથી સત્ય
રૂપ સિદ્ધ રૂપે જ બને છે. માટે તદ્ભૂત / રૂપે સિદ્ધ સ્વરૂપ છે, એ બરાબર
છે. વળી પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ બ્રહ્મ તરીકે ઈષ્ટ છે. કારણકે પરમાત્માથી
મોટું ત્રણે જગતમાં કોઈ નથી. આવા પરતત્વ વિષયવાળું અનાલંબન
ધ્યાન હોવાથી આ યોગની ત્રણે લોકમાં આવી સુંદરતાની સુગંધ પ્રસરી
રહી છે. ॥ ૭ ॥

ક: પુનર્નિરાલમ્બનયોગ: કિયન્ત કાલં ભવતીત્યાહ ॥

સામર્થ્યયોગતો યા તત્ર દિવૃક્ષેત્યસઙ્ગશક્ત્યાહ્યા ।

સાનાલમ્બનયોગ: પ્રોક્તસ્તદ્દર્શનં યાવત્ ॥ ૮ ॥

સામર્થ્યયોગત: “શાસ્ત્રસંદર્શિતોપાયસ્તદતિક્રન્તગોચર: । શક્ત્યુદ્રેકાદ્વિશેષેણ
સામર્થ્યાખ્યોઽયમુત્તમ” इत्येवमुक्तलक्षणात् क्षपकश्रेणीद्वितीयापूर्वकरण-
भाविन: सकाशात् या तत्र परतत्त्वे दिवृक्षा द्रष्टुमिच्छा इत्येवंस्वरूपाऽसङ्गा
निरभिष्वङ्गा शक्तिरनवरतप्रवृत्तिस्तयाह्या परिपूर्णा सा परमात्मविषयदर्श-
नेच्छाऽनालम्बनयोग: प्रोक्त: तद्वेदिभि:; तस्य परतत्त्वस्यादर्शनमनु-
पलम्भस्तद् यावत्परमात्मस्वरूपदर्शने तु केवलज्ञानेऽनालम्बनयोगो न
भवति, दृष्टस्य तस्य तदालम्बनीभावात् ॥ ८ ॥

આ નિરાલંબન યોગ વળી શું છે ? અને તે કેટલો કાળ ટકે છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- સામર્થ્ય યોગથી જે પરતત્ત્વમાં આસકિત વિનાની સતત પ્રવૃત્તિથી ભરપૂર એવી જોવાની ઈચ્છા તે અનાલંબન યોગ છે. તે યોગ પરતત્ત્વનું પ્રત્યક્ષ દર્શન (કેવલજ્ઞાન) ન થાય ત્યાં સુધી કહેલો છે.

વિશેષાર્થ :- સામર્થ્ય યોગત :- શાસ્ત્રમાં બતાવેલ ઉપાયોને ઓળંગી શક્તિના ઉદ્દેશથી વિશેષ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ.

એટલે ક્ષપક શ્રેણીમાં આવનારા બીજા કરણરૂપ - અપૂર્વકરણરૂપ સામર્થ્યયોગ જાણવો; તત્ત્વસંબંધી આત્મ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી પરતત્ત્વમાં જોવાની જે ઈચ્છા જાગે; આવી ઈચ્છા હોય એટલે તેના માટે આપણે સતત પ્રવૃત્તિ કરવાની એમાં ઉણપ ન લાવવી. હાં પણ સાથોસાથ (પેલો) આસંગચિત્ત દોષનું ભૂતરૂં ચિત્તમાં સવાર ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવાનું. આવી રીતે પરમાત્મસ્વરૂપ નિરખવાની જે ઈચ્છા છે તે જ અનાલંબ યોગ છે. પરતત્ત્વ પ્રત્યક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી જ આ યોગ હોય છે. પરંતુ પરમાત્મ દર્શન થયું એટલે કેવલજ્ઞાન થયું તે વખતે તો આ યોગ ન હોય કારણકે પરમાત્મ સ્વરૂપ દેખાઈ જાય છે. અને તે દેખેલાનું આલંબન આવવાથી નિરાલંબન યોગ ન રહ્યો. તેમજ દેખવાનું કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયું હોવાથી દિદૃક્ષા શાંત થઈ જાય છે માટે ॥ ૮ ॥

પરતત્ત્વદિદૃક્ષાયા અનાલમ્બનયોગત્વે ઉપપત્તિમાહ ।

તત્રાપ્રતિષ્ઠિતોડયં યતઃ પ્રવૃત્તશ્ચ તત્ત્વતસ્તત્ર ।

સર્વોત્તમાનુજઃ ખલુ તેનાનાલમ્બનો ગીતઃ ॥ ૯ ॥

તત્ર પરતત્ત્વેડપ્રતિષ્ઠિતોડલબ્ધપ્રતિષ્ઠોડયં પરમાત્મદિદૃક્ષાખ્યો યોગો યતો યસ્માત્ પ્રવૃત્તશ્ચ ધ્યાનરૂપેણ તત્ત્વતો વસ્તુતસ્તત્ર પરતત્ત્વે તદાભિમુખ્યાપ્રચ્યવાત્ સર્વોત્તમસ્ય યોગનિરોધાખ્યનિખિલાતિશાયિયોગ-સ્યાડનુજઃ પ્રાગનન્તરવર્તી ખલુ તેન કારણેનાનાલમ્બનોડનાલમ્બનયોગો ગીતઃ કથિતઃ પુરા વિદ્વદ્ભિઃ ।

પરતત્ત્વની દિદૃક્ષા અનાલંબન યોગ રૂપે છે તેમાં યુક્તિ બતાવે છે...

ગાથાર્થ :- પરતત્ત્વમાં અપ્રતિષ્ઠિત આ યોગ વાસ્તવિક રીતે પરતત્ત્વમાં પ્રવૃત્ત થયેલ છે અને સર્વોત્તમ યોગની પૂર્વમાં વર્તનાર હોવાથી

આ અનાલંબન યોગ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ :- પરમાત્મદિદૃશા રૂપ આ યોગે પરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી નથી. કારણ હજી આ યોગમાં આત્મા પરમાત્મા બની નથી જતો. પણ વાસ્તવિક રીતે આ યોગ ધ્યાન રૂપે પરતત્ત્વમાં જ પ્રવૃત્ત થયેલ છે કારણકે પરતત્ત્વ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ છૂટી નથી. સર્વોત્તમસ્ય - યોગનિરોધ નામના સર્વઅતિશયાળા યોગની પૂર્વમાં આ યોગ હોય છે. તે કારણથી આને યોગજ્ઞાતાઓએ અનાલંબન યોગ કહેલ છે.

સ્યાદેતત્પરતત્ત્વદિદૃક્ષાયા અપ્યપરતત્ત્વદર્શનં યાવદનાલમ્બનત્વાપત્તિરપરતત્ત્વસ્ય દૃષ્ટ્વાભ્યુપગમે ચ ધ્યાનાનુપપત્તિરિત, મૈવં । અપરતત્ત્વે પ્રતિમાઘાલમ્બનદ્વારા સામાન્યતો દૃષ્ટોઽપિ વિશેષદર્શનાય ધ્યાનોપપત્તેઃ પરમ્પરયાલમ્બનવત્ત્વેન ચ સાલમ્બનત્વ- વ્યપદેશાત્પરતત્ત્વે તુ કેનાપિ દ્વારેણ દર્શનાભાવાદનાલમ્બ- નત્વોપપત્તેઃ ॥ ૧ ॥

શંકા :- અપરતત્ત્વના દર્શન સુધી અપરતત્ત્વની દિદૃક્ષાને પણ અનાલંબન માનવાની આપત્તિ આવશે. કારણકે તે ધ્યાન પણ અપરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત નથી, અને અપરતત્ત્વને દૃષ્ટ માનશો તો ધ્યાન સંભવી શકશે નહિ ? સામે સાક્ષાત દેખાતું હોય તો પછી ધ્યાન કરવાનું શું રહે ?

સમાધાન :- એવું નથી. અપરતત્ત્વમાં પ્રતિમાદિના આલંબન દ્વારા સામાન્યથી અપરતત્ત્વ દેખાવા છતાં પણ વિશેષ દર્શન માટે ધ્યાન ઉપયોગી જ છે. અને પ્રતિમામાં જિનેન્દ્ર દેહાકૃતિ રૂપ અપરતત્ત્વની સદૃશતા હોવાથી પ્રતિમા દ્વારા પરંપરાએ આલંબનવાળું હોવાથી અપરતત્ત્વમાં સાલંબનનો વ્યપદેશ કરી શકાય છે. જ્યારે રૂપી પ્રતિમામાં અરૂપી જ્ઞાનાદિની કંઈપણ સદૃશતા નથી માટે પરતત્ત્વમાં કોઈપણ રીતે પરંપરાએ પણ દર્શન થતું ન હોવાથી તેને અનાલંબન જ માનવું; વિચરતા પ્રભુનું દર્શન સંભવી શકે છે પરંતુ અરૂપી આત્મપ્રદેશનું દર્શનતો કેવલજ્ઞાનની પહેલા અશક્ય જ છે. ॥ ૮ ॥

કિં પુનરનાલમ્બનાદ્ભવતીત્યાહ ॥

દ્રાગસ્માત્તદર્શનમિષુપાતજ્ઞાતમાત્રતો જ્ઞેયમ્ ।

एतच्च केवलं तज् ज्ञानं यत्तत्परं ज्योतिः ॥ १० ॥

દ્રાક્ શીઘ્રમસ્માદનાલમ્બનયોગાત્તદર્શનં પરતત્ત્વદર્શનમિષુપાતસ્ય બાણપતનસ્ય જ્ઞાતમુદાહરણં તન્માત્રતો જ્ઞેયમ્ । એતદ્ધ પરતત્ત્વદર્શનં કેવલં સમ્પૂર્ણં તત્ત્રસિદ્ધં જ્ઞાનં યત્કેવલજ્ઞાનં પરં પ્રકૃષ્ટં જ્યોતિઃ પ્રકાશરૂપમ્ । ઇષુપાતોદાહરણં ચૈતદ્ । યથા કેનચિદ્ધનુદ્ધરિણ લક્ષ્યાભિમુખ્યેન તદ્વિસંવાદિતયા ચ બાણો વ્યાપારિતો યાવત્તસ્ય બાણસ્ય ન વિમોચનં તાવત્તત્ત્ર-ગુણતામાત્રેણ તદવિસંવાદિત્વેન ચ સમોડનાલમ્બનયોગઃ ।

આલંબનથી શું થાય તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- અનાલંબન યોગથી જલ્દી પરતત્ત્વનું દર્શન થાય છે. જેમ બાણ પડતાવેંત જ લક્ષ્ય વીંધાય; આ પરતત્ત્વ દર્શન કેવલજ્ઞાન છે; જે પ્રકૃષ્ટ પ્રકાશ રૂપ છે.

વિશેષાર્થ :- જેમ કોઈ ધનુર્ધરે લક્ષ્ય સમક્ષ અસંગત ન થાય/ વ્યર્થ ન જાય તે રીતે બાણનો ઉપયોગ કર્યો. તેમાં જ્યાં સુધી બાણ છોડે નહિં ત્યાં સુધી તેના સંબંધી તૈયારીના લીધે અને અવિસંવાદિપણાના લીધે તેની સમાન અનાલંબન યોગ જાણવો અને જ્યારે બાણ અવિસંવાદી રીતે લક્ષ્ય ઉપર પડી જવાથી સહજ રીતે લક્ષ્ય વીંધાયી જાય છે. આ પ્રમાણે જે અનાલંબન ધ્યાનને મૂકવું તે જ (શુકલ ધ્યાનના બીજા પાયાનું ધ્યાન) તે ધ્યાનની વેળાએ પરતત્ત્વના વેધ સમાન કેવલ પ્રકાશ છે.

યદા તુ તસ્ય બાણસ્ય મોચનલક્ષ્યાડવિસંવાદિપતનમાત્રાદેવ (સુતરાં) સ તદા લક્ષ્યવેધ એવં યદાનાલમ્બનધ્યાનમોચનં ધ્યાનાન્તરિકાઠ્યં તદૈવ પરતત્ત્વવેધકલ્પઃ કેવલ- પ્રકાશ ઇતિ ॥ ૧૦ ॥

કેવલજ્ઞાન કેવું છે ? તે દર્શાવે છે..

ક્ષપકશ્રેણીમાં સામર્થ્યયોગી તે ધનુર્ધારી/ક્ષપકશ્રેણી તે ધનુષ્ય; લક્ષ્ય વીંધવા યોજેલ અનાલંબન યોગની પ્રવૃત્તિ રૂપ બાણ ચોક્કસ લક્ષ્યાભિમુખ રાખવું તે અને તે અનાલંબન યોગની પ્રવૃત્તિ રૂપબાણ ના પડવાથી જ ધાતી કર્મના ક્ષય બાદ કેવલજ્ઞાન સ્વરૂપ સાલંબન (સર્વવિષયક) પ્રકાશ થાય છે તે લક્ષ્યવેધ. ॥ ૧૦ ॥

કીદૃશં પુનસ્તલ્કેવલજ્ઞાનમિત્યાહ

આત્મસ્થં ત્રૈલોક્યપ્રકાશકં નિષ્ક્રિયં પરાનન્દમ્ ।

તીતાદિપરિચ્છેદકમલં ધ્રુવં ચેતિ સમયજ્ઞાઃ ॥ ૧૧ ॥

આત્મસ્થં - જીવસ્થં સત્ત્રૈલોક્યસ્ય - ત્રિલોકીવ્યવસ્થિતસ્ય જ્ઞેયસ્ય પ્રકાશકં નિષ્ક્રિયં - ગમનાદિક્રિયારહિતં પર આનન્દોઽસ્માદસ્મિન્વેતિ પરાનન્દમ્ । પરાનન્દ્યમિતિ પાઠાન્તરમ્ । તત્ર પરૈરુત્કૃષ્ટૈરાનન્દ્યં પ્રાર્થનીયમિત્યર્થઃ । અતીતાર્થે તીતશબ્દઃ સિદ્ધિવિનિશ્ચયાદિગ્રન્થેષુ દૃશ્યતે, તતઃ તીતાદીનામ્ - અતીતવર્તમાનાનાગતકાલત્રયવર્તિપદાર્થાનાં પરિચ્છેદકં યથાવદ્જ્ઞાતૃસ્વ-ભાવમલં સમર્થ-ધ્રુવં શાશ્વતં ચેતિ સમયજ્ઞા-આગમજ્ઞા અભિદધતિ ॥૧૧॥

ગાથાર્થ :- કેવલજ્ઞાન આત્મામાં રહેલું. ત્રણે લોકના પદાર્થને પ્રકાશિત કરનાર, ક્રિયા વગરનું, શ્રેષ્ઠ આનંદના હેતુભૂત, ત્રણે કાલના ભાવોને જણાવનારું અને શાશ્વત છે. એમ આગમજ્ઞ પુરુષો કહે છે.

વિશેષાર્થ :- આ કેવલજ્ઞાન કોઈ બાહ્ય પદાર્થ નથી પણ આત્માનો ગુણ છે માટે તેમાં જ રહે છે. પરાનંદ જેનાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય કે જેમાં આનંદ આવે એટલે તે પરમાનંદનું કારણ છે પાઠાન્તરમાં પરાનન્દ છે. પરૈ:- તેના અર્થાઓ વડે - ઉત્કૃષ્ટ ગુણધારીઓ વડે પ્રાર્થવા યોગ્ય કે પ્રશંસવા યોગ્ય. સિદ્ધિનિશ્ચય વિ. ગ્રંથોમાં તીત શબ્દ અતીત અર્થમાં છે અને આદિ પદથી વર્તમાન અને ભવિષ્ય એટલે ત્રણે કાલમાં વર્તનારા જે ભાવો છે તે સઘળાં ભાવોને વ્યવસ્થિત રીતે જાણવાનો જેનો સમર્થ સ્વભાવ છે તથા તે ક્યારેય નાશ ન પામે એવું છે.

કથં પુનરતીતાદિપરિચ્છેદકત્વં કેવલજ્ઞાનસ્ય યાવતાતીતાનાગતયોર્વિચાર્યમાણયોર્વસ્તુ - સ્વમેવ ન ઘટાં પ્રાજ્ઞતિ વિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેનાસત્ત્વાદઽ સતશ્ચ જ્ઞાનવિષયત્વવિરોધા-દિત્યત્રોચ્યતે-નવર્તમાનકાલવિષયૈકપર્યાયપ્રતિબદ્ધસ્વભાવં વસ્તુ, તસ્ય ક્ષણમાત્રવૃત્તિત્વાદ્વસ્તુ-નસ્તુ સ્કલતીતાનાગતાઽનાઘઽનન્તપર્યાયરાશિસમનુગતૈકાકારરૂપત્વાત્, તત્ર ચ વર્તમાન-પર્યાયવત્સ્વલક્ષણભાવિનામતીતાનાગતપર્યાયાણામપિ પ્રમાણનોપલબ્ધિર્વસ્તુસત્ત્વાદન્યથા સ્મૃત્યા-વિજ્ઞાનવિષયત્મતીતાદિપર્યાયાણાં ન ભવેત્ દૃશ્યતે ચ, તસ્માત્તેઽપિ વસ્તુસન્તસ્તૈર્વિના વસ્તુન ઇવાખણ્ડરૂપસ્યાસમ્ભવાત્ સ્માત્તેષાં સદ્રૂપત્વાત્તદ્વિષયં જ્ઞાનં પરિચ્છેત્તૃત્વેન સમ્ભવતીતિ નિરવધમ્ ॥ ૧૧ ॥

શંકા :- કેવલજ્ઞાનને ભૂત ભાવી ભાવોને જાણવાના સ્વભાવાવાળું કેવી રીતે કહી શકાય ? કારણ કે વિચારવા જઈએ તો ભૂત ભાવિ વસ્તુને વસ્તુ તરીકે માની શકાય એમ નથી; કેમકે તે તો નાશ પામેલ છે અને હજી ઉત્પન્ન થયેલ નથી. એટલે કે અસત્ છે અને અસત્ કોઈ દિવસ જ્ઞાનનો વિષય બની શકે નહિં એટલે તે અસત્નું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

સમાધાન :- વસ્તુનો સ્વભાવ વર્તમાન કાળના એક પર્યાયથી જોડાઈ રહેવાનો નથી, કેમકે તે પર્યાય તો ક્ષણ માત્ર રહેવા વાળો છે. જ્યારે વસ્તુતો સઘળાય ભૂત ભાવિ અનાદિ અનંત પર્યાય સમૂહથી જોડાયેલ (માટીના દરેક પર્યાયમાં 'આ માટી છે' 'આ માટી છે' ...એવા) સમાન આકાર રૂપે છે અને તેમાં વર્તમાન પર્યાયની જેમ સ્વલક્ષણ પ્રમાણે થનારા ભૂતભાવિ કાર્યોની પણ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી ઉપલબ્ધિ થાય છે માટે ભૂત ભાવિ કાલમાં પણ વસ્તુ વિદ્યમાન છે જ. નહિંતર અતીતાદિ પર્યાયો સ્મૃતિ પ્રત્યભિજ્ઞા વિ. જ્ઞાનના વિષય જ બની શકશે નહિં; ત્યારે યાદ તો ભૂતકાલના ભાવોની જ આવે છે. એ વાત તો સાચી જ છે. તેથી તે પર્યાયો પણ વસ્તુમાં રહેલા જ છે. તેના વિના વસ્તુ અખંડ રૂપે સંભવે નહીં. કોઈ પણ વસ્તુનો સદાકાળ ટકી રહેવાનો સ્વભાવ છે. એટલે વચ્ચે એવો ગાળો નથી આવતો કે ત્યારે પોતે વિદ્યમાન ન હોય અર્થાત વસ્તુની વિદ્યમાનતામાં ક્ષણ માત્રનું આંતરુ (ખંડ) પડતું નથી માટે અખંડ કહેવાય. માટે પર્યાયો સદ્રૂપ હોવાથી તેઓનું જ્ઞાન સંભવી શકે છે. ॥ ૧૧ ॥

एवं केवलज्ञानस्वरूपमिधाय तत्र परतत्त्वयोजनामाह ॥

एतद्योगफलं तत्परापरं दृश्यते परमनेन ।

तत्तत्त्वं यद्दृष्ट्वा निवर्त्तते दर्शनाकाङ्क्षा ॥ १२ ॥

તદેતદ્વસ્તુતં કેવલજ્ઞાનં પરાપરયોગફલં પરયોગસ્યાપરયોગસ્ય ચ ફલભૂતં નાન્યસ્વતન્ત્રવ્યાપારભૂતમનેન-કેવલજ્ઞાનેન તત્-પરં તત્ત્વં-પરમાત્મસ્વરૂપં દૃશ્યતે તલ્લિં યદ્દૃષ્ટ્વા (દર્શનેચ્છા) દર્શનાકાઙ્ક્ષા નિવર્ત્તતે, સિદ્ધસ્વરૂપ-દર્શને સર્વસ્ય વસ્તુનો દૃષ્ટ્વાત્ ॥ ૧૨ ॥

એ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહી તેમાં પરતત્વની યોજના કરી આપે છે...

ગાથાર્થ :- આ કેવલજ્ઞાન પરાપર યોગનું ફળ છે - આનાથી પરં-
પરમાત્મ સ્વરૂપ દેખાય છે. પરમાત્મસ્વરૂપ સિદ્ધસ્વરૂપને જોયા પછી કાંઈ
પણ જોવાની તમન્ના રહેતી નથી.

વિશેષાર્થ :- પરાપર યોગનું ફળ કેવલજ્ઞાન છે, એટલે કેવલજ્ઞાન કાંઈ
સ્વતંત્ર વ્યાપાર નથી પણ તેને મેળવવા માટે તેના કારણ ભૂત પરાપર યોગ
આદરવા જ પડે. ॥ ૧૨ ॥

પરતત્ત્વસ્વરૂપમેવ કારિકાચતુષ્ટયેનાહ ।

તનુકરણાદિવિરહિતં તદ્વાચિન્ત્યગુણસમુદયં સૂક્ષ્મમ્ ।

ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થં નિવૃત્તજન્માદિસઙ્ક્લેશમ્ ॥ ૧૩ ॥

તનુ: શરીરં કરણમન્તર્બહિર્ભેદાદ્વિધા તત્રાન્ત:કરણં મનો બહિષ્કરણં ચ
પન્નેન્દ્રિયાણ્યાદિશબ્દાદ્ યોગાધ્યવસાયસ્થાનપરિગ્રહ: તૈર્વિરહિતં-વિયુક્તં તદ્વા
પરતત્ત્વમચિન્ત્યગુણાનાં જ્ઞાનાદીનાં સમુદયો યસ્ય તત્તથા,
સૂક્ષ્મ-કેવલવિરહેણાદૃશ્યત્વાત્ સૂક્ષ્મસ્વભાવં ત્રૈલોક્યમસ્તકં-સર્વોપરિવર્તી
સિદ્ધક્ષેત્રવિભાગસ્તસ્મિન્સ્તિષ્ઠતિ યત્ તત્તથા, નિવૃત્તા જન્માદય: સઙ્ક્લેશા
યસ્માત્તત્તથા ॥ ૧૩ ॥

પરતત્ત્વના સ્વરૂપને ચારગાથા દ્વારા ગ્રંથકાર જણાવી રહ્યા છે...

ગાથાર્થ :- જે પરતત્ત્વ ઈન્દ્રિય વિ. થી રહિત અચિન્ત્ય ગુણ
સમૂહવાળું સૂક્ષ્મ - અરૂપી ત્રણે લોકના મસ્તકે રહેલ તેમજ જન્માદિ
સંકલેશથી પર થયેલ છે.

વિશેષાર્થ :- શરીર, અંત:કરણ મન અને બહિષ્કરણ પાંચ ઈન્દ્રિયો
એમ કરણના બે પ્રકાર છે અને આદિ શબ્દથી યોગ અધ્યવસાય સ્થાનનો
પરિગ્રહ કરવો આ બધાથી પરતત્ત્વ વેગળું રહેલ છે; અચિન્ત્ય અનંત
ગુણો જેમાં ભરેલા છે; કેવલજ્ઞાન વિના તેના સ્વરૂપને જોવું શક્ય નથી;
માટે તે સૂક્ષ્મસ્વભાવવાળું કહેવાય છે. સિદ્ધો પુરુષાકારવાળા ચૌદ
રાજના મસ્તકે સિદ્ધશીલા છે તેમાં બિરાજમાન છે; તેમજ જન્મ મરણ વિ.
કોઈ જાતના સંકલેશો જેમને હવે રહ્યા નથી. ॥ ૧૩ ॥

જ્યોતિઃ પરં પરસ્તાત્તમસો યદ્ગીયતે મહામુનિભિઃ ।

આદિત્યવર્ણમમલં બ્રહ્માદૈરક્ષરં બ્રહ્મ ॥ ૧૪ ॥

પરં - પ્રકૃષ્ટં જ્યોતિઃ તમસો ભાવદ્રવ્યરૂપાદન્ધકારાત્પરસ્તાત્પરભાગવર્તિ, અત
એવાદિત્યવર્ણ સૂર્યસદૃશમમલં રાગાદિમલરહિતં, ન ક્ષરતિ-ન પ્રચ્યવતે
સ્વભાવાત્કદાચિદિત્યક્ષરં બ્રહ્મ, બૃહત્ત્વાદ્બૃહકત્વાચ્ચ, યદ્ બ્રહ્માદૈર્મહામુનિ-
ભિર્ગીયતે ॥ ૧૪ ॥

ગાથાર્થ :- પરમજ્યોતિ સ્વરૂપ એટલે જ દ્રવ્ય ભાવ અંધકારથી પર;
સૂર્યસમાન રાગાદિમળ વગરનું; અક્ષર અને બ્રહ્મરૂપ પરતત્ત્વ છે. એમ
બ્રહ્માદિ મહામુનિ કહે છે.

વિશેષાર્થ :- આત્મપ્રદેશો પ્રકાશમયજ છે, તે પ્રકાશ આવરણ હટી
જતા પ્રગટ થાય છે અને આવો પ્રકાશ પ્રસરતો હોય ત્યારે અંધારું ક્યાંય
બાધક બનતું નથી. એટલે આવરણ દૂર થતા અંધકારથી આવૃત પદાર્થ
પણ જણાઈ આવે છે “અને આત્મા છે જ નહિ. “આત્મા નિત્ય જ છે.”
ઈત્યાદિ ભ્રમણા રૂપ જે ભાવ અંધકાર હતો તે ઓસરી જાય છે. ઝાંખો
પ્રકાશ હોય તો વસ્તુ વ્યવસ્થિત ન પણ દેખાય માટે વસ્તુના સાચા સચોટ
સ્વરૂપને જોવા તો સૂર્ય જ કામ આવે તેમ આંતરિક સાચા સ્વરૂપ જોવામાં
કેવલજ્ઞાન (સૂર્યની ગરજ સારે છે) માટે પરતત્ત્વ સૂર્ય સમાન કહ્યું; બેટ-
રીના કાચ ઉપર કચરો કે ચીકાશ હોય તો પ્રકાશ ઝાંખો પડે છે, તેમ
રાગાદિ આત્મપ્રકાશને ઝાંખો પાડતા હોવાથી મળ રૂપે છે. સિદ્ધોને તે ન
હોવાથી અમળ કહેવાય છે. સિદ્ધો પોતાના સ્વભાવથી ક્યારેય છૂટા પડતા
નથી માટે અક્ષર, મહાન તેમજ આત્માનું પોષણ કરનાર હોવાથી બ્રહ્મ
રૂપ, બ્રહ્માદિ મહામુનિએ પરતત્ત્વનું આવું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ॥ ૧૪ ॥

નિત્યં પ્રકૃતિવિયુક્તં લોકાલોકાવલોકનાભોગમ્ ।

સ્તિમિતતરન્નોદધિસમવર્ણમસ્પર્શમગુરુલઘુ ॥ ૧૫ ॥

નિત્યં-ધ્રુવં પ્રકૃતિર્ભિર્મૂલોત્તરભેદભિન્નકર્મસ્વભાવરૂપાભિર્વિયુક્તં સ્વતન્ત્રપરિ-
ભાષયા, પરતન્ત્રપરિભાષયા ચ સત્ત્વરજસ્તમસાં સામ્યાવસ્થા પ્રકૃતિસ્તયા
વિયુક્તં લોકાલોકયોરાલોકને આભોગો-વિસ્તારોઽનન્તકાલોપયોગાવિચ્છેદરૂપો

यस्य तत्तथा, स्तिमिततरङ्गो निश्चलोर्मिर्य उदधिस्तत्समं अवृ (नुद्ध)
 त्तिपूर्णकलशस्वभावत्वादवर्णं वर्णरहितमस्पर्शं स्पर्शरहितमगुरुलघु - अमूर्त
 द्रव्यत्वादगुरुलघुपरिणामोपेतम् ॥ १५ ॥

ગાથાર્થ :- નિત્ય કર્મ પ્રકૃતિથી રહિત લોકાલોક જોવાને વિસ્તૃત ઉપયોગવાળું શાંત સમુદ્ર સમાન વર્ણ અને સ્પર્શ વગરનું તેમજ અગુરુલઘુ પર્યાયવાળું પરતત્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ :- નિત્ય - સદાકાલ રહેનારું છે, અક્ષર એટલે જ્યાં સુધી તે પદાર્થ = તત્ત્વ વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી તેમાં કશો ફેરફાર ન થાય, ત્યારે ધ્રુવ (નિત્ય) એટલે અનંતકાલ સુધી તે તત્ત્વ ટકનારું છે એવો અર્થ છે. એમ અક્ષર અને નિત્યમાં ભેદ જાણવો. આપણા શાસ્ત્ર પ્રમાણે કર્મને પ્રકૃતિ કહેવાય તે આઠે કર્મોથી રહિત અને અન્ય શાસ્ત્ર પ્રમાણે સત્વરજસ્તમો ગુણની સામ્યાવસ્થાને પ્રકૃતિ કહેવાય, તેનાથી રહિત, લોકાલોક જોવામાં આભોગ વિસ્તાર એટલે અનંતકાલ સુધી સતત ઉપયોગ હોવો એટલે સર્વકાલ વ્યાપિ અને સર્વદેશ વ્યાપિ જેમનો ઉપયોગ છે. કર્મ હોય ત્યાં સુધી આત્મપ્રદેશો ઉકળતા પાણીની જેમ ઉછલતા હોય તે ખરી જવાથી આત્મપ્રદેશો એકદમ શાંત-સ્થિર બની જાય છે. માટે શાંત સમુદ્ર સમાન અથવા ભરેલો ઘડો છલકાય નહિ તેમ સર્વગુણોથી પૂર્ણ હોવાથી શાંત સ્થિર રહે છે. વર્ણ અને સ્પર્શથી રહિત ઉપલક્ષણથી રસ ગંધ વગરનું, મૂર્ત દ્રવ્યમાંજ ગુરુલઘુ પર્યાય હોય ત્યારે આત્મા તો અમૂર્ત દ્રવ્ય હોવાથી અગુરુલઘુ પર્યાયવાળું પરતત્ત્વ છે. ॥ ૧૫ ॥

सर्वाबाधारहितं परमानन्दसुखसङ्गतमसङ्गम् ।

निःशेषकलातीतं सदाशिवाद्यादिपदवाच्यम् ॥ १६ ॥

सर्वाभिराबाधाभिः पीडाभी रहितं, परमानन्दसुखेन-मोक्षसुखेन सर्वसां-
 सारिकसुखातिशायिसुखेनेत्यर्थः सङ्गतं युक्तं, सङ्गरहितं, निःशेषाः याःकला-
 स्तथाभव्यत्वासिद्धत्वयोगसहवर्त्तिकषायिकचारित्राद्यात्मस्वभावभूतांशलक्षणास्ता
 भ्योऽतीतं, सिद्धिसमये तन्निवृत्त्यभिधानात्, सदा शिवमन्त्रेति सदाशिवमादौ
 भवमाद्यं प्रधानप्रवाहापेक्षयादिभावेनावस्थितं वा एतदादिपदवाच्यम् ॥

આદિના નિરંજનાદિગ્રહઃ પરતત્ત્વમિતિ સર્વત્ર સમ્બન્ધનીયમ્ ॥ ૧૬ ॥૧૫॥

પુષ્ટિ શુદ્ધિના લક્ષણ અને ફળને કહે છે..

ગાથાર્થ :- સર્વ જાતની પીડા વિનાનું પરમાનંદથી યુક્ત સંગરહિત સર્વ કાળથી પર સદાશિવ આઘ ઈત્યાદી પદથી સંબોધવા યોગ્ય પરતત્ત્વ છે.

વિશેષાર્થ :- શારીરિક માનસિક પીડા વગરનું તન મન બન્નેનો અભાવ હોવાથી, બાહ્ય સામગ્રીની અપેક્ષા ન હોવાથી સાંસારિક સુખ કરતા અનંત ગુણ સુખને ભોગવનારું/તથાભવ્યત્વ; અસિદ્ધત્વ; યોગ સહવર્તી જે ક્ષાયિક ચારિત્ર વિ. આત્મસ્વભાવના અંશરૂપ જે કલાઓ છે તે કલાઓથી પર થયેલ હોવાથી નિઃશેષ કલાતીત, (કારણકે સિદ્ધ થતાં ક્ષાયિક ચારિત્ર વિ. હોતું નથી) **સદા શિવ આઘ** - જ્યાં સદા કલ્યાણ રહેલ છે; પ્રધાન પ્રવાહની અપેક્ષાએ આદિભાવ રૂપ અવસ્થિત, આદિપદથી નિરંજન નિરાકર વિ. પદોથી જે સંબોધ્ય છે એવું પરતત્ત્વ છે. ॥ ૧૬ ॥

॥ ઈતિ પંચદશમ્ ખોડશકમ્ ॥

षोडशं समरसषोडशकम्

एवं परतत्त्वमभिधाय तद्दर्शनानन्तरं यद्भवति तदाह ॥

एतद्दृष्ट्वा तत्त्वं परममनेनैव समरसापत्तिः ।

सञ्जायतेऽस्य परमा परमानन्द इति यामाहुः ॥ १ ॥

एतद्वस्तुतं परमतत्त्वं दृष्ट्वाऽनेनैव-परतत्त्वेन समरसापत्तिरेकता सञ्जाय-
तेऽस्य-द्रष्टुः केवलिनः, परमा-प्रधान, परमानन्द इति यां समरसा-
पत्तिमाहुर्वेदान्तवादिनः ॥ १ ॥

એ પ્રમાણે પરતત્ત્વ કહી તેના દર્શન પછી જે થાય તે દર્શાવે છે..

ગાથાર્થ :- આ પ્રમાણે પરમતત્ત્વ સિદ્ધ સ્વરૂપ (મોક્ષ) ને દેખીને આજ
પરતત્ત્વની સાથે કેવલી આત્મા સમરસાપત્તિ એટલે એકતા પામે છે, જેને
વેદાન્તિઓ પરમાનન્દ કહે છે.

વિશેષાર્થ :- અંતકૃત કેવલી પણ અંતમુહૂર્ત રહીને જ મોક્ષે જાય છે.
એટલે કેવલજ્ઞાનથી સિદ્ધ સ્વરૂપને જોયા પછી જ કેવલીઆત્મા સિદ્ધ
સ્વરૂપ બને છે. પરતત્ત્વ જે બ્રહ્મથી વાચ્ય છે અને આવા બ્રહ્મમાં એકમેક
(લીન) થઈ જવું તેને વેદાન્તીઓ પરમાનન્દ કહે છે. ॥ ૧ ॥

परतत्त्वस्यैव शब्दान्तराभिधेयतामाह ॥

सैषाऽविद्यारहितावस्थापरमात्मशब्दवाच्येति ।

एषैव च विज्ञेया रागादिविवर्जिता तथ्यता ॥ २ ॥

अविद्यया-परतन्त्रप्रसिद्धाज्ञानरूपया रहिताऽवस्था सा एषा या परतत्त्वरूपा
परमात्मशब्देन वाच्येतिशब्दः स्वरूपदर्शने, एषैव चावस्था विज्ञेया रागादि-
भिर्विवर्जिता तथ्यं-सत्यं रूपमात्मनस्तत्ता ॥ २ ॥

પરતત્ત્વને બીજા શબ્દથી દર્શાવે છે.

ગાથાર્થ :- આ પરતત્ત્વ રૂપ અવિદ્યા વગરની અવસ્થા પરમાત્મ

શબ્દથી વાચ્ય છે. (બોલાય છે) આજ અવસ્થા રાગાદિ વગરની તેમજ આત્માના સત્યસ્વરૂપરૂપે જાણવી. અવિદ્યા - અન્ય શાસ્ત્રમાં જે અજ્ઞાન અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૨ ॥

અસ્યામેવાવસ્થાયાં તન્નાન્તરોક્તમન્યદપિ સંવાદયન્નાહ ॥

વૈશેષિકગુણરહિતઃ પુરુષોઽસ્યામેવ ભવતિ તત્ત્વેન ।

વિધ્યાતદીપકલ્પસ્ય હન્ત જાત્યન્તરાપ્રાપ્તેઃ ॥ ૩ ॥

વિશેષે ભવા વૈશેષિકાસ્તે ચ તે ગુણાશ્ચ બુદ્ધિસુખદુઃખેચ્છાદ્વેષપ્રયત્નાસ્તૈ રહિતઃ પુરુષોઽસ્યામેવાવસ્થાયાં ભવતિ તત્ત્વેન-પરમાર્થેન, તેનાખણ્ડ-શુદ્ધજ્ઞાનસુખાદ્યન્વ્યાત્મદ્રવ્યરૂપાપ્યશુદ્ધજ્ઞાનાદ્યભાવરૂપા મુક્તિઃ સિદ્ધા, ન તુ સર્વથાભાવરૂપા બૌદ્ધાભિમતા, વિધ્યાતદીપેન કલ્પસ્ય સર્વથા તુચ્છરૂપ-સ્યાત્મનો હન્તેતિ પ્રત્યવધારણે જાત્યન્તરસ્ય - 'દોષવતઃ સતોઽદોષવત્ત્વસ્યા-પ્રાપ્તેઃ ।

આ અવસ્થા વિષે અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાં જે બીજું કહ્યું છે તેનો સમન્વય કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે....

ગાથાર્થ :- આ જ અવસ્થામાં પુરુષ (આત્મા) પરમાર્થથી વૈશેષિકે માનેલા ગુણો (બુદ્ધિ સુખ દુઃખ ઈચ્છા દ્વેષ પ્રયત્ન) વગરનો થાય છે. પરંતુ આ અવસ્થામાં આત્મા બુઝાઈ ગયેલા દીવા સરખો સર્વથા અસત બનતો નથી. કારણકે અસતમાં દોષવાળાથી ભિન્ન “અદોષવત્ત્વ” રૂપ અન્ય જાતિની પ્રાપ્તિ સંભવી શકતી નથી.

વિશેષાર્થ :- આ અવસ્થામાં આત્મા અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી રહિત બને છે. તેથી અખંડ શુદ્ધ સુખ વિ. માં અન્વય પામનાર આત્મદ્રવ્યરૂપ મોક્ષ અશુદ્ધજ્ઞાનાદિના અભાવવાળો છે એ સિદ્ધ થયું.

પરંતુ દીવો બુઝાઈ જતાં કશે પણ જતો નથી પરંતુ સર્વથા અસત બને છે, તેમ રાગાદિથી છૂટો પડેલો દોષ વગરનો શુદ્ધ આત્મા સર્વથા તુચ્છ બની જાય છે. તેજ મુક્તિ છે. એવું જે બૌદ્ધો માને છે. તે વાત બરાબર નથી. કારણ કે ગદેડાના શિંગડામાં કોઈપણ જાતની જાતિ સંભવી શકતી નથી. તેમ સંસારી આત્મા દોષવાળો હોવાથી તેમાં

દોષવત્ત્વ જાતિ હતી. શુદ્ધ મુક્ત થતાં તેમાં અદોષવત્ત્વ જાતિ આવે, પણ તુચ્છ હોવાથી તેમાં પણ આવી અદોષવત્ત્વ જાતિ સંભવી શકે નહિં અને પોતાના અભાવ માટે (ધ્વંસ માટે) કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે એ વાત સંભવે નહિં. જ્યારે મુક્તિ માટે બધા પુરુષાર્થ તો કરે જ છે., માટે અન્વયિઆત્મદ્રવ્યની ઉપરોક્ત અવસ્થાને જ મુક્તિ માનવી ઠીક છે. નહિ खरविषाणादिवत्तुच्छ-
 रूपतामापन्नोऽविद्यारहितावस्थां वस्तुसत्तां भजत इति जात्यन्तराप्राप्तिः ।
 नच स्वाभावार्थं कस्यचित्प्रवृत्तिः सम्भवतीति पुरुषार्थत्वादन्वय्यात्मद्रव्य-
 स्योक्तावस्थैव मुक्तिर्घटते । एतेन सर्वथा सन्तानोच्छेद इत्येकेषां बौद्धानां,
 शुद्धक्षणोत्पाद इत्यन्येषां च मतं निरस्तं भवति । अनन्वितशुद्धक्षणानां
 मुक्तिश्चेऽन्यान्यमुक्तिसाङ्कर्यप्रसङ्गात् । वैशेषिकगुणरहित इति वाग्भङ्ग्या
 कथञ्चिन्निर्गुणमुक्तिपक्ष आदृतः; सर्वथा निर्गुणमुक्तिपक्षस्तु
 वेदान्त्यादीनामपास्तः ॥ ३ ॥

આના દ્વારા “સર્વથા સંતાનના ઉચ્છેદ રૂપ મુક્તિ છે.” એવા કેટલાક બૌદ્ધોનો જે મત છે. તેનો અને બીજા કેટલાકનો “શુદ્ધ ક્ષણનો ઉત્પાદ રૂપ મુક્તિ છે” એવો મત છે, તેનો નિરાસ થઈ જાય છે. સર્વથા સંતાનનો નાશ થતા આત્મદ્રવ્યનો અન્વય ન ઘટે અને શુદ્ધ ક્ષણનાં ઉત્પાદનમાં આત્મદ્રવ્યનો અન્વય ન થતો હોય તો આ જ આત્માની મુક્તિ અવસ્થા છે, એવો નિર્ણય શક્ય ન હોવાથી એક બીજાની મુક્તિનું સાંકર્ય થવાની આપત્તિ આવશે અને વૈશેષિક ગુણ રહિત વિશેષ એટલે ક્ષયોપશમભાવ તત્ર ભવાઃ ક્ષાયોપશમિકગુણા એ પ્રમાણેની વચન ભંગીથી કથંચિત/કોઈક રીતે/એક અપેક્ષાએ નિર્ગુણ મુક્તિ પક્ષ (મુક્તિ નિર્ગુણરૂપ છે. એવો પક્ષ) અમને માન્ય છે. કારણ કે મોક્ષમાં ક્ષાયોપશમિક ગુણોનો અભાવ માન્ય જ છે. પરંતુ સર્વ અપેક્ષાએ મુક્તિ ગુણ વગરની છે. એવો વેદાન્તી વિ. ના પક્ષનો નિરાસ થઈ જાય છે. કારણકે કોઈપણ દ્રવ્ય હંમેશા ગુણવાળું હોય છે. અને ‘ગુણગુણિનોરભેદ’ આ નિયમ હોવાથી ગુણનો નાશ થતાં અન્વયી આત્મદ્રવ્યનો નાશ થવાની આપત્તિ આવે; જે ઈષ્ટ નથી. ॥ ૩ ॥

अस्यां वस्तुसत्यामवस्थायां तन्त्रान्तरोक्तं सम्भवित्त्वेन दर्शयन्नाह ।

एवं पशुत्वविगिमो दुःखान्तो भूतविगम इत्यादि ।

अन्यदपि तन्त्रसिद्धं सर्वमस्थान्तरेऽत्रैव ॥ ४ ॥

एवमुक्तनीत्या पशुत्वमज्ञत्वं तस्य विगमोऽपुनर्भवेन नाशः, दुःखानामन्तो, भूतानां पृथिव्यादीनां विगम-आत्यन्तिको वियोग इत्यादि । अन्यदपि उक्तावशिष्टमपि 'तन्त्रसिद्धं' तत्तत्समयप्रसिद्धं सर्व-निरवशेषमवस्थान्ते - दोषरहितशुद्धगुणावस्थारूपेऽत्रैव-परतत्त्वस्वरूपे युज्यते नान्यत्र ॥ ४ ॥

હકીકતમાં વિદ્યમાન સત આ અવસ્થામાં એટલે પરમાર્થથી વિદ્યમાન આ અવસ્થામાં અન્ય દર્શનમાં કહેલી વાતો સંભવી શકે છે. તે રીતે દર્શાવતા ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- ઉપરોક્ત ન્યાયથી અજ્ઞાનતાનો નાશ, દુઃખોનો અંત; ભૂતો-પૃથ્વી વિ. નો વિયોગ ઈત્યાદિ બીજું પણ જે શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ છે. તે બધું જ આ અવસ્થાન્તરરૂપ પરતત્ત્વરૂપમાં જ સંભવે છે, બીજે ક્યાં નહિં.

વિશેષાર્થ :- અજ્ઞ-જડ બતાવા માણસને પશું તરીકે સંબોધાય છે. તેથી પશુત્વ - અજ્ઞત્વ અને વિગમ એટલે એવો નાશ થાય કે ફરી પાછો તે દોષ ન આવે; અવસ્થાન્તરે - દોષ રહિત શુદ્ધગુણની જે અવસ્થા તે પરતત્ત્વ સ્વરૂપ જ છે. તે અવસ્થાન્તરમાં જ આ બધું ઘટી શકે છે. પણ બીજી અવસ્થામાં નહિં ॥ ૪ ॥

एतच्च सर्वमपि तन्त्रान्तरसिद्धं यथाविधवस्तुतत्त्वाभ्युपगमे युज्यते तादृशं वस्तु परीक्षयन्नाह ।

परिणामिन्यात्मनि सति तत्तद्ध्वनिवाच्यमेतदखिलं स्यात् ।

अर्थान्तरे च तत्त्वेऽविद्यादौ वस्तुसत्येव ॥ ५ ॥

'केनचिद्रूपेणान्वयित्वे सति केनचिद्रूपेण व्यतिरेकित्वं' परिणामः; स विद्यते यस्य स परिणामी, तस्मिन्नात्मनि-जीवे सत्यभ्युपगम्यमाने सति, मुक्ति-वादिनामात्मसत्तायामविप्रतिपत्तेस्तस्मिन्नित्यत्वक्षणिकत्वादावेव विप्रतिपत्तेस्त-न्निरासायेदं विशेषणं, तैस्तैर्ध्वनिभिः शब्दैर्वाच्यमभिधेयमेतत्प्रागुक्तम-विद्यारहिताऽवस्थावैशेषिकगुणरहितपुरुषपशुत्वविगमादि । अथवा तैस्तैर्ध्व-निभिर्वाच्यं सम्यग्दर्शनज्ञानसदनुष्ठानादिप्रकरणोक्तमेतदखिलं स्यात् सम्भ-वेत् । अर्थान्तरे चात्मभिन्ने च तत्त्वे पदार्थेऽविद्यादावविद्यादृष्टसंस्कारा-दिपदवाच्ये वस्तुसत्येव-परमार्थतो विद्यमान एव नतु सांवृतसत्त्वेनाभ्यु-पगम्यमाने, तस्य कल्पितरूपत्वेन तत्त्वतोऽसत्त्वात् ॥ ५ ॥

અન્ય શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ આ સર્વ પણ; વસ્તુ જે રૂપે છે તે પ્રમાણે સ્વીકારીએ તો જ ઘટી શકે. તેવી વસ્તુની પરીક્ષા કરતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- આત્માને પરિણામી માનવામાં આવે તો અને આત્મ-ભિન્ન અવિદ્યા વિ. પદાર્થો પરમાર્થથી વિદ્યમાન હોય તો અવિદ્યારહિતાવસ્થા પશુત્વવિગમ ઈત્યાદિ તે તે શબ્દથી વાચ્ય આ બધુ ઘટી શકે છે.

વિશેષાર્થ :- કોઈક રૂપે અન્વય થયો હોય કે અને સાથોસાથ કોઈક રૂપે અભાવ થાય તેને **પરિણામ** કહેવાય. આવા પરિણામવાળાને પરિણામી કહેવાય. આવો પરિણામી આત્મા માનવો પડે. મુક્તિ માનનારા બધા વાદિઓ આત્માની સત્તાને માને છે. તેમાં કોઈને વિરોધ નથી. પણ કોઈક આત્માને સર્વથા નિત્ય કોઈક આત્માને ક્ષણિક માને ઈત્યાદિ જે વિરોધ છે, તેનો નિરાસ કરવા પરિણામી વિશેષણ મૂક્યું છે. જેથી બન્ને વાતોનો કથંચિત સ્વીકાર થઈ જાય છે. દ્રવ્ય રૂપે આત્મા નિત્ય છે અને પર્યાય રૂપે (ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા હોવાથી) ક્ષણિક છે. અને અવિદ્યા, અદૃષ્ટ, સંસ્કાર વિ. પદથી વાચ્ય આત્મા સિવાયના પદાર્થ હકીકતમાં વિદ્યમાન માનવા પડે. કર્મ અને બીજા પણ જડ પદાર્થો સત્ય હોય તો તેમની આત્મા ઉપર અસર થઈ શકે. પણ જો આત્મા નિત્ય હોય તો તેમાં કાંઈપણ ફેરફાર સંભવી ન શકે અને ક્ષણિક હોય તો કર્મ સંયોગ થતાં આત્મા બદલાઈ જવાથી તેજ આત્માના બંધ મોક્ષ ઘટી શકે નહિ, અને કાલ્પનિક પદાર્થની આત્મા ઉપર અસર સંભવે નહિં, કારણ કે તે કાલ્પનિક હોવાથી હકીકતમાં અસત છે. બીજા વિના બીજની કલ્પના માત્રથી ઝાડ ઉગી શકતું નથી. માટે આ બે વાત માનવામાં આવે તો જ વૈશેષિકગુણરહિત પશુત્વવિગમ ઈત્યાદિ પદથી વાચ્ય પરતત્ત્વ સ્વરૂપ (મોક્ષ) સંભવી શકે. અથવા તે તે શબ્દથી વાચ્ય સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન સદ્નુષ્ઠાન ઈત્યાદિ ષોડશક પ્રકરણમાં કહેલું બધુ સંભવી શકે. ॥ ૫ ॥

તથા તદ્દ્યોગયોગ્યતાયાં ચિત્રાયાં ચૈવ નાન્યથા નિયમાત્ ।

પરિભાવનીયમેતદ્વિદ્વિભસ્તત્ત્વદૃષ્ટ્યોઞ્ચૈઃ ॥ ૬ ॥

તેનાર્થાન્તરભૂતેન તત્ત્વેનાવિદ્યાદિના યોગઃ સમ્બન્ધઃ - આત્મનઃ કર્મબન્ધ

इत्यर्थः; तस्मिन् योग्यता-जीवस्य कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्वमनादिपारिणा-
मिकभव्यभावलक्षणं सहजमलरूपं मुक्तिसमये विनिवृत्तिमत्तस्यां चित्रायां
चैव-नानाप्रकारायामेव सत्यां नान्यथा, एकस्वभावायां योग्यतायां
फलभेदासिद्धेः । दृश्यते च द्रव्यक्षेत्रकालभावप्रक्रमेण तीर्थकरातीर्थकर-
प्रत्येकबुद्धस्वयंबुद्धादिरूपः फलभेदस्तस्मात्त्रियामकं योग्यतावैचित्र्यमवश्य-
माश्रयणीयमिति ।

**आ બે જ વાત માનવાથી કામ ચાલી જાય કે બીજું પણ કોઈ મુક્ત અમુક્ત
અવસ્થાનો ભેદ પાડવામાં કારણ છે ? આ શંકાનું સમાધાન કરતા કહે છે.**

ગાથાર્થ :- વિચિત્ર તથાભવ્યતા જ અહીં ભેદ પાડનાર છે. અન્યથા
ફળ ભેદ ઘટી શકે નહિં. આ વાત નિયમા વિદ્વાન પુરુષોએ તત્ત્વદૃષ્ટિથી
વિચારવી.

વિશેષાર્થ :- તદ્ - કર્મ તેનો સંબંધ, તેના વિશેની યોગ્યતા એટલે કર્મને
ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જીવને અનાદિ પારિણામિક ભવ્યત્વ રૂપ છે. જે
સહજમળ કહેવાય છે. તે નિર્વાણ સમયે ટળી જાય છે. આ સહજ મળની
નિવૃત્તિ થવામાં જે ભિન્નતા છે તે જ વિચિત્ર તથાભવ્યતા કહેવાય છે.
આના આધારે કોઈક વ્હેલું અને કોઈક મોડું મોક્ષે જાય છે. ઈત્યાદિ ભેદ
દેખાય છે. નહિં તો આવો ભેદ ન પડી શકે એટલે કે બધા એક જ સાથે
મોક્ષ જતા રહે.

નિયમાન્નિયમેન પરિભાવનીયં સર્વપ્રકારૈશ્ચિન્તનીયમેતત્ત્વયં જીવકર્મ
(તથા)ભવ્યત્વરૂપં વિદ્વદ્ભિઃ સૂરિભિસ્તત્ત્વદૃષ્ટ્યાગમાપનીતવિપર્યય- મલયા
પ્રજ્ઞયોઞ્ચૈરત્યર્થમ્ । નનુ તીર્થકરસિદ્ધત્વાદિકં નીલઘટત્વાદિવદર્થ-
સમાજસિદ્ધમિતિ તત્પ્રયોજકતયા યોગ્યતાભેદો ન સિધ્ધેદિતિ ચેન્ન । કાર્યે
તાવદ્ધર્મકત્વસ્ય યોગ્યતાવિશેષપ્રયોજ્યત્વાત્, તત્ર તથાવિધસામગ્રીસમાજસ્ય
પ્રયોજકત્વે તત્રાપિ તથાવિધપ્રયોજકાન્તરાશ્રયણેऽનવસ્થાનાત્, યદિ ચેયમન-
વસ્થા પ્રામાણિકાનાં ન દોષાય તદાયં નિયતધર્મ્મકાર્યનિયામકસ્તથા-
વિધસામગ્રીસમાજ એવ કથન્નિદેકત્વેન ભાસમાનઃ પરિણામિભવ્યત્વરૂપઃ
સ્વીક્રિયતામિત્થમપિ સ્યાદ્વાદપ્રક્રિયયા દોષાભવાદિત્યધિકમસ્મત્કૃતસ્યાદ્વાદ-
કલ્પલતાયામ્ ॥ ૬ ॥

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની અપેક્ષાએ તીર્થકર, અતીર્થકર, પ્રત્યેકબુદ્ધ સ્વયંબુદ્ધ ઈત્યાદિ રૂપ ફળ દેખાય છે. માટે તેનાં ભેદના નિયામક તરીકે યોગ્યતાની વિચિત્રતા માનવી જ જોઈએ.

વિદ્વાનોએ આત્મા, કર્મ; તથાભવ્યત્વના સ્વરૂપને પ્રજ્ઞાથી (આગમથી વિપર્યય મૂળ દૂર થવાથી નિર્મળ બનેલી બુદ્ધિથી) ચોક્કસ સર્વ રીતે ઘણું જ વિચારવું જોઈએ.

શંકાકાર :- લીલા વર્ણની માટી વિ. સામગ્રી રૂપ પદાર્થ સમૂહથી જેમ લીલો ઘડો વિ. બને છે; તેમ તાદૃશ સામગ્રી રૂપ પદાર્થ સમૂહથી કોઈ તીર્થકર બને. કોઈ સામાન્ય કેવલી બની સિદ્ધ થાય ઈત્યાદિ ઘટી શકે છે; માટે તીર્થકર વિ. ના પ્રયોજક તરીકે યોગ્યતા ભેદ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

સમાધાન :- દરેક કાર્યોમાં જેટલા ધર્મો છે. તે યોગ્યતાં વિશેષ દ્વારા પેદા થઈ શકે. તેમાં તથાવિધ સામગ્રીસમૂહને પ્રયોજક માનવા જશો તો તેવી સામગ્રી સમુદાય કેવી રીતે ત્યાં આવ્યો અને બન્યો ? તેનાં પ્રયોજક તરીકે કહેવું પડશે કે તેવા પ્રકારની સામગ્રી અહીં ભેગી થઈ એટલે એમ અન્ય પ્રયોજકનો આશ્રય લેવો પડતો હોવાથી અનવસ્થા દોષ ગળે વળગી પડશે.

શંકાકાર :- પ્રામાણિક પદાર્થો માટે અનવસ્થા દોષ રૂપે બનતી નથી.

સમાધાન :- તો નિયત ધર્મવાળા કાર્યના નિયામક તરીકે તથાવિધ સામગ્રી સમુદાય છે તેને જ કથંચિત એક રૂપે ભાસતા પારિણામિક ભવ્યત્વ રૂપે માની લો. આ રીતે માનવામાં પણ સ્યાદ્વાદની પરિભાષાથી બાધ આવતો નથી. આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન ઉપાધ્યાય મહારાજે સ્યાદ્વાદ કલ્પલતામાં ગુંચવણ દૂર કરવા ગુંથ્યું છે. એટલે તેવી સામગ્રી પરિણામીભવ્યત્વ છે. ॥ ૬ ॥

एतत्त्रयानाश्रयणे संसारमोक्षयोरनुपचरितयोरभावमापादयन्नाह ।

पुरुषाद्वैतं तु यदा भवति विशिष्टमथ च बोधमात्रं वा ।

भवभवविगमविभेदस्तदा कथं युज्यते मुख्यः ॥ ७ ॥

द्वयोर्भावो द्विता, तस्यां भवं सैव वा द्वैतम् । न द्वैतमद्वैतं पुरुषस्याद्वैतं

पुरुषाद्वैतम् । तत्तु यदा भवति परतत्त्वमभ्युपगतं वेदान्तवादिभिः; अथवा विशिष्टं रागादिवासनारहितं बोधमात्रं बोधस्वलक्षणं परतत्त्वमभ्युपगतं भवति बौद्धैः; तदा भवभवविगमयोः संसारमोक्षयोर्विभेदो मुख्यः निरुपचरितः कथं युज्यते ? अर्थान्तरे ह्यविद्यावासनादौ तत्त्वे भेदके सति तद्भेदः स्यात्तदसत्त्वे तु न कथञ्चिदित्यर्थः ॥ ७ ॥

જીવ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વનો આશ્રય ન લઈએ તો મુખ્ય રીતે સંસાર મોક્ષનો અભાવ થવાની આપત્તિ આવશે. તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- જ્યારે જીવ પુરુષાદ્વૈત કે રાગાદિ રહિત બોધ માત્ર રૂપ અને તે પરતત્ત્વ છે; એવું માનવામાં આવે ત્યારે મુખ્ય રીતે સંસાર અને સંસારનો નિકાલ = મોક્ષનો ભેદ કેવી રીતે ઘટી શકશે ?

વિશેષાર્થ :- એક પુરુષ માત્ર-આત્માજ સત્ છે તેનો જ અંશ બ્રહ્મ = પુરુષમાં લીન થતા મુક્તિ થાય છે. એવું વેદાન્તીઓ માને છે. રાગાદિવાસના વગરનો બોધ માત્ર જ પરતત્ત્વ છે. એવું બૌદ્ધો માને; બૌદ્ધ માત્ર જ્ઞાનને જ માને છે. બીજું કોઈ બાહ્ય તત્ત્વ નથી. એમ માત્ર બ્રહ્મ કે માત્ર જ્ઞાન જ સત્ હોય તો સંસાર શેના કારણે અને મુક્તિ શેનાથી થાય ? એમના મતે તો કોઈ બીજું કારણ જ નથી. એટલે ઉપચાર વગરનો સંસાર કે મોક્ષ ન ઘટી શકે.

ભલે કાલ્પનિક અંશનું બ્રહ્મમાં લીન થવાથી કાલ્પનિક વાસના છૂટી જવાથી ઔપચારિક મોક્ષ માનો; તે વગરની અવસ્થાને કાલ્પનિક સંસાર માનો પણ તે વાસ્તવિક નથી. ॥ ૭ ॥

પુરુષાદ્વૈતે વિશિષ્ટબોધમાત્રે વા તત્ત્વે પ્રત્યક્ષબાધાપીત્યાહ ।

અગ્નિજલભૂમયો યત્પરિતાપકરા ભવેડનુભવસિદ્ધાઃ ।

રાગાદયશ્ચ રૌદ્રા અસત્પ્રવૃત્ત્યાસ્પદં લોકે ॥ ૮ ॥

અગ્નિજલભૂમયો વૈષયિકસુખસ્યાપિ દુઃખરૂપત્વાત્પરિતાપકરાસ્તત્ત્વતો દુઃખદા ભવે સંસારે યદ્ યસ્માદનુભવસિદ્ધાઃ પ્રત્યક્ષપ્રતીતાઃ; રાગાદયો રાગદ્વેષમોહાશ્ચ રૌદ્રા દારુણા અસત્પ્રવૃત્તીનામસુન્દરચેષ્ટાનામાસ્પદં મૂલપ્રતિષ્ઠા લોકે સર્વત્રૈવાનુ-ભવસિદ્ધાસ્તતઃ પુરુષાદ્વૈતે જ્ઞાનાદ્વૈતે વા પ્રત્યક્ષબાધ ઇત્યર્થઃ; અયં વાયુક્ત

इति । बाह्यार्थानां पुरुष इति ज्ञानमिति च नामान्तरमेव कृतं स्यात्
वादिभिरितिभावः ॥ ८ ॥

पुरुषाद्वैत અને વિશિષ્ટબોધ માત્ર માનવામાં પ્રત્યક્ષ બાધ છે તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- કારણ કે અગ્નિ પાણી ભૂમિ સંસારમાં દુઃખ આપનારા છે. એવું અનુભવ સિદ્ધ છે અને દારુણ રાગ દ્વેષ વિ. લોકમાં નિંદનીય પ્રવૃત્તિનું મૂળ છે. તે પણ અનુભવ સિદ્ધ જ છે.

વિશેષાર્થ :- જ્વલન જલ જમીન અને વૈષયિક સુખો પણ દુઃખ રૂપ હોવાથી તાપ ઉપજાવનારા છે. દારુણ રાગ દ્વેષ મોહ કુચ્છેના મૂળ છે; આ સર્વ લોકમાં પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તેનાથી પુરુષાદ્વૈત કે જ્ઞાનાદ્વૈતનો પ્રત્યક્ષ બાધ થાય છે. ~~જ્વલન જલ ન કહેવાય બાહ્ય અર્થો છે તો ખરા પણ અમે એમને પુરુષ/જ્ઞાન જ કહીએ છીએ. એમ માનતા તો વ્યાજ્ઞાન નામ ફેરવ્યું કહેવાય, તેનાથી અદ્વૈતની સિદ્ધિ ન થાય. ॥ ૮ ॥~~

अथ सर्वेऽप्येते बाह्या आन्तराश्च परिकल्पितरूपा एवेत्याशङ्कामिद-
माह ॥

परिकल्पिता यदि ततो न सन्ति तत्त्वेन कथममी स्युरिति ।

तन्मात्र एव तत्त्वे भवभवविगमौ कथं युक्तौ ॥ ९ ॥

परિકल्पिता अवस्तुसन्तः कल्पनामात्रनिर्मितशरीरा बाह्या आन्तराश्च यदि
भवताभ्युपगम्यन्ते ततः परिकल्पितत्वादेव न सन्ति न विद्यन्ते तत्त्वेन
परमार्थेन । तथा च कथममी पदार्थाः स्युर्भवेयुर्न कथञ्चिद्भवताप्य-
नभ्युपगमात् । इत्येवं 'तन्मात्र एव' पुरुषमात्र एव तत्त्वे परमार्थेऽभ्युपगम्य-
माने भवभवविगमौ - संसारमोक्षौ कथं केन प्रकारेण युक्तौ ? न
कथञ्चिदित्यर्थः ॥ ९ ॥

બાહ્ય કે આંતરિક ભાવો બધા કલ્પના માત્ર જ છે. એવી શંકાનું સમાધાન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે...

ગાથાર્થ :- જો બધા ભાવો કલ્પિત જ છે તો હકીકતમાં તેમની હયાતીજ ન રહી; તો પછી આ વિવિધ પદાર્થો દેખાય છે કેવી રીતે ? એ પ્રમાણે પુરુષ માત્રને જ વાસ્તવિક માનતા સંસાર મોક્ષ કેવી રીતે ઘટી

શકશે ?

વિશેષાર્થ :- કલ્પના શિલ્પથી ઘડાયેલા શરીરવાળા આ બધા બાહ્ય અને આંતરિક પદાર્થો છે. એટલે હકીકતમાં તે પદાર્થજ આ વિશ્વમાં વિદ્યમાન નથી. પણ આ વિવિધ પદાર્થોની અનુભૂતિ આખાય જગતને થાય છે અને તમે પણ માનો જ છો. તે વાત કેવી રીતે સંભવે ? કેમકે અવિદ્યમાન ગદ્યેડાના શિંગડાનું કોઈને ક્યારેય જ્ઞાન થતું નથી. તેમ તમારે મતે બધા જ પદાર્થો અવિદ્યમાન જ છે માટે અને એકજ પુરુષ માત્ર હોય તો તેને બંધાવાનું શેનાથી કે જેથી તેને સંસારી કહેવાય. શેનાથી છૂટે પડે કે જેથી મુક્ત કહેવાય, કારણ કે બંધનથી છૂટવું તેનું નામ મુક્તિ કહેવાય. ॥ ૯ ॥

પારકલ્પનાયા અસમવાદપિ પરિકલ્પિતાઽસમ્ભવ इत्याह ।

परिकल्पनापि चैषा हन्त विकल्पात्मिका न सम्भवति ।

तन्मात्र एव तत्त्वे यदि वाऽभावो न जात्वस्याः ॥ १० ॥

પરિકલ્પિતા પરિકલ્પનેત્યર્થઃ સાપિ ચૈષા બાહ્યન્તરાણામર્થાનાં હન્ત વિકલ્પાત્મિકા વસ્તુશૂન્યનિશ્ચયાત્મિકા ન સમ્ભવતિ ન યુજ્યતે તન્માત્ર એવ પુરુષમાત્ર એવ જ્ઞાનમાત્ર એવ ચ તત્ત્વેઽધ્યુપગમ્યમાને, તદતિરેકેણેતર-પરિકલ્પનાવીજપદાર્થાભાવાદિત્યર્થઃ ।

પરિકલ્પનાનો સંભવ ન હોવાથી પરિકલ્પિત પદાર્થો સંભવી શકતા નથી તે દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- પુરુષ કે જ્ઞાનને જ પરમાર્થ રૂપ સ્વીકારતા વિકલ્પરૂપ પરિકલ્પના સંભવી શકતી નથી, જો નિર્નિમિત્ત આ પરિકલ્પનાને માનશો તો ક્યારેય પણ તેનો અભાવ થઈ શકશે નહિં.

વિશેષાર્થ :- પરિકલ્પના એટલે બાહ્ય અને આંતરિક પદાર્થો નથી એવો વસ્તુ શૂન્યનો નિશ્ચય તે સ્વરૂપ આ પરિકલ્પના ઘટી શકે એમ નથી; કારણકે નિશ્ચય-તે જ્ઞાન રૂપ છે માટે પુરુષ કે જ્ઞાનથી ભિન્ન પરિકલ્પનાના કારણભૂત તો કોઈક વિષય અવશ્ય હોય જ તેનો વિષય પુરુષ કે જ્ઞાન તો બની ન શકે, કારણ કે અહીં તેમનાથી ભિન્ન પદાર્થની શૂન્યતાનો નિશ્ચય

છે, માટે તત્પ્રતિયોગી તરીકે અન્ય પદાર્થ જ લેવા પડે. પછી તે જ્ઞાન ભાવ કે અભાવનું અવગાહન કરે તેમાં વાંધો નથી. જેમ ઘટ જ્ઞાન માટે ઘટની હાજરી જગતમાં જરૂરી છે તેમ ઘટાભાવના જ્ઞાન માટે પણ ઘટ હાજરી જગતમાં હોવી જરૂરી છે.

અભ્યુપગમ્ય પરિકલ્પિતાં દૂષણાન્તરમાહ - યદિવાઽભાવોઽસમ્ભવો ન નૈવ જાતુ કદાચિદપ્યસ્યાઃ પરિકલ્પનાયાઃ સ્યાત્, યદિ નિર્બીજાપીયં બાહ્યાન્તરપદાર્થપરિકલ્પનેષ્યતે તદા સંસારદશાયામિવ મુક્તાવપીયં ભવેદિતિભાવસ્તતશ્ચ સંસારમોક્ષભેદાનુપપત્તિઃ; પરિકલ્પનાબીજ-સદ્ભાવાભ્યુપગમે તુ પુરુષબોધસ્વલક્ષણવ્યતિરિક્તવસ્ત્વન્તરસિદ્ધા પ્રસ્તુતાઽ-દ્વૈતપક્ષદ્વયહાનિઃ ॥ ૧૦ ॥

કારણકે પ્રતિયોગીના સ્મરણ (જ્ઞાન) વિના તત્પ્રતિયોગિતાક અભાવનું જ્ઞાન સંભવી શકતું નથી. પણ તમારા મતે તો તેવા પદાર્થોનો અભાવ છે. છતાં પણ જે નિર્નિમિત્ત પરિકલ્પના માનશો તો સંસાર દશાની જેમ મુક્તિમાં પણ તેવી નિર્બીજ પરિકલ્પના માનવી પડશે. કારણ કે આ પરિકલ્પના સંસાર દશામાં જ હોય છે. પણ મોક્ષમાં નથી તે માટેનું કોઈ હેતુ તો છે નહિં અને જે નિર્નિમિત્ત ભાવ હોય તો સર્વદા હોય, નહિતો ક્યારેય પણ ન હોય એવો નિયમ છે. અને બન્ને દશામાં બાહ્યાન્તર પદાર્થની પરિકલ્પના ઈચ્છતા સંસાર અને મોક્ષમાં કશી પણ ફેર રહેશે નહિં. હવે પરિકલ્પનાના બીજ (હેતુ) નો સદ્ભાવ માનો તો પુરુષ કે બોધરૂપ સ્વલક્ષણ અતિરિક્ત વસ્તુની સિદ્ધિ થવાથી પ્રસ્તુત બન્ને અદ્વૈત પક્ષની હાનિ થશે. ॥ ૧૦ ॥

एवं परपक्षं निरस्य स्वोक्तत्रयसमर्थनायाह

तस्माद्यथोक्तमेतत्त्रितयं नियमेन धीधनैः पुम्भिः ।

भवभवविगमनिबन्धनमालोच्यं शान्तचेतोभिः ॥ ११ ॥

તસ્માદ્યથોક્તમેતત્ત્રિતયં - જીવકર્મતથાભવ્યત્વરૂપં નિયમેન નિયોગેન ધીધ-
નૈર્બુદ્ધિધનૈઃ પુમ્ભિઃ પુરુષૈઃ ભવભવવિગમનિબન્ધનં સંસારમોક્ષકારણમાલોચ્યં
સમ્યગ્ભાવનીયં, શાન્તચેતોભિરવક્તદ્વિષ્ટચિત્તૈઃ ॥ ૧૧ ॥

એ પ્રમાણે પરપક્ષનો નિરાસ કરી સ્વશાસ્ત્ર પ્રણીત ત્રણ પદનું સમર્થન કરવા સારુ કહે છે.

ગાથાર્થ :- પરપક્ષ પ્રમાણે કોઈ પણ રીતે તાંતણા ભેગા ન થતાં હોવાથી જીવ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વ આ ત્રણને સંસાર મોક્ષના કારણ તરીકે બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ શાન્તચિત્તથી ચોક્કસ સારી રીતે વિચારવા જોઈએ.

વિશેષાર્થ :- શાન્તચિત્ત : રાગ દ્વેષથી મન મેલું કર્યા વિના એટલે આ મારું શાસ્ત્ર છે, એમ માની તેનાં પ્રત્યે રાગ રાખી અને શેષ દાર્શનિક શાસ્ત્ર મારા નથી, માટે તેનાં પ્રત્યે દ્વેષ ભાવ રાખીને જો વિચારવા જઈએ તો ક્યારેય સત્ય અર્થ હાથ આવી ના શકે. માટે તટસ્થભાવથી આપેલો ફેંસલો જ માન્ય થાય છે. જેમાં સત્યનો જ જય થાય છે. અન્યથા નિર્દોષના ગળે ફાંસો બાધવાનો અવસર આવે. તેમ દોષિત પદાર્થ પણ બુદ્ધિની કરામતથી સામાન્ય જનોના ગળે લટકાવી શકાય છે. આવો દોષ ઉભો ન થાય માટે “શાન્તચેતોભિ :” વિશેષણ મૂક્યું છે... ॥ ૧૧ ॥

નનુ चागमप्रामाण्यमवलम्बमानैः पुरुषाद्वैतं ज्ञानाद्वैतं, वा यदेष्यते तदा को दोष । आगमानुसारेणैव युक्तिप्रवर्तनस्य न्यायत्वादत आह -

ऐदम्पर्यं शुद्ध्यति यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः ।

तदभावे तद्देशः कश्चित्स्यादन्यथाग्रहणात् ॥ १२ ॥

ऐदम्पर्य - પ્રકૃતાર્થોપપત્તિતાત્પર્યં યત્રાગમે શુદ્ધચિત્તિ નિર્વહતિ અસાવાગમઃ સુપરિશુદ્ધઃ, પ્રમાણભૂતસ્તાત્પર્યાર્થપર્યન્તં પ્રમાણશબ્દવ્યાપારાત્તદભાવે એદમ્પર્ય-શુદ્ધચિત્તિભાવે તદ્દેશઃ પરિશુદ્ધાગમૈકદેશાર્થગર્ભઃ કશ્ચિદન્ય આગમઃ સ્યાન્નતુ મૂલાગમ એવ;

શંકા :- જો આગમનું આલંબન લઈને પુરુષાદ્વૈત કે જ્ઞાનાદ્વૈત માનવામાં આવે તો તેમાં શું દોષ ? કારણકે આગમના અનુસારે જ યુક્તિને દોડાવવી ઉચિત કહેવાય, તે શંકાને જડમૂળથી ઉખેડવા સારું ગ્રંથકાર તીક્ષ્ણ કુહાડી રૂપી ગાથા દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- જે આગમમાં એદમ્પર્ય સ્ફુટ થાય છે તે જ પરિશુદ્ધ આગમ છે. તેના અભાવે વિપરીત પદાર્થનું ગ્રહણ થતું હોવાથી તે શુદ્ધ આગમના એક દેશવાળું કોઈક અન્ય આગમ જાણવું.

વિશેષાર્થ :- ઐદમ્પર્ય = પ્રકૃત અર્થ ઘટી શકે તેવો તાત્પર્ય જે આગમમાં નિર્વાહ પામી શકે તે શુદ્ધ આગમ પ્રમાણભૂત જાણવું. તે આગમના કેટલાક પદાર્થ બીજા આગમમાં હોય પણ તેમાં ઐદમ્પર્ય ન ઘટી શકે તો મૂળ આગમથી ભિન્ન જાણવું. અન્યથાગ્રહણાન્મૂલાગમૈક-વાક્યસ્ય કસ્યચિદ્વચનસ્ય તદેક-વાક્યતાનાપન્નવાક્યાન્તર મિશ્રિતત્વેન વૈપરીત્યેન ગ્રહણાદત એવૈદમ્પર્યાર્થાન્વેષિણઃ સમતામવલમ્બમાના અન્યતીર્થિકા અપિ તદર્થવિરુદ્ધવાક્યાર્થાન- નુપ્રવેશેન યાવદુપપન્નમિચ્છન્તિ ન તુ મિથ્યૈકાન્તેન ॥૧૨॥

કારણ કે મૂળ આગમના સમાનવિષયવાળા એટલે એક બીજાને બાધ ન આવે એવા વાક્યના કોઈક વચનને અન્ય દર્શનીઓએ પણ કહ્યું અને પછી તેની સાથે બીજા પોતાનાં ઘરનાંએ વાક્યો જોડી દીધા કે મૂળ આગમના વાક્ય સાથે જેનો વિરોધ આવે; એમ વિરોધ રૂપી વિષયથી મિશ્રીત થવા દ્વારા તે વચન પણ વિપરીત રીતે ગ્રહણ થવાથી વિપરીત જ્ઞાન કરાવે.

માટેજ તો ઐદમ્પર્ય અર્થની તલાશ કરનારા અન્ય દર્શનીઓ પણ સમતાને ધારણ કરતા તે ઐદમ્પર્ય અર્થની વિરુદ્ધ વાક્યાર્થને ગ્રહણ કર્યા વિના જેટલું ઘટી શકે - બંધ બેસતું હોય તેટલું જ સ્વીકારે છે. પરંતુ એકાંત મિથ્યાત્વથી બધું ઉંધું ઘાલીને સ્વીકારી લેતા નથી. ॥ ૧૨ ॥

નન્વૈવમન્યથાપ્રતિપન્નમૂલાગમૈકદેશગર્ભપરતન્ત્રે દ્વેષઃ કાર્યો નવેત્યાશઙ્કાયમાહ ।

તત્રાપિ ચ ન દ્વેષઃ કાર્યો યત્નતો મૃગ્યઃ ।

તસ્યાપિ ન સદ્વચનં સર્વં યત્પ્રવચનાદન્યત્ ॥ ૧૩ ॥

તત્રાપિ - તદેકદેશભૂતાગમાન્તરેડપિ ન દ્વેષઃ કાર્યઃ; તુ પુનર્વિષયો યત્નતો મૃગ્યસ્તદર્થાનુપપત્તિપરિહારો યત્નતઃ કર્તવ્યઃ; ગુણગ્રહરસિકાનાં પરવચનાનુપ-પત્તિપરિહારપ્રવણસ્વભાવત્વાત્ ।

વિપરીત પણે સ્વીકારેલ મૂળ આગમના એક દેશથી યુક્ત અન્ય મતના શાસ્ત્રમાં દ્વેષ કરવો કે નહિ એવી શંકાનું સમાધાન કરતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- અન્ય આગમમાં પણ દ્વેષ ન કરવો પરંતુ અનુપપત્તિ -

અસંગતિનો યત્નથી પરિહાર કરવો. કારણ કે અન્ય આગમ વિ. બધું જ દ્વાદશાંગીથી ભિન્ન ન હોવાથી તે આગમના પણ બધા વચનો સુંદર જ છે.

વિશેષાર્થ :- અન્ય દર્શનીય શાસ્ત્રમાં પણ દ્વેષ ન કરવો; પણ મૂળ આગમ સાથે તેનો અર્થ બંધ બેસતો ન હોય તેને યુક્તિ પૂર્વક પ્રયત્નથી બેસાડી દેવો કારણ કે ગુણાનુરાગી માણસોનો પરવચનની અનુપપત્તિને દૂર કરવાનો સ્વભાવ હોય છે.

નનુ વસ્તુત ઉપપન્નાર્થવચનસ્યાનુપપત્તિશઙ્કા પરિહાર્યા નતુ સર્વથાનુપપન્નસ્યેતિ નિર્વિષયોડયમુપદેશ इत्यत आह तस्या- प्यागमान्तरस्य सद्वचनं शोभनं वचनं सर्वे यद् यस्मात्प्रवचनान्मૂलागमा- दन्यत्र किन्तु तदनुपात्येव, तथा च तस्य मूलागमेनैकवाक्यतामापाद्योप- पत्तिरेव कर्त्तव्येत्थमेव सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतस्य मिथ्याश्रुतस्यापि सम्यक्श्रुतत्व- सिद्धेस्तदरुचिस्तु तत्त्वतो दृष्टिवादारुचिपर्यवसायिनीति सुप्रसिद्धमुपदेश- दादौ ॥ १३ ॥

શંકા :- હકીકતમાં જે યુક્તિ પૂર્વકનું વચન હોય તે ન બેસતું હોય તો તેની આપત્તિ દૂર કરવી તો યોગ્ય કહેવાય. પણ જે સર્વથા અયુક્ત હોય તેની આપત્તિ દૂર કરવી જોઈએ એ વાત તો બરાબર નથી.

સમાધાન :- બધું જ મૂળપ્રવચનથી પ્રભવેલું હોવાથી તે સર્વે મૂળ આગમને અનુસરનારા જ છે. માટે અન્ય દર્શનીય આગમ ગ્રંથો પણ સદ્વચનવાળા છે અને તે અન્ય આગમના વચનોનો મૂળ આગમ સાથે વિરોધ દૂર કરી સંગતિ કરવી જોઈએ. આવી રીતે જ તો “સમકિતધારીએ ગ્રહણ કરેલું મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ શ્રુત બને છે” એ વાત સિદ્ધ થાય છે અન્ય શાસ્ત્ર ઉપર અરુચિ રાખવી તે ખરેખર દ્વાદશાંગી ઉપર અરુચિ કરી કહેવાય. આ વાત ઉપદેશપદ વિ.માં સુપ્રસિદ્ધ છે. ॥ ૧૩ ॥
उक्ताद्वैषस्यैव तत्त्वज्ञानानुकूलतामभिधातुमाह ।

अद्वेषो जिज्ञासा शुश्रूषा श्रावणबोधमीमांसाः ।

परिशुद्धा प्रतिपत्तिः प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्वे ॥ १४ ॥

અદ્વેષઃ પક્ષપાતકૃતાપ્રીતિપરિહારસ્તત્ત્વવિષયઃ જિજ્ઞાસા, તત્પૂર્વિકા તત્ત્વજ્ઞા-
નેચ્છા શુશ્રૂષા બોધશ્રોતઃ સિરાકલ્પા તત્ત્વજિજ્ઞાસાપૂર્વિકા, શ્રવણમાકર્ણનં,
બોધોઽવગમઃ, મીમાંસા-તત્ત્વવિચારરૂપા, તતઃ શ્રવણાદિપદાનાં દ્વન્દ્વઃ પરિ-
શુદ્ધ્યા સર્વતો ભાવવિશુદ્ધ્યા પ્રતિપત્તિમીમાંસોત્તરકાલભાવિનીદમિત્યમેવેતિ
નિશ્ચયાકારાપરિચ્છિત્તિઃ તત્ત્વવિષયૈવ, પ્રવૃત્તિઃ પરિશુદ્ધપ્રતિપત્ત્યનન્તરભાવિની
તત્ત્વવિષયા ક્રિયા પ્રવૃત્તિશબ્દો દ્વિરાવર્ત્યતે તેનાયમર્થઃ તત્ત્વે પ્રવૃત્તિરાષ્ટ-
ઙ્ગિકી અષ્ટભિરદ્વેષાદિભિરઙ્ગૈર્નિર્વૃત્તા, તેન મૂલાગમૈકદેશાગમે ન દ્વેષઃ કાર્ય
ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

**અન્ય શાસ્ત્ર પ્રત્યેનો અદ્વેષ તત્ત્વજ્ઞાનને અનુકૂલ છે. તે દર્શાવવા સારુ ગ્રંથકાર
કહે છે...**

ગાથાર્થ :- અદ્વેષ, જિજ્ઞાસા, શુશ્રૂષા, સાંભલવું, જાણવું, વિચારવું,
ભાવ પૂર્વક વિશુદ્ધિથી સ્વીકાર, તેમાં પ્રવૃત્તિ; આ આઠ તત્ત્વમાં પ્રવૃત્તિ
માટેના કારણો છે.

વિશેષાર્થ :- અદ્વેષ - કોઈક તત્ત્વ પ્રત્યે પક્ષપાતથી જાગેલી અપ્રીતિને
દૂર કરવી તે, જિજ્ઞાસા - અદ્વેષપૂર્વકની તત્ત્વને જાણવાની ઈચ્છા તે. શુશ્રૂષા -
બોધનો પ્રવાહ વહેતો રહે તે માટેની સિરાસમાન સાંભળવાની ઈચ્છા થવી
તે. શ્રવણ - તત્ત્વને સાંભળવું તે બોધ - તત્ત્વને સાંભળી સમજવું તે મીમાંસા -
તત્ત્વને વિષે વિચારણા કરવી તે (શ્રવણ - બોધ - મીમાંસા આ ત્રણે
પદોનો દ્વન્દ્વ સમાસ છે) પરિશુદ્ધ પ્રતિપત્તિ - મીમાંસા પછી ભાવની શુદ્ધિથી
'આ આમજ છે', આવા પ્રકારનો તત્ત્વ સંબંધી નિશ્ચય (ચોતરફથી ભાવની
વિશુદ્ધિ પૂર્વકનો સ્વીકાર તે) પ્રવૃત્તિ - પ્રતિપત્તિ પછી તત્ત્વસંબંધી ક્રિયામાં
પ્રવૃત્તવું તે.

પ્રવૃત્તિ શબ્દ બે વાર લેવાનો છે તેથી આવો અર્થ નીકળશે. તત્ત્વ
વિશે પ્રવૃત્તિ અદ્વેષ આદિ આઠ અંગથી બને છે. તેથી મૂળ આગમના એક
દેશ ભૂત આગમ ઉપર પણ દ્વેષ ન કરવો ॥ ૧૪ ॥

एवं सद्धर्मपरीक्षकादिभावान् प्रतिपाद्य तत्फलोपदेशमाह ।

गर्भार्थं खल्वेषां भावानां यत्नतः समालोच्य ।

पुंसा प्रवर्तितव्यं कुशले न्यायः सतामेषः ॥ १५ ॥

ગર્ભાર્થં હૃદયગતાર્થં ખલુશબ્દોઽવધારણં, ઇષાં પ્રાક્પ્રક્ર્તાનાં ભાવાનાં યત્નતઃ પ્રયત્નાત્ સમાલોચ્ય સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞયા વિચાર્ય પુંસા પુરુષાર્થપ્રવૃત્તેન કુશલે સદનુષ્ઠાને પ્રવર્તિતવ્યં, ન્યાયોઽવિચલિતમાર્ગઃ સતાં સત્પુરુષાણામેષ વર્તતે નાન્યઃ ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે સદ્ધર્મ પરીક્ષકાદિ ભાવોનું પ્રતિપાદન કરી તત્સંબંધી ફળનો ઉપદેશ દર્શાવે છે...

ગાથાર્થ :- આ ભાવોના ગાથાર્થને પ્રયત્નથી વિચારીને પુરુષોએ કુશલ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તવું જોઈએ; આ સજ્જન પુરુષોની નીતિ છે.

વિશેષાર્થ :- આ સોળ પ્રકરણમાં જે પદાર્થો દર્શાવ્યા છે તે ઘણાં ગૂઢ અર્થ વાળા છે. તે અર્થને હૃદયની લાગણીથી જ પ્રગટ કરી શકાય એમ છે, માટે શુદ્ધ હૃદયથી સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાથી પ્રયત્ન પૂર્વક સમાલોચના કરીને સદ્અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી સત્પુરુષોનો આ જ ન્યાય-અવિચલિત માર્ગ છે. સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ન વિચારીએ તો ખોટા અનુષ્ઠાનમાં શ્રદ્ધા થતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ખોટી પરંપરા ઉભી થવાની આપત્તિ આવે ॥ ૧૫ ॥

અથૈતે ભાવાઃ કૃતોઽભિહિતાઃ કિમર્થં વેત્યાહ ।

एते प्रवचनतः खलु समुद्धृता मन्दमतिहितार्थं तु ।

आत्मानुस्मरणाय च भावा भवविरहसिद्धिफलाः ॥ १६ ॥

एते प्रस्तुता भावाः प्रवचनतो - द्वादशाङ्गात् खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे समुद्धृताः - एकवाक्यतया पृथक् स्थापिताः, मन्दमतीनां विस्तृतावगाहनाक्षमधियां हितार्थं तु हितायैव च; पुनः आत्मनोऽनुस्मरणाय, कीदृशा भावा ? आदित आरभ्य भवविरहो मोक्षस्तस्य सिद्धिर्निष्पत्तिः फलं येषां ते तथा ॥ १६ ॥

આ ભાવો તમે ક્યાંથી કહ્યાં છે ? અને શા માટે કહ્યા છે ? એવો ગ્રંથકાર પ્રત્યે પ્રશ્ન થતાં ગ્રંથકાર તેનું સમાધાન કરતા કહે છે..

ગાથાર્થ :- આ પદાર્થો દ્વાદશાંગી પ્રવચનમાંથી મંદ બુદ્ધિવાળાના હિત માટે અને પોતાને સ્મરણ કરવા માટે ઉદ્ધર્યા છે. અને આ ભાવો મોક્ષની સિદ્ધિરૂપ ફળને આપનારા છે.

વિશેષાર્થ :- પ્રશસ્ત પ્રકૃષ્ટ વચન તે પ્રવચન. તે પ્રવચન રૂપ દ્વંદ્વશાંગીથી આ ભાવો સમુદ્ધર્યા એટલે પ્રવચન સાથે વિરોધ ન આવે તે રીતે નાનકડા ગ્રંથમાં અલગ કરીને સ્થાપ્યા છે. વિશાળ સમુદ્ર સમાન આગમમાં અવગાહન કરવા જેમની બુદ્ધિ સમર્થ નથી તેના હિત માટે અને પોતાને તે ભાવો પુનઃયાદ કરવા માટે ઉદ્ધર્યા છે. તે શરૂઆતથી માંડી છેક સુધીનાં ભાવો ભવવિરહ-મોક્ષ તેની નિષ્પત્તિ રૂપ ફળવાળા છે. આમાંથી કોઈ પણ ભાવને બરાબર વિચારીને આદરો તો તે મોક્ષ આપ્યા વિના ના રહે. ॥ ૧૬ ॥

અથ ગ્રન્થકૃદ્ગર્ભાર્થપરિજ્ઞાનાય બહુશ્રુતભક્તિમુપદિશન્નાહ ।

ધર્મશ્રવણે યત્નઃ સતતં કાર્યો બહુશ્રુતસમીપે ।

હિતકાલ્પિભિર્નૃસિંહૈર્વચનં નનુ હારિભદ્રમિદમ્ ॥ ૧૭ ॥

ધર્મસ્ય - શ્રુતચારિત્રરૂપસ્ય શ્રવણે યત્ન આદરઃ સતતમનવરતં કાર્યો બહુશ્રુતસમીપે હિતકાલ્પિભિર્હિતાર્થિભિર્નૃસિંહૈઃ- પુરુષોત્તમૈઃ, વચનં પ્રાર્થનારૂપં નન્વિતિવિતર્કે હારિભદ્રં હરિભદ્રસમ્બન્ધીદં, યદ્વા નનુ-નિશ્ચિતં હારિ મનોજ્ઞં ભદ્રમિદં વચો યદ્બહુશ્રુતેભ્ય એવ ધર્મઃ શ્રોતવ્ય ઇતિ; અબહુશ્રુતેભ્યો ધર્મશ્રવણે પ્રત્યપાયસમ્ભવાત્ । શિષ્યકર્તૃકેયમાર્યેત્યન્યે ॥ ૧૭ ॥

હવે ગ્રંથકાર જ્ઞાનીના હૃદયગત રહસ્યમય પદાર્થ ને જાણવા માટે બહુશ્રુતની ભક્તિનો ઉપદેશ આપતા કહે છે...

ગાથાર્થ :- હિતને ઈચ્છનારા પુરુષોત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત પાસે ધર્મ સાંભળવા માટે સતત યત્ન કરવો જોઈએ. આ હરિભદ્રસૂરિનું વચન (ભલામણ) છે.

વિશેષાર્થ :- શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ સાંભળવામાં સતત આદર રાખવો પણ હિતને ઈચ્છનારા ઉત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત પાસે જ સાંભળવો. આ પ્રાર્થના રૂપ વચન હરિભદ્રસૂરિનું છે અથવા નનુ-નિશ્ચિત મનોજ્ઞ ભદ્ર આ વચન છે. તે બહુશ્રુત પાસેથી સાંભળવા. અબહુશ્રુત પાસે સાંભળતા ઉલટી આપત્તિ આવવાનો સંભવ છે માટે. તેમના શિષ્યે આ ગાથા બનાવી છે. એમ અન્ય આચાર્યો માને છે. ॥ ૧૭ ॥

इति महोपाध्यायश्री कल्याणविजयगणिशिष्यपण्डितश्रीलाभविजयग०
 शिष्यपण्डितश्री जीतविजयग० सतीर्थपण्डितश्री नयविजयगणिचरणकमल-
 चञ्चरीकपण्डितश्रीपद्मविजयगणिसहोदरोपाध्याय श्रीयशोविजयगणिविरचिता
 योगदीपिकानाम्नी षोडशकवृत्तिः सम्पूर्णा ॥

एषा षोडशकव्याख्या संक्षिप्तार्थावगाहिनी ।

सिद्धाऽक्षतवृत्तीयायां भूयादक्षयसिद्धये ॥ १ ॥ १७ ॥

अे प्रमाशे मडोपाध्याय श्री कल्याण विजय गणिना प्रधान
 अन्तेवासी पंडित श्री लाभविजयगणि तेओश्रीना शिष्यरत्न पंडित श्री
 छतविजय गणि तेमना गुरुबंधु श्री नयविजयगणिना पदपंकजमां
 भ्रमरनी जेम लट्टु बननारा (श्रुतपरागने मेणवनारा) श्री पद्म
 विजयगणिना लघुबंधु उपाध्याय श्री यशोविजयगणिवर्ये रयेवी
 योगदीपिका नामनी षोडशकनी टीका पूर्ण थर्छ.

संक्षेपमां अर्थनुं अवगाहन करावनारी आ षोडशकनी व्याख्या
 आप्नात्रीजे पूरी थर्छ ते अक्षय सिद्धि माटे थाओ.

॥ इति षोडशकविवरणयुतं ॥

श्री षोडशकप्रकरणं समाप्तम्

[मतिमांघना कारणे गुढार्थथी गहन आ ग्रंथवनमां हुं क्वांय तुलो
 पड्यो डोठिं, तो विद्द्ववद्द्वर्ग तेने सुधारीने वांये...।]

देव गुरुनी असीम कृपाथी

षोडशक गुर्जर भाषानुवाद समाप्त

शतः शतः वंदन हो सत्यपुर के विरल विभूति को:-

जिस तीर्थ की प्रशंसा अनंत लब्धि निधान श्री गौतमस्वामी ने अष्टापद तीर्थ पर जगदितामणी सूत्र के अन्तर्गत की थी । ऐसे महातीर्थ में अनेक प्रभावशाली महापुरुषोंने जन्म लिया है ।

एसे सत्यपुर नगर में ओसवाल जातिवान **राजमल्ल** नाम का धन वैभव से युक्त श्रावक था । धर्मपत्नी **मूलीदेवी** जो स्वयं आराधक व धर्मनिष्ठ नारी थी । वहांत समय पसार होने के बाद परिवार में पुण्यशाली पुत्र का जन्म हुआ । सूर्य जैसा तेजस्वी होने के कारण उसका नाम **भानुराम** रखा । जो मातपिता के सुसंस्कारों के सिंचन से धर्माभिमुख हुआ । -अकेवार परमपुण्योदय से सत्यपुर नगरमें आचार्य देवसूरिजी का आगमन हुआ । उनके उपदेश से वैराग्य वासित बनकर भानुराम ने संयमग्रहण किया । उनका नाम **भावविजय** रखा । गुरु निश्चा को प्राप्त करके तप-जप ज्ञान क्रिया में आगे बढ़ते योग्यता देखकर गुरुदेव ने जोधपुर नगरमें भावविजय को **गणिपद** से अलंकृत किया । -भावविजय गणि का पूर्वकृत कर्म के अनुसार आंखों का तेज नष्टहुआ । गुरुदेवने साधुओं को सेवा में रखकर पाटण में गणिवर को स्थिरवास रखा स्वकृत निंदा व परसुकृत की अनुमोदना के साथ अपनी आराधना में तल्लीन बन गये । - एकवार गणिवर को रात्रि में स्वप्न आया उसमें देवने अंतरिक्ष तीर्थ का इतिहास सुनाया । प्रातः संघ को इक्कड़ा करके वात की मेरे शिरपुर जाने की इच्छा है संघ तैयार हो गया । चतुर्विध संघ के साथ शिरपुर गये । लेकिन आंखों का तेज न होने के कारण दर्शन नहि हुए । इसलिए वहांत पश्चाताप करने लगे - उस समय एकाग्रता के साथ निर्णय किया कि जब तक परमात्मा के दर्शन नहि होंगे तब तक अब्रजल का त्याग । तीन दिन के बाद शासन देव की सहाय से पुनः आंखों का तेज प्राप्त हुआ । अत्यंत भाव विभोर होकर परमात्मा के दर्शन हुए । शासन देवने नया मंदिर बनाने का आदेश दिया । गणिवर ने संघ समक्ष उपदेश देकर मंदिर का जीर्णोद्धार कराया । वी.सं. - 1715 में गणिवर ने प्रतिष्ठा करायी. उस समय अंतरीक्ष पार्श्वनाथ की मूर्ति पवासण से एक अंगुल अब्धर थी ।

जगतगुरु हीरसूरिजी के शिष्य विजयसेन सूरिजी के शिष्य देव सूरिजी के शिष्य **भावविजयजी** थे । कोटि कोटि वंदन हो सत्यपुर के महापुरुष को ।

TEJAS PRINTERS. (HASMUKH SHAH) PHONE : P.P. 5356476